

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

č 32

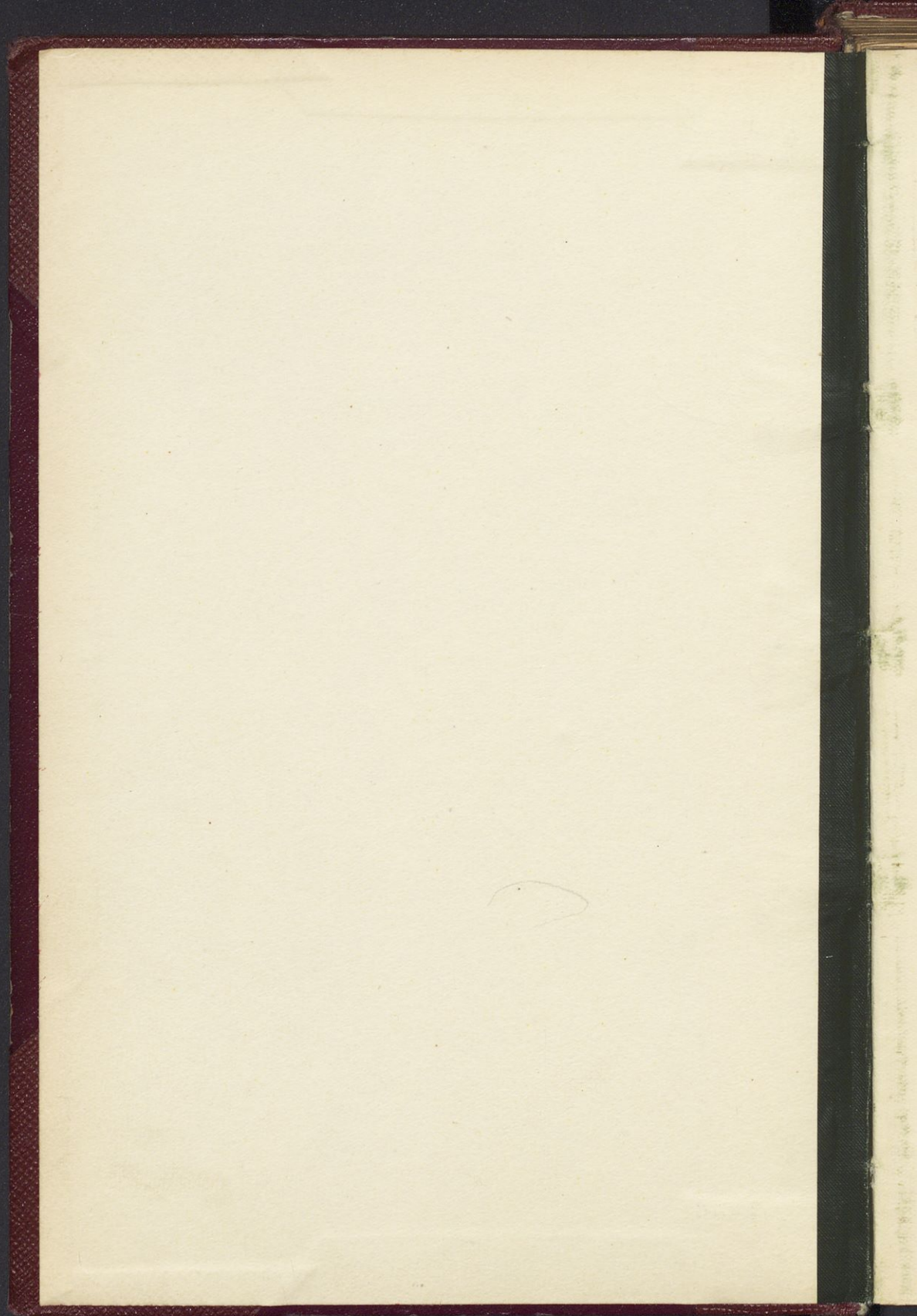
38 796₃

030023125

COBISS ©

Nederle
OVANSKI
SVET

Znanstvena knjižnica „Omladine“.

III. knjiga.

Lubor Niederle:

Slovanski svet.

Zemljepisna in statistična slika
danešnjega slovanstva.

V LJUBLJANI 1911.

Založila in izdala „Omladina“. — Natisnili J. Blasnika nasl.

SLOVANSKI SVET.

Zemljepisna in statistična slika
danešnjega slovanstva.

Napisal

prof. LUBOR NIEDERLE.

Po češki, iz „Enciklopedije slovanske filologije“, izdane od
peterburške akademije znanosti, prevedeni in posneti izdaji z
avtorjevim dovoljenjem poslovenil in uredil

Dr. J. A. GLONAR.

S karto.

V LJUBLJANI.

Žaložila in izdala „Omladina“. — Natisnili J. Blasnika nasl.

1911.

M 38796 h

III, M, 38796, h

030023425

POVZROČITELJU
SLOVANSKEGA SHODA V PRAGI
LETA 1908

GOSPODU

JUD^{RU.} KARLU KRAMÁŘU

POKLANJA TO KNJIGO

PISATELJ.

Avtorjev uvod v češko izdajo.

Ta knjiga je prevod, ali boljše povedano, predložitev dela, ki izhaja sedaj kot ruski original v peterburški „Slovanski Enciklopediji“ pod naslovom „Географическо - статистическій обзоръ современнаго Славянства“ z nekaterimi razlikami, ki so nastale vsled tega, ker je šel ruski tekst prej v tiskarno ko češki in ga je dopolnil urednik V. Jagić (v sestavku o Srbohrvatih). Na drugi strani pa ima češki tekst nekoliko refleksij političnega značaja, ki jih v ruski izdaji sploh ni. S tem naj bo že v naprej pojasnjen ves njen značaj in nje vsebina, posebno zato, ker v njej marsičesa ni, kar bi morda kdo želel. Zakaj o nadaljnjih straneh slovanskega življenja in o mnogih stvareh, ki jih omenjam le mimogrede, govore podrobnejše drugi odstavki Enciklopedije.

Ravno tako se mi je zdelo, da ima spis, dasi je omejen v naslovu samo kot „zemljepisna in statistična slika“, v sebi mnogo tega, kar bi moral vedeti vsak češki omikanec, da sem sklenil izdati sočasno z ruskim izvirnikom svoje delo tudi češko. To pa zato, ker je lanski slovanski shod v Pragi zbudil slovansko misel in jo začel praktično izvrševati; prvi pogoj vsega plodovitega dela v tej smeri pa je vendar le — medsebojno znanje.

Prepričan sem, da s knjigo mnogi ne bodo popolnoma zadovoljni, zakaj ona ni pisana tako, da bi odgovarjala vsem političnim strankam in političnim idejam posameznih slovanskih narodov. Toda tu mi zadostuje na eni strani tolažba, da se sploh ni mogoče postaviti napram razporom slovanskih narodov tako, da bi prišlo povsod do soglasja, na drugi strani pa zavest, da nisem hotel nikomur delati krivice in sem se izogibal vseh enostranskih predsodkov. Nam Čehom je to še najlažje, ker nimamo pri teh razporih neposredne koristi.

Pri delu so mi pomagali z raznimi nasveti gg. I. Bidlo, Vl. Francev, V. Jagić, V. Novotný in J. Polívka, pri korekturi prof. I. Hanuš. Izrekam jim zato odkrito zahvalo.

V Pragi, meseca septembra 1909.

L. Niederle.

Uvod.

§ 1. Slovanski prarod je nastal na ozemlju srednje Evrope na ta način, da se je počasi jezikovno in deloma tudi kulturno odločil od ostalih arijskih (indoevropskih) narodov. Že v začetku telesno različen — bil je namreč sestavljen iz raznih starejših tipov, ki so se razlikovali po lobanji in po barvi las in oči — tudi nikdar ni bil niti kulturno niti jezikovno enoten. Saj vidimo, da so na prostranem prostoru, na katerem so Praslovani pač že od davna prebivali, zastopani že v predzgodovinski dobi razni tipi lobanje z razno kompleksijo, zakaj eden del Slovanov je opisan pri vstopu v zgodovino kot ljudstvo svetlih oči in plavih las, drugemu delu se pripisuje temna kompleksija; tudi ostanki las v grobih kažeja oba tipa. Dalje so bili tudi razni kulturni krogi že v dobi pred Kristusom, zakaj na zapadu med Labo in Vislo vidimo drugačne tipe grobov z inventarjem jadransko-donavske, drugačne vrste, ko na vzhodu Visle, kjer prevladujejo vplivi od Črnega morja. In slednjič je začela že v dobi, ko so se Slovani oddeljevali od ostalih Arijcev, tudi v njihovi sami notranjosti nastopati diferencijacija, ki se je, ko so pristopili pozneje na pomoč tudi drugi faktorji, n. pr. tvoritev posameznih močnih središč

kulturnih, političnih, posebno pa prostorno oddeljevanje (izolacija, selitev posameznih vrst) in mešanje s tujimi življi, — prim. na pr. samo odhod Slovanov na jug in njih daljšo usodo na Balkanu — povzpela na tako stopinjo, da je pranmarod, ki je bil prvotno vendar eno samo telo, razpadel na skupino popolnoma različnih delov. Danes je sicer nedognano, kako daleč je segla mestoma ta razdružitev in v koliko je treba pripoznavati posamezne vrste za celoto, popolnoma samostojno — toda o tem ni več dvoma in spora, da enega slovanskega naroda ni več. Na njega mesto je stopila vrsta samostojnih slovanskih narodov. Danes je slovanska enota le teoretični pojem, s katerim operirajo mnenja in čuti posameznikov, toda v življenju Slovanov nastopajo le redkokedaj trenutki, ko se resnično pokaže, da so bili nekoč enoten narod.

Kako se je to zgodilo v podrobnostih, kaki so bili vzroki, da so se izločala posamezna plemena, kako je napredovala individualizacija in kakšno je pravzaprav zadnje danešnje stanje, koliko je danes samostojnih slovanskih narodov, — vse to so prашanja, ki so večjidel še vedno problem slovanske vede. Najbolj je še verjetno, da se je slovanski pranmarod, ki je živel med Odro in Dnjeprom in ki je že v predzgodovinski dobi segal mestoma do Labe, Sale, do Donave, proti Desni, k Njemnu in k Baltiškemu morju, razdelil v teh prostranih stanovališčih deloma vsled vpliva naravnih krajevnih zakonov (prim. samo naloge velikih vodnih potov in gora), deloma vsled vpliva kulturnih tokov, na vzhodu drugačnih in na zapadu drugačnih in slednjič tudi na podlagi lastnega jezikovnega razvoja — prvotno na tri dele. Prvi izmed njih, na za-

padu Visle in Karpatov, se je širil dalje v zapadni smeri tudi za doljno Labo, za Salo, Šumavo in je v svojem nadaljnjem razvoju vstvaril panogo polabskih, pomorjanskih, poljskih in češkoslovaških Slovanov; drugi del, katerega prastanovališča so bila najbrže nekje med gornjo Vislo, Dnjestrom in srednjo Donavo, je prišel v teku časa (razun neznatnih ostankov) na jug Karpatov, preselil se deloma na Dravo, deloma čez Savo in Donavo na Balkan in pri tem vstvaril slovensko, srbskohrvaško in bolgarsko panogo; tretji, podnjeprski del se je širil v velikem loku na sever k Finskemu zalivu, dalje na gornji Dnjeper, Volgo, Oko, proti vzhodu na Don, na jug k Črnemu morju in k dolnji Donavi in pri tem vstvaril ruski narod, toda vsled raznih pogojev seveda tako, da se je naravno tudi on na znotraj razložil in mestoma spremenil.

Stopnja, v kateri se danes posamezne slovanske panoge med seboj razlikujejo, ni povsod enaka. Med Čehom in Poljakom je n. pr. pač večja nego med Čehom in Slovakom, med Velikorusom in Poljakom ravno tako večja nego med prvim in Malorusom. Zato srečavamo v javnem življenju in v literaturi spore o tem, v koliko se sme smatrati kaki del za samostojno panogo ali narod. Nastajajo prepiri o rabi terminov narod, narodnost, rod, panoga, pleme i. t. d. in s tem tudi o številu danešnjih slovanskih narodov. V tem ni soglasja. To je odvisno od raznih stališč, n. pr. od filološkega, etnografičnega, historičnega ali političnega. Da, pogosto se sodi tudi iz enega stališča in po enem merilu različno: ta filolog dobi dva samostojna slovanska jezika tam, kjer vidi drugi samo narečje enega jezika. In

mnogi cenijo više voljo in hrepenenje po preporodu, oddelitvi in vstopu v samostojno narodno življenje ko znanstvena merila, drugod zopet razglašujejo zunanje politične tendence in razpoloženja nove narode, o katerih eksistenci drugi, in to po pravici, nočejo ničesar slišati. Odtod prihaja, da se število slovanskih narodov in s tem tudi sistem slovanstva v različnih knjigah znatno razlikuje. J. Dobrovský n. pr. — da se ne spustim predaleč in v podrobnosti — je priznaval l. 1822 9 živih jezikov in narodov (ruski, ilirski ali srbski, hrvaški, slovenski, koroški, slovaški, češki, lužiški, poljski), P. Šafařík v svojem Slovanskem Narodopisu l. 1842 6 jezikov s 13 narečji (ruski, bolgarski, ilirski, leški, češki, lužiški), J. Srězněvskij l. 1843 9 jezikov (velikoruski, maloruski, bolg., srbohrv., korotanski, poljski, luž., češ., slovaški), A. Schleicher l. 1865 8 jezikov (poljski, luž., češ., velikorus., malorus., slovenski, srb., bolg.), Fr. Miklosich 9 jezikov (sloven., bolg., srbohrv., malorus., ruski, češ., pol., gornjeluž., dolnjeluž.), Dm. Florinskij l. 1907 9 jezikov (rus., bolg., srbohrv., sloven., češkomorav., slovaški., srboluž., poljski, kašubski), V. Jagić l. 1898 8 jezikov (pol., luž., češ., velikorus., malorus., sloven., srbohrv., bolg.). Toda če pogledamo danes politične spise in mnogoštevilne separatistične težnje, naraste število slovanskih narodov tudi na 11—14, brez vštetih izumrlih!

§ 2. Ni naša naloga ocenjevati te spore, ki jih vodijo pogostoma nagibi, ki ležijo izven sežaja vede. Ker pa mora biti nekak shema temelj narodopisnega pregleda, ki ga tu podajam, bomo delili in nadaljevali po sledečem, ne da bi s tem hoteli obsojati druge sisteme. Naš shema tvorijo :

1. narod ruski, v katerem se pa danes izraža močna tendenca, priznati pravzaprav eksistenco dveh narodov: velikoruskega in maloruskega (južno-ruskega, ukrajinskega, rusinskega);

2. narod poljski, enoten, dasi je spor o krajevno ločeni kašubski skupini, je li del Poljakov, ali del izumrle panoge baltiških Slovanov;

3. narod lužiško-srbski, razdeljen dokaj znatno na gornjo lužiško in dolnjo lužiško panogo;

4. narod češki, ki je sicer na Češkem in Moravskem trdno sklenjen v en narod, od katerega se pa osvobojujejo vedno bolj in bolj k samostojnosti glavno vsled političnih zadev ogrski Slovaki;

5. narod slovenski brez razlikujočih teženj;

6. narod srbohrvaški, v katerem pa so politično razločevanje in kulturni prepiri (glavno vera) prišli tako daleč, da ne ostane danes nič drugega ko pripoznati dva ločena naroda (srbski in hrvaški);

7. narod bolgarski, enoten. Edino o Slovanih, ki prebivajo v Macedoniji, se prepirajo, ali so bolj bolgarski ali srbski, ali je treba pripoznati posebno samostojno narodnost macedonsko.

Ker imamo v mislih naravni sistem razvoja, ostanemo pri nadaljnjem opisovanju na tem temelju 7 glavnih narodov. V kolikor so opravičene težnje, izločiti v tem številu še druge samostojne slovanske narode, se bo pokazalo na dotičnih mestih.

I.

Rusi.

§ 3. Zgodovinski razvoj. Iz vzhodnega dela, ki se je vstvaril na temelju prvotnih treh delov slovanskega pranaselstva, je nastal eden velik, vendar danes ne več enoten ruski narod.

Kaki so bili začetki ruskega naroda v dobi pred Kr. r. in v prvih stoletjih po Kr. r., o tem ne vemo skoro nič. Vidimo sicer vrsto imen pri Ptolemeju, med katerimi so nekatera očitno njegova, toda ne vemo, katera. V IV. stol. po Kr. r. se začne nejasna poročila o velikem narodu Antov, s katerim so bili naznačeni južni ruski rodovi med doljno Donavo in Donom; to ime pa pozneje izgine. Ravno tako zagneta so arabska poročila o Rusih X. stol. Šele iz zgodovinskih del Konstantina Porfirogeneta in še bolj določno iz prvega kijevskega letopisa, ohranjenega v zborniku iz začetka XII. stol., zvemo, da je na koncu I. tisočletja, v IX.—X. stol., živela v mejah današnje Rusije cela vrsta plemen, ki nastopajo kot samostojne enote in katerih pozna letopisec 12:

Slovani na Ilmeni s središčem v Velikem Novgorodu, Kriviči na zgornjem Dnjepru, Dvini in Volgi (del na Poloti se je imenoval Poločani), Dregoviči, med Pripetom in Dvino, Drevljani na jugovzhodu od prejšnjih, Poljani od Tetereva še čez Kijev, ki je postal njihovo središče, Duljebi in Bužani (Volinjan) na Bugu, Tiverci in Ulički na Dnjestru in Bugu, Radimiči na Soži, Vjatiči na Oki in slednjič Severjani na Desni, Sejmu in Suli.

Toda pri tem vidimo, da že istočasno isti letopisec združuje vsa plemena pod enim skupnim imenom Rusi: „Се бо тогмо Словѣнескѣ языгѣ в Руси: Поляне, Деревляне, Ноугородьци, Полочане, Дреговичи, Сѣверѣ, Бужане . . . послѣже же Волыняне“. Kako je ime Rus postalo v sredi teh plemen, je do danes še uganka. Toda, naj si je bil njegov začetek kakoršenkoli, gotovo je, da se je ž njim označevalo predvsem kijevsko središče, kjer so varjaški knezi ustanovili prvo rusko državo, in da se je od tam hitro razširilo po ostalem vzhodnoslovanskem ozemlju v političnem smislu, potem tudi v narodopisnem, in pripojilo tudi rodova, ki sta bila po istem letopisu drugega, leškega izvira (Radiči in Vjatiči).

Vzhodni slovanski kraj, kateremu je določil mejo na začetku XII. stol. menih pečerskega samostana, ni kraj prvotnih stanovališč, ampak je že posledica slovanske kolonizacije na tleh, ki so bila pred tem očitno tuja. Priča temu je starejša litvanska in finska nomenklatura v kraju od Pripeta na sever in na gornjem Dnjepru, Oki in Volgi. Pravzaprav imamo tu pred seboj prvo zgodovinsko dognano slovansko kolonizacijo na Ruskem in ne prvotno stanje. Vzhodni Slovani so že pred koncem I. tisočletja storili iz svojih južnejših stanovališč pri srednjem Dnjepru prvi korak svoje narodne ekstenzije. V smeri proti zahodu k Poljakom se niso pomikali, kakor se zdi, celo nasprotno, ako smemo verovati letopiscu, Lehi (Ляхове) so se izseljevali v ogromnih kolonijah, celi rodovi so šli od Visle skozi ruske rodove na vzhod. Zato je šla takoj od začetka ruska kolonizacija uspešno proti baltiškim rodovom, zakaj Dregoviči so prebivali že na prvotno litvanskem ozemlju in še v večjem

številu in še hitreje se je pomikala kolonizacija proti severu in proti vzhodu k Fincem. Tu na pr. so bili ilmenski Slovani le kolonija na finskih tleh, ravno tako so potisnili Kriviči, Radimiči, Vjatiči (in morda del Severjanov) pravzaprav iz starejših stanovališč Čud, Muromo, Merjo, Mordvo, Meščero in druga finska plemena. Tudi proti vzhodu so se pomikali Slovani (Severjani) proti turškotatarskim plemenom zgodaj in krepko, kakor lahko sodimo iz poročil, ki poznajo v VI. stoletju nad Azovskim morjem neštevilno množico Antov in govore v IX. in X. stoletju o veliki slovanski koloniji nad Donom in Volgo, pri ustju Kubana pa o koloniji Tmutorokani.

Samo na jugu je bil razvoj slovanske kolonizacije dolgo zadrževan, dasi je bila tendenca vedno na jug in jo je podpiral in vodil teritorij; vse reke tečejo na jug, v smeri k Črnemu morju. Vzrok tega so bili navali tujih narodov, ki so se od III. stol. po Kr. r. začeli za krajši ali daljši čas naseljevati na pasu črnomorskega ozemlja. Sem so prišli v III.—IV. stoletju Goti in Heruli, sem leta 376 Huni, malo nato pred l. 482 so šli tam skozi Bolgari, pred letom 557 Obri. Približno v polovici VII. stol. so prekoračili Don Hazari in v teku IX. stol. so se naselili tu začasno na poti od Volge k Donavi uralski Madjari.

Ti navali niso popolnoma zadržali prihoda Slovanov na jug, ni dvoma celo, da so nekateri (kakor na pr. hunski ali obrski) potegnili s seboj tudi slovanske rodove, vendar pri tem ne moremo govoriti o močnejši kolonizaciji in naseljevanju slovanskega življa ob Črnem morju. Šele po avarskem pritisku se zdi, da se je posrečilo ruskim rodovom v večjem številu obdržati se doli na Dnjepru, Dnjestru in Donavi (Tiverci, Uliči).

Tendenca na jug je pridobivala moči — saj je Svjatoslav (957—972) prenesel svoj sedež v Preslavo, kar je tu nov obrat in nov zadržek povzročil prihod Pečenegov (968), Turkov (Uzov) in Polovcev (Kumanov), s katerimi so se ruska plemena in kneži dolgo let bojevali v dolnjem Podonju in Podnjepriju; k njim so se nazadnje pridružili tudi Tataři, ki so po zmagi leta 1224 popolnoma opustošili in izljudili *) veliki del južne Rusije od Kalke do Kijeva, Volinji, Galicije in Sedmograškega in ki so grozili tudi ruskim krajem na severnem vzhodu.

Učinek vseh teh naskokov na ruski narod je bil velik in trajen. Deloma je bilo ž njimi popolnoma in za dolgo časa ustavljeno prodiranje na jug in na vzhod, deloma pa je napravil pritisek, kateremu so bili izpostavljeni Tiverci, Volinjci, Poljani in Severjani, da so se ta plemena umikala nazaj, do Karpatov, za Pripet, za Sulo in Desno, tlačila pred seboj druga in s tem se je začel ruski narod zopet gibati in se pomikati v severni in severnovzhodni smeri proti Fincem; kos za kosom je bila finska zemlja od Rusov zasedena in naseljena; poleg Vjatičev, Krivičev, Severcev in drugih so se udeležili tega glavno novgorodski Slovani v smeri k obvodju Onege, Dvine, Vičegde, Pečore, Kame in Vjatke. To je bila glavna črta ruskega razvoja tje do konca tatarske sužnosti.

*) Da bi bili kijevski kraji popolnoma brez prvotnega ruskega prebivalstva in da bi se bili šele v XIV.—XV. stol. znova naselili Malorusi iz Galicije, je teorija, katere se do sedaj ni posrečilo dokazati. Gotovo pa je seveda, da je nastopila velika izumrlost (prim. samo svedočbo papeškega legata Plana Karpina iz l. 1246) in da so od XV. stol. mnogo novih kolonistov sem pozvali poljski gospodje, ki so si medtem tu pridobili veliko premoženja.

Poleg teh zunanjih sprememb se je zgodila med tem tudi v notranjem življenju ruskega naroda nova velika sprememba: na mesto starega plemenskega življenja je stopilo krajevno. Stare plemenske enote so se razdrobile in počasi prešle v nove večje pokrajinske oblike, ki so se tvorile okoli knežjih vlad, obenem pa se je počasi začela tudi velika nova delitev ruskega naroda, ki je celo vrsto starih plemenskih enot združila v tri velike rodove, razlikujoče se med seboj po jeziku, notranjem življenju in ščasoma tudi politično. Kako se je to godilo v podrobnostih, je nedognano in sporno; podrobnejša razlaga — ki je pravzaprav bodoča naloga ruskih zgodovinarjev, jezikoslovcev in narodopiscev, tudi ne spada sem. Niti sloviti poskus A. Šahmatova še ni v tej stvari zadnja beseda *); za sedaj vemo samo to, da so se v teku tatarske sužnosti stare plemenske enote združile deloma vsled notranjega razvoja, deloma vsled zunanjih vzrokov v tri velike skupine in sicer na jugu (glavno med Sanom, Pripetom in Dnjeprom) v malorusko, v katero so očitvidno prešli stari Poljani, Drevljani, Volinjani, Duljebi, Tiverci, Uliči, del Severjanov in ostanki zakarpatskih Hrvatov s Srbi, na severu v velikorusko, sestoječo glavno iz novgorodskih Slovanov, Vjatičev, Krivičev in dela Severjanov, na zahodu pa v belorusko (glavno stari Dregoviči, Radimiči, del Drevljanov, Krivičev in ostanki Litvincev). Ob tem času so nastajala tudi znana zemljepisno politična imena: Mala Rusija, Bela Rusija (kaj pomeni tu beseda „bela“, ni dognano) in Velika Rusija. Maloruska skupina je ostala jezikovno najčistejša, manj beloruska,

*) Šahmatov A. „Еъ вопросу объ образованіи русскихъ народностей“, жмнп 1899, Nr. IV.

kjer je na spojitev vplivala politična združitev pod Litvo (od konca XIII. stol.) in pozneje od XVI. stol. mogočni vpliv poljski. Jako raznovrstni so bili temelji velikoruske oblasti; toda tu je zopet nenavadno mogočno učinkoval vpliv bodočega centra cele Rusije — Moskve.

Vkljub temu pa so seveda bile in ostale vse tri skupine veje enega naroda. Bile so jezikovno sosedne, bile so preozko zvezane med seboj vsled politične usode na pr. pred vsem vsled odpora proti Tatarjem, pozneje tudi vsled združenja pod moskevskim žezlom), predolgo so imele enotno vero in literaturo, da bi jih vkljub omenjenim razločkom ne pripoznavali vse skupaj obenem za edini narod ruski.

V daljšem zunanjem razvoju vidimo sledeče glavne stopnje.

Slabo je prodiral ruski narod proti zahodu, zakaj tam so prebivala med njim in med morjem skoncentrirana litvolotiška plemena in dalje proti jugu močno poljsko pleme. Rusi se tod niso pomikali — nasprotno, v onem času je doživel ruski živelj mnogo škode in tukaj mu je grozil tudi pogin bodisi vsled napredovanja Litve, bodisi pri prodiranju Poljske na vzhod, kamor je usoda Poljake vodila in silila, zakaj na zahodu so jih silno pritiskali Nemci. Tako lahko umemo, zakaj je na Bielensteinovih mapah ruskolotiška meja iz XIII. stol. skoro ista kakor danes — in zakaj je pri tem zahodna ruska oblast prožeta s poljskim življem.

Pomikanje proti severu je sicer ostalo, toda ni se vršilo v taki meri kakor prej, deloma zato, ker so bili ti kraji čimdaljebolj neljudni, deloma zato, ker se je že od XV. stol., glavno pa od časov Petra, kolonizacijski tok razširjanja ruskega življa obrnil proti jugu

proti jugovzhodu in vzhodu. Od tega časa je ruska kolonizacija sicer napredovala, toda v celoti le neznatno, glavne so bile samostanske in razkolniške naselbine. Naselbine so bile neznatne, koncentracija majhna. V celoti vidimo nasprotje prejšnjim razmeram: razvoj na severu ponehava in težišče pomikanja in obenem obljudenosti se nagiblje s severa in iz sredine na jug. Nastaja doba ruskega pomikanja na jug in na vzhod.

Tatarski naval je postavil velik jez, črez katerega ruska kolonizacija ni mogla, dokler niso bili podvrženi tatarski kanati, ki so tu nastali. In do tega pa dolgo ni prišlo. Toda kakor hitro so spone odjenjale, po l. 1480, je čut maščevalnosti, združen z ekspanzijo, izsiljeno vsled notranjega razmnoževanja in še z drugimi momenti, takoj povzročil zelo energično pomikanje Rusov proti vzhodu, jugovzhodu in jugu, ki se kaže v zgodovini vojsk kot neprestani pritisek ruskih obrambnih linij. Prvo linijo na bregovih Oke je zamenila že v polovici XVI. stol. t. zv. tulska od Putivlja na Sejmu čez Brjansk in Tulo k Uni (pritok Mokše); v prvi polovici XVII. stol. stavi moskavska vlada odločno nove linije belgorodsko (Belgorod-Voronež-Kozlov), simbirsko (Tambov-Simbirsk) in zakamsko (Sengilej-Menzelinsk); sočasno se je zelo obljudila Poltavščina*), na koncu XVII. stol. je bila

*) Malorusi iz kraja med Bugom in Dnjestrom so se začeli že od XIV. stoletja pod obrambo kijevskih in litevskih knezov preseljevati v Poltavščino, toda šele od XVI. stol. je nastalo pod obrambo Moskve neprestano prodiranje. V XVII. stoletju so zasedli že harkovsko gubernijo, zahodni del voroneške in južni del kurske. Vzroke te priselitve moramo iskati v razvoju kozaštva, begu pred poljskim gospostvom in v oslabilih tatarskih napadih, posebno krimske orde.

napravljena obrambna linija ob Doncu, za carice Ane linija ukrajinska (1731—1735, od Vrhjednjeprovška do Zmijeva na Doncu), ki pa se že čez 40 let umakne novi liniji dnjeprski med Dnjeprom in Azovskim morjem. Osvojitvev je bila končana s padcem krimskega hanata l. 1783. Naravno, da je s pomikanjem teh bojnih obrambnih linij šla na jug tudi kolonizacija vsake vrste, ruska in jugoslovanska. Deli obrežja so bili naseljeni že v XVIII. stol., drugi, na pr. breg med Bugom in Dnjestrom ali taviška gubernija, šele v XIX. stol. V istem času se je začela ruska kolonizacija tudi na Kavkazu (linija kavkaška na Kubanu in Tereku leta 1779. do 1799.), toda završila se je šele v teku XIX. stol., po dokončani kavkaški vstaji l. 1864. Do Zavolžja so prišli Rusi prej, glavno od časa Petra, ko je bila stara zakamska linija od Sengileja preložena k Samari in v letih 1734—1744 na Orenburk. V notranjo Azijo pa se je začelo pomikanje še prej s kolonizacijskim delom bratov Stroganovih in za časa vpada Jermaka (1558—1582) v Sibirijo (do Oba in Irliša) in je bilo končano v teku XIX. stol. z osvojitvijo vse Sibirije, Sahalina in Mandžurije, na jugu pa s pridobitvijo stepne oblasti kirgiške in slednjič tudi Turkestana (Taškent 1864, Samarkand 1868, Hiva 1873, Kokand 1876, Azhabad 1881, Merv 1884, Murghab 1885). Povsod so šli z vojaki roko v roki ruski, glavno velikoruski kolonisti.

§ 4. Oblast in narodostne meje. V glavnih obrisih očrtani razvoj ruskega naroda, posebno pa njegova neprestana kolonizacija poslednjih let, sta napravila, da ni mogoče omejiti vse ruske oblasti z enostavno zemljepisno črto, zakaj večji del ruske zemlje v Aziji in del tudi v Evropi nam ne predstavlja kompaktne bivališča, ampak samo večjo ali manjšo

skupino naselbin — včasih tudi posameznih — v etnografično tujem ozemlju. V svojem jedru seveda prebivajo Rusi kompaktno v vzhodni Evropi, večji del v mejah ruske države, manjši tudi v avstrijsko ogrski državi, toda tudi pri tem jedru so pravzaprav le zahodne in južne meje bolj določene; vzhod in sever je širok pas v obliki morskih zalivov in otokov, ki drobe široko reko drugorodnih elementov finskega in turškotatarskega izvira. Meje oblasti, obljudene razun na malih otokih s prebivalci ruske narodnosti, so od začetka ustja Neve in Petrograda, do katerega sega od zapada finska oblast, te-le*):

Od Petrograda gre meja najprej ob finskem zalivu k ustju Narove (toda tu je mnogo finskih otokov), potem ob tej reki, Pejpuškem in Pskovskem jezeru proti Izborsku in od tam čez Lucin (Ludsen), Lejman, Olhovko, Kasino, Udinovo k Druji (Pridrujsk) na Dvini pod Driso, potem ob levem bregu Dvine k Dvinskemu (Düneburg) in k vasem Arronen, Swenten in odtod na jug k naselbinam Demmen, Novi Aleksandrovsk, Vidzy, Svencjany, potem v loku k zapadu

*) Ne spuščam se povsod v topografične podrobnosti, ker nimajo za dano nalogo cene; tudi novejša, podrobnejša študije imajo napake ali pa se ravno v podrobnostih močno razlikujejo. Prim. samo n. pr., kako se razlikuje v podrobnostih meja lotiško-litvanskoruska na mapi Tetznerjevi (l. 1897) od mape Rozwadowskega (1901), Anonima v Materyalih antrop. arh. 1898, mape Talka Hryniewiczza (1892) ali Karskega (1903) da niti ne pogledam starejših del A. Koreve, A. Kirkora, J. Nedčeva, F. Kurschata in P. Čubinskega! Ruska oblast na veliki mapi slovanskega sveta, pripojeni k ruski izdaji tega dela, je izdelana po mapi Rittichovi iz l. 1876 (nemška v Pettermanovih Geogr. Mitth., 1878), mapi Čubinskega iz l. 1871. in Veličkovi iz l. 1896. z nekaterimi popravki. Ostali slovanski rodovi so narisani tam po novih mapah in študijah.

okoli Vilne (črez Troke) do Grodov pod Ošmjani, pelje črez Voronovo, Dubiče, Druzgenike na Njemnu (sev. od Grodna) k Augustovemu južno od Suvalk. Od Augustovega gre poljsko-ruska, ne strogo določena meja črez Bobro na Bjelostok, Suraž na Narevo, Bjelsk, Drohičin na Bugu in dalje v Holmski Rusiji, po novem delu *VI. Franceva* od Sarnakov poleg Bjele, Parčeva, Krasnostava k Tomaževu, odkoder gre v loku okoli Tarnograda, prestopi na Gališko, gre k reki Sanu nad Jaroslavje, poleg te reke k Sanoku in od tod črez poljski Rymanów, Duklo, Žmigrod, Osjeko in Ropo, ter pride do Pivnične na ogrski meji.

Od Pivnične gre meja nekoliko na zapad (tu so še štiri ruske vasi) in sega z nekolikimi ovinki v spiško in šariško županijo in sicer po Popradu do Spiške Sobote. Po poslednjem delu Czambela in Tomašivskega, ki se v rezultatih samo malo razlikujeta *), se začenja na Ogrskem ruska meja pri Lipniku ne daleč od izvira Dunajca in gre črez Kaminko mimo Stare Lubovne k Jakubjanom, kjer sede Rusi po cellem gornjem obrečju Torise do Hodermaka in Štelbaha in gre po levem bregu Torise k Sabinovu in k Žatkovcem. Odtod se vrne v velikem loku na sever okoli Bardijova do slovaškega Gaboltova in Zborova (na Jarugi, pritoku Tople) in se nadaljuje potem proti jugu na levem bregu Tople do Petkovcev, nakar prestopi v novem velikem loku Ondavko pri Valkovu, Laborec pri Brestovu, Ciroko nad Snino in gre črez

*) Razložek med mejo Czambela in Tomašivskega je le v tem, da šteje Tomašivski med ruske naselbine še v Spišu Krempah, Podproč, Gromoš, Pustépole, v Šarišu Duplin, Tyšinec, v Zemlinu Petkovce Rogožnik, Zubné, v Užhorodu Podhradje, Hlivišče, Honjkovce, Konjuš; izmed otokov pa Bačkov, Fuljanko, Klemberk, Kojšov.

Valaškovce, Porubo, Hlivišče, Konjušk k vratom Užhroda. Za Užhorodom so sosedje Madjari in ruska meja gre tukaj dalje čez naselbine: Radvansko, Zdravce, Koritnjane, Hedfark, Globoko, Komarovce, Dubrovko, Lučke, Podgorod, Rosvigovo pri Mukačevem, Kendereviv, Kušanovico, Dilok, Lalovo, Fogaraš, Pistrjalovo, Barbovo, Makarjevo, Šarkad, Remeto, Kvasovo, Kumjato (madj. Komját), Egreš, Karačfalvo, Šašvar, Čomo, Himlivce, Šašfalo, Siviljuš, Kiralyhazo, Dubovinko (poleg rumunske Ternavke), Veljatin, Buštino, Remeto, Bedevljo, Hrušovo, V. Apšo (poleg madjarskega Sigeta), Bočkov, Mikovo, Kročuniv, V. Runo, Krasno, Ruskovo do Višova, (madj. Vissó) na istoimenski reki, kjer pa so Rusini že v manjšini.

Od tod prestopi poleg desnega brega rečice Vasira v Bukovino. Tu gre po Lemonierovi mapi čez Kirlibabu sev. od Kimpolunga k Ruski Moldavici in k Kačici sev. od Gurahumore. Potem se obrne v loku nazaj na sever in gre čez reko Sučavo, pusti gornji tok Sereta ruski, razun okolice Storošince, gre čez Kaminko, Negotino, mesto Sereth in ob meji nazaj k izlivu Pruta iz Bukovine. Črnovice in Seret tvorita tukaj nemško-rumunski otok. Drugi ruski otoki pred to mejo so v Galiciji, glavno med Lutčo in Kortczyno južno od Rzeszówa, mali pred Rymanowim, Dynovim, v okolici Jaroslava in ob obrežju Visloke na Ogerskem, Osturnja v Spišu in velik otok na jugu Krempaha, drobni v Šarišu, Zemplinu, Užhorodu, Abanji, Szatmaru*), v Bukovini

*) Ruske naselbine na dolnjem Ogrskem (v Banatu), ki jih je navajal P. Šafarik in katerih eksistenco je še branil v novjšem času V. Hnatjuk, ne eksistirajo. To so Slovaki iz Šariša v Kereszturu in Kocuru. Nasprotno pa so ruska naselbina Petrovci pri Vukovaru v Slavoniji in drugi dve blizu Šida (Bačinci, Berkasovo).

je večji otok med Serethom in Sučavo (Hatna, Drago-mirna, Lipovani, Ipotestie, Danila, Merecej i. dr.)

Za avstrijsko mejo pride ruska meja proti Rumunom in za to se smatra navadno državna meja na Prutu. Toda tudi tu je v sev. koščku Besarabije med Prutom in Dnjestrom kos ruske zemlje, glavno v okraju hotinskem v t. zv. besarabski Bukovini. Drugod žive Rusi že bolj raztreseno in se zelo rumunizirajo *).

Po Nestorovskem gre meja ruske oblasti v Besarabiji po naselbinah Balamutovki, Ržavincih, Grozincih, Sankovcih, Reugaču, Dinovcih, Dolžoku, Bje-lovcih, Giždevu, Kišlu-Salievu, Kišlu-Zamžievu, Bjela-vincih, Tickanih, in Fitešti. V sorockem in bjeleckem okraju so ruske naselbine že raztresene (njih število je podal l. 1872. Čubinskij). Toda predrli so celo na jug gubernije. Kočubinskij navaja na pr. dvojce ruskih sel v akkermanskem okraju (Stepanovka, Rajlanka). Števila so različna. V celoti je naštel Čubinskij v Besarabiji 100.000 Malorusov, Nestorovskij jih l. 1905 ceni na 250.000. Toda zadnja ruska statistika je naštela Rusov 27·8 % vsega prebivalstva, torej približno 540.000 (izmed teh 380.000 Malorusov).

Naprej od Dnjestra na vzhod ni mogoče meje strogo označiti vsled pomanjkanja podrobnih map. Tu ruske narodopisne mape, ki sem jih imel pri roki, raztegnejo sicer rusko oblast do Črnega morja, toda na jug od črte Jampol-Balta-Olviopol-Jelisavetgrad-Slavjanoserbsk-Novočerkask so kraji naseljeni s tolikimi tujimi otoki (Nemci, Bolgari, Rumuni, Tatari,

*) Ali so kake ruske naselbine onkraj Dnjestra v kra-jestvu rumunskem, ne morem reči. Na Rumunskem je naštela statistika leta 1899 le 2957 Rusov (o Rusih v delti glej dalje), toda v tem številu so všteti samo oni, ki so tuji podložniki.

Grki, Židi, Armenci), da na jugu ni mogoče govoriti o kompaktni ruski naselbini; strogo se bo dalo določiti šele tedaj, ko bodo podatki narodnega štetja pošteno obdelani. Dosedaj manjka tu podrobnejšega dela. Kako zelo pestra je kolonizacija južnoruskih gubernij, se vidi najboljše iz tega, da je v herzonski guberniji po Deržavinu konstatirala zadnja statistika 57 jezikovnih skupin, v besarabski 41 in v taviški 39. Prevladujoči živelj je seveda maloruski.

Ravno to velja v celoti, ako preidemo v Zadnjeprije, Zадонje in Zavolžje. Tudi tu je mnogo neruskega živilja in tudi tu točnejših podatkov, točnejših narodopisnih map sploh ni. Na ruskih mapah (vseskozi malega merila) zavzema ruska oblast tudi kraj med Dnjeprom in Donom, tudi levi breg Dona in se konča ob Kubanu (Krim je tatarski). V celoti gre meja od obrežne naselbine Gagri pod Kavkazom čez gore v loku okoli Pjati-gorska in Stavropola k levemu bregu Dona (v okrožju Tereka je 33·7 % Rusov), odkoder gre v loku mimo stepe Kirgizov in Kalmikov k dolnji Volgi, na breg Hvalinskega morja in bregove Tereka; od dolnje Volge mimo kirgiških step se vlečejo ruska mesta in naselbine gosto ob Volgi, namešane seveda z drugimi (nemškimi, finskimi in tatarskimi). Ruski kraj ob Volgi se sploh ne da omejiti s črto; tu je polno tujih otokov in krajin, ki segajo ena v drugo. Ti drugorodni otoki tvorijo v zapadnem kotu Volge tujo last in gredo od Saratova čez Serdobsk, Moršansk, Murom k Nižjemu Novgorodu. Na severu Volge gre meja gostih ruskih naselbin v velikem loku od Nižjega k južnemu bregu Onege in Ladoge, toda tudi onstran njega je seveda mnogo ruskih naselbin ob rekah in jezerih poleg naselbin drugorodcev.

Izven kraja, tako površno določenega, prebivajo Rusi v večjem številu le v nekaterih mestih poljskega kraljestva, v notranji Ogrski in Slavoniji (prim. str. 20 in 21) in na Bolgarskem v koloniji Tatarici pri Silistriji; tu so od zač. XVIII. stol., ko je prišel sem po l. 1709 ataman Nekrasov, staroverec z družino (odtod so sloveli Nekrasovci). Ostali Rusi v Dobrudži se začenjajo sedaj pod pritiskom rumunske vlade seliti na Bolgarsko. V donavski delti pa je še nekoliko ruskih naselbin. To so naselbine: Sv. Jurij, Letja, Svistjovka, Periprava in Karaorman v okolici Suline. Rusko večino ima tudi Tulča.

V Aziji zavzemajo Rusi predvsem Sibirijo. Statistično vzeto je Sibirija sicer skoro vsa ruska (80·9%), toda v resnici so tu ogromna ozemlja neobljudena ali naseljena z domačini. Zapadna Sibirija (obskoirtiška) je malone čisto ruska. Ruske naselbine so koncentrirane na jugu, na Gornjem Obu in Irlišu s pritoki. Srednja Sibirija, jenisejskoangarska, ima že manj Rusov (zopet glavno na jugu v okolici Minusinska, Krasnojarska in Irkutska), lemska Sibirija ali jakutska le 11%. Nasproti temu je zopet ruska krajina amurska in primorska z ruskim Sahalinom*). Neruska je ostala

*) V tobolski in tomski gub. živi po zadnji statistiki 91·5% Rusov, v jenisejski in v amurski 86·5%, v irkutski gub. 73·6%, v zabajkalskih krajih 66·2%, v primorskih 50·9%, na Sahalinu 65·2%. V jakutski guberniji na severovzhodnem kosu Sibirijske so jedro prebivalstva Jakuti, Rusov je tu v mestih naseljenih 11·4%. V Srednji Aziji (stepi in Turkestanu) je Rusov dosedaj malo — 8·9%, izmed teh 2·3 v mestih in 6·6 na deželi. Sploh so tu Rusi bolj skoncentrirani le na severu: v akmolinski pokrajini jih je 33%, v uralski 25%, v semipalatinski, semirečenski, zakaspiški in turgajski že samo med 7·7 in 10%, v syrdarjinski samo 3%, v samarkandski 1·6% in v ferganski 0·6%.

dosedaj kirgiška stepna pokrajina in Turkestan z 8·9 % Rusov, razkropljenih po večjih mestih in v celi vrsti kakih 150 manjših naselbin in kolonij v rodovitnejših oazah (najjužnejša kolonija je Aleksejevskoje, 120 vrst od Herata).

Izven evropskoazijskih pokrajin živi mnogo ruskih izseljencev, glavno onih iz sekt, v Ameriki (v Kanadi, največ v okolici Yorktowna) in Rusinov tudi v Braziliji in Argentini (poleg množice Rusov v glavnih mestih Združenih držav).

Nekoliko ruskih naselbin se je ustanovilo nekoč tudi v Mali Aziji v okolici Niceje in Sinope; v najnovšem času gre izseljevanje v Afriko (prim. dalje str. 31).

Narodnostne razmere v ruski državi:

	Rusi	Poljaki	Turko-Tatarji	Finci	Židi	Litvanci	Germani	Kartvelci	Gorski rodovi	Armenci	Mongoli	Ostali
Evropska Rusija . . .	80,0	1,2	4,9	3,6	4,0	3,0	1,4	—	—	0,1	0,2	1,6
Rusko Poljsko . .	6,7	71,8	0,1	0,1	13,5	3,3	4,3	—	—	—	—	0,2
Finsko . . .	0,2	—	—	86,7	—	—	13,0	—	—	—	—	0,1
Skupaj . . .	71,5	7,5	4,4	5,4	4,7	2,9	2,0	—	—	—	0,2	1,4
Kavkaz . . .	34,0	0,3	20,2	0,1	0,4	0,1	0,6	14,5	11,7	12,0	0,2	5,9
Sibirija . . .	81,0	0,5	8,3	1,1	0,5	0,2	0,1	—	—	—	0,2	2,1
Srednja Azija . .	8,9	0,1	85,5	0,2	0,1	—	0,1	—	—	0,1	0,2	4,8
Skupaj . . .	37,3	0,3	39,4	0,4	0,4	0,1	0,3	5,9	4,8	4,0	1,7	4,5
Vse skupaj . . .	65,5	6,2	10,6	4,5	3,9	2,4	1,6	1,1	0,9	0,9	0,4	2,0

§ 5. Statistika. Na prostranem ozemlju, v kolikor spada v okrožje ruske države, je prebivalo pri

poslednjem štetju 28. januarja l. 1897 Rusov v celoti 83,933.567*), torej približno 67 % (strogo 66·8) vsega prebivalstva, kar bi z ozirom na to, da normalno naraste v evropski Rusiji letno več ko za 1·4 % ruskega prebivalstva, in torej vsaj za 1.250.000, kazalo na prirastek v 4 poslednjih letih minulega stoletja približno 5 milijonov; torej lahko računamo v državi na koncu leta 1900 do 89 milijonov Rusov. Ako prištejemo temu številu še avstrijske in ogrske Ruse po štetju na koncu l. 1900, dobimo za leto 1900 vseh Rusov:

Na Ruskem in v Aziji	89,000.000
na Avstrijskem	3,375.576
na Ogrskem	429.447
Torej skupaj	<u>92,805.023</u>

Toda to število nikakor ni odgovarjalo resničnemu stanju. Predvsem je ogrsko štetje naračunalo Rusov manj, ker so se trumoma šteli za Slovake,

**) V statističnem pregledu sem se opiral predvsem na končne podatke štetja iz l. 1897., ki so bili objavljeni v najnovejšem času v dveh zvezkih dela: „Общій сводъ по имперіи результатовъ расработки данныхъ первой всеобщей переписи населенія“. I.—II. (Спб. 1905.) Ker se ti rezultati nele pogosto in mnogo razlikujejo od prejšnjih del, ampak tudi mestoma od rezultatov knjige „Пространство и населенія Россіи въ 1905. г.“ (Эжегодникъ Россіи 1905. г.) izšle v Peterburgu l. 1906, sem pristavil v tekstu mestoma tudi te razlike. Obenem pripomnim, da se je vršilo narodno štetje na Ruskem po materinskem jeziku („родной языкъ“), toda v v oficijelnih podatkih se je marsikaj popravilo zaradi tega, ker so se na pr. mnogi tujci oglasili za ruski jezik, dasi so drugače po rodu Tataři ali Mordvini. Zato se je vzel pri izdelovanju podatkov na to ozir in številke tujcev so bile popravljene — seveda do kake mere in kako enakomerno, tega ne vemo.

nekaj tudi za Madjare, tako, da je treba to število zvišati po domači ruski ceni vsaj za 150.000. Dalje je treba prišteti tudi Ruse, ki živijo v raznih kolonijah in večjih evropskih mestih vsaj v številu 150.000, in slednjič močno kolonizacijo prekmorsko, ki jo cenijo veščaki na več ko 1 milijon. Ruska statistika je naštelasamo v letih 1890—1903 vseh izseljencev, kar jih je odšlo v Ameriko, Afriko in Avstralijo, kakih 700.000. Nasproti temu pa je bilo v Galiciji naštetih 40.000 Židov, ki so prijavili ruski občevalni jezik. Po vsem tem bi končno število Rusov na koncu minulega stoletja znašalo kakih 94 milijonov *).

Tudi za ostale statistične razmere nimamo vedno točnih podatkov, ki bi kazali, kako je stvar pri posameznih narodnostih, posebno pri Rusih. Tudi tukaj nam podatki celotne statistike države z ozirom na ogromno premoč ruskega naroda kažejo približno tudi čisto ruske podatke. V vsej državi tvorijo Rusi $\frac{2}{3}$ vsega prebivalstva, največ odstotkov imajo v zahodni Sibiriji (91 %, v vsej Sibiriji 80·9 %) potem v evropski Rusiji 80·05 %, tako da lahko vzamemo te zemlje za temelj statističnih razmer ruskega naroda. Jedro Rusije so kraji med Dnjeprom, Čudskim jezerom

*) K temu ogromnemu številu so prišli Rusi razmeroma hitro. Sicer nimamo starih številk, ki bi se tikale narodnosti, toda približno nam to predočuje celotni prirastek prebivalstva ruske države. In tu vidimo, da se je po podatkih, ki jih je sestavil Pokrovskij l. 1724, ko poznamo prvo štetje (14 milijonov duš), torej v 176 letih prebivalstvo do leta 1900 pomnožilo 9·71 krat, od l. 1796 (36 milijonov) v 104 letih 3·75 krat in od leta 1851 (69 milijonov) se je podvojilo. Leta 1905 znaša že 146,796.600. Pri tem je treba pripomniti, da kakor drugod, tako tudi tukaj število prebivalstva v mestih raste mnogo hitreje ko na deželi. Od leta 1724 je naraslo v mestih 51 krat, na deželi 8 krat.

in Volgo. Tukaj je Rusov povsod nad 90% in samo v 5 gubernijah manj (peterburška 82·5, saratovska 83·1, penzenska 83·1, taviška 70·9, simbirska 68·2). Nad 90% ima 22 gub. (gl. „Svod“ I. 82, Источники 78). Najbolj ruske so gubernije vladimirska, kurska, kaluška, kostromska, jaroslavska, tulska, voroneška, rjazanjska, orlovska, ki imajo nad 99%, harkovska in smolenska (nad 98%). Moskevskaja ima 97·8%. Poleg tega imata v Podkavkazju še kubanska 90·6% in stavropolska 92% Rusov.

Ako izločimo Poljsko, kjer je gostota naseljenosti sploh največja (74 na 1 km²), prebiva rusko prebivalstvo najgostejše na sosednji „črni zemlji“ (58) in na Malem Ruskem za Dnjeprom (49). Sredina države ima že samo 43, Bela Rusija in Pobaltija 26—25, Nova Rusija 24, Povolžansko 17, jezerska krajina 14, Ural 12 in najvišji sever Rusije 1 prebivalca na 1 km²*).

V starih časih je sredina Rusije, t. j. moskevski okraj, vidno prednjačil vsem drugim po gostoti svojega prebivalstva, toda ta sredina se je le počasi razvijala, dokler ni v letu 1861. ustvarila odprava tlačanstva popolnoma novih razmer. Tudi na severu je ostala obljudenost v poslednjih dveh stoletjih enakomerna. Nasprotno pa je nastala na jugu hitra izprememba. Do Petrovih časov je bil jug vsled minulih dolgoletnih vojsk slabo naseljen, da, tudi smolenska gub. je nosila dolgo časa težo ruskopoljskih bojev.

*) Po najnovejših podatkih štetja iz l. 1905, ki pa so izračunani samo na kvadratne vrste, je prišlo v celi državi na vrsto 7·7, v evropski Rusiji 24·9, na Poljskem 95·1, v Sibiriji 0·6 ljudij. Najbolj obljudeno je Poljsko v piotrkovski guberniji (153·3 ljudij), najmanj jakutski kraji (0·1 na vrsto).

Šele od Petra in še bolj od Katarine naprej je nastal tu tako hiter prirastek, da je na pr. v kazanjski in azovski guberniji naraslo prebivalstvo več nego deseterno, dočim je naraslo v pomorski in v objezerski pokrajini največ dvojno, trojno. Vse to je seveda v zvezi z zgoraj razloženim zgodovinskim razvojem in s kolonizacijo naroda.

Važno je, da tvorijo največji del ruskega ljudstva kmetje*) na deželi, po selih, na katera pride povprečno za celo državo približno nad 200 prebivalcev; to število zraste ob Volgi in v uralskem okraju povprečno nad 450 duš, v Mali Rusiji, Novi Rusiji in v centralni „črni zemlji“ na 400—300 duš, dočim v gozdnatih krajih, na pr. v moskevskem okrožju, v sev. Pouralju ne pride čez 160; v Beli Rusiji in Litvi znaša 100—50, na Pobaltiškem 20. Vidi se, da so v rodovitnih krajih velika bogata sela, dočim daje v gozdnatih ljudstvo prednost malim vasicam, kulturnim oazam v gozdnatih pustinja. Nasprotno pa prebiva, kjer so najmanjše vasi, največ ljudij skupaj v hiši, na pr. na Pobaltiškem 11—13, dočim v celi Rusiji povprečno 6·6.

Kar se spola tiče, so prišle l. 1897 pri Rusih na 100 mož povprečno 103·4 žene (l. 1905 v evropski Rusiji sploh 103·2 žene), toda to razmerje se po

*) Po statistiki („Svod“ II, LII) pride v celi državi na ljudi, ki govorijo ruski jezik, dvorjanov in uradnikov 1·37⁰/₁₀, duhovnikov 0·62⁰/₁₀, graždanov 0·34⁰/₁₀, trgovcev 0·70⁰/₁₀, meščanov 7·38⁰/₁₀, kmetov (крестьяне) 86·22⁰/₁₀, kozakov 3·35⁰/₁₀. V mestih pade seveda število kmetov (na 49·54⁰/₁₀). Pri posameznih ruskih narodnostih pride zemljedelcev: pri Velikorusih na 70·35⁰/₁₀, pri Malorusih 86·46⁰/₁₀, pri Belorusih na 89·93⁰/₁₀. Avstrijskih Rusinov je bilo naštetih 93·3⁰/₁₀ kmetov, 2·5⁰/₁₀ ljudij, ki se pečajo z obrtjo, 1·7⁰/₁₀ trgovcev in 2·5⁰/₁₀ ljudij v javni službi.

krajih silno spreminja. Že kmečko prebivalstvo se že nekoliko razločuje od mest in kaže več žen (106·1 nasproti 85·9 v mestih), očitvidna posledica tega, ker odhajajo moške v velikem številu v mesta za kruhom. Toda tudi drugače so veliki geografični razločki. Izmed 50 gubernij evropske Rusije je v 13 več mož (glavno na jugu), v 3 je približno ravnotežje, v ostalih so v premoči žene in to glavno v srednjeruskih gubernijah (največ v jaro-slavski 132·6). V Moskvi sami je bilo 75·5 žen, v Peterburgu 82·6, v Odesi 86·3. V Galiciji je prišlo na 100 mož 99·2 žen, na Ogrskem v marmaroški županiji 101·1. V ruski državi je bilo pri Rusih 55·9% neoženjenih mož (52·1 žen), 40·28 oženjenih (39·42 omoženih žen), 3·68 vdovcev (8·38 vdov), 0·03 ločenih (0·04 žen.)

O veri imamo v poslednji statistiki nastopna data, ki se tičejo ruske države: pravoslavni Rusov je 95·48%, starovercev 2·59%, rimskih in armenskih katoličanov 1·78%, protestantov 0·05, židov 0·08, mohamedancev 0·01% (Сводъ II., XXXII.) Očitno je, da soglaša na Ruskem pojem pravoslavni skoro s pojmom Rus (razun Holmske in Bele Rusije). V Avstrijsko-Ogrski so Rusi v pretežni večini unijati (90·6%) in samo 8% jih pripada vzhodni cerkvi. V Poljskem kraljestvu je pripadalo leta 1897 na 74·8% katolikov, 44% protestantov, 14% židov, samo 6·57% pravoslavni*). V zahodnih ruskih gubernijah je naštel Čubinskij l. 1870 še okoli 290.000 katoliških Malorusov (v lubinski, sjedleški guberniji in v Podlašju), o ka-

*) Toda tudi to število navajajo knjige različno. Oficijalni „Сводъ“ ima 6·57%, Пространство 86—7·16% in leta 1906 sem čital v časniku po poljskem štetju samo 4·2% pravoslavni.

terih trdi, da so še vedeli, da so Rusi, čeprav so uni-
jati. Danes so nastale v Holmski Rusiji nove, velike
izpremembe s tem, da je mnogo ljudi, ki so jih prej
šteli za pravoslavne, po carskem ukazu o verski
svobodi z dne 17. aprila 1905. prestopilo nazaj h ka-
tolicizmu. Francev jih ceni v poslednjih treh letih na
300.000 duš. Tako se je zopet precej zvišalo število
katoliških Malorusov. Ravno tako so na Kurlandskem,
v vitebski, pskovski, suvalški, grodenski gub. katoliški
Belorusi, in v vzhodni Galiciji je mnogo naselbin, v
katerih je del prebivalstva rimsko-katoliške vere in ki
se je priglasil za ruski jezik (Jil 92, 114). Prof. Flo-
rinskij je cenil l. 1906 število rimsko-katoliških Rusov
na $1\frac{1}{2}$ milijona.

Gibanje prebivalstva. Koeficijent zakonov
na Ruskem, kjer pravzaprav edino lahko cenimo v
večjem merilu življenjsko silo in gibanje statistike ru-
skega naroda, je večji ko kje drugje — 9 na 1000;
število porodov je približno 48 od 1000 (od teh kakih
 $3\cdot4\%$ nezakonskih), umrje jih 34 od 1000. To je
mного. Vendar so porodi, kakor se vidi, v močni pre-
težni večini in posledica tega je, da se računa letni
prirastek v celi ruski državi poprečno na $1\cdot5\%$, z
drugimi besedami, letno pridobi ruska država približno
2 mil. duš. Seveda tudi tu so po posameznih krajih
velike razlike. Najbolj se množi Nova Rusija, Bela
Rusija in Mala Rusija, najmanj Pobaltje in moskevski
okraj. V evropski Rusiji brez Poljske, Finske in Kav-
kaza se je preračunal letni koeficijent na $1\cdot41\%$. Toda
l. 1900 se je dvignil na $1\cdot83\%$.

Priseljevanje in izseljevanje preko mej
za Rusko nista važna pojava; mnogo bolj važna so
podobna gibanja v notranjosti mej države, kjer se je

posebno v poslednjem četrletju XIX. stoletja pojavilo močno centrifugalno pomikanje proti jugu in proti vzhodu. Največje mase se neprenehoma selijo v Novo Rusijo, v Zavolžje, južni Ural, v celo Sibirijo in Turkestan, in to iz južnih ruskih gubernij. Prekmorsko izseljevanje gre glavno iz nemških pristanov v Ameriko in kakor ni dosedaj veliko v razmerju z ostalim narodom, vendar se neprenehoma veča. V dobi 1893 1902 se je selilo v prvih petih letih približno 30.000 ljudij letno, v drugih petih letih že 45.000; leta 1903 jih je odšlo 72.000. Glavna moč gre v severne Združene države ameriške (l. 1903 jih je šlo tja 94·3%). Na drugem mestu je bila do l. 1903 Argentiniya (Parana), toda leta 1903 že Afrika. Sočasno je postalo močnejše izseljevanje v Kanado.

O m i k a n o s t je pri Rusih, kolikor jo je merila statistika po analfabetih (ne znajo brati in pisati) na nizki stopinji. V celi Rusiji brez Finske in Poljske jih je znalo brati in pisati le 22·9% (32·6 mož in 13·7 žen), na Poljskem 30·5% (34·2—26·8). Več ko 30% kažejo glavno finske gubernije in pa one, kjer so velika mesta: estlandska (79%), livlandska (77·5), kurlandska (70·9), peterburška (55·1), moskevskaja (40·2), kovenska (41·9), varšavska (39·1), suvalška (37·4), jaroslavskaja (36·2), ploška (33·5), čnomorska (31·2), sjedlečka (30·9) in piotrkovskaja (30·9). Manj ko 20% jih ima 24 gubernij, med njimi tudi nekatere pod 15 (penzenska in pskovskaja). Ako se odštejejo od prebivalstva otroci pod 9 leti, se število poveča in bo na Poljskem 41%, v pravi Rusiji 30% (Сводъ I. XVI. tab. 19., Источн. 110). Med Rusi samimi so l. 1897 našteali samo 29·6% moških in 9·34 žensk, torej poprečno le 19·78% veščih branja in

pisanja. Tudi v Avstriji so malo omikani. Avstrijska statistika je naštela Rusinskih „gramotnih“ le 21·8% (od 6 let), tako da stojijo na poslednjem mestu med avstrijskimi Slovani, prav tako, kakor Rusi za vsemi velikimi narodnostmi svoje države.

§ 6. Notranja diferencijacija naroda. Rusi niso bili nikdar popolnoma enoten narod. Že v prvi dobi zgodovine vidimo celo vrsto oddeljenih in bolj ali manj diferenciranih enot in vkljub poznejši celotni združitvi vseh v eden velik narod, v eden pojem „Rusi“, niso nikakor izginili stari notranji razločki. Deloma so se sicer izenačili, deloma pa so dobili le nove oblike, nov obseg, da, deloma so se še ojačili. In ojačili v teku časa do te mere, da danes mnogi nočejo niti priznavati enotnega ruskega naroda, ampak več narodov, najmanj dva, Velikorusi in Malorusi, poleg katerih nastopajo Belorusi kot tretja narodnostna enota, dasi ne tako močno izpopolnjena in diferencirana. Kdaj in kako je nastala ta trojna razdelitev ruskega naroda, sem povedal že zgoraj na str. 14. V kolikor je njen temelj jezikoven in kako se v obliki jezika kaže — o tem so bila podana na drugih mestih podrobna dokazila. Tu hočem le pokazati, kako daleč je razun jezika v celoti prišla ta diferencijacija, kakšno je danes zunanje in notranje razmerje teh skupin in kako daleč so prišle tendence, staviti bodisi s političnih, bodisi z znanstvenih razlogov na mesto enega ruskega naroda v slovanskem svetu dva: velikoruski in maloruski ali ukrajinski.

Medsebojne razmere treh glavnih ruskih krogov so preiskovali pred vsem glede jezika. Toda napačno bi bilo soditi, da gre tu le za jezikovne razlike, dialektične posebnosti. Razlike lahko vidimo tudi drugače

v vsem domačem življenju ljudstva, v njegovem značaju in telesni podobi, v njegovih zgodovinskih tradicijah. Jezik pa nam danes nudi za razlikovanje najtrdnejši temelj in na tem temelju so določeni omenjeni trije narodnostni krogi površno med temi mejami:

Velikorusko ozemlje meji po Sobolevskem in Karskem proti Belorusom pas prehodnih narečij, ki gre od Opočke in Velikih Luk v pskovski guberniji skozi gub. tversko, smolensko in črnigovsko tako, da je južni del tverske, skoro vsa smolenska in severni del črnigovske od črte Ržev (Zubcov), Brjansk, Novgorod Severski, Črnigov skoro čisto ali večjidel beloruski. Pri Novgorodu Severskem je vozal, kjer pristopijo k beloruskim in velikoruskim dialektom že maloruski. Maloruse in Beloruse meji prehodni pas, ki gre od Nareva in Bjelskega čez Pružane, Luninec k Pripetu, potem pa nepretrgoma ob Pripetu (izvzemši mozirski kos) k omenjenemu vozlu pri Novgorodu. Odtod na vzhod je dosedaj nemogoče določiti veliko- in malorusko mejo. Nepretrgoma gre od Krolevca čez južnozahodni del črnigovske in kurske gubernije v smeri na Sudžo — Obojanj — Stari Oskol k Korotjaku na Donu in ob Donu doli k Doncu (severni del donskega okraja je velikoruski, južni pomešan, v harkovski guberniji na vzhodu je veliki velikoruski otok). V raztrganih razmerah v Podkavkazju spada Velikorusom krajina tereckih kozakov, potem volška kotlina in tudi največji del sibirske kolonizacije, dasi so povsod tudi naselbine drugih narodnosti. Razen tega so velikoruske kolonije raztresene po vsej Mali Rusiji in nasprotno maloruske v saratovski, samarski, astrahanski, vologdiški guberniji in za Uralom. Velikorusi se pomikajo glavno v

smeri proti Harkovu. Harkov sam je bil še v začetku XIX. stoletja maloruski, danes ima 58% Velikorusov in 25% Ukrajincev.

§ 7. Določiti skupno število teh treh skupin je pri dosedanjem načinu štetja na Ruskem zelo težavna stvar. Po uradnem štetju se je priglasilo leta 1897 v ruski državi prebivalcev z velikoruskim jezikom — toda kje je bila njegova meja? — 55,667.469, z jezikom beloruskim 5,885. 547, z maloruskim 22,380.551. Ako prištejemo samo preprosti poprečni odstotni prirastek (1·4%) za 4 nadaljnja leta, bi dobili na koncu l. 1900 ali v začetku 1901 v ruski državi:

Velikorusov približno	59,000.000
Belorusov „	6.200.000
Malorusov „	23,700.000*)

K poslednjim pa še treba prišteti skoro vse Ruse Avstrijsko-Ogrske države v številu 3,805.023 (brez 40.000 židov) in kakih 500.000 Rusov v tujini, tako da bi bilo na temelju uradne cenitve celotno število Malorusov na koncu l. 1900 okoli 28,000.000. Maloruskim statistikom pa je to število prenizko in zato nastavljajo višje. Tako jih je v najnovejšem času J. Nečuj-Levickij naštel (na celem svetu) celo 37,206.000 za l. 1905. To se seveda za sedaj ne da kontrolirati, kakih

*) Največ Malorusov prebiva v naslednjih gubernijah: poltavski (93%), črnigovski (85·6), podolski (80·9), harkovski (80·6), stavropolski (80), kijevski (79·2), volinjski (70·1), jekaterinoslavski (68·9), kubanski (60), herzonski (53·5). Drugod jih je že pod 50%. Vseh Malorusov v državi je naštela statistika 26·6% izmed ruskega prebivalstva, Belorusov 7·01%. Belorusi prebivajo glavno v vilenski (91·8% vseh Rusov), vitebski (80), grodenski (61·8), minski (94·6), mohilevski (95·7) in v suvalški guberniji (50). Na Kavkazu jih je nekoliko več v jelisavetpolski (16·4%).

30 milijonov pa jih bo. VI. Hnatjuk jih je naštel na koncu minulega stoletja čez 30 milijonov, M. Kruševskij l. 1906 do 34 milijonov. Karskij je cenil Beloruse l. 1903 na 8,000.000.

§ 8. Drugače se seveda dialektična in etnografična diferencijacija ne vstavlja samo pri teh treh velikih krogih, ampak gre dalje tudi znotraj in povzroča razlikovanje ljudstva ter izločuje še manjše skupine, označene s posebnimi, bodisi zgodovinskimi, bodisi prosto ljudskimi imeni. Najmarkantnejše vidimo podrobno diferencijacijo v maloruski oblasti, kjer ne navajajo samo filologi vrste manjših dialektičnih skupin in oblasti, ampak kjer tudi narod pozna vrsto imen, in kjer nastopajo posamezni (n. pr. karpatski gorali) mestoma tako samostojno in samoznačno, da vzbujajo neprenehoma sumnjo o posebnem, najbrže neslovanskem pokolenju.

Čubinskij razločuje v svojem izvrstnem narodopisnem zborniku pri Malorusih v južni Rusiji v glavnem 3 tipe: 1. poleški, 2. ukrajinski, 3. podolskogališki. K prvemu tipu t. zv. Polešukov (Полѣшукѣ, Полісѣць, Pollexiani starih kronik) spadajo prebivalci t. zv. Polesja (Полѣсье) v severnem delu kijevskega, radomišelskega okraja in sev. vzh. Volinji do reke Gorinj, h katerim spada tudi del sjedleške in grodenske gubernije, t. zv. Podlasje, Подлясье. Prebivalci pinskega okraja se imenujejo Pinčuki, Пинчукѣ (od Gorinja proti severu, na obeh straneh Stire, za reko Turjo, Pripetom, dokler ne dosežejo na severu reke Pine stanovališča Podlašanov grodenske gubernije).

Drugi ukrajinski tip stopa na zahodnem Dnjepru v gub. kijevsko, v srednji del Volinji in jugovzhodnega Podolja. Njegova starejša rodovna imena so

Kozaki*), Zaporožci, ki so se imenovali tudi Stepoviki (Степовики), ker so prebivali na stepah južnih gubernij, Poberežci (Побережцы od Побережье, Понижье XIII. stol.), prebivalci sedanjih južnovzh. delov podolske gubernije, in Volinjci (Волынцы, Волыняки) v zahodnem delu berdičevskega okraja kijevske gubernije in v sev. delu litinskega okraja in letičevskega podolske gubernije in celega juga Podolja.

K tretjemu tipu spada ljudstvo zahodno od Volinji in Gališkega, katerega se je na poljsko-madžarski meji prišlo staro ime Rusini in poleg tega Rusnjaki, in vrsta manjših krajevnih imen v Podkarpatih (Bukovinci, Krajnjaci, Hrivnjaci, Opoljani, Galičani, Lvovjani, Samborani, Peremišljaci in dr.). Njih jedro tvorijo karpatski planinci, ki so znani pod skupnim imenom „горяне, горене“, deloma tudi „верховинци“

*) Do neke mere so bili in so etnografična posebnost ruski kozaki. Postanek teh vojnih in trgovskih družin, ki so v neprestanih bojih s Tatari in Turki izgojile in si utrdile mnoge posebne etnografične črte, posebno v svojem domačem življenju in socialni organizaciji, je neprestano predmet študija ruskih zgodovinarjev. Stare teorije, po katerih so bili tujega izvira, so na vsak način napačne, in ruski rod kozaštva je dognan. Po kraju, kjer so družine rastle in se stalno naselile, se delijo kozaki v donske, kubanske, tereške, uralske i. t. d. Tudi tip je različen. „Верховые козаки“ na Donu, ki govorijo velikorusko, so svetlega tipa, „низовые“, maloruski, so večinoma izraziti bruneti. Štetje l. 1905 je našlo v vsej Rusiji (evropski in azijski) 3,370.000 kozakov (2,3%), ki živijo v kozaških okrožjih: v donskem, orenburškem, kubanskem, tereškem, astra-hanskem, amurskem, zabajkalskem, primorskem, akmolinskem, semipalatinskem, semirečenskem in uralskem. Razen ruskih spadajo k njim tudi kozaki neruskega pokolenja, tako burjaški kozaki v Zabajkalju, kalmiški kozaki v donski krajini, turški kozaki v orenburški in uralski, mordvinski v akmolinski in orenburški.

(če se primerjajo s prebivalci podgorja „подгоряне, загоряне“). Tu so štirje posebni ruski rodovi: na zahodu Lemki (Лемки) na obeh straneh Beskidov, glavno v sandeškem, jaselskem in sanoškem okraju, Bojki (Бойки), sosedi prejšnjih na vzhodu za Sanom, Tuholci (Тухольци), dalje na jugovzhodu v gorah od samborskega okrožja do Stanislavovska in še dalje v gorah kolomijskega, stanislavovskega okraja, v Bukovini in v Marmarošu Huculi (Хуцули), ki pa se sami imenujejo le крестени, Руснаки, рускі люди.

Poslednji so posebno, od drugih različno in zanimivo pleme, pravi problem v slovanskem narodopisu. Dali so tudi vzpodbudo k raznim razlagam. Ivan Vahylevyč pravi, da izhajajo od turških Uzov, Moškov, od Trakov ali Scitov, v najnovejšem času išče zvezo s Kavkazom. Drugi vsaj pripuščajo velik del tujega elementa ob slovanskem jedru (Filevič, Kaindl), spet drugi jih imajo za čiste Slovane (Pol, Šuhevyč). Odlikujejo se po krasni rasti, starodavnosti in bogastvu običajev, dalje po svojih umetniških tvorbah, slikovitem kroju, toda tudi po premali omiki, po kateri so med najmanjšimi med Slovani. Pri njih je namreč še 93% analfabetov! Verjetno je, da je ime Hucul rumunskega izvira (goc + člen ul). Imeni Bojkov in Lemkov sta priimka, ki so jim ju dali sosedi vsled vporabe besed лемъ in бой*); Vahylevyč je tudi v prvih videl ostanke Keltov**). Huculov je naštel Šuhevyč 60.000 (za l. 1890).

*) Primerjaj slovenske „prljeke“, „štekarje“ i. t. d.

**) Popačeno ime Huculov in Bojkov išče A. Sobolevskij še v ljudskih priimkih Гулаци in Буци iz čerkaskega okraja kijevske gubernije in navaja to obenem v oporo svoji teoriji o prihodu karpatskih Rusov v Kijevisko po tatarskem navalu.

Tudi pri Belorusih nastopajo lokalna imena, n. pr. Poljani (Поляне) v slonimškem okr., Sjekali (Сѣкалы, Сакалы) v volkoviškem. Pri Velikorusih, pri katerih vkljub ogromnemu obsegu plane zemlje s tem združeni lahki vzajemni stik in jezikovna konservativnost nista pospeševala večje diferenciacije, ni tako izrazitih tipov in plemen kakor pri Malorusih. Pa tudi tu so seveda krajevna imena, ki so nastala vsled dialektičnih posebnosti. Tako so znani v voroneški guberniji Jaguni (Ягуны), Kaguni (Кагуны), Sukani (Суканы), Ščekuni (Щекуны) ali Talajagi (Талагаи), v kurski Sajani (Саяны). V kaluški guberniji v zap. delu mosalskega okraja in v brjanskem okraju in trubčevskem orlovske gub. se imenujejo prebivalci Poljehi (Полѣхи), prebivalci vzh. dela mosalskega okraja Poljani (Поляне). Prebivalcem severno od Desne pravijo Malorusi Zadesenci (Задесенцы). Rabi se tudi mnogo krajnih imen: Vladimirci, Muromci, Kostromiči, Tuljaki, Kalužani, Jaroslavci, Rjazanci, Orlovci, Moskviči, Novgorodci, Nižegorodci, Tverjani, Smolnjani, Penzenci, Poltavci, Kijevljani in dr.

§ 9. Ta diferenciacija v celo vrsto tipov je deloma potrjena tudi od antropološke metode. Vidimo namreč, da se Malorusi na jugu tudi telesno razlikujejo od Belorusov in Velikorusov, in to ne le v umetni sestavi las in brk, ampak v podobi telesa samega. Tako vidimo predvsem na jugu večjo brahicefalijo, temne komplekse in višje rasti nego pri Velikorusih in Belorusih. Toda na drugi strani niso te skupine niti v notranjosti enotne. Nasprotno! Dosedanje preiskave fizičnega tipa ruskih Slovanov kažejo dokaj velike variacije lokalnih skupin, večje, nego je n. pr. poprečni razloček velikoruske, maloruske in beloruske

skupine. Ako pogledamo na glavne antropologične znake, zbrane v delu A. Ivanovskega, vidimo pri Rusih srednjo rast, ki variira okoli 1650 mm, in to tako, da je pri Velikorusih 51 % nizkih in 49 % visokih, pri Malorusih 47 % nizkih in 53 % visokih, pri Belorusih je razmerje 36 % : 64 %. Po barvi kompleksije (barva oči in las) spadajo ruski Slovani večinoma k mešanemu tipu. Edino pri Belorusih prevladuje čisti, svetli tip (48 % proti 31 % mešanega in 2 % temnega). Pri Velikorusih najdemo poprečno razmerje 37 : 41 : 28 %. Pri Malorusih 30 : 42 : 28 %. Malorusi kažejo večjo naklonjenost k temnejšemu tipu, toda takoj je treba pripomniti, da se v notranjosti zelo menjavajo. Volinj n. pr. kaže po preiskavah Kožuhova razmerje 42 : 29 : 29! Izmed Velikorusov so najsvetlejši tverski in jaroslavski, manj Velikorusi vzhodnih gubernij. Po indeksu lobanj je pri Velikorusih 9 %, ki imajo dolgo lobanjo (dolihocefalov), 19 % s srednjo (mezocefalov) in 72 % s kratko lobanjo (brahicefalov) in to razmerje ostaja v celoti tudi pri Malorusih 12 % : 16 % : 72 %. Samo Belorusi imajo glavo večjidel daljšo (razmerje 13 : 23 : 64 %). Drugače so pa tudi v tem velike krajevne razlike. Tako so severni Malorusi bolj brahicefalni, toda v Voronežu, Poltavi in Volinji se je našlo razmeroma mnogo dolihocefalov. Nobena preiskana velikoruska oblast nima take množine dolgih in srednjih glav kakor volinjski Malorusi (31 : 34). Ravno tako se karpatski planinci razlikujejo kot samostojen tip od prebivalcev ravnin. Toda to so pojavi, ki jih vidimo tudi pri sosednjih Poljaki h. Na mešanje tipov je gotovo vplivalo mešanje Rusov s sosednjimi elementi, pri Velikorusih s povolžanskimi Fini, pri Malorusih z turško-tatarskimi narodi.

§ 10. Kakor zelo pa so tudi vse te velike in male skupine med seboj različne, vendar ni danes nobena proti drugi v tako ostrem nasprotju, kakor velika velikoruska skupina proti maloruski. Razločki med krajevnimi plemeni v posameznih velikih skupinah so vendar le sekundarni. To so razlike v dialektu, v kroju, v ostalem domačem življenju in podobne. Tudi razlika med Velikorusi in Belorusi ni tako velika, vsaj ne zdi se tako velika, in filologi smatrajo Beloruse bodisi za del Velikorusov, bodisi za njim zelo sorodno vejo.

Za to pa je razlika med Velikorusi in Malorusi globlja. Nele v jeziku, ampak tudi v telesu in duši ljudstva: v značaju, temperamentu, v pesmi in sploh tudi v kroju, v običajih in navadah. In ta razlika se stopnjuje še večkrat z različno zgodovinsko usodo in posebno v poslednjem času s politično divergentnimi tendencami do te mere, da se pogosto pretrgajo vse vezi ozkega sorodstva, recimo „ruskega“, da se maloruska inteligenca noče smatrati za Ruse, za narod istega izvira in rase kakor so Velikorusi, da se z eno besedo enota ruskega naroda trga na dva dela, na dva naroda: eden severni, Velikorusi ali Rusi *κατ' ἐξοχήν*, Rosijani — po Moskvi, ki jih je v zgodovini združila in ustvarila, tudi: Moskali, Moskviči — drugi pa na jugu — zvani Malorusi, Južni Rusi ali novejši Ukrajinci*). To je podlaga in os znanega veliko-maloruskega spora.

*) V imenih se dosedaj ni dosegla sloga. Velikorusi in tujina rabijo po stari navadi najbolj imeni Velika Rusija — Mala Rusija z ozirom na zgodovinsko ime Male Rusije (za Galicijo in Vladimirje). Redkeje čitamo tudi ime Južni Rusi (n. pr. pri Pypinu, Kostomarovu). Malorusi sami slišijo manj radi

Ni dvoma, da ima ves ta resni razpor stare in naravne korenine, zakaj diferencijacija severnih Rusov od južnih se je pojavila davno in se razvijala, počasi sicer, toda neprenehoma. Tudi politične razprtije in nasprotja so od davna med Veliko in Malo Rusijo in vse življenje je bilo mnogo vekov različno. Toda vkljub vsemu temu ni bilo prej narodnostnega razpora med Velikorusi in Malorusi v sedanjem smislu. Pri vsem tem sta se nasprotno obe stranki čutili sosednji, da, eno, kakor se vidi n. pr. iz vzrokov, vsled katerih se je podvrgel Moskvi, carju Alekseju Mihajloviču, l. 1653 Bogdan Hmjelnicki, ko je trgal Ukrajino od Poljske.

Toda visoka stopnja razpora in deloma tudi bistvo tega, kar danes tvori vsebino spora obeh ruskih narodnosti, je pravzaprav šele delo poslednjega stoletja.

Na drugem mestu Enciklopedije*) bo podrobno pokazano in z literaturo dokazano, kateri temelj in živelj je dal temu literarni maloruski prepored, kateri jezikovne raziskave, kateri moderna antropologija in slovanska etnografija v teku XIX. stoletja. Tu je moja naloga samo pokazati, kaka je skupna podlaga razpora.

ta imena in dajejo zato v poslednjem času prednost drugemu, krajnemu imenu — Ukrajinci. Galičani rabijo ime Rusin, adj. ruski (nasproti Rosijanin, rosijski), ki je nastalo uprav na rusko-poljski meji (gališki planinci se imenujejo sami večjidel Rusnjake), ki pa se za gališko mejo ni sprejelo. Nemci pišejo latinizirano „Ruthene“. Še drugače, tudi le pravopisno so jih razločevali, toda to ni doseglo posebne veljave. V teku strastnih razporov med obema narodnostima so nastali na obeh straneh tudi bolj grobi priimki. Najbolj pogostoma slišimo Velikoruse imenovati „Kacape“, „Hazare“ (gl. str. 44) in Maloruse „Hohle“.

*) Kjer se v tekstu sklicujemo na „Enciklopedijo“, menimo s tem rusko „Enciklopedijo slovanske filologije“, ki jo izdaja peterburška akademija; ruski izvirnik te knjige ji je uvod.

Razpor je dobival v teku XIX. stoletja svoje vzroke in snov glavno iz teh treh virov: 1. iz težnje po ustanovitvi, ozima obnovi samostojnega slovstvenega jezika in samostojnega maloruskega slovstva, 2. iz vrst znanstvenih diskusij o tem, kako je razmerje med Velikorusi in Malorusi, in to glavno na jezikoslovnem in antropološkem polju, in slednjič in glavno 3. iz dosedanjega političnega in socialnega položaja Malorusov v ruski državi in iz splošnega razvoja socialno-demokratskih idej v zadnjem času.

Tako se je tudi zgodilo, da prehaja danes razpor čim dalje bolj s slovstvenega in znanstvenega polja na politično.

Razpor se je začel s slovstvenim prepородom male ruščine leta 1798, ko je izdal J. P. Kotljarevskij svojo travestirano Eneido. Od tega časa vidimo vedno rastočo težnjo po malorusko pisanem slovstvu. Toda kmalu je bil tem težnjam za petami tudi vladin pritisk, vsled nezaupanja in vsled mnjenja, da lahko taka separatistična slovstvena težnja nazadnje škoduje enoti države; ta pritisk se je pojavil v obliki nekaj ostrih prepovedi tiska in razširjanja maloruskih knjigah (z malimi izjemami), glavno l. 1847, 1863 in 1876. Samo da so te prepovedi dosegle ravno nasprotno od onega, kar so hotele. Težnja po slovstveni samostojnosti in književnem maloruskem jeziku ni zaspala, da, čim bolj je bila dušena, tem bolj je dobivala moči, posebno ko je bila prenesena na svobodnejša tla vzhodne Galicije.

Kakor to književno gibanje, so prispeli k poglobitvi in ukorenitvi razpora tudi razni „znanstveni“ spori o razmerju Velikorusov napram Malorusom, ki so nastali vsled različnih znanstvenih stališč. Pojavilo se je to

posebno vsled velike diskusije o starodavnosti malorusčine, posebe o starodavnosti Malorusov na Kijevskem, o prašanju, kdo je vstvaril prvo rusko zgodovino in prvo rusko književnost v kijevski državi. Tako je diskusija kulminirala prvič v letih petdesetih z nastopom Sreznjevskega, Lavrovskega in glavno M. Pogodina, ki je dokazoval, da so velikoruski predniki prebivali do XIV. veka na Kijevskem, da so početki zgodovine in književnosti njihovi in da so Malorusi prišli sem šele po tatarskem navalu od Karpatov, — teorija, ki pa je takoj našla vrsto odločnih nasprotnikov med maloruskimi zgodovinarji, ki je bila pozneje obnovljena s trudom na koncu XIX. stoletja na jezikovnem temelju z vrsto del Al. Sobolevskega (od l. 1883), ki pa so jo z nič manjšim trudom zopet zavračali zgodovinarji N. Daškevič, V. Antonovič, M. Hruševskij, Al. Jablonowski in filologi J. Jagić, A. Šahmatov, A. Krymskij, A. Kolesa, A. Loboda in drugi.

Pri teh razporih je naravno, da ni ostalo samo pri prašanju po starodavnosti malorusčine na Kijevskem, ampak da je prešlo tudi k diskusiji, kaka je stopnja razlike med obema narodoma, velikoruskim in maloruskim, jeli mogoče z jezikovnega stališča priznavati en ruski jezik z dvema dialektoma, ali dva različna ruska jezika, oziroma dva razna slovanska jezika. Tudi te debate in polemike, ki so jih imeli izvrstni ruski in slovanski filologi, so močno prispevale k razvoju težnje, oba rodova teoretično kar najbolj oddaljiti in poglobiti prepad med njima.

Toda ta teoretična težnja ni ostala omejena samo na jezikovno polje, dasi se je pojavljala tukaj najbolj pogosto in najbolj znanstveno. Že M. Maksimovič je menil, da se morata razločevati v Rusiji nele dva jezika,

ampak tudi dva različna narodna tipa, samo da ni svoje teorije trdno formuliral. To je napravil in s tem povzročil tudi močen prevrat v dosedanem naziranju N. I. Kostomarov in za njim vrsta delavcev na antropološkem polju. Kar se je Maksimoviču zdelo težko — formulirati bolj strogo razliko — je napravil Kostomarov lahko in v spisu „Двѣ русскія народности“, objavljenem v Osnovi l. 1861, kjer je pokazal razliko zgodovine, jezika, navad, značaja, telesne zunanosti — z eno besedo vsega življenja obeh rodov in je postavil teorijo, da nista samo dva ruska jezika, ampak da sta naravnost dve ruski narodnosti, v celi podlagi različni in samo po zgodovini združeni v eno vidno celoto. In ta teorija Kostomarova je našla velikanski odmev, razvijala se je naprej v tem smislu, da je od teh dveh narodnosti pravzaprav samo ena, in to južna, maloruska, čisto slovanska, dočim to, kar prebiva na severu in vzhodu od črte Dvina-Dnjeper, niso Slovani, ampak bolj ali manj poslovanjeni Finci, Tatari ali Turanci, katerih celo življenje, posebno pa absolutistične državne forme so azijskega izvira in značaja.

To mnenje, vsled katerega so si bili seveda ustanovniki teorije o dveh narodnostih sami oddaljeni, je našlo ugodna tla glavno pri Poljaki, pobitih in razkačenih vsled nove nesrečne revolucije l. 1863, in v njihovi pariški emigraciji se srečavamo z glavnimi propagatorji novega nazora o postanku in razliki vzhodnega Slovanstva (Fr. Duchiński in ga. Sev. Duchińska, S. Nolvard Busczyński, H. Martin in d.)

Pri Malorusih ni našlo takih tal, toda tudi tam tiči na mnogih krajih in priimek „Hazari“, ki ga slišimo pogosto v strastnih bojih, korenini in izhaja

iz podobnega, — seveda popolnoma napačnega mnenja o postanku Velikorusov. Bolj znanstveno so se lotili tega prašanja antropologi, ki so kazali na velike antropologične razlike med Velikorusi in Malorusi, ki so se videle posebno v krajši obliki lobanje pri poslednjih (v poprečni brahicefaliji) in v temni kompleksiji v primeri s pretežno svetlim plemenom Velikorusov, pri čemer so dokazovali, da je ta temni brahicefalni tip pravi, čisti tip slovanski (Volkov, Taylor). Toda tudi to teorijo, dasi govori zanje cela vrsta dat, moramo imeti za nedokazano. Zakaj druga, ki ima čisti tip beloruski in velikoruski za pravi tip prvotnih Slovanov, je vsaj ravno tako zelo utemeljena ¹⁾. In razlike v notranjosti obeh skupin so pogosto večje nego med obema skupinama (prim. zgoraj str. 38 in 39).

Na tak način, iz teh izvirov in iz teh vzrokov je nastal in se nadaljeval veliko-maloruski razpor in je danes dospel tako daleč, da se smatrajo maloruski inteligentje konstantno in s prepričanjem za samostojen slovanski narod in za ta svoj „ukrajinski“ narod zahtevajo vse naravne pravice, ki mu za njegovo avtonomijo in daljši razvoj gredo. In te zahteve danes ne gredo samo za šolami z maloruskim učnim jezikom, za literarno svobodo, ampak tudi za priznanjem politične samovlade. Zmernejši in realnejši del rodoljubov, ki računa z danimi razmerami, zahteva avtonomijo

¹⁾ Sicer pripuščam sam že v starem slovanskem tipu oba praevropska tipa na raznih mestih pradomovine. Ko bi bila ta tipa čista, bi še ne bilo v Evropi Slovanov; ko so Slovani nastajali, sta se križala pri njih že oba tipa, tako da je prevladoval prvi na tem, drugi na drugem mestu (n. pr. v Zakarpatju). Toda pivega je bilo več; to vedno potrjujejo novi in novi dokazi.

Ukrajine v mejah enotne ruske države, radikalna krila gredo seveda dalje in so si, zanašajoč se na nevzdržljivost dosedanje organizacije ruske države, postavila za cilj popolno ločitev, ustvaritev svobodne, samostojne Ukrajine na socialno-demokratski podlagi.

Ako smem na tem mestu povedati svoje mnenje o bodočnosti in koristi teh teženj in ciljev, se vključ temu, da spadam med one, ki priznavajo za naravno in pravo, da bi ruska vlada ugodila upravičenim zahtevam Malorusov — vendar ne obotavljam izreči prepričanje, da je vključ vsem gori omenjenim razlikam toliko skupnega v zgodovini, tradiciji, veri, v jeziku in kulturi Velikorusov in Malorusov — da, tudi postanek je skupen —, da sta v očeh nekoliko ob strani stoječega objektivnega opazovavca oba dva rodova samo dela enega velikega ruskega naroda; in kakor s slovanskega, tako moramo tudi n. pr. z ruskega ali češkega stališča želeči, da bi bila ta enota pri polnem vzajemnem respektiranju pristojnih potreb in zahtev obeh rodov ohranjena na zunaj tudi s politično vezjo enotne države in kolikor mogoče tudi v enotnem slovstvu in v enotnem slovstvenem jeziku. Vsaj na polju velike literature. Saj je bila literatura do konca XVIII. stol. sploh skupna in še največji pisatelji XIX. stol. so bili last obeh strank.

Seveda bi moralo vse to iziti iz vzajemne naklonjenosti, vzajemnega priznavanja in spoštovanja, ne iz sile in nasilja. Najti formo za to naklonjenost bo stvar bodočih voditeljev obeh strank, ko bodo oddaljeni od ravno minule dobe, ki se je rodoljubi obeh strank neradi in z nevoljo spominjajo, ko bo zamrl spomin na pritisk in nasilje. Pa se bodo našla — vsaj upajmo — tudi tla za združitev na zunaj in notranji sporazum

za ohranitev polne individualitete, kakor je že Kostomarov hotel, in morda se spolnijo tudi krasne besede Gogoljeve, ki jih je napisal l. 1844 v pismu A. Smirnovi o obeh narodnostih: „дабы порознь воспитались различныя силы ихъ характеровъ, чтобы потомъ, слившись воедино, составить собою нѣчто совершеннѣйшее въ человѣчествѣ“.

II.

Poljaki.

§ 11. Historični uvod. Najglavnejši del zahodne slovanske veje so danes Poljaki. O njih edinih se more reči, da prebivajo od pamtiveka na istem mestu med Odrom, Karpati in morjem in da so se najmanj ganili iz svoje zibel. Imeli so vedno z geografičnega stališča centralno lego med ostalimi slovanskimi narodi in poljski filologi sodijo, da je tudi jezik s tem v soglasju po svojem centralnem značaju („środkowość polsczyzny“).

O narodopisnih razmerah danešnje Poljske v starem veku vemo zelo malo. Niti Ptolemaj jih ne pojasni, dasi so hoteli mnogi v njegovih Bulanih (*Βούλαρες*, boljše je pravzaprav *Σούλαρες*) videti že prvi glas o poznejših Poljanih. Šele od IX. stol. dobimo več jasnosti, toda mej poljske države ne moremo niti tu določiti vsled pomanjkanja dat in zato, ker niso razmere nekaterih rodov ob Baltiškem morju in tudi razmere na jugozahodu dovolj jasne. Celota poljskega naroda, dasi še nezedinjenega, je bila že v tem času od sosednjih Slovanov ločena in imenovana pod skupnim imenom Ljahi, Ляхове Kijevskega letopisa *); na koncu 1. tisočletja je, kolikor vemo, sestajala iz sledečih glavnih rodov:

Poljanov prvotno na Varti, Noteči, okoli jezera Gopla do Odre,

*) Danes se je nasproti temu ohranilo ime Lahi (ne glede na literarno uporabo) narodopisno samo za ljudstvo, ki prebiva na ravnini v zahodni Galiciji med reko Bialo, Vislo, Sanom in Karpati. Gorali imenujejo ljudstvo in kraj „Lachy“.

Vislanov na gornji Visli,
 Mazurov na obeh straneh srednje Visle,
 Kujavanov na ovinku Visle pri Toruni,
 Šlezanov na gornji Odri in na zahod še črez
 Bobro, z Djedoši, Bobrani, Besunčani, Opolani, Holasiči.

V kaki meri so bili poljski tudi obmorski rodovi Pomorjanov (med doljno Vislo, Odro in Notečo) in Lutičev (na zahodu od njih in do Varnave in Labe) je danes težko povedati. Kijevski letopisec jih, ko omenja stara poljska prebivališča, prišteva k Ljahom, češ: „Словѣни же ови пришедше сѣдоша на Вислѣ и прозвашася Ляхове а отъ тѣхъ Дяховъ прозвашася Поляне, Ляхове, друзии Лутичи, ини Мазовшане, ини Поморяне“.

Centralnim Poljanom se je polagoma posrečilo vse te rodove združiti pod knezi iz rodu Pjastovičev in jim dati tudi ime. Kdaj je bila združitev dovršena, ne vemo, gotovo je samo, da sta bila glavna činitelja kneza Mješek I. (960—992) in Boleslav Hrabri (992—1025). Od začetka tudi ni bila popolna; razvila se je šele pozneje, posebno ko se je razširila notranja kolonizacija. Zakaj skraja so bili malopoljski in mazovski kraji le redko naseljeni. Glavni zunanji vzrok, da so se združili in spojili, pa je bil pač boj z Nemci, ki se je pri Poljakih začel takoj, kakor hitro so Nemci v IX.—XI. stol. polabske Slovane spravili pod svojo oblast in jih uničili.

Boj z Nemci je imel kakor na Češkem tako tudi pri Poljakih velikanski vpliv na njihov notranji in zunanji razvoj. Posledica tega boja je bila, da se je deloma notranje razvijala in utrjala skupna narodna zavest, deloma zunanje celotni razvoj poljskega naroda, ki se je hotel od svojega jedra na Odri, Varti in Visli

naravno in neprenehoma širiti na vse strani, naletel na zahodu na odpor in proti sebi namerjeno ekspanzijo v taki moči, da je ni premagal, se ji neprestano umikal in iskal varnosti, rastoče moči in pomikanja v osvojitvah proti Prusom, Litovcem in Rusom. Dasi je Poljska dobro čutila, da je ena izmed njenih prvih nalog obdržati si na severu široko pot k morju in na zahodu mejo na Odri, ako ne na Labi, so vendar imele vse osvojitve in uspehi, ki so jih Poljaki dosegli, le trenuten pomen. Strašen udarec je bil naval Tatarov in bitka pri Lehnici leta 1241, zakaj ž njo je bila pokopana združitev Poljske s Šlezijo, ki se je od tega časa začela prav nagibati k Nemčiji in germanizirati; drugi udarec je bil, da se je povabil red nemških križarjev v helminjsko in lobavsko deželo (1226), kar je pripravljalo germanizacijo Pomorja; nadaljnji udarec je bila vneto nemška kolonizacija, ki so jo vodili v sela in h gradom cerkveni in posvetni knezi od XIII. stol. v Šlezko, Malopoljsko, Velikopoljsko in Mazovsko, in ta je ostala po vsem svojem življenju nemška. S tem je nastala za poljsko narodnost velika nevarnost in „exterminare idioma polonicum“ je postajalo stalno geslo Nemcev na zahodnih mejah. V XIII. stoletju je bila poljska narodnost skoro že na kraju pogina.

Toda rešitev je vendarle prišla. O pravem času se je ponarodila poljska duhovščina, višja in nižja, nastala je narodna literatura, ki je blagodejno vplivala na vse sloje, vplivala je proti Nemcem na Poljskem tudi češka husitska vstaja, in tudi poljska dinastija je nastopila bolj narodno pot, na kateri so jo spremljali izdatni politični uspehi, posebno uspešni boj proti redu nemških viteзов, ki se je končal z bitko

pri Grunwaldu l. 1410. Pokrajine za Odro in na severu sicer niso mogle biti rešene — tu so izgubili Poljaki $\frac{3}{4}$ svoje prejšnje zemlje —, toda kar so Poljaki izgubljali na zahodu, to so si začeli pridobivati na vzhodu, kjer se je ekspanzija naravno obrnila deloma v severovzhodni, deloma južnovzhodni smeri. To dvojno smer je določal že sam teritorij, ki ima v svojem središču na obeh straneh Pripeta nezložen in neljuden kraj in ki na jugu meji na težko prestopni venec Karpatov. Val poljskega razvoja se je moral tu naravno razdeliti deloma na Litvo, deloma v Malo Rusijo, in to dvojno pomikanje na vzhod je tudi v resnici jedro novejše zgodovine poljskega naroda.

V to smer se je osvajevanje začelo že v starejši dobi, toda pravo moč je dobilo šele tedaj, ko je bila Litva po lubelski uniji l. 1569 združena s Poljskim in tako utelešen poljski državi tudi obširen del južne Rusije*) (prim. zgor. str. 13, 15).

Na Litvi sta dobila od tega časa poljski jezik in uredba premoč nad litvinskima, višji sloji so se jako popoljšali in poljska kolonizacija je šla do konca (do Polesja). Isto velja o gališki Rusiji, Volinjskem in o Podolju. Gališko Rusijo so lahko Poljaki obvarovali samo s tem, da so jo napravili kot izhod za daljše pomikanje na Dnjester in Bug. In to nalogo je Poljsko izvršilo v teku XV. stoletja s kolonizacijo Podolja in Volinji in jo je končalo v teku XVI. stol. V XVI. stol., meni Bobrzyński, je bila tu že polovica poljske krvi! K temu je pripomogel tudi poskus unije poljsko-litvinske Rusije s katoliškim Rimom.

*) Rdečo Rusijo je vzel Kazimir že l. 1340 in že l. 1370 je bilo gališko metropolitstvo osvobojeno iz odvisnosti od kijevskega in moskevskega metropolita.

Toda medtem so na vzhodu Rusije moskevski knezi, ki so se oprostili tatarske sužnosti, ustvarili nov, močan političen centrum v Moskvi in so sklenili združiti vso Rusijo. Kako se je ta načrt izvrševal, nam tu ni treba razkladati. Moskva je prišla vsled tega naravno do velikega boja s Poljsko, boj se je vlekel stoletja, najprej za litevsko zemljo, nato za rusko in naposled za pravo Poljsko — in za Poljake vedno z nesrečnimi posledicami, tako da je slednjič vsled notrajne desorganizacije Poljske prišlo do trojne delitve poljske države l. 1772, 1793 in 1795.

To je učinkovalo zelo neugodno na razvoj poljske narodnosti. S tem so bile pokončane poljske osvojitve, posebe prejšnja poljska kolonizacija ruskih krajev; da, države, ki so si razdelile poljsko državo, so imele do nekega časa neposreden in očividni namen, odstraniti s sveta tudi poljski narod — in samo velika življenjska moč, velike tradicije iz minulosti in velike ideje za bodočnost so ga obdržale in še več: celo okrepile, tako da so nasprotniki vsaj deloma popustili svoje nade.

Boj, ki ga je bojevala poljska narodnost za svojo eksistenco od časa razpada poljske države, je bil zelo težek in se bije še danes, posebno na nemški fronti.

Ko je dunajski kongres l. 1815 popravil razdelitev s tem, da je pripojil k Rusiji varšavsko vojvodino (kongresovko), je bila Poljakom zagotovljena rešitev narodnosti in samouprava. Dobili so jo sicer v začetku, toda od l. 1830 je nastal preobrat. Varšavska revolucija je bila krvavo potlačena in protipoljska reakcija, ki je nastajala sicer na Ruskem že pred tem, je pridobila moči in kmalu po tem je završila nova nesrečna vstaja l. 1863 ponižanje in suž-

nost Poljske. Sedaj je zavladata rusifikacija v polnem toku in moral je priti še le od drugod velik udarec za vladin sistem, — za Rusko nesrečna japonska vojna l. 1904 —5, — da je lahko zavel tudi po poljskih njivah svobodnejši zrak in da je bilo vsled otvoritve konstitucijskega parlamenta Poljakom mogoče stopiti pred ruski narod in vlado s svojimi željami, ki se bodo v doglednem času, ako Bog da, v okviru ruske države spolnile.

Slabše pa je na Pruskem. Tu vidimo predvsem od leta 1775 novo, silno nemško kolonizacijo na poljskem ozemlju (glavno proti Noteči), toda tudi tam je nastal po varšavski revoluciji leta 1830 v liberalnejšem režimu obrat, katerega cilj bi naj bila zložna germanizacija poljskega življa. Revolucijski poskus l. 1846 in revolucija leta 1848 sta ta obrat še bolj utrdila, dasi v začetku niso rabili krutih in nasilnih sredstev. Pruska vlada je menila, da Poljaki počasi, toda gotovo ginevajo. Šele od l. 1870, ko je ljudsko štetje pokazalo ravno nasprotno, je začel Bismarck novi kurs, ki je skušal nasilno zatreti poljsko narodnost in v katerem so se rabila najostrejša sredstva. V Rusiji se je godilo Poljakom hudo — toda do takih nasilnih in rafiniranih sredstev, po kakršnih je segla pruska vlada, v Rusiji vendarle ni prišlo. Tega, česar se dosedaj ni lotil nobeden narod napram drugemu, so se lotili Nemci napram Poljakom: poskusili so se polastiti zemlje celega naroda s posebnim zakonom (Ansiedelungsgesetz), ki je dajal vladi na razpolago sto milijonov za nakup poljskih zemljišč in za naseljevanje nemških kolonij. Hvala Bogu, vsi ti poskusi so se do sedaj ponesrečili, vsaj uspehi se daleč ne dajo primerjati žrtvam, ki so se storile in upajmo, da se bo tudi novi

poskus, ki ga je vlada pripravila v začetku leta 1908, končal kakor prejšnji, da se bo nasilje nemških haka-tistov razbilo ob odporu in moči naroda. Seveda ostane usoda poznanjskih in šlezkih Poljakov težka in ni nade na izboljšanje, — in dasi je minister Arnim l. 1907 za javnost priznal, da Poljakov ni mogoče po-nemčiti in da na to ne misli, — vendar se ta namera lahko opazi na cilju, ki ga Prusko neutrudno zasleduje. In uspešnost boja 3 1/2 mil. duš s 60 milijoni si je težko predstavljati v rožnatih barvah. V resnici napreduje germanizacija tudi na Mazovskem, Šlezkem in Poznanj-skem, dasi na nekaterih mestih Poljaki zmagujejo.

Najbolje se godi Poljakom v Avstriji. Tu je od šest-desetih let minulega stoletja po dunajski pogodbi od-pravljen stari germanizacijski sistem in poljska narodnost se razvija ne le popolnoma svobodno, ampak ima tudi močan vpliv na usodo vse države in drugih narodnosti.

§ 12. Meje poljstva. Določiti narodnostno mejo poljstva je zopet težko, dasi tu ne naletimo več na toliko težkoč, kolikor smo jih imeli pri Rusih. Tudi tu je glavno merilo jezik, na podlagi katerega so bile vsaj v Avstriji in na Pruskem napravljene mape z narodopisnimi mejami. Toda to štetje se ni vršilo povsod, posebno na Pruskem, pravilno*), in na drugi strani rezultati jezikovnega štetja na Ruskem sploh niso porabljeni za narodopisno mapo in tako smo navezani

*) Na Pruskem se je sicer zadnjič štel po materinskem jeziku, toda poleg Poljakov in Nemcev se vidi v statistiki še dovolj znatna svota onih, ki so se prijavili za poljski in nemški jezik. Kako se naj sedaj tu določi narodnost? In kako se naj določi narodnost kraja, kjer odločujejo oni, ki spadajo v to rubriko, v nadpolovični večini? V Avstriji se je vzelo mesto materinskega jezika pri štetju nezanesljivo merilo občevalnega jezika (*langue parlée*, *Umgangssprache*); toda pri Poljakihi ni imelo velikega, škodljivega vpliva.

na negotova mnenja posameznikov. Prvo jezikovno mapo Poljske je narisal P. Šafařík v svojem Slov. Zemljevidu; od tega časa se je napravila sicer cela vrsta nadaljnjih poskusov, toda Poljaki dosedaj še nimajo poštene celotne narodopisne mape. Samo posamezni deli mej so podrobneje obdelani in znani.

Poljska država tvori v celoti nepravilen četverokotnik med Jablunkovim v Karpatih, Ujščjem na Noteči, Suvalkami in Sanokom, čegar severna stran je presekana s kašubskim otokom, ki gre ob levem bregu dolnje Visle do Gdanjskega in Lebskega jezera. Podrobneje, ako začnemo od jugozahodnega jablunkovskega vogla, gre meja takole:

Meja se začne pri gori Sulova ali pri izvirih Moravke (pritoka Ostravice) in se vleče po selih, ki so raztresena na obeh straneh Lucine med Moravko in Stonavko (pritok Olše), do Odre pod Bohuminom. Ta črta daje vedno snov za prepire med šlezkimi Čehi in Poljaki, t. zv. češkopoljski spor na Tešinskem. Naselbine med Moravko in Stonavko so namešane, češkopoljske*), v nekaterih prevladuje češki, v drugih

*) Po novih preiskavah Kaz. Nietscha so poljske še občine: Šebišovice, Spluhov, Bludovice, Venclovice, Gornja Datinja, Bartovice, Radvanice, Hermanice, Vrbice, dočim so češke: Vojkovice, Kocurovice, Kanjovice, Ratimov, Kunčice, Poljska Ostrava in Hrušov. Toda skoro vse te občine je imel Šembera za češke in še pri zadnjem štetju l. 1900 so se priglasile večinoma za češke: Hermanice, Radvanice, Bartovice, Šonov, Gornja Datinja, Venclovice, Gornje Bludovice, Šebišovice, Pitrov, Volovec, Zavadovice, Dol. Tošonovice, Vojkovice, Dobratice, Bukovec, Lhota, Moravka. V pruski Šleziji mejijo češke naselbine proti Poljakom po Kaz. Nietschu občine: Koblov, Šulerovice, Hat, Tvorkov, Benkovice, Krenovice, Velike Petrovice, Tlustomosti, Bavorov. Toda mapa Langhansova naznačuje (po štetju l. 1900) Zabelkov, Križanovice, Tvorkov, Benkovice, Vojnovice, Janovice, Makov kot mejne poljske občine.

poljski živelj in številke Poljakov in Čehov se precej menjavajo. Ker pa pritiska od obeh strani sedaj agitacija in šolska akcija, se pojavljajo močna in ostra nasprotja. Hvala Bogu, dosedaj niso prešla v večji narodni razpor in imajo samo lokalni pomen. Sicer pa tu po statistiki Čehi nazadujejo, dočim Poljaki in Nemci močno napredujejo (prim. Česká Revue 1902. I. 488); jezikovno vzeto je tu pas popolnoma prehodnih dialektov, oziroma mešanih. Šele na zahodni Ostravici nastopa prava češčina, dasi tudi tu s poljskimi vplivi.

V nemški državi, kjer prebivajo Poljaki deloma v Šleziji, glavno pa na Poznanjskem (vladni okraji Poznanj—Posen in Bydgość—Bromberg), v zah. Pruskem (vl. okr. Gdanjsk—Danzig in Kwidzyń—Marienwerder) in v pruskih Mazurih, gre meja najprvo do Bavorova (Bauerwitz) ob Čehih, mimo Križanovic, Tvorkova in Benkovic na Odri in ob reki Cini k Bavorovu. Odtod gre na vzhodu Hlubčic (Leobschütz) v krogu k Biali (Zülz), odkoder se vleče do Prudnika (Neustadt), gre dalje na Šmicz (Schmitsch), Frydland, Przechod, mimo tiloviškega gozda do Dąbrove (Dambrau) in do Szaragosci (Schurgast), kjer teče Nisa v Odro*). Više gre po Langhansovi mapi najprvo poleg toka Stobrave, potem se črta močno pretrga in se vleče čez Namysłów (Namslau), Syców (Gr. Wartenberg) do Międzyborzija (Neu-Mittelwalde), mimo Miliča (Militsch) do Lešna (Lissa), Babimosta (Bomst), Międzyrzeczija na Olši (Meseritz), Šverina in Birnbauma na Varti, odtod gre na sever do Wielina (Filehne) na

*) Pred sto leti (1790) so segali Poljaki še v bližino Vratislave in Ołave. V začetku XVI. stoletja je veljala za mejo Odra od ustja Nise.

Noteči in ob Noteči do Ustja (Ujście, Usch) in dalje v loku čez Pilo (Schneidemühl), Krajanko (Krojanke), Złotowo (Flatow), Zakrzewo, na vzhod mimo Hojnice (Konitz), kjer prestopi v kašubske kraje in se vleče od Března (Briesen) ob pomorjanski meji k Żarnowskemu jezeru in do morja.

Vsa ta poznanjska in zahodnopruska mēja pa je malo znana, posejana z nemškimi otoki in se ne da zanesljivo določiti. Mape imamo samo nemške. Ako vzamemo odstotno „poljskost“ okrajev, so tu po štetju Parczewskega čisto poljski (nad 80 %) okraji odolanowski, kościański, ostrzeszowski, zahodno poznanjski, pszczyński in oleški; kašubske kraje poznamo dobro, glavno iz Ramułtovega dela (prim. dalje). Od morja gre meja po Nadmorskem v krogu od Olive pri Gdanjskem do Tčeva (Dirschau), prestopi Vislo, gre do Malborka (Marienburg), zaseže za njo znaten del sztumskega kraja, se vleče čez Dąbrowko, Buchwald, Szenwezo, Mikołajke, Trzciano do Kwidzyna (Marienwerder). Tu se obrne nazaj na zahodni breg Visle in gre ob njem do Hełmna (Kulm), kjer prestopi Vislo, gre nazaj do Grudziądza (Graudenz) in naprej čez reko Oso do Szembruks, Szenwalda, Gorynji, Iławe (Eylau), Rudzieża, Liwe, Ostroda (Osterode), Sioster, Buchwalda, Tuławk, Prol, Stryjewa, Rydwagov nad Żądzborkom, Knysa, mimo Lece (Lötzen) do Sol-danov, Hełhov, Żelaszkov pri Gołdapih severno od Olecka (Markgrabowa) in prestopi državno mejo v smeri proti Suvalkam. Tu germanizacija pri Mazurih hitro napreduje (kakor pri sosednjih Litvancih). Še pred nedavnim časom je segala tu mazurska meja na severu do Gołdap (Goldap), kjer so Mazuri mejili z Litvanci; danes je že zasajen med obema plemenoma

nemški klin in Poljaki se stikajo z Litvanci samo v suvalški guberniji.

Za mejami nemške države se vije poljska meja v krogu mimo Suvalk po mapi Karskega do Avgustova (Stan. Dobrzycki pa raztegne poljsko ozemlje do Grodna) in odtod skozi sokolski in bjelostočki okraj (Sokolka) okoli Suhovole in Koricyna do Knyšina, Bjelostoka (14 vrst proti zahodu), dalje do Suraža na reko Narevo. Od Nareve gre po Glogeru, Zakrzewskem in Francevu čez Bjelsk, Bočke, Drohičin, Sarnake, Bjelo, Parčev, Krasnostav do Tomaževa, odtod se obrne na sever okoli Tarnograda, za njim stopi v Galicijo in gre čez Radowo, Tuhlo do Radymna na Sanu. Potem se precej drži Sana do Sanoka, odkoder gre čez Rymanów, Duklo, Žmigrod, Gorlico, Grybów do Pivnične na ogrski meji. Uradno se poljska meja vjema do jablunkovskega sedla z gališko-ogrsko mejo, zakaj Poljaki, ki prebivajo za njo v severozahodnem kotu Spiša*) v gornji Oravi in Trenčinu, so se priglasili pri štetju za Slovake.

To je kompaktno Poljsko. V poljskem kraljestvu ruske države tvorijo Poljaki 71·85% vsega prebivalstva. Največ jih je v gubernijah na levem bregu Visle (v varšavski 73·6%, kališki 84%, kieleški 87·6%, lomžinski 77·3%, piotrkowski 72·1%, radomski 83·6%) in v ploški guberniji (81%). V siedleški in lublinski tvorijo samo 66 in 63%, v suvalški 23%. Poleg tega

*) V Spišu prebivajo od Stare Lubovne skoro do Kežmarka in Smokovca, v Oravi, v kraju na severu od Zubroglav in Bobrova, v Trenčinu, v naselbinah Čierne, Skalite. Tudi v Liptovu so poljske vasi v okraju šentnikolajskem in rožemberškem in 4 vasi v notranjosti slovaštva, v Zemlinu. V Spišu je naštel Czambel 51 poljskih občin s približno 30.000 prebivalci. Kaz. Krotoski jih po novem računa na 50.000.

najdemo Poljake po vseh krajih evropske Rusije, seveda samo v neznatnem številu. Nad 5% jih je v gub. grodnjenski (10%), vilenski (8·2%), volinjski (6·2%) in kovenski (9%). Večje kolonije so v velikih mestih, n. pr. v Moskvi, Peterburgu, Kijevu. Na otoku Sahalinu jih je bilo vsled deportacije naštetih 5·8%.

Mnogo jih je v vzhodni Galiciji. Tam so tako razširjeni, da je sploh v vsej Galiciji čist ruski okraj, v katerem je Poljakov manj nego 5%, samo eden (kosovski), dočim je čisto poljskih 23! Ta razširjenost Poljakov v ruski pokrajini se opira glavno na večja mesta. Mesta čisto ali z odločno večino poljska v ruski polovici Galicije so n. pr. ta: Lvov (120.000 Poljakov, t. j. 76·8% in 15.000 Rusov, t. j. 9·6%), Bóbrka, Muszyna, Sanok, Lisko, Sambor, Przemysł, Rawa ruska, Bełz pri Sokalu, Żółkiew, Grodek, Cieszanów, Stryj, Kałusz, Stanisławów, Zaleszczyki, Kołomyja, Krystynopol, Kamionka Strumiłova, Busk, Tarnopol, Zbaraż, Husiatyn, Buczacz, Sokal, Czortków, Rohatyn, Brzezany, Podhajce, Trembovla, slabejšo večino imata še Drohobycz, Zborów*).

Drugod v Evropi so večje poljske kolonije n. pr. na Dunaju (l. 1900 — 4346 Poljakov), v Berlinu (26.000), v Draždanih, Bukareštu, Parizu i. t. d. V

*) Nemško večino imajo: Biała, Szczerzec, Dolina, Bolechów, Nadworna, Kossów, Kutu, Zabłotów, Brody, mnogo Nemcev še Drohobycz, Śniatyn, Kołomija. Maloruska imena teh občin in mest so tale: Львів, Бібрка, Сянік, Белз, Жовква, Городок, Чещанів (Щшанів), Кристиніль, Камінка Струмилова, Буск, Збараж, Бучач, Рогатин, Підгайці, Тереховля, Дрогобич, Зборів, Сокал, Щирець, Болехів, Надвірна, Косів, Заболотів. Снятин, Коломия. Pravzaprav so ti Nemci zvečine židje, med katerimi jih je 152.000 prijavilo nemški občevalni jezik.

Nemčiji se srečamo poleg tega še s poljskimi otoki, ki se nanovo tvorijo na Vestfalskem in Porenskem, v mestih: Mühlheimu a. d. Ruhr, Ruhrortu, Essenu, Dortmundu, Bochumu, Hattingenu in glavno v Gelsenkirchnu. To so vedno naraščajoče delavske kolonije, kjer je naštel l. 1890 statistika 5820 enojezičnih poljskih duš, l. 1900 pa 26.785 in kjer je pri zadnjih volitvah v parlament dobil števeni poljski kandidat J. Choczewski že okoli 27.000 glasov!

Izven Evrope živi največ Poljakov v Ameriki in to deloma v Severnih združenih državah (tu glavno v Chicagi, Buffalu, Milwaukeeju, Detroitu, Filadelfiji, Pittsburgu, Novem Yorku), deloma v južni Ameriki v Braziliji in to v državi Parani, v Catarini, v Rio Grande do Sul, manj v S. Pavlu, Paragvaju in Argentini. V Braziliji se računa čez 80 poljskih kolonij z 80 tisoči duš. Parano že imenujejo Novo Poljsko.

§ 13. Statistika. Kakor se dosedaj ne morejo temeljito določiti poljske meje, tako se tudi ne more zanesljivo določiti niti število Poljakov. Poljske statistike so se neznansko razlikovale v svojih rezultatih*). F. Sulimierski je naštel l. 1882 — 12 milijonov, E. Czyński l. 1887 — 13 mil. (podobno tudi A. Fircks l. 1893), l. 1900 L. Straszewicz že 18–19 milijonov in l. 1902 Vl. Czerkawski 21,111.347 Poljakov. Toda niti števila Czerkawskega ne smatram za popolnoma gotovo in računam sam takole:

V ruski državi je bilo po štetju v začetku l. 1897 Poljakov 7,931.307, t. j. 8,3 ‰. Ako dopolnimo to šte-

*) Najstarejšo cenitev števila Poljakov za 14. stoletje o današnjem poljskem kraljestvu je sestavil J. Beloch, ki jih je naštel 1 $\frac{1}{4}$ milijona. Za dobo Štefana Batorija šteje 3,058.000 Poljakov.

vilo s štiriletnim prirastkom, ki znaša po Kovalevskem v Poljskem kraljestvu 15 % (t. j. 118.970), dobimo na koncu l. 1900:

v ruski državi (tudi z Azijo) približno . . .	8,400.000
v Avstriji približno	4,259.150
v Nemčiji (skup. s Kašubi in Mazuri) pribl.	3,450.200*)
v ostali Evropi (po Czerkawskem) pribl.	55.000
v Ameriki (po Czerkawskem) približno	1,500.000
	17,664.350

Število Poljakov v Ameriki pa je zelo negotovo. Siemieradzski jih šteje samo v severni Ameriki črez $1\frac{1}{2}$ mil. (tako tudi Z. Valjavec) in časopis „Praca Polska“ v Milwaukeeu je l. 1907. naštel Poljakov v Ameriki celo 3 milijone! Tudi statistika v Nemčiji je Poljake gotovo prikrajšala, saj je n. pr. Ramult l. 1899 naštel od nasebine do nasebine 200.000 Kašubov (toliko jih priznava tudi Tetzner), dočim uradna statistika iz l. 1900 samo 100.000! Negotovo je, do katere meje smemo sem šteti poslovačene ogrske Poljake, katerih je v novejšem času Karłowicz naštel okoli 120.000, toda Czambel samo tretjino. Uradno so jih našteli 26.834. In tako, če izvzamemo zopet (in po pravici) gališke Žide, ki so sicer priznali poljski občevalni jezik, ki pa pri vsem tem niso Poljaki (v Galiciji jih je 621.036), dobimo, ako tudi prištejemo dodatke in korekture, komaj nad $17\frac{1}{2}$ milijona Poljakov, število, ki bi ga smatral danes za najbolj pravo.

*) To število je približno, zakaj Poljakov je bilo l. 1900 naštetih 3,086.489, Mazurov 142.049, Kašubov 100.213, torej skupaj 3,328.751. Toda k temu je treba prišteti vsaj še $\frac{2}{3}$ onih, ki so priglasili dvojen materinski jezik: nemški poleg poljskega, mazurskega in kašubskega (182.184, od tega $\frac{2}{3}$ — 121.450).

L. 1902 sem naštel Poljakov črez 19 milijonov zato, ker še ni bilo znano rusko uradno štetje, in cenil sem takrat nasproti resničnim rezultatom visoko (na $9\frac{1}{2}$ milijona). V koliko je tukaj potrebna poprava, ne vem*).

Določiti kratko in natanko ostale statistične razmere poljske narodnosti je težavno zaradi tega, ker živijo v treh državah, katerih statistike dosedaj še niso napravljene z ozirom na posamezne narodnosti. To velja posebno o ruski državi, kjer živi največji del, skoro polovica vseh Poljakov. Nekatere glavne podatke, v kolikor se tičejo ruskega distrikta poljskega carstva, smo omenili že zgoraj pri pregledu statističnih dat ruske države. Najvažnejše je, da je tu koeficijent letnega prirastka zopet $1\cdot5\%$. V Nemčiji, v krajih, kjer so naseljeni Poljaki, vidimo koeficijent porodov: na Poznanjskem $1\cdot4\%$, na zah. Pruskem $1\cdot4\%$, toda prebivalstvo je rastlo v resnici mnogo manj; vzrok je bila pogosta selitev in odnarodovanje.

Pri galiških Poljaki bom navedel vsaj nekatera pristopnejša data. Letni prirastek v celi Galiciji je bil v letih 1890 do 1900 $10\cdot7\%$, pri čemer so imeli po avstrijski statistiki Poljaki delež $14\cdot52\%$ (vštetih je seveda 15% Židov), dočim Rusini samo $8\cdot71\%$. Ako primerjamo to s prejšnjimi podatki, vidimo tu stalen celoten napredek Poljakov. L. 1851 jih je bilo v Cis-lajtaniji $11\cdot45\%$, l. 1880 že $14\cdot86\%$, l. 1890 — $15\cdot84\%$, l. 1900 — $16\cdot59\%$. V Galiciji, kjer imajo Poljaki vlado v rokah, so zrastle v 50 letih za 14% .

Starostne razmere so podobne kakor pri Rusinih: nadnormalno število mladih ljudij ($50\cdot4\%$ do 20 leta), malo število starejših (12% nad 50 let).

*) Nova statistika *E. Czyńska*, ki je izšla, ko je bil izvirnik tega prevoda že natisnjen, šteje nad 20,000.000 Poljakov.

Oženjenih, oziroma omoženih je 32·3 ‰. Pri ruskih Poljakihi je bilo neoženjenih mož in neomoženih žen 60·6 in 55·9 ‰, oženjenih, oziroma omoženih 37 in 36·3 ‰, vdovcev in vdov 2·24 in 7·64 ‰, ločenih 0·05 in 0·08 ‰. Kar se tiče spola, pride pri galiških Poljakihi na 1000 mož 1049 žen, dočim je na ruskem Poljskem obratno razmerje: po Zaleškem — 986, po uradni statistiki — 989 žen (gotovo je šteto tudi vse tam združeno vojaštvo). Drugače je razmerje spolov celotno isto, samo v lomžinski guberniji je prišlo samo 925 žen na 1000 mož.

Kar se tiče vere, je znamenje pravega Poljaka katolicizem, tako kakor pravoslavna vera za Rusa. Pravoslavnih Poljakov danes v Rusiji, posebno vsled olajšave v verskih zadevah, ki je nastala v l. 1905, skoro ni. Starejše statistike, n. pr. Lebedkinova, je naštela v šestdesetih letih XIX. stol. po uradnih statistikah še približno 40.000 pravoslavnih Poljakov (uni-jatov). Ravno tako malo je protestantovskih Poljakov*), zato pa so protestanti pruski Mazuri (l. 1890 je bilo tu naštetih 96 ‰ protestantov) in v tem leži tudi eden glavnih vzrokov njihove hitrejše germanizacije; nasprotno pa je zopet katolicizem pri Poljakihi eden glavnih vzrokov, da se tako trdno ustavljajo ponem-čevanju. V Avstriji je sicer Poljakov katolikov v statistiki le 83·4 ‰, toda to zaradi tega, ker se je za Poljake priglasilo tudi 14·7 ‰ Židov. Ako jih odštejemo, je skoro vsak Poljak katolik (poljskih protestantov je 1·8 ‰). Na ruskem Poljskem je bilo razmerje prebivalstva po veri tole: 74·8 ‰ katolikov, 4·47 ‰ protes-

*) Prebivajo glavno v Šleziji med Ostrovim, Kluczborkom (Kreuzberg) in Namysłowim, potem pa na severu na Pruskem od Pruske od Ostróda in Działdowa na vzhod).

tantov, 14·05% Židov in 6·57% pravoslavnih vzh. cerkve (skupaj s staroobrednimi).

Katoliki so tu osredotočeni glavno v kraju na levi strani Visle, kjer jih je povsod med 70—80%. V poljskem carstvu štejeta edino sjedleška in lublinska gubernija samo 60 in 62% katolikov. Tako je bilo pri štetju l. 1897. Po 17. aprilu 1905 so se te razmere silno spremenile (prim. zgoraj na str. 34 označeno cenitev Franceva), toda točne celotne cenitve do sedaj nimamo.

Pri Poljakihi v Rusiji je konstatirala zadnja statistika tele verske razmere (Сводъ: II. XXXII.):

pravoslavnih in staroobrednih	0·63%
rimskih katolikov	98·26%
protestantov	0·51%
židov	0·59%
mohamedancev	0·01%

Bil je torej tudi tu Poljak to, kar katolik. Toda pripomniti je treba, da se je k novi sekti Marjavitov priglasilo l. 1906 že 59.000 ljudi.

Razmerje kmečkega prebivalstva in meščanskega nam kaže v poljskem kraju ruske države največji odstotek ljudi, ki stanujejo v mestih, to je 22·1%. Drugače je bilo tu plemenitašev in činovnikov 1·9%, duhovščine 0·8%, grajanov in kupcev 0·14%, meščanov 23·5% in kmetov 72·98%. Razmerje teh slojev samo pri Poljakihi (toda po statistiki cele države) je bilo 5·19 : 0·04 : 0·10 : 15·28 : 77·69%. Pri avstrijskih Poljakihi pride na kmečki stan 65·6%, na obrt 14·8%, na trgovino 11·2% in na javne poklice 8·4%.

Kar se tiče vseobčne ljudske omike, morajo Poljaki še marsikaj dohiteti. In to ne samo v Rusiji in na Pruskem, kjer jim je to sistematično branil vladin

pritisk, ampak tudi tam, kjer že dalje časa uživajo popolno svobodo in prostost v svojem kulturnem razvoju, to je v Galiciji. Tudi tu je našla zadnja statistika pri Poljakihi še 40·8 % analfabetov. Drugače pa se mora priznati, da Poljaki v Rusiji (posebno poljske žene) vkljub vsem pritiskom od vladne strani stojijo, kar se tiče omike, više nego Rusi. Pri Rusih smo našli poprečno pismenih mož 29·58 % in žen 9·34 %; Poljaki pa pridejo v primeri s temi do številk 34·78 % in 29·40 %.

§ 14. Diferencijacija. Tudi pri Poljakihi opažamo precej napredujočo notranjo diferencijacijo, dasi še ni prišla do one stopnje kakor pri Rusih in ne daje prilike za delitev poljskega naroda na več narodov. Sicer bo treba tu še bolj nego tam obdelati vse to prašanje in bolj znanstveno utemeljiti razločke in vrste poljskih plemen. Gradiva je mnogo zbranega, posebno folklorističnega, glavno od Oskarja Kolberga, v novejšem času od J. Karłowicza in od drugih v „Wisli“, antropologičnega od J. Majerja, Iz. Kopernickega, J. Talko-Hryniewiczza, Vl. Olechnowicza, L. Rutkowskega, A. Zakrzewskega in dr.; po jezikovi strani delujejo v novejšem času posebno St. Dobrzycki, J. Karłowicz in K. Nitsch, toda vsi ti rezultati še do sedaj niso sklenjeni in strnjeni. Običajnemu deljenju na večje in manjše skupine služi predvsem za temelj historična tradicija, bližja in globlja omejitve je šele naloga nadaljnjega dela.

V celoti se navadno deli poljski narod na te velike in manjše dele: 1. na skupino velikopoljsko, ki obsega Šlezijo, Poznanjsko in Prusijo, 2. na skupino mazovsko, vzhodno od prve pri Visli, Narevi in Bugu in 3. na skupino malopoljsko na

jugu obeh pri gornji Visli do Karpatskih gor in Sana. K njim se prištevajo kot 4. posebna skupina na Pomorjanskem Kašubi. V velikopoljski skupini se je najbolj pod vplivom nemškega pritiska najprej pokazala združitev starih rodov in plemen, in njen jezik je tudi obvladal in postal literarni jezik vsepoljski. Nasproti temu je ostalo v gozdnatem in teže pristopnem Mazovskem in Malopoljskem več prostosti za diferencijalni razvoj in plemenske in lokalne razlike so se bolje razvile in bolje ohranile.

Z ozirom na imena, po katerih razlikuje ljudstvo med seboj ljudi raznih plemen in krajev, ločijo poljski etnografi, na pr. Karłowicz predvsem te-le:

V Šleziji se imenujejo prebivalci gor Gorali (eden njih del v okolici Jablunkova Jablonkowiani ali Jacki), ljudstvo srednjega dela Walahi, ljudstvo na ravnini Lah i ali Dolaki, pri Visli Wislaki. Od vislanskih plavcev je nastalo in je že od XVII. stoletja običajno nemško ime Wasser-Polaken. Na Poznanjskem in Pruskem prebivajo v okraju wągrowskim, v zahodnem delu szubinskega in na vzhodnem hodzieškega Paluki, na levem bregu Varte, od ustja Prosne se začenjajo Porzeczani; pokrajina od Gopla do Visle in Noteče v okraju inowraclavskem, strzelinjskem in na jugu bydgoščkega se imenuje prusko Kujawje (poljsko Kujawje je v okr. niezawskem in włocławskem). Ljudstvo v krobskem okr. ob meji Šlezije nad Orlo se imenuje Hazaki ali Lesnijaki. V kraljevini Prusiji, katere helminsko in malhorsko zemljo lahko imamo za daljši del Kujavja in Warnijo za del Mazovskega, prebivajo Borowiaki (Boraki) med Tuholo, Koronovim, Swiecijem in Starogardom, Kociewiaki v okr. starogardskem in v delu kwidzyńskiego

(okr. Kociewie). Nižinci pri ustju Visle se imenujejo Żulawi. Pruske Mazure od severne meje proti jugu do Działdowa in proti vzhodu do ruske meje naziva okoliško ljudstvo Tylosane (ker rabijo besedo tylo mesto tylko = samo).

V ruski Poljski predvsem rabijo krajinska imena, kakor Bojari, Borowiaki, Gryczanje, Kopieniaki ali Kopijniki, Koziari (Koziaki), Nadrzeczani, Poborzani, Posaniaki, Puszczaki, Wochi, Kaliszani, Leczyczani in pod.; podrobnejših priimkov niti ne omenjam. Glavna rodovna imena so Kuja wiaki (poljski poleg pruskih), Kurpi v t. zv. Zeleni in Beli Pušči v delu okr. ostroleškega, kolinskega, prasnyškega, makowskega, ostrowskega in lomžinskega, Księżaki v łoviški kneževini (t. j. v okr. łowiškem, skierniewiškem in sochaczewskem) in Mazovje, ki zavzema gubernijo suvalško, lomžinsko, płoško, varšavsko in sjedleško. Tudi poljsko Podlasje (vzh. del sjedleške in lomžinske gub.) spada k Mazovskemu*). Njegovo ljudstvo je nastalo, kakor pravijo poljski antropologi, iz mešanice Poljakov z litvanskim rodом Jatvigov.

V Malopoljski je še večja množina drobnih krajskih imen, kakor: Babigórci, Gardłaki, Gorali (Gorniaki, Gorzani), Jachwaki, Grębowiaki (Borowci), Lasowci, Kijaki, Kliszczaki, Lahi, Mazuri (med Rabo in Sanom), Ogrodniki, Podgórzani, Podhalani, Porębiani.

*) Zakrzewski deli Mazure na *a*) srednje, stare Mazure (Płończani, Dobrzynjaki, cerški Mazuri v groješkem okraju, Mazuri nad Narevo in Bugom, łoviški Mazuri), *b*) severne Mazure (Kurpije, pruske Mazure in Varmjake), *c*) vzhodne Mazure (Podlaščani v Podlasju in prebivalstvo bjelskega kraja). Nemška statistika sploh razlikuje Poljake od Mazurov, ker se ravna glavno po veri.

Rabczani, Prądniczani, Równiaki, Spiżaki, Wolniczani, Zagorzani, Żywczaiki.

Drugače delijo etnografi tudi po krajih, n. pr. kališkem, piotrkowskem, radomskem, kieleškem, lubelskem, sandomirskem, krakovskem (tu je najpestrejši in najsijajnejši narodni kroj) i. t. d.

Vsi ti poljski rodovi se čutijo vkljub svojim razlikam eden narod, posebno od poslednje dobe, odkar jih ruskonemški pritisk narodno prebuja in združuje. Edino pri Mazurih, ki jih loči protestantska vera od drugih in jih naravno veže z Nemci, se vidi danes, kakor sporočajo nemške vesti, pojav, ki je, kakor je razvidno iz govorov pruskih ministrov Studta in Arnima, tudi cilj nemške politike: govorijo poljsko, toda čutijo se že Pruse*). Drugod Poljaki to hibridno stanje, zahtevano od pruske države, odločno in hrabro zavračajo.

Ker je rezultatom dialektologičnih in jezikovnih raziskavanj odmenjeno v Enciklopediji posebno in obširno mesto, se hočem tukaj še dotekniti samo rezultatov mnogih novih antropologičnih del, ki se pečajo s poljskim tipom.

Iž njih vidimo, da moramo predvsem razlikovati planince od jedra poljskega prebivalstva v ravninah ob Visli. Tukaj predstavlja poljski tip ljudstvo srednje višine (1681 mm), kompleksije pretežno svetle ali mešane (svetli tip ima Talko-Hryniewicz za prvotno poljski) z zmerno brahicefalno lobanjo (varijacija med 80.5—82.3). Dalje vidimo, če gremo čimdalje više proti severu od Karpatov, da pojemlje brahicefalija in

*) Tetzner (Slaven in Deutschland) str. 183. piše: „Der evangelische Mazure ist Deutscher und Preusse mit Leib und Seele und scheidet sich streng von dem katholischen Polen ab“.

da raste mezocefalija. Odstotek onih, ki imajo kratko lobanjo in ki jih je v Galiciji 83 %, pada na Lublinskem pri plemstvu na 78 %, pri kmetih na 59 %, na Sandomirskem na 77 %, na Ploškem pri plemstvu na 78 %, pri kmetih na 54 %, na Lomžiškem na 68—63 %, v Varšavi na 57 % in tudi srednji indeks se manjša. Planinec je tu drugačen tip, ravno tako kakor pri sosednjih Rusih. Kompleksija kaže pogostejše svetli tip pri galiških Poljaki (35 %), nego pri varšavskih (20 %), toda druge razmere so na vzhodu. Najčistejši tip je Galičan, lomžinski in lublinski Poljaki so silno pomešani. Antropologična raziskavanja so nadalje pokazala zanimiv pojav, da se poljsko plemstvo pogostoma razlikuje od kmečkega ljudstva, n. pr. po večji brahicefaliji, višji rasti, redkejših svetlih očeh; s tem so do neke mere podprte teorije o samostojnem etniškem postanku poljskega plemstva.

Drugače ima Talko-Hryncewicz za prototip Poljaka tatranske planince; čimdalje se oddaljujemo od Karpatov, tem bolj se tip menja in kaže mešanico. Zanimivo je še tudi, da kažejo Poljaki po rezultatih vseh novejših raziskavanj značilno bližnjo telesno sorodnost in podobo z Velikorusi (A. Ivanovskij). To je zanimivo z ozirom na prašanje po razmerju Velikorusov in Malorusov.

§ 15. Najbolj nepravilna poljska skupina, tako različna od drugih, da ji mnogi naravnost odrekajo poljski postanek in jo pridružujejo genetično samostojni veji obmorskih Slovanov*), so Kašubi in ž

*) V prašanju po razmerju kašubščine in pomorske slovenščine do poljščine so branili polabskoobmorski postanek predvsem A. Hilferding, St. Ramuľ, I. Zubatý, A. Baudouin de

njimi združeni t. zv. protestantski Łebski Slovenci (polj. Słowięńcy).

Ozemlje Kašubov, površno označeno že zgoraj pri popisu poljskega ozemlja, se razprostira, kakor kažejo skrbna dela in mape S. Ramułta in drja Nadmorskega, ob levem bregu dolnje Visle in je omejeno s črto, ki se vleče od Kamiene (Kamin) čez Czluchowo (Schlochau), Ferstnowo (Förstenau) k Starzynu pri Miastku (Starsen) in odtod čez Bytów (Bütow), Lęborg (Lauenburg) k Żarnowskemu jezeru. Ob obrežju gre potem kašubska meja skoro do Gdanskega (do Langfura) in odtod gre ravna črta čez Skarszewe (Schöneck), Lęg (Long) k Kamieni. Od gosto obljudenega jedra te dežele je oddeljen mali del, ki prebiva kompaktno ob južnem bregu Łebskega in Gardenjskega jezera, pri izlivu rek Łebe in Lupe (Lupow).

Poleg splošnega imena Kašubov, katerih postanek ni znan, stopajo na površje na vzhodu dežele še posebna imena Karwatci, Pomarenci, Łyczaki, Kociewiaki, Borowiaki, Krajnjaki, pri Łebskem jezeru Kabatki, Lesaki, Bylaki (Beloki). Najzanimivejše je seveda ime Słowięńcy, ki se je očitno ohranilo iz starih časov in se čita že l. 1586 pri Š. Krofeyu.

Kašubov je malo. Po uradni statistiki iz l. 1900 jih je bilo 100.213, po nekoliko starejših štetjih Ramułtovih 174.831 v opisanem ozemlju, v Evropi sploh 200.000, v Ameriki razun tega 130.000 (v Združ.

Courtenay, Fr. Lorentz, nasproti temu poljsko raso J. Karłowicz, A. Brückner, Krček, A. Kryński, G. Bronisch, Nadmorski. Drugi so zavzeli posredovalno stališče (J. Mikkola, K. Nitsch). Pripomniti je treba, da so v novejšem času Lorentzu tudi ti Slovenci posebno, od Kašubov in Poljakov različno pleme.

Državah, Kanadi in Braziliji). Po veri so katoliki, protestantov je le 6⁰/₀, a to so izključno žbski Slovenci (Kabatki). Dasi jih je malo, vendar ni njih bodočnost popolnoma brez nade, zakaj oni prebivajo deloma v stisnjenem kotu pri morju, deloma so v ozkem stiku s poljskim ozemljem in ta stik jih bo ohranil.

III.

Lužiški Srbi.

§ 16. Historični uvod. Od mogočne veje Slovanov, ki so prebivali pred leti ob srednji in dolnji Labi, je ostala danes samo neznatna peščica t. zv. Srbov v obeh Lužicah, slovanski rod, Čehom po ozemlju in jezikovno najbližji.

Polabski Slovani, ki so se od davnih dob *) razširili za Odro na zahod k Sali in Labi, so se delili v dobi, ko imamo o njih prva podrobnejša zgodovinska poročila, torej v IX.—X. st. po Kr., v 3 velike skupine:

1. t. zv. Obodritov na Meklenburškem, Lüneburškem in Holsteinskem (do reke Varnave), odkoder so prestopili tudi v staro Marko.

2. Lutijcev ali Veletov med Odro, morjem, Varnavo in Labo in

3. Srbov na srednji Labi med Verro, Havolo in Bobro.

Od tega časa, kar je dobila zgodovina Slované na Labi, je njih zgodovina neprestan boj za eksistenco, v katerem je stalo proti njim dvoje največjih sodobnih gospodstev: nemško cesarstvo in rimska cerkev. Boj Nemcev s polabskimi Slovani ni bil samo političen,

*) Historične sledove lahko zasledujemo (z rezervo) samo do I. stol. po Kr., toda oni, ki ima t. zv. žarne grobe lužiško-šlezke za slovanske, jih lahko dobi tu najmanj 1000 l. pred Kr. Ta razlaga pa ni nič drugega ko arheološka hipoteza, pri kateri je samo to gotovo, da so predzgodovinski žarni grobi med Vislo in Labo slovanski, kar je dosti bolj verjetno ko da bi bili germanski.

ampak tudi narodnosten in verski. Slovani so se držali v njem dolgo časa hrabro, toda v takem boju neenakih sil (Nemčiji so se pridružili tudi Danci in v teku časa poljski in češki vladarji) se niso mogli obdržati in so podlegli. Pa tudi zato, ker niso bili složni. Za časa Karla Velikega in njegovih naslednikov še niso bili uspehi tega boja za Nemce znatni, hujši je bil boj s saksosnko dinastijo, v katerem je prišlo skoro vse južno Polabsko v nemške roke; končno zmago nad sosednjimi Slovani so kmalu potem izvojevali mejni grofje. Slovani so podlegli tu nele politično, ampak tudi narodnostno. Od XII. stol. se je začela širiti v njihovi zemlji neprestana nemška kolonizacija, v teku XIII.—XIV. stol. so dobili Nemci že premoč nad Slovani in od XV. stoletja vidimo med njimi samo slovanske ostanke. Ob Rujani so izumrli Lutijci l. 1404 in ob Labi je ob pol. XVI. stoletja bilo slovansko ozemlje na Lüneburškem omejeno samo na kraj luhovski in danneberški, na južni del blekedskega, približno na tretjino olšinskega (Ülzen) in na severni del Stare Marke; naprej proti vzhodu so prebivali samo neznatni ostanki na Meklenburškem, ki je bilo še v XIII. stol. precej slovansko (v Jabelski puštinji med rekama Eldo in Sudo), in na Braniborskem (v brižanskem kraju — Priegnitz). Toda niti ostali večji otok lüneburški se ni mogel vzdržati; še l. 1671 so prebivali tam Slovani, toda okoli l. 1700 so bili že večjidel ponemčeni in iz poslednjega otočka dravinskega (Dravaina — Drawehn v luhovskem okraju), na katerem je ostalo ime „Wendland“ še do danes, je izginil slovanski jezik med l. 1750 do 1760. L. 1751 se je služila tu poslednjikrat slovanska maša. Vest A. Parczewskega, ki se je v l. 1890 - 1900 raznesla po

časopisju in po kateri je našlo uradno štetje iz l. 1890 tukaj še nad 600 Slovanov — Vendov, se je pokazala kot zmota. Uradno štetje je našlo sicer 570 „Vendov“ v lučovskem kraju, toda ti so govorili samo nemško. Slovanski jezik je tu že nad 100 let mrtev, kakor je takoj konstatiral E. Muka, katerega je poslala na mesto krakovska akademija znanosti. Drugače je stara slovanska rasa seveda še dosti ohranjena v tipu in v vsem domačem življenju prebivalcev današnjega Wendlanda.

Med vsemi Polabani so se edini Srbi pri češki meji oteli te žalostne usode in se ohranili, dasi v neznatnem številu, do današnjega dne. Vzrok temu je bil poleg drugega ta, da so prišle Lužice za dolgo časa trajno pod češko krono in ta združitev je vendarle ustavila nemško razširjevanje in pomagala ohraniti slovanski jezik v Lužicah.

Prvotno so Srbi zavzemali kompaktno vso zemljo med Salo, Verro, gornjo Havolo, Sprevo (po Muki čez Dubno—Dahme, Želm—Baruth, Sosne—Zossen, Kopnik—Köpenick, Příbor—Fürstenwald, Wurice—Auríth) približno do Frankfurta nad Odro, dolnjo Bobro, Hvizdo (Queis), ki so se skladali predvsem iz velikega plemena pravih Srbov med Salo in Labo, iz Lužičanov na srednji Sprevi in iz Milčanov na gornjem Halštrowu, gornji Sprevi in Nisi. Tudi sem so se začeli od XI. stoletja seliti Nemci, toda glavni prirastek nemškega življa je bil v XIII.—XIV. stoletju. V tem času je na zahodu od Labe ginila srbska narodnost, in popolnoma izginila v času tridesetletne vojske. Boljše je bilo v obeh Lužicah, v Dolnji in Gornji, od l. 1319 (1329), ko sta bili pripojeni češki kroni. Toda tudi tukaj je začelo od l. 1635, ko je prepustil Ferdinand po praškem

miru zemljo Saksom, srbsko ljudstvo naglo giniti, posebno v Dolnjih Lužicah, in šele slovstveno gibanje v XIX. stoletju ga je zopet oživilo in zabranilo pogin.

Po prizadevanju nekaterih rodoljubov se je posrečilo vzbuditi v ljudstvu narodno zavest, obnoviti slovstvo, uvesti srbski jezik v početne šole in se pogoditi pri sosednjih saksonskih Nemcih za primeren modus vivendi. Seveda, kako dolgo bo to ostalo v bodoče, se ne more prerokovati. Zakaj germanizacija, posebno v Dolnjih Lužicah, pod prusko vlado neprenehoma in zelo napreduje.

§ 17. Narodnostna meja. L. 1886 je potegnil Muka na svoji, dosedaj najboljši narodopisni mapi Lužiških Srbov, narodnostno mejo od Lubije (Löbau) na jugu med Rychbachom (Reichenbach) in Wósporkom (Weissenberg) poleg Nižke (Niesky), Řečice (Rietschen) do Mužakova (Muskau) na Nisi, dalje približno po Nisi do Baršća (Forst), do Grjesne (Griesen) in do Barklawe (Bärenklau), zahodno od Gubna (Guben). Odtod je šla meja naravnost proti zahodu čez Luboraz (Lieberose), Mochow, Waldow, Bórklin (Burglehne), proti jugu do Lubnjowa pri Sprevi (Lübbenau) in dalje čez Wotřowce (Bischofsdorf) mimo Kalava (Kalau) čez Rudno (Reuden) do Bukovine; odtod nazaj proti jugozahodu mimo Komprówa (Senftenberg), dotikala se je skoro Rolanov na r. Halstrowu (Ruhland) in je šla naprej čez Nedžichov do Kamenca (Kamenz), Halštrow (Elstra) do Biskopic (Bischofswerda), kjer se je obrnila naravnost na vzhod čez Welećin (Wilthen) do Lubija. To je bila zunanja meja ozemlja, v katerem je večina ljudstva govorila srbsko; čisto srbski kraj je bil tudi tu, in sicer v severnem delu, ožji in se je ožil na desni in levi v

smeri proti Chotjebuzi (Cottbus) in Grodku (Spremberg). V notranjosti so bili poleg tega nemški otoki okoli Picne (Peitz), Chotjebuzi, Grodka, Budyšina in Mużakowa, da manjših ne štejem. Toda na mapi, ki jo je po Śwjelowih podatkih o Dolnjih Lužicah sestavil l. 1902 A. Černý, se je zožilo v 15 letih srbsko ozemlje dolnjelužiško tako, da popusti meja med Mużakowim in Rogovim Niso in gre v krogu v notranjo deželo do Bošojcev, Dobrawe, Gozda, in od zahoda se je ponemčil v enem delu celi kot pri Ljubnowu do Zakazni, Raduš in skoro vse ozemlje med Kalowo, Wjetošowim (Vetschau), Chotjebuzjo (od proge Kalavskochotjebuške), od Grodka in Komorova proti severu. Danes deli severni del Dolnjih Lužic od južnega samo ozek pas sel med Grodkom in Chotjebuzjo po obeh straneh Spreve. Vkljub temu pa omenja Tetzner prezgodaj in napačno Dolnje Lužice kot otoček.

§ 18. Statistika. Potemtakem je jasno, da gine število Lužičanov neprenehoma in naglo. Še l. 1880—84 je naštel A. Muka vseh Srbov 175.960 in to število je dognal s tem, da je potoval od vasi do vasi. V tem je bilo Dolnjelužičanov 72.000, Gornjelužičanov 103.000. Nasproti temu navaja uradna statistika iz leta 1900 čistih, enojezičnih Srbov samo 93.032; in če prištejemo k temu $\frac{2}{3}$ dvojezičnih (15.852) dobimo skupno število 108.884. In če tudi to število popravimo po raziskavah Parczewskega, Śwjele in Muke še za 40.000 duš več, dobimo približno samo 150.000 duš — število, ki je za narod, obklopljen od vseh strani in raztrgan od nemškega morja, preveč neznatno. A. Černý jih ceni na 156.969. Śwjela je naštel deset let po Muki v Dolnjih Lužicah 20.000 slo-

vanskih duš manj. Vzrok te hitre germanizacije tiči v gospodarski odvisnosti Srbov od Nemcev, ki jo še podpirajo vojaška služba, šola in nemške pridige; razun tega v pomanjkanju izobraženstva in v popolni odločenosti. Bolj energično se branijo in drže Gornje Lužice z intelektualnim centrom v Budišinu. Toda tudi tu, na Saksonskem, ima med 297 „vendskimi“ občinami po štetju l. 1900 slovansko večino samo 225 in čisto srbskih je le 7!

Drugače nimamo o razmerah lužiškega plemena posebnih statističnih podatkov, tudi o izseljevanju za mejo ne. Toda znane so srbske naselbine v Ameriki (glavno v Teksasu), naselbine Serbin, Giddingswenden, West-Yewa, Warda, Burleson, katerih prebivalci so odšli iz domovine v polovici minulega stoletja in se čutijo baje dosedaj Srbe, dalje v Avstraliji (v Angersparku pri Adelhaidi in v Bethaniji pri Melbournu iz istega časa).

Srbi so večjidel luterani, samo okoli 15.000 gornjelužiških Srbov je katolikov (prebivajo glavno v okolici Budišina).

§ 19. Diferencijacija. Kakor so le majhen narod, vendar niso lužiški Srbi enotni in med jezikom Dolnjih in Gornjih Lužic je tako velik razloček, da se prosto ljudstvo težko med seboj razume in da so mnogi slavisti postavili oba jezika enega poleg drugega kot posebna slovanska jezika, da, prišlo je do dvojnega slovstvenega jezika na temelju dialektov, ki sta med seboj najbolj oddaljena (chotjebuškega in budišinskega) in do dvojne literature. Nevarnost, ki leži za nadaljnji razvoj naroda v tej dvodelnosti, je velika, zakaj večja se še s tem, da sta obe polovici tudi politično razdeljeni; Chotjebuz

namreč spada pod prusko Braniborsko, Budišin pod Saksonsko.

Razun v jeziku se znatno razlikujeta oba lužiška dela, kar je naravno, tudi v svojem domačem življenju, predvsem v kroju. Meja obeh delov je šla po Muki v starem času od Žaganji (Sagan) na Bobri čez Mužakow, Grodek, Rolane, Kupsk (Mückenberg), Wikow (Elsterwerda) do Bele gore (Bjela gora — Belgern) ob Labi in je ostala na tej črti dosedaj, v kolikor gre seveda ta črta po današnjem srbskem ozemlju.

IV.

Čehi in Slovaki.

§ 20. Historični uvod. Tudi Čehi so nastali iz zahodne slovanske veje, in to ne samo pravi Čehi, ampak tudi Slovaki, ki se lahko po pravici in iz raznih stališč združijo ž njimi v en narod, dasi jih je usoda znatno oddelila in jih bo gotovo še bolj. Obe veji sta izšli iz skupnega pracentra, ki se je poleg poljskega in polabskega nahajal nekje na severu Sudetskih gor in ki je morda segal tudi na Moravsko; odtod so prišli predniki Čehov in Slovakov v svojo historično zemljo. Prišli so torej iz severa, morda skupaj v enem toku, morda v raznih dobah. Zgodovina ne ve o tem ničesar in samo arheologija si upa s pridržkom, da so tako zvani žarni grobovi lužiškega tipa (gl. više str. 72) slovanski, oziroma češki, izreči mnenje, da je bilo Češko in Moravsko že pred polovico I. tisočletja pred Kristom naseljeno. Zibelka Čehov in Slovakov je bila torej severneje, toda z ozirom na arheološke sklepe lahko rečemo, da so bili na Češkem in Moravskem do neke mere avtohtoni. Isto velja o ogrski veji. Ponavlja se sicer neprenehoma in v novejšem času zopet krepko trdi dr. S. Czambel, da Slovaki niso prišli skupno s Čehi, da so prišli oddeljeni od drugod od jugovzhoda — vse to v smislu teorije, po kateri se Slovaki ne štejejo po svojem postanku k slovanski zahodni skupini, ampak k južni — toda ta teorija nima zadostne opore, niti historične niti filologične. Jezikovna podobnost kaže neovržno, da so Čehi in Slovaki spadali v eno sku-

pino s Poljaki, Lužiškimi Srbi in Polabani in da so se skupno ž njimi razširjali.

Čehoslovaki so prekoračili Sudete in Karpate in so se naselili najprej na severu Češke, Moravske in ogrskega Slovaškega — niže so prebivala galska in ilirskotraška plemena, pozneje tudi nemški Markomani in Kvadi — in odtod so se razširili po odhodu tujcev nele po vsem ozemlju, kjer danes prebivajo, ampak tudi naprej proti jugu. To velja o Čehih na Češkem in Moravskem in o Slovakah na Ogrskem, katerih veliki in številni otoki v stolicah ostrihomski, peštanski, na jugu tjekovski in novogradski, in še druge stare vesti pričajo, da je prvotna naselitev segala veliko bolj proti jugu, kjer so se mešale ž njimi naselbine jugoslovanskega postanka (Slovenci in Bolgari). Na vzhodu se ne more določiti stara meja in omejitve z Vagom, Gronom, Teplo in Toryso niso nič drugega ko — hipoteze. Vemo le, da ni šla tu tako daleč, kakor danes (skoro do Tise), zakaj velik del vzhodnih Slovakov so Rusi, poslovačeni v zgodovinski dobi. Na severu so hitro zasegli čez gore do Trenčanskega, Orave in Spiša poljske planince. Na severu je šla meja poleg Sudetskih gor (samo Šluknovsko in Friedlandsko je bilo srbsko, t. zv. župa Zagozd); v Šleziji je bilo češko Opavsko. Na zahodu so segali Čehi v VII. stol., ko se začenja njih zgodovina, pismeno dokazana, s svojimi otoki čez Šumavo tudi v Bavarsko in na jugu do Donave, mestoma celo čez njo. Kako daleč je šla naseljenost v staro Panonijo in ali so prebivali tam Čehi ali pa predniki Slovakov, ne moremo trditi z zagotovostjo. Po vsem so segali vsaj do Blatnega jezera, kar spričuje zgodovina knezov Pribine, Kocelja in Svatopluka.

Kakor drugi slovanski narodi tudi Čehi izprva niso bili enotni. V začetku zgodovine vemo malo o notranjih razmerah na Ogrskem in na Moravskem. Verjetno pa je, da so bili glavni rodovi, ki tu danes nastopajo: pravi Čehi, Hanaki, Lahi in Slovaki, Valahi, že v tem času stalno naseljeni; posebno kar se tiče slovaške diferencijacije, je to zelo verjetno. Samo tega ne vemo, kje naj iščemo staro češko-slovaško mejo, ali na dolnjem in srednjem toku Morave, kakor je hotel Šafařík, ali dalje proti vzhodu.

Več vemo o Češkem, kjer se nam v X.—XI. stol. v ozemlju izven obmejnega gozda kaže cela vrsta rodov, med katerimi poznamo v severnem delu ozemlja od izvirov Oharke proti vzhodu Sedličane, Lučane, Lemuze, Děčane, Litoměřce, Pšovane, Harvate (češke?), v sredi ozemlja Čehe, poleg njih Zličane in na jugu na Budjeviškem Dudlebe. Nad te rodove so se brzo po številu in moči dvignili Čehi, jih, podpirani od svoje ugodne lege obvladali in se združili ž njimi v celoto, na katero je prešlo tudi njih ime. Že v IX.—X. stoletju se rabi ime Čehi (*Bohemi* še prej) v širšem pomenu besede za vse zgoraj imenovane rodove.

Tako združeni narod, ki je prebival v sredi Evrope nenavadno natančno oddaljen od severnega in južnega morja, na gornjih tokih velikih, važnih rek in ki je bil izvrstno obvarovan s prirodnimi nasipi, se je začel razvijati zelo veselo in nadepolno. In da ni bilo njegovih lastnih knezov, ki so hitro zadali njegovemu razvoju in bodočnosti vsled dobičkaželjnosti velik udarec, zgodovina češkega naroda bi bila drugačna in češki narod bi imel v slovanskem svetu drugačno stališče ko danes.

Ta udarec je bila nemška kolonizacija Češke in Moravske. Na jugu so prodirali Nemci ob Donavi

proti vzhodu sami in so stiskali češko - slovaške naselbine. To je bilo naravno in samo to bi razvoju češke narodnosti ne bilo nikdar mnogo škodilo, ker je nemški val na Litavi trčil ob madjarski jez. Več je škodila Čehom kolonizacija, ki so jo vabili češki knezi sami iz rodu Přemyslovega, Přemysl Otakar I. (1197–1230), Vaclav I. (1230–1253) in najbolj Přemysl Otakar II. (1253–1278) in njega nasledniki, po njihovem vzgledu pa plemstvo z duhovščino, posebno samostani. To je storilo, da je bil češki živelj v notranjosti meje češke dežele kmalu obdan s pasom nemških naselbin, ki so se neprenehoma krepile in množile, in mest, najprej pod Rudnimi gorami in Šumavo in ob dolnji Labi, potem pa tudi na Liberškem, Trutnovskem, Kladskem in pod Jeseniki. In k temu je pristopila tudi vrsta nemških naselbin v notranjosti češke dežele. Od XIII. stol. naprej je bilo prebivalstvo Češke in Moravske narodnostno razdeljeno.

Teritorijalno ni bil nemški pas v začetku širok in kompakten, ker se je tvoril v goščavah obmejnih gozdov.

V XIV. stol. je šla (po prof. Sedláčku) narodnostna meja na Češkem od Kynžvarta do Žďara, Kralupov, Chomutova (nemškega), Udlic, Rvenic in Mosta (od Kralupov so šli otoki do Černoca in okolica Mosta je bila pomešana). Dalje je šla meja okoli Duchcova do Chabařovic in do Děčina tako, da je bila okolica Biline in Teplice češka. Za Děčinom se je vlekla meja čez Benešov (nemški), Kamenico *)

*) Pokrajina okoli Kamenice, Chřibské, Šluknova, ravno tako kakor Friedlandsko, Hradecko je bila do začetka XIV. stol. gozdnata z redko naseljenim srbskim prebivalstvom (segalo je do Jablonca, Jěštěda in reke Kamenice); toda že na koncu XIV. stoletja je bila naseljena z Nemci.

Cvikov do Jablon in Rinoltic, čez greben Ještěda k izvirom Jizere (okolica Liberca je bila že v XIV. stol. nemška). Dalje so prebivali Nemci v gorah za Vrhlabjem in Hostinim (to je bilo najbrže pomešano, toda Vrhlabje je bilo češko, tudi Pilnikov, Trutnov, Žaclěř in Stare Buke so bile v XIV. stol. nemške, Starkov češki, Broumovsko ponemčeno že v XIII. stol., na Kladskem so šli Nemci do Dušnika; v Orliških gorah sta bili Olešnica in Rokitnica češki. Za Ustjem je bilo najbrže več Nemcev, za Poličko in Litomišljem jih je bilo kakor danes. Pri Nemškem Brodu je bil nemški otok (prvotno tudi pri Pelhřimovu). Jindř.-Hradec je bil pomešan, Budjevice tudi, v okolici pa je bilo dosti nemških vasi. Od Novih Gradov do Cetvin, Rožmberka in Svetlika so prebivali večinoma Nemci (Kaplica je bila pomešana, ravno tako Krumlov) in odtod je šla meja od Hvalšin do Prahatic (mešane), Zablatja in Vimperka (mešan). Gašparske gore so bile nemške, in tudi vasi od Sušice in Nirskega do gor. Od Nirskega do čeških Domažlic je šlo češtvo ob meji, Klatove so bile mešane, Ronšperk, Hostounj, Straž in Bor so bila češka mesta, Tahov nemško. Od Tahova je šla meja mimo Plane (češke) do Hanova, Teple, Bečova in Bohova. Podobno je bilo z nemštvom na Moravskem in Šlezkem, samo da je njega postanek še manj znan. Najbrže se je začela tu nemška kolonizacija še prej. Na Opavskem se je prvotno češko ozemlje po Prasku silno zožilo že pred XV. stoletjem na severozahodu (najprej okoli Cukmantla; Krnovsko je podleglo germanizaciji po tridesetletni vojni). Na Moravskem so se začela ravno tako dvigati utrjena mesta, večinoma nemška. Začel jih je Vladislav I. (1197—1222). Kot najstarejše mesto se imenuje Bruntal, potem Bzenec,

Unčov, v isti dobi so vzrastla tudi Biteš, Olomuc, Brno in druga, v katerih se je v teku XIII. stol. razvil meščanski stan, večinoma nemški. Razun tega srečamo tudi sklenjeno nemško kolonizacijo, n. pr. 1204 na posestvih Johannitov, pozneje na posestvih v Tišnjovu in Březinu, in temu vzgledu je sledila vrsta samostanov in škofov, posebno škof Bruno (1245—1281), ki ga imenujejo največjega germanizatorja Moravske. Na Tješinskem je bila že v XIV. stol. češkopoljska meja približno tam, kjer je danes.

Niti ogrsko Slovaško ni bilo obvarovano pred nemško prodirajočo silo. V severni, morda slovaški del Panonije je začela germanizacija prodirati že v IX. stol., kakor je razvidno iz nemških imen iz leta 850 v *Conversio Bagoarorum et Carantanorum*, in na severu Ogrske so poklicali že v XII. stoletju deželni upravitelji, ki so vladali namesto mladoletnega Geze II. (1141—1161), veliko množico Nemcev v Spiško župo, da bi jim bili tam opora proti stikom zvolenjske velike župe s poljsko državo. Po vzgledu te prve kolonizacije so se začeli Nemci seliti, in sicer od XIII. stol. od zahoda v stolice prešpursko in nitransko, od juga v tjekovsko in hontjansko (prej ni tu nikakega sledu Nemcev), in ta selitev se je ojačila posebno po tatarskem navalu l. 1241, ko je bila dežela opustošena in ko so kralji potrebovali novih premožnih naseljencev (posebno za Bele IV.). Tako se je zgodilo, da po besedah Križkovih na koncu XV. in v prvi polovici XVI. stol. ni bilo na Slovaškem skoro nobene občine, v kateri bi ne prebivalo vsaj nekaj nemških rodbin. Središče in opora nemškega življa poleg spiških mest je postala zveza banjskih mest, na čelu Kremnica (v virih se omenja najprej

Krupina l. 1238, Banjska Bistrica l. 1255 in Nemško Pravno l. 1267). To je trajalo do konca XVI. in začetka XVII. stoletja, ko sta dva narodnostna zakona, ki sta bila v zbornici sprejeta (l. 1563 in 1605), odstranila svoboščine nemških mest in nemščino privedla do padca. Od tega časa se začenja slovačenje in madjarjenje severnoogrskih Nemcev (poslovačili so se n. pr. Pukanec, Nova Banja, Bela, Ljubietova, znatno tudi Štjanica in Banjska Bistrica).

Toda razun popisane nastanka obmejnega nemškega ozemlja na Češkem in na Moravskem vidimo, kako začenja nemški živelj od XIII. stoletja tudi drugače vplivati na notranjo češko deželo, kako zatira domače uredbe in slovanski jezik; nemščina je dobila skoro veljavo uradnega govora, nemški meščani nemških mest so imeli prednosti, privilegije, svoboščine napram češkemu ljudstvu, na dvoru, pri plemstvu in v mestih je gospodovala po Petru Žitavskem nemščina tako, da se je Dalimil že začel bati pogina češkega naroda. V začetku XIV. stol. je prišlo to tako daleč, da je pri kronanju kralja Jana l. 1311 večina zbranega ljudstva pela nemško in samo manjšina češko!

Za Karla IV. in njegovega sina Vaclava pa je nastal preobrat v prospeh češkega življa, kateremu sta se pridružila tudi plemstvo in duhovščina, ki sta se znova začela brigati za domači jezik; ta preobrat so na mah dokončali v XV. stol. husitski boji, ki so se v znamenju vere zmagovito bojevali tudi za češko narodnost in proti Nemcem. Nemci v mestih so bili oslavljeni ali popolnoma izgnani, češki jezik je povsod zavladal in izmed mest so se počejala n. pr. Žatec, Litoměřice, Ustje nad Labo, Kraljičin Dvor, Jaroměř, Kralj. Gradec, Nem. Brod, Časlav, Kutna Gora, Pelhři-

mov, Sušice, Budjevice, Kaplice (Srebro in Plzenj sta bila češka že na koncu XIV. stoletja). V tem času dobi tudi na Češkem, Moravskem in na Šlezkem češčina pravice uradnega jezika. Za izključno uradni jezik je bila proglašena češčina na Opavskem že l. 1431, na Tešinskem l. 1434, na Moravskem l. 1480, na Češkem l. 1495. Sploh se je v teku XV. stol. Češko in Moravsko hitro počelo, zakaj utrdila se je narodna zavest v čeških deželah in oslabeledo je nemštvo v notranjosti in v obmejnem pasu —, toda vkljub vsemu temu ni imela ta velika in slavna doba češke povzdige trajnega učinka. Pred vsem je bil že istočasno v XV. in XVI. stoletju del češkega ozemlja znova ponemčen vsled germanizatoričnega vpliva protestantizma in nove dinastije. Potem so prišle vedne vojne in preganjanje, vsled česar so opustela cela sela, dočim so se Nemci začeli množiti po silnem navalu novih kolonistov iz Mišne, Voigtlanda, iz Frankovskega in Palacije. Tako se je zgodilo, da se je ravno v dobi, ko je vladal uradni češki jezik v deželi, kjer je cvetla češka govorica in literatura, izgubilo vkljub temu največ češkega ozemlja!

Potem je prišla bitka na Beli gori l. 1620 in velike spremembe v naslednjih letih, in te so na eni strani dale češko ljudstvo popolnoma v roke dinastiji, ki je vladala nemško in absolutistično, ki je že l. 1627 uvedla nove deželne naredbe, ki je privedla nemščino do nenavadne veljave, na drugi strani ga vrgla v vrsto neizmernih bed, bojov in nadlog, ki so i število i njega življenjsko silo in zaupanje v samega sebe oslabili do najnižje mere in ga pustila v rokah vedno množočih se tujcev. Trume rodbin, ki so verno v srcu hranile stare, narodne tradicije, so se izselile, mnoge

so izumrle in mnoge se odnarodile. Ogromna češka posestva so bila zaplenjena in so prišla v roke tujcev. Seveda je tudi mnogo boljših rodbin nemških protestantov moralo ravno tako iz dežele.

Tako se je zgodilo, da se je nemštvo v XVI.—XVII. stol. znova in hitro okrepilo in se pas nemškega ozemlja mestoma razširil in utrdil. Posebno Čehi so v tej dobi mnogo izgubili na severu: na Žlutiškem in Žateškem (dasi se je v samih Žluticah in Žatcu ohranil češki jezik do konca XVII. stol.), dalje Postoloprte, Teplice, Ustje, Bilino, Lovosice (Litoměřice so padle šele v pol. XVIII. stol.), izgubili so Č. Dubo, Štětí, Mimonj, Vartemberk. Na severovzhodu so izgubili okraje za Roketnico, Vrhlabjem in Hostinim, na zahodu glavno okraj pri Přimdi, Hostounu, Ronšperku, Horšovem Tynu, Straži, Boru, Plani, Bezdržicah, Tepli in Toužimu do Manjetina. Nemško ozemlje, kakor je popisuje v svojem potopisu iz l. 1699—1701 A. Frozýn, se že bliža sedanjemu stanju in ravno to velja po delih Slavíkovih o Moravskem na koncu XVII. stol. Tu na Moravskem se je bolj spremenilo samo na severu v poslednjih 250 letih. Ponemčila so se n. pr. mesta Usov, Unčov, Zabreg in Šilperk.

Razun tega je tudi pri samih Čehih materinski jezik in ž njim narodna zavest tako hitro ginila, ker so jih stiskali uradi in jih je zapustilo plemstvo, inteligenca in meščanstvo, da so od polovice XVIII. stol. ostali rodoljubi obupali nad njegovo usodo in bodočnostjo. L. 1790 je izrazil Pelcl strah, da se bo črez 50 let komaj posrečilo najti Čeha, l. 1810 je napisal Dobrovský Kopitarju znane besede: „Causa gentis nostrae, nisi deus adiuvet, plane desperata est“. In še l. 1827 je Jungmann v slabem času žalostno vzdihnil:

„Dočakali smo, da bomo priče in pomočniki poslednjega pogina materinščine!“

Toda vkljub temu se je trudilo nekaj mož — buditeljev naroda — rešiti, kar se je še dalo, in zgodovina češkega slovstva od polovice XVIII. stol. nam prekrasno opisuje in kaže, kaj je premogla mala peščica ljudij, neznatnih, toda navdušenih, vnetih za veliko idejo. Vzpodbujeni od novega gibanja omikane zahodne Evrope in oživiljeni z jožefinizmom so znali oživiti domače znanstveno raziskavanje, znali so prebuditi narod, najprej tam, kjer je bil jezik ohranjen, v prostem ljudstvu, potem v izobraženstvu, zopet so mu zbudili zavest velike preteklosti, sedanjega življenja in zavest velikih ciljev bodočnosti, in češki narod, o katerega življenju se je pred 100 leti dvomilo, o katerem je zatrjeval dunajski vladi vsled novih reform upravitelj češkega šolstva Kindermann von Schulstein, da ga čez 50 let že nič več ne bo, — stoji danes zaveden in celoten v kompaktni moči 6 $\frac{1}{2}$ milijona in tvori trden nasip, ob katerega brez uspeha bijejo valovi nemškega prodiranja proti Slovanom. Žal, da so politične usode pretrgale vez in združitev še onih 2 milijonov, ki prebivata na severnem Ogrskem.

§ 21. Narodnostna meja. Kompaktno ozemlje češkega in slovaškega naroda je razdeljeno na pet političnih, upravnih celot: v Avstriji v kraljestvo češko, mejno grofijo moravsko, vojvodino šlezko, na Ogrsko in v mali košček tudi v pruski Šleziji. Narodopisna meja, ki deli Slovake od ostalih Čehov, gre čez Moravsko, toda slovaštvo, kar ga je na Moravskem, je po vsem svojem življenju tako ozko spojeno s češtvom in se mu neprenehoma še tako bliža, da ta meja nima pomena v primeri s politično moravsko-

slovaško. Na tej, na Karpatskih gorah, je mejnik, ki jih globoko deli in ako ne nastanejo nepričakovane razmere, se bo enkrat za vselej razdelila prvotna češko-slovaška enota v dve: češko in slovaško.

Češkoslovaško deželo poznamo jako dobro, za kar gre hvala obilici razprav in tudi ostrim narodnostnim bojem, ki divjajo ob vsej češko-nemški meji, To je sploh med vsemi Slovani najbolj znana narodnostna meja slovanska. Začne se na najzahodnejši točki pri Novem Postřekovu ne daleč od Domažlic in odtam gre meja češtva tako :

Od N. Postřekova se obrne na vzhod, gre severno od Klenča in Domažlic čez Milaveč do Bližejova, kjer se obrne proti severu, zavije v globoki zarezi v nemštvo s Stanjkovim, gre od Merklina poleg meje prestiškega in plzenjskega okraja do Nyřanov, za katerimi je v nemški deželi majhen češki otoček v Sulislavi pri Srebru (Mies), na kar se zopet povrne na sever mimo Touškova in Vřerub do Manjetina, potem pa gre na vzhod do Potvorova in Čiste; odtod se naglo obrne zopet proti severu in gre v malem loku zahodno od Rakovnika čez Senomate k Ogru med Postoloprty in Louni, potem za Ogro do Třebenic in do Terezina nad Labo. Na tej črti za Ogro je češki živelj v zadnjem času močno prodrl v obrtne in premogovne kraje, v duchcovski, mosteški in tepliški, tako, da tvori v okolici Mosta že vrsto otokov s češko večino*).

Od Litoměřic gre meja celotno (razun večjega ovinka pri Lounkih, Větli) poleg desnega brega Labe do

*) Seveda samo na temelju pravilnega, zasebno izvršene štetja in ne na uradnem temelju. Po Šubertovi mapi je tu 5 otokov v okolici Mosta, Duchcova in Biline, sestavljenih iz 20 občin s češko večino.

nem. Libjehova, sev. od Melnika, odtod mimo Mšena do Bjele pod Bezdjezom; nad Bakovim se obrne proti severu in gre v velikem loku poleg mej češkodubskega okraja gori do Svetle pod Ještjedom, vrne se k Jenčovicam pri Turnovu in gre dalje čez Skuhrov do Tannwalda in do najsevernejše češke občine Pasek pri Visokem. Tu se dotika med Novim Svetom in Přihovicami narodnostna meja državne meje. Potem gre v smer k Jaromjeru, v jugovzhodni smeri čez nemško Rokitnico, Brano pri Vrhlabju, Dolnjo Kalno, Borovnico čez vrh Zvičina do Kraljičinega Dvora, Dubenca, Jaromješa, vrne se čez Upico in Kostelec k Polici, odkoder gre čez državno mejo do Chudobe, Kladskega*) in se vrne nazaj k Nahodu, Novemu Gradku, vije se ob Orliških gorah do nemške Rokitnice in Jablone pri Kyšperku in gre do nem. Šilperka na moravski meji. Na Moravskem gre čez Pisařov, Bohdikov, Bludov pri nem. Šumperku do Šumvalda, Troubelic, nazaj med Usovim in Mohelnico do Litovla, na kar gre v križasti črti čez sela južno od Unčova, Šternberka, Podštata, dokler ne doseže pri Spalovem šlezke meje. Odtod gre med Bjelotinom in češkimi Hranicami do Bernatic pri Novem Jičinu, objemlje Novi Jičin tako, da ostanejo Hodslavice, Vjeřovice, Štramberg, Libhošť, Přibor češki, in se vrne nazaj k šlezki meji do Pustějova, Studenke in Košatek. Od Klimkovic na Opavskem gre mimo Bilovca čez Lubojate, Slatino, Lukavec, Janče, Vjetřkovice, Vendelin, Lhotko, Litultovice, Hlavnice do Neplahovic na pruski meji.

*) Na Kladskem so češke naselbine: Stroužne (Strausenei), Nem. Čermna (Tscherbenei), Slane (Schlanei), Hudova (Chudowa), Blažejov (Blasewei), Bukovina (Bukowine), Jakubovice (Jacobowitz), Nouzim (Nauseney), Ostra gora (Scharfenberg). Žakec in Brezove sta že močno nemška.

Od državne meje prestopa tu češka meja na prusko Šlezko in tvori tam po mapi Langhansovi Kačerski otok, ki je sestavljen iz 4 občin in oddeljen od kompaktnega češkega kota, ki gre od Oldřišovega (sev. od Kateřink) do Velikih Petrovic pri Ratiboru in odtod mimo reke Cine ob poljskem ozemlju (glej zgoraj str. 56) do Bohumina. Majhen češki otok je še pri Bavorovem (Bauerwitz).

Od Bohumina in Mor. Ostrave gre meja skozi že zgoraj imenovani (prim. str. 55) nedognani pas pomešanih češkopoljskih občin čez Moravsko do gore Sulava v Karpatih in dalje, ako se oziramo na gori omenjeni pomen ogrske meje, po hrbtu Karpatov in moravske deželne meje (razun Hodonina) do izliva Dyje v Moravo. Za izlivom Dyje prestopi to reko, pusti za seboj občine Poštorno, Hlohovec in Novo vas pri Valčicah (Feldsberg) — Havranov in Cahnov nimata več češke večine — potem pa se vrne do Morave, gre čez Podivin, Vel. Pavlovice, Šakvice, mimo Gostopeči do Vranovic, Ivana, čez Přibice, Hrušovane, Židlohovice, Blučino, Dolnje Kounice do Nem. Kynic nad Miroslavjem in čez Vymyslice, Gor. Duna-jovice, Tvořihraz do Kuhařovic nad Znojmom. Odtod gre meja v križasti črti, v severozahodni smeri čez Štitare do Dačic, Markvarca na Kumžak na Češkem, čez Střížovice, Nem. Olešno do Jindřihovega Gradca, katerega že pravzaprav odtrga od nemškega ozemlja nem. otok radonjski. Za Jindř. Gradcem gre meja čez Polikno in Lasenico do deželne meje (za katero so samo češke manjšine), pa po nji do izliva Lužnice, za njo gre mimo Kaplic, Krumlova do Netolic, odtod čez vrh Vrata k Prahaticam in čez Vimperk, Innerge-fild, Sušice, Tešov, Čahrov, Nemelkov, Nem. Kolyno, Kubico in Trhanov do Postřekova.

V tem češkem okraju so še večji nemški otoki ti le: budjeviški, ki združuje vrsto občin v okolici Budjevic (Nemci tu silno padajo), jiglavski v okolici Jiglave od Stonařova na Moravskem na jugu do Jilemniku pri Nem. Brodu na severu, brnenski (na jugu od Brna čez Modřice in Žilošice do češkega Rajhrada), rousinovski in vyškovski, olomuški (na jugu od Olomuca do Hnjevotina in Nemilanov), koniški (med Konicami in Štjepanovim) in največji, najnevarnejši otok v okolici nem. Lanškrouna, Mohelnice, Mor. Třebove, Svitav in Březove, obklopljen od čeških mest: Poličke, Litomyšli, Č. Třebove, Ustja nad Orlico, Kyšperka, Loštice in Jevička. Po večini sta nemški še mesti Mor. Krumlov in Hodonin*).

Izven tukaj omejenega ozemlja so češki otoki še, toda samo slabo naseljeni, v čistejševskem okraju na Dolnjem Avstrijskem, potem v pruskem Šlezkem občini Husinec in Podjebradi pri Střelinu (Strehlen), občine Veliki in Mali Tabor in Čermin pri Sycovu (Gr. Wartenberg), Bedřihov Gradec (Friedrichsgrätz), Petrov Gradec (Petersgrätz) pri Opolju.

Razun tega pa je mnogo Čehov (blizu 385.000) na Dunaju, dosti tudi v Linzu, Pešti (4100), v Berlinu (l. 1900 — 1813), v Draždanih (3188), v Lipskem (1381), Svitavah (823), Kamenici (629); češke naselbine so bile tudi v Galiciji v glavarstvu žolkiewskem, so še dosedaj v ogrskem Banatu (v krašovski stolici Šumice, Helena, Weitzenried-Gernik, Rovensko, Schnellersruhe, Eibenthal, Ogradina) in v Krušici pri Beli Cerkvi (nad

*) Brno je imelo l. 1900 38.365 Čehov in 68.702 Nemcev, v Olomucu je bilo razmerje 6798:13.982, v Jiglavi 4228:19.765, v Znojmu 1854:14.014, v Hodoninu 3987:4976, v Krumlovu 879:1233, v Zabregu 761:2206.

9000), dalje v požeški, belovarski, virovitiški in ogulinski župi Hrvaške-Slavonske (glavno v občinah Čazma, Garešnica, Grubišno polje, Končanica, Daruvar, Punitovci in dr.) Tu jih je zadnja statistika naštela 31.588 (prišli so glavno v letih 1880 - 90). Množica naselbin z imenom Csehi na Ogrskem kaže na nekdanje češke kolonije. Tudi naselbine, ki so nastale v XV. stol. v Gemeru in Malohonti, so že poslovačene. Češka kolonija pri Voitsbergu na Štajerskem, ki je prišla v štiridesetih letih minulega stoletja iz Sušice, je že ponemčena.

Na Ruskem, v volinjski guberniji so nastajale češke naselbine od l. 1868 v dubenskem, rovenskem, luškem, žitomirskem, ostriškem in vladimirskem okraju (največje naselbine so Glinsko — Глинскъ, Zdolbunovo, Kupičevo) pa na Krimu (Bohemka in Čehograd) in pri Novorosijsku Kyrilovka, Metodjeovka in Gljebovka (tudi iz l. 1868), na Poljskem (Kučov, Zelov, Lodž) in drugod. Vseh je bilo na Ruskem naštetih 50.385 in izmed njih 55 % (27.670) v volinjski guberniji, v lodžskem okraju 4978, v Podkavkazju 3360. Na Bolgarskem so češke kolonije v Vojvodovem in Bršljanici blizu Plevne.

Razun tega se je nastanila množica Čehov v Združenih Državah severnoameriških, največ v državi Illinois, v Jowi, Minnesoti, Nebraski, New-Jorku, Ohiju, Texasu, in Wisconsinu, skupaj približno $\frac{1}{2}$ milijona. V Novi Zelandiji je blizu Aucklanda nemškočeška naselbina Puhoj (približno 800 Čehov).

§ 22. Slovaštvo na Ogrskem je sedaj že precej dobro znano; meja mu gre od Devinske Nove Vasi pri izlivu Morave v Donavo, ob Moravi in ob deželni moravski in gališki meji, razun občin, ki se štejejo za poljske na Trenčanskem, Oravi in Spišu (prim. zgoraj

str. 58) do Stropkova na severu Zemplina, dasi je seveda v Spišu, Šarišu in Zemplinu posejano z vrsto drobnih ruskih otokov, glavno v okolici Kežmarka, Stare Lubovne, Bardijova, Stropkova pri Popradu, gornje Tople, Ondave, ki jih tu ne moremo naštevati. Od Stropkova gre meja čez Brežnico, Turjance, Dzapalovce, Hrabovec, Papin na Sninu, odtod mimo Porube do Velikih Remet v užhorodski stolici in dalje čez Podhorodje, Konjuš, Huto (najvzhodnejša slcvaška občina), Nemško pri Užhorodu, Bježovce, Čjernopole, Tegeni, Stretavko, Slavkovce, Petrikovce, Ujlak, Kazmir, Kužmice, Hanisko, Rudno, Hnilec, Krompahe, odtod precej v ravni črti čez Štilbach, Betliar, mimo Rožnave (Gemer) do Štitnika, Šivetice, Brusnika, Meleghed'a, Čerčan (mimo Rimavske Sobote), Keresztura mimo Lučenca do Luboreča, Zombora, Sklabine, Hrušova, Merovca, Cankova, mimo Levic do St. Tekova, Vrabljev in Komjatic, kjer se razprostira velik in širok slovaški otok do Novih Zamkov na Žitvi. Od Komjatic gre meja čez Urmin, Močonok, Šoporno na Galanto, Fedymeš, Šarfijo, Hrv. Grob, Čeklys, Ivanko, Prešpurk in Devinsko Novo Vas.

Znotraj ima večje nemške otoke pri Nem. Pravnu v nitranski in turčanski stolici, pri Kremnici (stolica turčanska in tekovska), v Dobšini (Gemer) in v Spišu (v okolici Kežmarka in Jelnice) in manjše še ruske, poljske in madjarske (glavno med Vrabljanci in Nitro proti severu in v Abanji na zahodu Košic). Zato pa so številni slovaški otoki še v notranjem in južnem Ogrskem, in to glavno vstolicah ostrihomski in peški (v okolici Svetega Križa in Pomaza); potem se vleče vrsta malih otokov iz Novograda od Darmot do peške stolice in do Kerepeša in Piliša (vse to so ostanki

nekdanjega slovaškega ozemlja). V boršodski stolici so otoki v okolici Miškovca, v zemplinski pri Novem Mestu, v sabolški je bila Nired'haza. Manjši otočiči so še v prešpurski, biharski, siladski, komarenski, vešprimski, bjelehradski, gemerski, abautornjanski, bereški stolici. Največje slovaške kolonije so se združile na jugu in to deloma v stol. bekeški (Čaba, Komloš, Sarvaš), v baški (Selenča, Lalit', Pivnica, Hložani, Kysač, Kulpin, Kereštur, Kocura*) in največja Petrovec), v Čanadu (Banhedeš, Pitvaroš, Nad'lak) in v torontalski (Šandor, Kovačica, Padina, Hajdušica, Lizika, Aradac in druge).

V Slavoniji je še čisto slovaška naselbina Stara Pazova in v Sremu jih je precej okoli Iloka, Šida in Zemljina, Punitovci v virovitiški župi so do polovice češkoslovaški.

V novejšem času so prišle vesti, da se tvori naselbina protestantskih Slovakov na Bolgarskem pri Mitropolju blizu Plevne.

Sicer je največje slovaško mesto Budapešta, kjer jih je naštel statistika 25.000 (toda tam jih je več nego dvakrat toliko). Enako živi še mnogo Slovakov na Dunaju (črez 50.000). Največ gre izseljevanje v zadnjem času v razna mesta Združenih držav Severne Amerike.

§ 23. Statistika. Uradno štetje ljudij češkega naroda po nemških krajih Češke, Moravske, Šlezke, na Dunaju (ravno tako kakor Slovakov na Ogrskem) se je vršilo pogostoma na škodo češke narodnosti tako, da so vsled nemoralnega pritiska bili odvisni ljudje prisiljeni namesto materinskega in rodbinskega jezika

*) Kam jezikovno spadajo Slovaki v Kerešturu in Kocuri, o tem so se v zadnjem času prepirali Vl. Hnat'juk, ki jih je imel za Ruse, in Fr. Pastrnek, A. Sobolevskij, J. Polívka, S. Czambel, ki jih po pravici imajo za Slovake iz zemplinske in šaryške stolice.

češkega priglasiti nemški jezik kot občilni. Zato bo pri številu češkega naroda vedno potrebna znatna korektura uradnih podatkov.

Avstrijska statistika je našla l. 1900 *) 5,955,397 Čehov.

V Nemški državi je bilo naštetih Čehov in Moravanov (število se ne more strogo določiti, prim. zgoraj str. 61.)	115.000
Na Ogrskem so našteli Slovakov	2,019.641
Na Ogrskem se šteje Čehov	50.000
V Ameriki štejejo Čehov in Slovakov naj- manj blizu	800.000
Na Ruskem (l. 1897 naštetih 50.385) . . .	55.000
V ostali Evropi	20.000
	9,015.038

To število je treba po verjetnih rezultatih na Češkem, na Moravskem in na Šlezkem zvišati za 2 do 300.000, na Dunaju vsaj za 2 do 300.000, na Ogrskem Slovakov za 150 do 200.000 **), toda tu je zopet treba odšteti Poljake in Ruse, ki so šteti za Slovake. Mogoče je tudi, da jih bo v Ameriki nekaj sto tisoč več. T. Čapek ceni tam Čehe in J. Páříčka Slovake po pol milijona.

S tem bi dobili kot maksimalen rezultat Čehov s Slovaki za leto 1900 skoro za milijon več, torej skoro 10 milijonov, ali vsaj približno 9,5 milijona (tudi ako odštejemo 100.000 Poljakov in Rusov, ki so šteti za Slovake); od tega bi prišlo na prave Čehe

*) Izmed teh na Češkem 3,930.093, na Moravskem 1,727.270, na Šlezkem 146.265, na Spodnjem Avstrijskem 132.968, k tem je že priklopljen Dunaj s 102.712 Čehi. Toda Čehov in Slovakov na Dunaju je naštel A. Štěpánek blizu 385.000. Oficijalno je bilo naštetih na Dunaju l. 1890 — 5,3 ‰, l. 1900 — 6,9 ‰ Čehov.

**) L. 1905. je bilo naštetih Slovakov na Ogrskem 2,076.520.

črez 7 milijonov in na ogrske Slovake visoko črez 2 milijona (približno 2,600.000). Pripomnim še, da so Čehi v svojem ozemlju, izvzemši v zgoraj označenih otokih, poprečno čisti, dočim imajo Slovaki precej pomadjarjenega življa. Najbolj čista stolica je oravska (94·7 % Slovakov), potem trenčanska (92·7), liptovska (92·5) in zvolenska (89·3).

Daljše statistično razmerje je:

V številnem razmerju obeh spolov vidimo pri Čehih na Predlitavskem razmerje 1000:1056 — torej znaten prebitek žen. O Slovakihi nimamo točnega števila. Toda če sodimo po komitatih, v katerih prebivajo Slovaki, nam kaže ogrska statistika poprečno več žen nego mož, n. pr. v 11 zahodnih in srednjih stolicah razmerje 1000:1062 (civilnega prebivalstva, 1050 z vojaki), v vzhodnih je razmerje 1000:1097 (1078).

Pri Čehih vidimo v primeri z ostalimi predlitavskimi Slovani v zadnjem času manjšo plodnost, toda za to se doseže večja starost, torej podaljšanje let. Število mladih ljudi do 20 let je manjše, podnormalno (45·7 %), število starcev nad avstrijskim normalom (15·6 % nad 50 let). Oženjenih, oziroma omoženih je 36·5 %, število, ki je zelo veliko (v Avstriji imajo samo Rusini večje število). Naravni naraščaj prebivalstva na temelju plodnosti je znašal v čisto čeških okrajih Češke leta 1881—1890 — 9·58, leta 1891—1900 — 9·9 (pri Nemcihi 6·64 in 9·67), poprečno torej letno 0·97 % —, prirastek, ki stoji znatno pod poprečnim številom drugih narodov. Tudi sicer je znašal absolutni prirastek pri Čehih samo 8·82 % za l. 1890—1900, dočim je bil naravni prirastek v Avstriji v istem času 11 % in absolutni 9·4 %. Število čeških porodov (otrok, ki so se živi rodili) je znašalo

- v isti dobi 34·6 ‰, torej letno 3·46 ‰, število umrlih 2·47 ‰. Ni torej resnična legenda o veliki plodnosti Čehov, posebno pa ne napram sosednjim Nemcem, katerih se je rodilo na Češkem l. 1890 do 1900 36·3 na 100 prebivalcev. Češka plodnost je napram nemški padla (niti prej ni bila veliko večja) — dasi pri Nemcih na Češkem umira več otrok in je število nezakonskih otrok večje*). Tudi pri Slovakah je razmerje plodnosti po uradnem štetju drugačno, kakor pravi tradicija.

Število porodov je pri Madjarih višje nego pri Slovakah in tudi število porok na Dolnji zemlji je

*) Tu pripomnimo zaradi zanimivosti, da v Cislajtaniji, ako primerjamo štetje od l. 1851 do l. 1900, Slovani v celoti vedno rasto in Nemci padajo. Zanimivo tabelo je sestavil T. Živanský, ki je označil te procentualne razmere, ki jih pa moramo seveda sprejeti s primernim pridržkom:

	L. 1851	1857	1880	1890	1900
Čehov	22·74	24·39	23·77	23·32	23·23
Poljakov	11·45	11·77	14·86	15·84	16·59
Rusinov	13·84	12·64	12·80	13·23	13·19
Slovencev	6·10	6·01	5·23	5·01	4·65
Srbohrvatov	3·05	2·92	2·59	2·75	2·78
Slovanov skupaj	57·18	57·73	59·25	60·15	60·44 ⁰ / ₀
Nemcev „	36·12	34·71	36·75	36·05	35·78 ⁰ / ₀

V Translajtaniji so ta razmerja (inclus. Hrvaške) po Živanskem:

	L. 1851	1880	1890	1900
Madjarov	36·5	41·2	42·8	45·4
Srbohrvatov	16·4	15·0	15·1	14·2
Slovakov	13·2	12·0	11·0	10·5
Rusinov	3·4	2·3	2·2	2·2
Rumunov	17·0	15·4	14·9	14·5
Nemcev	10·3	12·5	12·1	11·1

Tukaj torej Slovani (in Nemci) padajo.

višje nego v goratih, revnih slovaških krajih*). Ta pojav je pač v zvezi z blagostanjem. Tudi število umrlih otrok je na Slovaškem veliko in odvisno od istega vzroka. Skupaj je znašal po datih E. Stodole prirastek porodov leta 1900 v primeri s številom prebivalstva leta 1869, torej čez 30 let, v slovaških stolicah Ogrske samo 28⁰/₀, pri Madjarih nasproti temu 34⁰/₀. In prirastek pri Slovakihi požira še v veliki meri izseljevanje.

Izseljevanje je jako škodljivo Čehom in Slovacom. Pri Čehih vidimo vsled gospodarskih vzrokov skoro stalno izseljevanje v sosedna nemška obrtna središča, glavno na Dunaj, kjer narodnostno lahko padajo — nemški val v češke dežele je neznaten — in poleg tega stalno, še dosti veliko izseljevanje v tujino (iz Češkega v zadnjem desetletju 70—90.000), poleg katerega nima priseljevanje prav nobenega pomena. Pred leti je izseljevanje v Ameriko zelo oslabilo češki živelj na Češkem in Moravskem. Danes je izseljevanje pri Čehih slabše, zato pa je močno pri Poljakihi, in to v tako pomembni meri, da se more glavno s tem razjasniti mali prirastek slovaškega naroda na Ogrskem, ki je dosegal med vsem prebivalstvom Translajtanije l. 1851 še 13·2⁰/₀, leta 1880 12⁰/₀, l. 1890 11⁰/₀ in l. 1900 samo 10·5⁰/₀! V poslednjih 30 letih XIX. stoletja se je izselilo po računu E. Stodole iz 12 slovaških stolic kakih 307.000 ljudi, glavno v Ameriko — in tako ni čuda, da je bil od l. 1850 do 1900 skupen prirastek Madjarov 80⁰/₀ (v tem so seveda vštete tudi umetno pomadjarjene

*) Tako je štel E. Stodola. Nasprotno pa dokazuje v novejšem času Boháč iz uradne statistike, da stvar ni taka in da je plodnost pri Slovakihi večja.

narodnosti približno v številu 25 ‰), t. j. 1·6 ‰ letno, Slovakov pa istočasno samo 32·6 ‰, t. j. 0·66 ‰ letno.

Krasen uspeh, najkrasnejši med vsemi Slovani, kaže češka narodnost, ako sodimo stopinjo vseobče omike na temelju merila pismenosti. Tu stojijo Čehi pred vsemi slovanskimi narodi, dá tudi pred Nemci v avstrijski državi, zakaj po uradni statistiki je bilo med Čehi pismenih ljudij 93·77 ‰, dočim pri Nemcih 91·84 ‰, pri Slovencih 68·53 ‰, pri avstrijskih Poljaki 47·52 ‰, pri Srbih in Hrvatih 24·80 ‰ in pri Rusinih samo 21·87 ‰. Na Ogrskem je razmerje tako: v zahodnih, čisto slovaških stolicah, je analfabetov nad 6 let starih 32 ‰, v srednjih, pomešanih z Madjari in Rusi, 42 ‰.

Drugače je češka narodnost, kar se poklica tiče, tako razvrščena, da ima izmed 100 oseb za svoj poklic poljedelstvo 43 1, obrt 36·5, trgovino in prevažanje 9·3, javno službo 11·1 ‰. Tu je torej znatna tendenca za obrtno delo, v katerem prekašajo v Avstriji Čehe samo Nemci z 38 ‰; drugače je češki narod večinoma še vedno zemljedelski, toda stoji že globoko pod avstrijskimi Poljaki (65 ‰), Slovenci (75 ‰), Srbohrvati (87 ‰) in Rusini (93 ‰).

Po veri so Čehi večji del katoliki. Pri njih je namreč 96·5 ‰ katolikov, protestantov pa samo 2·4 ‰. Pri Slovaki na Ogrskem je narod versko bolj razdeljen, dasi je tam mnogo več katolikov nego protestantov. Štejejo namreč 70·2 ‰ rimskih katolikov, 5·3 ‰ unijatov in 23 ‰ protestantov avgsburške veroizpovedi. Židov se je priglasilo na Češkem za Čehe 50.080, na Moravskem 6792. Nasproti temu se jih je v obeh deželah oglasilo za Nemce 74.782 (na Češkem 40.521, na Moravskem 34.261). Na Ogrskem živi skoro desetina Židov vsega sveta (skoro 17 ‰ evropskih) in razmnožujejo

se nad ostalimi narodnostmi (14,8%). Štejejo se skoro vsi k Madjarom.

V celoti se vidi iz zgodovine in iz številskih narodnostnih českoslovaških razmerij, da so Čehi v začetku veliko več izgubljali nego pridobivali. To neugodno razmerje se je sedaj vstavilo, na mah se je postavila s češko zavestjo in navdušenim sodelovanjem vsega naroda nemškemu prodiranju trdna meja. Nekaj je še neizogibno določeno za izgubo, posebno vsled naše nesrečne „manjšinske“ politike v zadnjih dvajsetih letih, toda to se bo zopet drugod nadomestilo. Najnevarnejše mesto je meja na severnem Moravskem, kjer sedaj Nemci napenjajo vse sile, da bi spojili svoje kompaktno ozemlje z velikimi otoki lanškrounskimi, zabreškimi, olomuškimi in tam odsekali češko deželo od Moravske *). Tu mora češki narod najbolj pripomoči pri delu in obrambi.

Treba je okrepiti češki živelj na meji, staviti proti nemškemu denarju češki kapital, proti nemški šoli češko šolo, proti napadom narodno zavednost. Treba je okrepiti češki živelj gospodarsko in fizično z izboljšanjem blagostanja in s povzdigo inteligence. Potem se Čehom ne bo treba bati za svojo narodnost. Poprečno je vendarle gibanje na meji v korist Nemcev v zadnjih 50 letih tako neznatno, da bi trajalo stoletja, predno bi postalo vidno in občutno **).

*) Sicer je napredek Čehov na Moravskem proti Nemcem ugoden. Češki prirastek je znašal v zadnjem desetletju 8,49%, pri Nemcih samo 1,96%. Tudi v nemškem ozemlju so Čehi napredovali (za 1,1%), dočim so Nemci na Češkem nazadovali za 0,5% (Bohač). Najslabše razmerje za Čehe kaže okolica Moravske Ostrave, kjer odstotek našega ljudstva silno pada.

**) Slabše je to, da se češki kraji na notranjem Češkem praznijo vsled odhoda Čehov na Nemško (na Moravskem se

Nemci že sami priznavajo, vsaj razumnejši, da se Češka ne more germanizirati. Samo šovinisti računajo s tem, posebno pa oni, ki gledajo iz Nemčije na češki „Querriegel“ in vpijejo, da se mora odstraniti, da se tako nemštvu olajša prodiranje do Jadranskega morja. Toda tudi ti se motijo, kakor so se ušteli oni, ki so menili, da je mogoče raznaroditi Poljake v pruski državi.

Hujše gre Slovakom na Ogrskem, kjer nimajo političnih pravic, tem hujše, ker jim grozi po vzoru Pruske državna razlastitev. Toda tudi oni se drže v celoti v svojih mejah proti Madjarom — umikajo se samo zmerno proti sredini meje — in če bi ne bilo silne madjarizacije v notranjosti naroda, v njegovih višjih vrstah in če bi ne bilo ravno tako velikega izseljevanja — bi se ljudstvo samo vzdržalo tem prej, ker si pri vsem prizadevanju neprenehoma asimilira poljski živelj na severu in ruski na vzhodu slovaškega ozemlja. Ko sem načrtal po uradnih podatkih iz leta 1900 svojo narodopisno mapo Slovakov, so Rusi protestirali proti razmeram, ki jih je kazala na škodo ruskega življa in v korist slovaškega uradna statistika na vzhodu Slovaškega. Pokazalo se je, da prodiranje Slovakov v resnici ni tako naglo, kakor se je v tej statistiki videlo, ampak da vendar eksistira. Vse vzhodnje Slovaško je pravzaprav poslovačena Rusija in ta proces se nadaljuje.

bolj praznijo nemški kraji). Izmed 100 prebivalcev na Češkem je živelo v večinoma nemških okrajih leta 1890 33·46 %, l. 1900 že 34·61 %. V tem desetletju se je pomnožilo število samo nemško govorečih otrok v nemških okrajih za 8·1 %, v čeških okrajih češko govorečih otrok samo za 4·8 % (Bohač). Vzrok tega je premoč nemške obrti, ki odvaja Čehe v nemške kraje.

§ 24. Diferencijacija. Od prvotne plemenske diferencijacije se ni ohranilo na Češkem nič bolj izrazitega. Vse se je združilo v teku časa v enoto in v čemer so se razlikovali okraji v notranjosti telesno, jezikovno in etnografično (na pr. po kroju), vse to se je v zadnji dobi izgubilo, izvzemši nekoliko malih ostankov. Nova civilizacija od polovice XIX. stol., šola, vseobča vojaška dolžnost in podobni faktorji vse hitro zabrisujejo. Samo na Moravskem je ohranjena večja notranja in zunanja razlika, toda tudi ta se bliža svojemu koncu.

Na Češkem so trije pasovi glavnih čeških dialektov: jugozahodni, srednji in severovzhodni, a nimajo tako močnih znakov, da bi tudi zunanje bolj določno stopali na površje. Nasproti temu pa tvorijo manjši kraji, ki so si ohranili svoj dialekt in drugo, posebno kroj, zanimive narodopisne otoke in imajo tudi posebna imena, ki so jim jih dali sosedi. Tako je stopil na površje v nedavnem času določneje mali plzenjski okraj na zahodu (Zalesje, Podlesje) in na vzhodu Litomyšelsko z orliškim dialektom in sedaj se razlikujejo na jugovzhodu Blatjaki (od blata — jezer med Sobjeslavo in Třebonjo) in na jugozahodu v Šumavi poseben češki rod *Hodov*, ki je prebival prvotno med Domažlicami in Tahovim, danes, odkar je del okoli Tahova in Primde ponemčen, samo v bližini Domažlic. Za tip češkega kmeta veljajo dosedaj ljudje iz Podřipskega.

Posebnost *Hodov* je dala povod raznim teorijam o njih postanku. Že Pavel Stránský, pozneje Rüffer, Wenzig, Erben, Grabowski so menili, da so to Poljaki, ki so se naselili pod Břetislavom I. Toda v hodskem dialektu ni sledu poljščine. Sicer se ohranitev *Hodov*

pojasnjuje z zahodnim gorskim krajem, s tradicijami in privilegiji, s katerimi so bili kot mejni stražniki od čeških kraljev obdarovani (že v XIV. stol.).

Več plemenskih posebnosti je ohranjenih na Moravskem. Tu lahko dobro razlikujemo štiri plemena, in to ne samo jezikovno, ampak tudi s pomočjo drugih znakov, telesnih in narodopisnih, glavno kroja, in kar je še več, narod sam to razliko čuti in jo uporablja. Najboljši in pravzaprav dosedaj najzanesljivejši in znan dokaz je dialekt, v drugi vrsti narodni kroj. Druge razlike niso znanstveno obdelane.

Na tem temelju vidimo, da sega predvsem iz Češke na Moravsko čisto češka oblast pri Českomoravski visočini, katere meja se začne pri poliškem otrovu Olešnici in gre čez Stjepanov, Radostin, Měřin, Opatov, Předín, Staro Říšo, Novo Říšo, Želetavo, Kynice, Budkov do Pulice pri Bitovu, kjer prehaja v nemško deželo.

Na severovzhodu Moravske in v Šleziji prebivajo Lahí (kraj se imenuje Laško) in zavzemajo Opavsko in češki pas Těšínskega (prim. zgoraj str. 55) in na Moravskem zagozdo med deželo in mesti Příborom, Brušperkom, Mor. Ostravo, Mistekom in Friedlandom do okolice Suhodola, Novega Jičina, Štramberka in Frenstata. Ime Lahí se ne rabi med ljudstvom splošno (poleg njega je tudi ime Valahi in lokalna imena Horali, Kozlovjani, Hlebovjani, Dulani in pod.*). Laški dialekt ima močne sledove poljskega vpliva.

Pleme Valahov in sicer pravih prebiva na jugu od Lahov v široki okolici Vsetina tako, da gre meja od Štitne na reki Vlari čez Vlahovice, G. Ujezd, Zadveřice,

*) Imena Horaki, Zahoraki, Podhoraki se rabijo pravzaprav na Moravskem pri vseh plemenih.

Fryštak, Rusavo pri Hostynu, Rajnohovice, Loučko, Branko, Lešno, Krasno, Val. Meziříči, Rožnov in V. Karlovice. Zunaj se še pripojijo prehodni kraji na severu (okoli Nov. Jičina, Hranic, Kelča) in na jugu (pri Zlinu). Jezikovno spadajo Valahi pravzaprav k Slovakom, toda ljudstvo se od njih strogo razlikuje, in tudi v kroju je različno. To je ljudstvo čisto slovaškega izvira, na katerega je prešlo samo ime rumunskih Valahov, ki so prišli s svojimi čredami in s svojim pastirskim gospodarstvom (in nazivljem) v XI.—XIII. stol. do Malih Karpatov in se tu med ljudstvom izgubili.

Najoriginalnejše pleme so moravski Slovaki, ki so istega postanka z ogrskimi Slovaki, toda danes so različni po svojem življenju in jezikovno tako, da ima na Moravskem samo ozek pas 18 naselbin ogrski značaj (t. zv. Kopaničarji, Hornjaki). Pri moravskih Slovakih se še drži narodni kraj v polni sijajnosti in v taki pestrosti, da razlikuje J. Klvaňa 28 skupin, ki se ločijo med seboj po kroju. Čisti Slovaki zavzemajo jugovzhodni kos Moravske od Vlare čez Vlahovice, Pozlovice, Březolupe, Babice do reke Morave, ki tvori potem zahodno mejo do Rohatca, odkoder se meja slovaške dežele obrne nazaj proti severu čez Vracov, Mistřín, Šardice, Čejč, Čejkovice, Bilovice, Podivin do Břeclave (tu se imenujejo Podlužaki) tako, da je tu reka Morava zopet vzhodna meja. Za Dyjo spadajo sem še 3 poslovačene hrvatske vasi v valčiškem okraju (Feldsberg): Nova Vas, Hlohovec in Poštorna. To čisto slovaško ozemlje je okroženo s prehodnim pasom (t. zv. Dolaki), ki se vleče od Čejkovic in Hustopeči mimo Kyjova, Bzenca, Břhlovic, Napajedlov, Kvasic in Malenovic do Zlina. Meja kroja, ki jo je določil

Klvaňa, pa gre drugače: od Hrozenkova čez Banov do Napajedlov, od tod do Koryčan, Hustopeči, Podivina (pusti Bojkorsko in Luhačevsko valaškemu kroju).

Vse, kar ostaja v notranji Moravski od teh naštetih krajev, spada po Bartošu plemenu Hanakov, ki je znan nasproti sangviniško koleričnim Slovakom v ljudski tradiciji po svoji bodri flegmatičnosti. Pravo jedro Hanakov prebiva na reki Hani med Vyškovim, Hulinom, Přerovom, Olomucom in Prostějovim. Po kroju so se delili Hanaki na rumene in rdeče (po barvi hlač iz kože), in rdeči poleg tega še na Banjake pri reki Hani (središče Vyškov), na Blatake pri Blatu (Prostějov), na Zabečake na levem bregu Bečve (Holešov) in Moravčike pri Moravi (Kroměříž). Rumeni so bili zagozdeni med reko Hano in Blatom.

Oblast ogrskih Slovakov se lahko razdeli samo po teoriji, in to dialektologično na zahodno oblast (na Nitri in Vagu), srednjo (na Gronu, gornjem Vagu) in vzhodno od meje Gemera in Liptova proti vzhodu. Te imajo mnogi samo za poslovačene Ruse, in dejstvo je, da se na celi vzhodni slovaški meji v spiški, šaryški, zemplinski in užhorodski stolici ruske občine neprenehoma slovačijo (prim. zgoraj str. 93). Bolj znana skupina so tu n. pr. t. zv. Sotaki v zemplinski stolici, katerih ime, ki pride od prašalnega zaimka *co*, nima prav nič opraviti s starimi Jordanisovimi Satagi. Podobna lokalna imena so Magurani v Spišu, Trpaki pri Nired'hazi. Sicer je med lokalnimi oblastmi ogrskih Slovakov najbolj tipičen originalni Detva (v zvolenski stol.), v katerega ljudstvu (Detvanci) je Madjar O. Hermann iskal tuji postanek, hercegovinski, seveda napačno. Starejši narodopisi in po njih tudi novejše

knjige naštevajo kot posebne slovaške plemenske tipe še t. zv. žafrance, oljkarje, piskrovezce, stekleničarje i. dr. To so pa samo posebni tipi popotnih trgovcev, ki hodijo po Evropi od davnih let in ne plemenski tipi. Posamezne vrste teh trgovcev so šle v svet seveda iz določenih krajev, na pr. piskrovezci samo iz gornjega dela trenčanske stolice (iz občin Visoka, Makov, Rovne, Zakopčie, Čaca, Krasno), oljkarji in žafranci iz turčanske stolice. Na Moravskem so podoben potujoči tip rezarji iz Bojkovic.

Veliko večji pomen nego ta lokalna plemenska razlika ima za češki narod razlika in oddaljevanje cele ogrskoslovaške veje, ki ima svoje korenine že v davni minulosti in na zunaj zapečateno trajno politično oddelitev ogrskih Slovakov od češke krone l. 1031 — in ki se vkljub mnogim stikom in mnogim poskusom zbližanja neprenehoma večja in ako se ne bo zgodilo nekaj velikega, nepričakovanega, bo prišlo nekoč do popolnega razcepljenja naroda, prvotno enotnega, na dva naroda, na češki in slovaški.

Dolgo časa, stoletja, niso Čehi in ogrski Slovaki, dasi so se razlikovali v narečju, kroju in jeziku in živeli pod raznimi gospodi v raznih političnih celotah, čutili te razlike, niso si je bili svesti, nasprotno, literarni predstavitelji obeh vej so priznavali enoto in so se je veselili. Ravno v novejšem času so se pojavili poskusi, ki naj dokažejo, da so bili Slovaki prvotno nečeškega, drugoslovanskega postanka, da so bili samo v teku časa na svoji zemlji glavno pod vplivom češke cerkvene literature počešeni, in da tudi divergentna prizadevanja nove dobe niso nič drugega ko povratak k stari samostojnosti (tako S. Czambel, prim. str. 79.) Toda ta razlaga danešnjega stanja ni dovolj podprta.

Velja sicer, da so Slovaki in Čehi prvotno tvorili narodopisno in jezikovno enoto, dasi dialektično diferencirano, ki je približno v istem času zasedla kraj na jugu Sudetov in na jugu Karpatov. Toda potem je vsled tega, ker je bila skupna dežela razdeljena s Karpati na dva dela, izmed katerih je imel eden združen centrum na zahodu, drugi na vzhodu, in ker sta ta dva geografična pogoja bila povod vstanovitve dveh raznih političnih celot, katerih naravna vez — namreč Donava — je prišla v roke Nemcev, je nastala od l. 1031 trajna politična oddelitev Češke in Moravske na eni, ogrskega Slovaškega na drugi strani. In te oddelitve niso več mogli popraviti ožji literarni in cerkveni stiki. Med ljudstvom se je notranja jezikovna in življenjska diferencijacija vedno bolj poglobljala in v višjih vrstah so sledile različne ideje, ideje za pristop k drugi kroni, k drugi domovini, načrti druge, samostojne bodočnosti. Do prvega pomembnega pojava je prišlo v l. 1787 in znova v letih štiridesetih XIX. stol., ko se je odtrgala slovaška literatura od češke. Od tega časa morajo Čehi računati s tendenco, ki hoče narodno enoto češkoslovaško, sicer tudi pred tem vedno samo teoretične cene, zameniti za dve enoti, ki sta si sicer sosedni, toda samostojni, in Slovakom odkazati v vrsti slovanskih narodov posebno mesto poleg Čehov.

Tla so, kar se tiče zgodovine, notranje diferencijacije in raznih političnih ciljev, za to že pripravljena. Ali bo to v korist slovaške bodočnosti, je težko in danes še prezgodaj ugibati. Zasedaj ne ostane nič drugega ko priznati in častiti slovaško individualiteto in se truditi, da bi pri nji in vkljub nji ohranili ogrski Slovaki spoznanje, da je potrebna vzajemna opora in enota, vsaj kulturna.

Kar se tiče telesne rasti, so Čehi po novih raziskavanjih karakterizirani po srednji telesni višini (poprečno 169·2 *cm*, pri ženah 157·3 *cm*), po proporcionalni rasti, po znatni lobanjski kapaciteti, po okroglasti lobanji (poprečni lobanjski indeks 83·3), po ovalnem obrazu srednjega razmerja v celoti, kakor v posameznih delih, po pretežno rjavih ali temnorjavih laseh in večinoma po svetlih očeh.

Pretežna večina onih, ki imajo kratko lobanjo, se vidi v tem, da je med lobanjami iz čeških mrtvašnic 1 % subdolihocefalnih, 13·5 % mezocefalnih, 56·5 % subbrahicefalnih in 29·0 % brahicefalnih in ultrabrahicefalnih lobanj. Bolj očitnih krajevnih razlik dosedaj ni bilo mogoče dokazati.

Kar se tiče barve oči, je bilo po šolski statistiki leta 1880 — 38·17 % modrookih, 30·86 % sivookih (skupaj 69·03 % svetlookih) in 30·78 % rjavookih, po barvi las pa 44·04 % plavolasih in 55·77 % rjavo- in črnolasih. Svetli tip (modre oči in plave lase) je imelo na Češkem 18·3 %, na Moravskem 15·9 %, rjavi (rjave oči in rjavi ali črni lasje) na Češkem 23·4 %, na Moravskem 23·6 %. Sicer pa nastane v dobi doletnosti še primerna temnejša barva, kakor je razvidno iz statistike, ki je bila napravljena za Narodopisno češkoslovensko razstavo l. 1895. Tedaj se je našlo pri odrastlih 75 % temnolasih.

Iz vsega tega, kar je tu navedeno, vidimo, da tip češkega ljudstva v naši dobi ni enoten. Še bolj čudno je to, ako se ozremo na krajevno razžirjenost posameznih znakov, posebno na kompleksijo. Dočim pride svetli tip (modre oči in svetli lasje) v sredini Češke in Moravske samo na 14 %, je zastopan na Češko-moravski visočini že z 20—25 % in dosega v neka-

terih obmejnih (pretežno nemških) okrajih na češkem severozahodu nad 30 ‰. Nasproti temu pa dobimo zopet v prej imenovanih krajih rjavega tipa 20—25 ‰, da, v Podřípskem in Podbrdskem tudi čez 25 ‰, toda na Češkomoravski visočini na nekaterih mestih (okraja Pelhřimov, Třebič) samo 11—15 ‰.

V.

Slovenci.

§ 25. Zgodovinski uvod. Slovenci so severozahodni del južnega slovanstva in ostanek nekdanj mogočne veje, imenovane Sloveni*), ki je zasedla pokrajine med panonskim ovinkom Donave in Jadranskim morjem in prodirala pri tem na zahodu daleč v alpske dežele.

Kdaj so se predniki Slovencev prvič pojavili na teh tleh, ne vemo. Prvi, toda ne prav zanesljivi sledovi bi kazali, da se je začelo njih prodiranje čez Donavo k Blatnemu jezeru in Savi že v Kristusovi dobi. Toda to prodiranje se do sedaj ne da niti zgodovinsko niti arheološko točno dokazati. Vedno ponavljajoče se teorije o avtohtonizmu Slovanov v Alpah nimajo podlage; tu so prebivali pred Kristusom ostanki Ligurov, ilirski, retski, galski rodovi in ostanki starih anarijskih plemen. Pač pa se je od konca VI. stol. kraj napolnil s Slovani. L. 551 Jordanis za njih še ne ve, ker mu je meja Slovanov črta od Visle do dolnje Drave, toda l. 595 se je že bojeval bavarski Tasilo s Slovani nekje na Koroškem in od l. 600 beremo, da so pretili Italiji. Najbolj se je Slovanom olajšal prihod po odhodu Longobardov v Italijo l. 568.

*) Sclaueni, Stlaueni, *Σκλαβηνοί*, *Σθλαβηνοί* najstarejših virov. Ime Slovenci, nem. Slowenen se je začelo rabiti v času narodnega preporoda. Sicer je bilo pri Nemcih zelo razširjeno in se še danes drži cele vrste topografičnih imen ime Winden-Windisch.

V dobi prvega intenzivnega naseljevanja je bil kraj, ki so ga zasedli predniki Slovencev, znatno obsežen, ni pa bil povsod gosto in samo s Slovani poseljen. Na vzhodu in severu je bila meja Donava (dasi je češkoslovaški rod najbrže prestopil tudi desni breg), na zahodu črta, ki gre od Linca, čez Wels na Travni, Dachstein, Radštatske Ture, Groß-Glockner, Dreiherrnspitz in odtod čez vzhodni kos Tirolske (Iselthal in Pusterthal) do Innichena in do Vidma.

Zasedli so torej južno polovico Dolnjega Avstrijskega, celo Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško in Gradiščansko, lienški kos Tirolske (vzh. Pusterthal), salcburški Lungau in južnovzhodni del Gornjega Avstrijskega. To potrjujejo tudi imena krajev, zgodovinska označba kraja pod imeni „Sclavinia“ in vrsta izrečnih poročil o slovanskih naselbinah. V notranjosti tega ozemlja navajajo viri ob hrvaških kolonijah nekatere stare rodove, kakor Duljebe, Suselce, Stodorane.

V prvi dobi svojega zgodovinskega življenja so prišli Slovenci pod težki jarem avarski, katerega pa jih je osvobodil Samo (623—658). Zato pa niso mogli vzdržavati napadov Nemcev, ki so prihajali iz Bavarskega. V začetku vidimo tudi tu odpor, toda ta je bil hitro strt, slovenski vojvodi postajajo bavarski vazali (od l. 745, definitivno od l. 772), pozneje podložniki Frankov (od l. 788) in Furlanskega, in kot posledica vsega tega je prišla hitro sistematična nemška kolonizacija in ž njo združena germanizacija Slovanov; največjo ulogo je imela pri tem cerkev, ki je prinesla deloma iz salcburške škofije, deloma iz Ogleja (meja oglejske oblasti je bila od l. 811 do l. 1751 Drava) krst, spojen pogostoma z germanizacijo. Slovanska škofija velikomoravska ni dolgo trpela in ni imela vpliva.

Od VIII. stol. so se začeli alpski Slovani, ki so pred tem že prodrli čez zgoraj imenovane meje, umikati, posebno na severu med Karantanijo (Koroškim) in Donavo, v pravi t. zv. Vzhodni Marki. Tu na severu se je posebno močno prijala nemška kolonizacija pri Donavi, potem na Litvi in Muri, na Koroškem v kraju pri Celovcu in ob gornji Dravi (sicer je prodirala po tej reki sami malo), dalje v kraju pri Blatnem jezeru, in da ni bilo Madjarov in bavarskega poraza l. 907, bi bilo nemštvo pač poplavalilo vso Panonijo in pospešilo germanizacijo Podravja. Nemška meja bi danes ne bila na gornji Rabi, ampak na dolnji Savi. To so preprečili Madjari, toda panonsko slovanstvo je podleglo v teku časa z malimi izjemami njim. Sicer se da hitrost, s katero so se alpske pokrajine germanizirale, pojasniti s tem, da Slovanov v severnih, alpskih pokrajinah Vzh. Marke ni bilo nikdar mnogo, da so živeli v raztrošenih naselbinah, pač že v začetku pomešani z nemškimi naselbinami.

Ko je Pribina ustanavljal v Panoniji cerkve, ki jih je posvečeval solnograški nadškof Liuftram, beremo v seznamku prisotnih vladik iz l. 850 poleg 15 slovanskih tudi 15 nemških imen in spoznamo vrsto naselbin z nemškimi imeni. Slovanstvo torej tu ni bilo močno in kompaktno in ni čuda, da nam izginjajo zadnji ostanki Slovanov v obeh Avstrijah že v XII. in XIII. stoletju. Kompaktno so prebivali najbrže samo na jugu v Karantaniji in Karniji, tam, kjer so se ohranili do današnjega dne.

§ 26. Meje slovenstva. Danes zavzema slovenstvo predvsem vso deželo Kranjsko, (izvzemši nemški otok kočevski), sever Istre, Goriško, videmski kos Furlanskega, južnovzhodni del Koroške, južno

Štajersko in mali del zahodne Ogrske (v železni in zaladski stolici).

Narodnostna meja gre počenši od morskega obrežja nad Trstom od Devina (Duino) mimo Tržiča, Gradiške, zahodno od Gorice do Kormina (Cormons), odtod prestopi v Italijo do Vidma (Udine), do pokrajine na vzhodu od Čedad, Tarčenta, Režije in se vrne k državni meji pri Kaninu, odkoder gre do Pontebe (Pontafel, Pontebba). Odtod gre do sv. Mohorja (S. Hermagor) ob Zili, dalje čez Dobrač k izlivu Zile v Dravo pri Beljaku (Villach), ki je večinoma nemški. Tu prestopi Dravo in gre med Osojskim (Ossiach) in Vrbskim jezerom (Wörther-See) čez Kostanje (Köstenberg), Blatograd (Moosburg), Karnski grad na Gosposvetsko polje, že skoro popolnoma ponemčeno, dalje gre, prestopivši Krko, do Djekš (Diex), Kerčanj pod Svinjskimi Alpami (Greutschach), do Grebinja (Griffen), Rude (Ruden), Leda (Eis, Eisenberg), Laboda (Lavamünd, ponemčen), mimo ponemčene Sobote do Pernic, Sv. Jerneja, Sv. Pankracija do nem. Arveža (Arnfels). Od tukaj se je razprostiralo še pred 50 leti slovensko ozemlje do Vrhovcev, Ernoža (Ehrenhaus) ob Muri in ob reki do Obokov (Obegg), toda danes je kraj na jugu te črte ponemčen in meja gre čez Kapljo, Pesnico, Klanec, Špičnik, Ceršak in mimo Kresnic do Svičine. Ravno tako je ponemčen tudi desni breg Mure od Svičine do Radgone in mejna slovenska občina je danes tu Marija Snežna, potem gornji tok Ščavnice in občina Plitviški Vrh (Plitvica je nemška), za katero prestopi meja pod nemško Radgono Dravo in gre čez Potrno, Zenkovce in Gorico na Ogrsko. Tu gre najprvo ob državni meji do občine Serdice, kjer se obrne v smeri proti nemškemu

sv. Gothardu ob Rabi in doseže Rabo pri Dolnjem Saniku (A'sószölnök) in Slov. Vasi (Tótfalu). Potem se povrne na jug in gre čez Bergelin (Balázsfalu), Šalovce (Sal), Križevce (Tótkeresztúr), Berkóvce (Berkeháza), Falkovce (Urdomb), Lahomerje (Lahomér), Bükovnico (Bakonak), Strelec, Veliko Palino (Nagypalina) na zapad od Lendave; pri Gor. Bistrici prestopi Muro, pusti za seboj na levi hrvaške občine Čestjanec, Štrigovo in Mihaljevec, stopi na Dravo, gre ob nji nekaj nazaj do izliva Pesnice in dalje ob politični meji Hrvaške, Štajerske, Kranjske, ki jo tvori deloma Sotla, pritok Save, deloma gornja Kolpa do kranjsko-istrske meje. Tu pod Snežnikom se narodnostna črta umakne na jug v Istro in sicer po Czoernigu in Rešetarju do črte Klana, Sušak, Lisac, Rupa, Jelšane, Velo Brdo, Račice, Podgrad (Castelnuovo), Obrod, Skadančina, Vrhpolje, Miheli, Klanac, Presnica, Podgorje, Zazid, Rakitović, Dvori, Sočerga, Trebeše do rečice Dragonje, kjer se ob obrežju (izvzemši obrežna mesta) vrne do Trsta in okoli Trsta do Občin in Barkovelj. S filološkega stališča se štejejo tupatam tudi prebivalci zahodnih hrvaških stolic (varaždinske in zagrebške) za Slovence. V hrvaškem štetju l. 1900, kjer se Slovenci še posebe navajajo, pa se jih je na Hrvaškem priglasilo samo 17.342 in to največ v varaždinski in zagrebški stolici. Ti Slovenci prebivajo raztreseni med hrvaškim prebivalstvom. Naselbine z večjim številom Slovencev ni v statistiki.

Razen te celotne oblasti, ki je močnejše pretrgana samo na severozahodnem kosu, je še ločen otočič na Ogrskem v šomodski stol. in to v Tarani (Tarany, blizu Mure na jugu od Šomodi), kjer so l. 1900 našli 1597 Slovencev poleg 764 Madjarov (uradna mapa

Baloghova ga nima). Ravno tako so mali slovenski otoki v notranji Istri. Nasproti temu vidimo zopet v notranjosti cele dežele na severu in vzhodu mnoge nemške otočiče in na jugu v okolici Kočevja (Gotschee) velik otok, ki je sestavljen iz cele vrste nemških naselbin.

Tudi severna slovenska meja je, kakor vzhodna na Ogrskem, danes v veliki nevarnosti, da se raztrga. Tukaj nastopajo v zadnjem času Nemci na Koroškem in na Štajerskem, kjer imajo v rokah urade in šole, tako, da Slovenci glavno v koroški deželi močno padajo. Na Koroškem se je l. 1890 priglasilo 101.050 Slovencev, toda l. 1900 že samo 90.495 in Slovenci se bojijo, da bo prihodnja generacija germanizirana. Na Štajerskem, kjer so l. 1850 našteli 642.194 Nemcev proti 363.750 Slovincem (torej več nego tretjino), so leta 1900 uradno našteli 902.343 Nemcev in 409.521 Slovencev, tako da so Nemci v teku 50 let narasli za 40·5 %, Slovenci pa samo za 12·5 %. In dasi niso uradne številke zanesljive (glej dalje), se vendar velika izguba ne more tajiti. Slovenci v vseh deželah razen Kranjske neprenehoma padajo. Prim. tudi zgoraj na str. 98 navedene tabele rasti avstrijskih narodnosti, ki kažejo leta 1851 — 6·10 % Slovencev in leta 1880 — 5·23, leta 1890 — 5·01 in leta 1900 samo 4·65 %.

Najbolj v nevarnosti je koroška in štajerska meja med Arvežem in Radgono, kjer se Slovenci neprenehoma in rapidno umikajo na jug in držijo samo v gorah. Na Ogrskem ne nazadujejo, dasi so v zelo neugodnem položaju. Sicer pa Slovenci tudi na Kranjskem samem le malo napredujejo. Glej sledeči odstavek.

§ 27. Statistika. Poleg Lužiških Srbov so Slovenci najmanjši slovanski narod in izgubljaajo vsled svojega težavnega položaja, ker so na eni strani hudo

stiskani od Nemcev, na drugi od Italijanov in na tretji od Madjarov, razmeroma največ, oziroma njihovo napredovanje je relativno neznatno. V Avstriji so jih l. 1880 našeli 1,140.304, l. 1890 1,176.672 in l. 1900 samo 1,192.780; na Ogrskem so jih l. 1890 našeli v zahodnih stolicah 94.993 (na Hrvaškem in Slavonskem 20.987), l. 1900 jih pa statistika posebe niti ni štela. Prirastek Slovencev je znašal v celi Avstriji samo 1·37 ‰, dočim je sicer prirastlo v državi 9·4 ‰.

Celotno štejem za l. 1900 Slovencev :

V Avstriji	1,192.780
v Italiji *)	35.000
na Ogrskem s Hrvaškim (po Klimi) . . .	102.000
v Ameriki (po Valjavcu)	100.000
v ostalih deželah	20.000
	1,449.780

Trstenjak jih je naštel (štel je manj Ogrov) 1,416.580, St. Klima 1,444.364. Seveda bo tudi v našem številu treba popraviti število Slovencev v Cislajtaniji.

Na Koroškem jih cenijo izvedenci približno za 40.000 več, nego jih je naštela statistika. In v Trstu in okolici, kjer jih je leta 1900 naštela statistika samo 16 ‰ proti 77 ‰ Italijanov, je bilo leta 1907 oddanih za slovenske kandidate (eden je tudi zmagal) več slovenskih nego italijanskih glasov. Celotno lahko računamo Slovence okroglo na eden in pol milijona duš.

Vkljub temu malemu številu se ni treba Sloven-
cem bati popolnega propada, ker imajo vsaj eno po-
litično ozemlje v svojih rokah (Kranjsko), samo če
bodo znali okrepiti v ljudstvu narodno zavest in še

*) Tako po novejši cenitvi Trinkovi in Musonijevi. Uradno štetje jih je našlo okoli 30.000 v 5734 rodbinah.

bolj povečati njegovo omiko. Njih stališče je za Slovane neizmerne važnosti, ker zabranjuje Nemcem združitev Adrije s Severnim morjem.

Kar se tiče omike, stojijo Slovenci v Avstriji pred Poljaki, Rusi in Srbohrvati, ker imajo samo 23·9% analfabetov, oziroma 68·5% pismenih ljudi. Ostali statistični podatki so na kratko ti: razmerje spolov pri Slovencih kaže 1032 žen na 1000 mož (na Kranjskem samem 1098 : 1000). Starostna razdelitev kaže pri Slovencih manjše število mladih (45·8% do 20 let) in višjo starost (18·9% od 50 leta); oženjenih, oziroma omoženih je 32·2% (pod normalom). Kar se tiče prirastka, nas preseneti v zadnji statistiki premali odstotek prirastka na Kranjskem, zakaj v teku 10 let (1890 do 1900) je znašal samo 1·84% (l. 1880—1890 samo 3·7%) proti celemu absolutnemu prirastku Avstrije v višini 9·44%^{*)}. In na Slovence same pripade še manj, to je 1·37%! Vidimo torej močen zadržek razvoja, katerega vzrok je deloma odnarodovanje, izselitev v tujino, deloma tudi napačno štetje. Kar se tiče konfesije, so Slovenci skoro izključno katoliki. Na Kranjskem je bilo leta 1900 katolikov 99·7% in če primerjamo konfesijo z narodnostjo, pride pri Slovencih 99·9% katolikov, torej skoro celih 100%. Po poklicu je 75·4% zemljedelcev, 13·4 obrtnikov, 3·5% trgovcev in 7·7% v javnih službah.

§ 28. Diferencijacija. Jezikovno so sicer Slovenci precej diferencirani, toda ta diferencijacija se ne javi globoko. Za različne posamezne narodnostne skupine rabi narod večinoma samo geografična imena,

^{*)} Na Kranjskem jih je prirastlo od l. 1891—1900 naravno 8·35%, toda ker je število vsled izseljevanja padlo za 6·51%, ostane pravi prirastek le 1·84%.

in to bodisi po političnih mejah: Kranjci, Primorci, Korošci, Goričani, Štajerci ali pa še bolj lokalna po orografičnih in hidrografičnih razmerah posameznih krajev. Na Štajerskem prebivajo Pohorjanci, Murski in Dravski Poljanci, Haložani, na Kranjskem Gorenjci, Dolenjci, Notranjci (Kraševci, Pivčani, Vipavci), ki se razlikujejo med seboj tudi dialektično. Severno od Mure je zanimivi tip Prekmurcev (od „Prekmurje“). Na severozahodu Istre do Dragonje bivajoči Šavrinini ali Brežani so po Rešetarju še čisti Slovenci, tako tudi Berkini na severu Istre. Zato so Fučki, njih sosedu na jugu v okolici mesta Buzeta (Pinguente) kajkavski in Čiči štokavski Hrvati. Tudi Belokranjci, imenovani po beli obleki in stanujoči med Kočevjem in Kolpo v črnomeljskem okraju, imajo že kajkavsko narečje.

Sicer pa si besedo o kajkavcih za kranjsko mejo, dasi jih nekateri filologi jezikovno prištevajo Slovincem, odložimo za naslednji odstavek zato, ker se sami imajo za Hrvate in za mejo kranjske vojvodine nihče več ne priznava Slovencev.

Najzanimivejša in razmerno najbolj obdelana z deli Baudouina de Courtenaya je slovenska veja, ki leži na videmskem Furlanskem, to so t. zv. Rezijani. Zmešani so s srbsko-hrvaško (in morda tudi drugo) krvjo, vsled česar se je zgodilo, da ni njih jezik vkljub neznatnemu številu duš enoten in je razdeljen na 4 razrečja. Ti „furlanski Slovani“ prebivajo v 8 čisto slovenskih občinah okraja St. Pietro (Šempeter), v 3 čistih in nekoliko pomešanih naselbinah okr. Tarcento (Tarčet), Cividale (Čedad), Gemona (Humin) in v okr. Moggio (Možnica) v čisto slovenski občini Resia (Rezija). Baudouin de Courtenay ima Slované v

huminskem in tarčentskem okraju za Srbohrvate, v Stari gori in Čedadu za prave Slovence, ljudstvo v šempetrskem okraju za mešanico Hrvatov in Slovencev, prave Rezijane pa za rod, ki je nastal iz mešanice Anarijcev s kakim slovanskim plemenom.

VI.

Hrvati in Srbi.

§ 29. Historični uvod. Hrvati in Srbi so nastali poleg Slovencev in Bolgarov iz jugoslovanske veje in so tvorili prvotno jezikovno celoto, ki jo je šele zgodovinska doba razdvojila na dva dela, na dva naroda, srbski in hrvaški; oba branita danes, dasi sta si svesta bližnjega sorodstva med seboj, svojo narodno samostojnost.

Bile so sicer že od davna razlike med poznejšim srbskim in med poznejšim hrvaškim delom prvotne enote, toda te stare razlike niso bile globoke; to so bile razlike v narečju, različna plemenska organizacija, ločena koncentracija in drugo. Prosto povedano, bila je tu v začetku vrsta plemen, ki so spadala k eni jezikovni skupini, ki je bila v notranjosti neznatno dialektično diferencirana, ki se je sodobno razširila iz svoje severne zibelke pri Karpatih do Donave in čez Donavo do Drave, Save in na Balkan; in šele tedaj, ko so tu plemena zasedla prostrani prostor, ki je bil geografično znatno razčlenjen, ko so balkanske gore in težko pristopni kraji ločili pleme od plemena, ko so nastale vsled te geografične lege razne državotvorne koncentracije in ko so se pomešali tu in tam ž njimi ostanki starih narodov, — vidimo, kako se je začela razvijati na severozahodu novih stanovališč hrvatska dežela (v širšem pomenu besede), omejena v X. stol. z morjem do Cetinja, potem z reko Kolpo in Dravo — na vzhodu

v Bosni njena meja ni dognana — in srbska oblast v širšem pomenu besede, ki je obsegala vse kraje od Hrvaške proti vzhodu do Šar planine in pokrajino na reki Moravi. Nji prišteva sodobni glavni poročevavec Konstantin Porfirogenet tudi obmorska plemena na jugu med reko Cetinjo, Pivo, Skadróm in Dračem, toda ta prvotno najbrže niso spadala k Srbom. Kdaj so Srbohrvati to svoje zgodovinsko ozemlje zasedli, ne vemo. Posamezni rodovi, morda tudi plemena, so prodrli črez Donavo prej, toda celotna poselitev ne spada pred V.—VI. stoletje. Gotovo pa niso prišli, kakor trdi bizantinska tradicija Konstantinova, šele v VII. st. (c. 630—640) za cesarja Heraklija, ampak so bili že v valu ostalega slovanstva, ki je prodiral v V.—VI. stoletju na balkanski polotok.

Zgodovina Srbohrvatov je bila razdeljena koj v začetku na dve smeri in je bila določena v dvojnem značaju zemljepisne lege stanovališč. Severnozahodna plemena v vzhodnih krajih pri morju so se združila najprej v večjo politično silo (morda že v VII. stol., glavno pa v IX.—X. stol.), v kateri so začela novo, samostojno politično življenje in ohranila pri tem staro plemensko ime Hrvatov — sicer neznanega in dosedaj še ne dobro pojasnjenega postanka. Južni in vzhodni rodovi, ki so prebivali v svojem jedru oddaljeni od morja, v nepristopnem, gorskem, notranjem ozemlju, so prišli do politične samostojnosti pozneje, šele v X.—XI. stol., in našli svoje središče in vlado v plemenu Srbov, ki so prebivali prvotno na rekah Tari, Limu in Ibru (najprvo se sliši ime „Cpónja“ na stari Rašci), katerega ime se je pozneje razširilo po notranji deželni celoti, ki se je razlikovala od hrvaške enote. To dvojno politično življenje je šlo potem

neprenehoma vzporedno, da, pogosto tudi v nasprotni, v bolj divergentni nego konvergentni smeri, in politična razdelitev se je utrdila, ko je bilo po pogodbi v Križevcu l. 1102 hrvaško kraljestvo trajno pripojeno ogrski kroni in prišlo l. 1526 pod žezlo habsburške dinastije, dočim so se Srbi ravno pripravljali za najslavnejšo dobo svoje zgodovine, ki se je začela z velikim županom Štefanom Nemanjo (1168—1196). Toda ta politična razdelitev naroda se je še bolj utrdila*), ko je pristopila k nji leta 1219 tudi verska razdelitev. Hrvati so dobili na temelju svojih političnih stikov s papežem ne le kraljevo krono, ampak tudi krst, liturgijo in hierarhijo iz Rima, dočim so Srbi sprejemali krščanstvo iz Carigrada (glavno za vlade Bazilija Macedonca) in si tako l. 1219 tudi ustanovili samostojno srbsko cerkev z nadškofom Savo, bratom Štefana Prvovenčanega. Ta dvojna cerkvena združitev deloma s katoliško, deloma z vzhodno cerkvijo je prodrla globoko v vse narodno življenje in se je pojavila tudi v slovstvu s tem, da so začeli Hrvati od XIV. stol. rabiti latinske črke, Srbi pa cirilico in da so se prvi priklopili latinski kulturi, drugi bizantinski.

Slavo in moč razcevele srbske države je uničila bitka na Kosovem polju l. 1389, toda do združitve s Hrvati ni več prišlo. Srbi, podvrženi turški sili, so konservirali pod njo svojo narodno posebnost, konservirali, da, pomnožili tudi svojo moč in ko je v začetku XIX. stol. prišlo do prvih vstaj v l. 1804 in 1815 in potem korak za korakom k novi politični

*) Vkljub temu še v XI.—XII. stol. zamenjujejo bizantinski kronisti (na pr. Jan Skylitzes ali Zonaras) pojma Srb in Hrvat.

samostojnosti, se je pojavila tu srbska kneževina kot močno jedro, zmožno znova koncentrirati in okrepiti vse, kar je srbskega na Balkanu, v novo narodno enoto. Hrvati so medtem žalibog znatno oslabili vsled stalnih bojov s Turki, potem pa vsled bojov za notranjo samostojnost in za dinastijo. V zadnjem času pa sta tudi srbska vlada in dinastija varali nade celega naroda. In z avstrijsko aneksijo Bosne in Hercegovine l. 1908 so se izkadile vse velikosrbske sanje v nič. Te politične razmere so imele silen vpliv ne samo na notranje stanje obeh delov prvotne narodne srbsko-hrvaške enote, to je na neprestano poglobljevanje obojestranskih razlik*), na okrepitev narodne samostojnosti na obeh straneh, dasi je ostal jezik skoraj isti (samo mestoma dialektično različen), ampak tudi na vnani razvoj Hrvatov in Srbov. Bile so to posebno turške vojne in nasledujoča sužnost, ki so prisilile cele mase, da so se začele seliti iz starih bivališč v nova, varnejša. V začetku se je srbska kolonizacija širila glavno v smeri k reki Moravi proti jugu. Prvi centri in stolice so bili Novi Pazar, Priština, Prizren, Skoplje. Toda turški boji so smer popolnoma obrnili. Od XVI. stoletja vidimo, kako se od južne meje proti severu selijo Hrvati in še v večji meri Srbi. V časih turškega pritiska je nastala vsled tega predvsem vrsta kolonij in hrvaških otokov na ogrskih tleh v kraju med srednjo Rabo, Nežiderskim jezerom, Požunom in Dunajem, da nekoliko celo pri moravski Dyji (prim. dalje) in v notranji Ogrski.

*) Poskusi hrvaškega gibanja za zedinjenje, takozvanega „ilirizma“ v 30. in 40. letih XIX. stoletja, niso imeli drugega uspeha, ko da so uvedli enoten slovstveni jezik (štokavščino) in enoten pravopis.

In sodobna srbska izselitev je sploh spremenila v veliki meri sliko prvotnega srbskega naseljevanja. Iz krajev, v katerih je bilo nekdanje jedro in srce Srbskega, iz Kosovega polja in iz Stare Srbije, se je selilo stotisoče ljudi v mirnejše dežele avstrijsko-ogrške. To se je začelo že po bitki na Kosovem polju (1389) in po pridobitvi Skoplja od Turkov (1391), ko so se Turki začeli širiti na Lim, v Bosno in Hum in pozneje še dalje proti severu. Že tedaj so se pomikali Srbi nazaj proti Donavi in tudi njih središče se je pomaknilo najprej v Kruševac, nato pa v Smederevo. In ko so napravili Turki leta 1459 konec srbski in l. 1463 bosenski državi, so se začeli Srbi izseljevati v trumah na levi breg Donave in Save. Že okoli l. 1481 imamo vest, da se je iz okolice Kruševca izselilo kakih 50.000 Srbov, in to se je nekočlikokrat ponovilo v teku XVI.—XVIII. stol., posebno po bitki pri Dunaju l. 1683 in po karlovškem miru l. 1699, ko so se morali Turki popolnoma odpovedati Ogrski in Sedmograškemu. Avstrijskosrbska kolonizacija je bila seveda pozdravljena in dunajska vlada je obljubljala svoboščine in privilegije, ki pa jih je potem malo spolnila*).

V začetku XV. stol. se srečujemo s srbskimi naselbinami na otoku Čeplu in kmalu nato se tvorijo močne naselbine v Sremu, Bački, Torontalu in Temišu. Največ Srbov pa se je preselilo v Srem, Bačko in v bližnje kraje l. 1690 pod vodstvom Arsena III. Černojevića, patriarha pečkega (pravi se, okoli 80.000

*) Zato so pozneje nastale secesije Srbov iz avstrijske države, glavno l. 1750 in 1752, ko jih je mnogo tisoč odšlo v južno Rusijo in se naselilo pri Dnjepru v t. zv. Novi Srbiji (glej dalje str. 132).

ljudij iz široke okolice Peća) in podobno l. 1737 pod vodstvom Arsenija Jovanovića. Tudi na Štajerskem so nastale v polovici XVI. stol. srbske kolonije pri Ptuju. Vsled vsega tega se je naravno prvotna slovanska naselitev Stare Srbije tako oslabila, da so njena tla nastala priljubljeno pribežališče za Arnavte (Albance) in mi lahko še danes sledimo, kako prodira v staro-srbsko domovino od juga vedno ostreje albanski klin, kako je predril staro srce Srbije, Kosovo polje, in sega že v samo srbsko kraljestvo. Kosovo polje se imenuje danes Arnautluk in po Nušičevih vesteh je le malo naselbin na njem, kjer ni Arnavtov, in brez števila naselbin je brez Srbov, dasi so njih imena srbska. Tri četrtine prebivalstva so poalbanjeni Srbi. Pred leti so prodrli Arnavti v samo Srbsko do reke Toplice, Jablanice in Morave; po vojni l. 1878 so odšli in kraj je bil znova koloniziran s Srbi. L. 1900 so našteali na Srbskem samo 2151 Arnavtov in skoro vse v vranjskem okraju, kjer pa je poleg njih 205.000 Srbov.

To pomikanje srbske narodnosti iz juga proti severu je bilo glavna posledica turških bojev in Srbsko šele v novi dobi čuti, koliko je izgubilo in kako malo pridobilo, zakaj ravno Novi Pazar in Kosovo sta ključ njegove bodočnosti. In albansko prodiranje je življenjsko prašanje Srbskega.

V balkanski srbski deželi je bilo razen tega mnogo notranjih emigracij med raznimi mejami, katerih temelje je razložil nedavno J. Cvijić. Pasivna dežela je bila v tem oziru Srbsko, aktivna posebno Hercegovina, Črna Gora in del Macedonije.

Kakor se Srbi na jugozahodu umikajo Albancem, tako se na severovzhodu Rumunom. To vidimo ne samo v ogrskem Banatu, kjer kaže vrsta rumunskih

naselbin srbska imena, ampak tudi v samem Srbskem kraljestvu, kjer so prodrli Rumuni kompaktno v kot Donave med Milanovcem in Zaječarom in kjer se jih ni posrečilo absorbirati. Da, oni se baje po verjetnih vesteh pravzaprav krepijo (Rešetar), dasi oficijelna statistika njih število na zunaj zmanjšuje. Leta 1900 jih je naštevala 89.873; toda poleg tega je še 32.556 duš s srbskim in rumunskim jezikom. Nasproti tem izgubam lahko kot važen uspeh srbskohrvaškega razvoja navedemo slavizacijo Dalmacije, ki je bila prvotno na celem obrežju romanska. Poslovanila se ni takoj po prihodu Slovanov, ampak to je bila posledica dolgega, počasnega procesa, ki je Romane deloma poslovanil, deloma prisilil, da so se izselili. Šele v XVII. stol. so izginili stari Romani (slov. Vlahi) in samo ostanki njihovega starega jezika so se ohranili v obliki t. zv. tajnega jezika na Krku (Veglia) do konca XIX. stoletja. V XV.—XVI. stoletju sta bila Špljet in Dubrovnik že slovanska. Za turških bojev, v katerih se je obrežje sicer silno izselilo in bilo znova kolonizirano, so prišle v XVI. stol. iz okolice Zadra slovanske kolonije čez Jadransko morje tudi v južno Italijo, kjer so še danes v moliškem okraju (glej dalje).

Na vzhodni meji Srbskega je bil dolgo časa med Moravo, Timokom in Pirotom pas prehodnega značaja in je združeval čisto srbsko deželo na zahodu z Bolgari na vzhodu, pas, katerega prvotna narodnost je vedno predmet znanstvenih preprirov. Tam je bilo tudi mnogo bolgarskih emigracij. Od onega časa pa, ko so ga Srbi politično in kulturno obvladali, se ne more več oddeliti od naroda srbskega. Nekaj podobnega se začena tudi na jugu, v onem delu turškega ozemlja, ki nosi historično ime Stare Srbije (O. Broch).

§ 30. Narodova meja. Srbohrvati prebivajo danes politično razdeljeni v celo vrsto držav. Hrvati spadajo popolnoma Avstrijsko-Ogrski državi, in to tako, da zavzemajo predvsem slovanski del Istre in Primorja, del Dalmacije in Bosne, celo Hrvaško; poleg tega prebivajo posamezno tudi na zahodnem Ogrskem in v Slavoniji. Srbi prebivajo v svojem jedru na Balkanskem polotoku v samostojnem kraljestvu Srbskem, v Bosni in Hercegovini, anektirani od Avstrije in v delu Dalmacije, v samostojni kraljevini Črni Gori, v severnih delih turških vilajetov skadrskega in skopljanskega, na severu v Slavoniji in v velikih otokih tudi na južnem Ogrskem.

Vsled te lege, katere meja na jugu in vzhodu je zelo malo znana in na severu prehaja v raztrgan pas otokov, se ne more tako lahko omejiti z geografično črto srbsko-hrvaško ozemlje in še teže je v njem določiti mejo, ki oddeljuje Srbe od Hrvatov. V kolikor se more to napraviti, gre meja takole: Od rečice Dragonje in hrvaškega mesta Buzeta (ital. Pinquente), kjer se stikajo Hrvati kajkavskega in štokavskega narečja s Slovenci in Italijani (prim. str. 115 in dalje str. 145), gre meja proti jugu ob zahodnem obrežju Istre čez Beram (Vermo) skoro do samega Rovinja (Rovigno), do Vodnjana (Dignano) in do Pulja (Pola), pod katerim se na južnem kosu Istre začenja slovansko obrežje; na njem gre meja do Ulcina, oziroma do izliva Bojane v Skadrsko jezero. Izvzetih je samo nekoliko večjih, glavno z Italijani naseljenih mest (Labin — Albona, Reka — Fiume, Zader — Zara). Šibenik, Trogir, Spljet so slovanski. Tudi otoki kvarnerski so slovanski, izvzemši posamezna mesta na Krku, Čresu, Pagu, Visu, Hvaru in Korčuli.

Od Ulcina ali Bojane prestopi črta, ki deli Srbe od Albancev, sredino Skadrskega jezera in gre južno od meje Črne Gore čez Sutorman, Vilo, Gusinje, Plavo, v bližino Peći (Ipek), odkoder gre dalje pod Djakovico, Prizrenom do Šardagha, Črne Gore (Karadagha) in do Vranje ob r. Moravi*), dasi se je, kakor smo povedali, tu v Novem Pazarskem in na Kosovem polju albanski živelj tako okrepil, da prodira v srbsko deželo na severu do črte Prepolje-Sjenica - Novi Pazar - Mitrovica. Od Vranje gre danes srbska meja do Pirota in na sever Zaječara, odkoder gre čez Homoljsko planino v smeri k Donavi. Pri dolnjem Milanovcu prestopi Donavo in vstopi pri Svinici v dolnjeogrsko nižino, kjer gre najprej poleg Donave do St. Moldave, pri kateri se obrne proti severu. Dalje pa ni mogoče določiti meje s črto, ker tu ne prebivajo več Srbi in Hrvati skupaj, ampak v vrsti velikih in manjših otokov, ki polnijo južni del krašovsko-severinske stolice, vso temeško, torontalsko, južni del Bačke, vzhod baranjske stolice, jug šo-

*) Srbi, ki imajo Tetovsko, Skopeljsko, Kumanovsko za srbske kraje, vlečejo seveda mejo srbskega jezika čez Šardagh vsaj do Tetova, Skoplja, Kratova in nekateri dalje tudi do Küstendila, Radomira, Iskreca, Berkovca, Belogradička, Kule in Bregova (n. pr. Belić v svoji novi mapi). Milan Rešetar pelje južno mejo od Ulcina poleg črnogorske meje (samo okolici Plave in Gusinja sta pomešani) mimo severnoalbanskih Alp do stoka obeh Drin. Vzhodna meja gre, ako se oziramo na čiste Srbe štokavskega narečja, od Janjeva v Stari Srbiji do stoka obeh Morav pri Stalaču, dalje po gorskem grebenu Bukovik-Rtanj-Tupižnica do Zaječara in Timoka k Donavi. Ob politični meji srbsko - bolgarski vlečem danes mejo srbskega naroda zato, ker so jezikovne razlike vranjskopirotskega pasa, ki sicer kažejo mnoga znamenja, ki ga vežejo z bolgarščino, kompenzirane od političnih razmer, ki tvorijo brez ozira na jezikovne razlike ali soglasje na zahodni strani mejo s Srbi, na vzhodni z Bolgari.

modske, zahod železne, šopronjske in mošonjske. Splošno lahko rečemo, da so na južnem Ogrskem, posebno kraji med Belo Cerkvijo (Fehértemplom), Vrščem, Vingo, Temešvarom, Aradom, Segedinom, Subotico in Somborom silno srbski. Meja kompaktnega srbskega ozemlja, v kolikor se da označiti, gre tu od St. Moldave čez občine: Krušica, Subotica, Izbišče, Ulma, Dolovo, Crepaja, Dobrica, Rudna, Srb. Modoš, Srb. Boka, Srb. Neuzina, Bokoš, Orlovac, Perlez, V. Bečkerek, Melenci, Čurug, Nadalj, Turja, Sv. Tomaž (Sentomaš), Osove, Despot, Sv. Ivan, Paraga, Tovarišova, Deronje, Vajska in Sonta pri Donavi. Od tega kraja je ločena vrsta otokov, pred vsem veliki otok v torontalski stolici na vzhodu od Zente (do V. Kikinde) in nekoliko manjših v isti stolici proti jugu od Nadlaka, krašovanski otok v krašovski stolici, manjši otoki v temeški na severu Vršca in na vzhodu Temešvara, v Bački v okolici Sombora, v peški stolici (pri Donavi v okraju Raczkeve in drobci v pomaškem okraju na severu Pešte) in za Donavo v baranjski stolici otoki med Mohačem in Siklošem. Tu pa se že začenja hrvaško ozemlje in to najprej z nekolikimi otoki v nemškem in madjarskem kraju med Pečuhom (Pécz) in Mohačem. Kompaktna hrvaška dežela se začenja na jugu šomodske stolice pri Stari (Sztára) ob Dravi. Najprvo tvori pas občin pri reki do Potrne, potem je meja Drava, zopet pas občin od naselbine Bolhó do Belovara, potem Drava do Kolatsega*) v zaladski stol., kjer proti severu od Mure hrvaški jezik

*) Tako ima uradna mapa Baloghova iz l. 1890, toda po zadnji statistiki so Hrvatje še v 3 občinah čurgoškega okraja: v Antalfalu, Breznici in Belezni, v tej v večini. Hrvaške so bile prej tudi v šomodski stolici občine Zakon (Zakány) in sosedni

pojema do črte Bajča, Petrivente, Sv. Martin, medjimursko Središče, na kar tvori mejo Mura do Kaniže na državni meji.

Za to črto se vleče važna veriga hrvaških naselbin na severu v železni, šopronjski in mošonjski stol. med državno mejo in srednjim tokom Rabe do Litave in Donave. Te naselbine tvorijo skupaj 4 skupine: največja je je na zahodu železne stol., dve sta v šopronjski (ena na jugu, druga na zahodu Nežiderskega jezera); četrta je raztrgana na severu Mošonja pri Litavi in Donavi. Da, hrvaške kolonije so prestopile tu tudi Litavo in Donavo in prodrle deloma v okolico Požuna (Hrv. Grob, Djevin, Šenkvice), deloma k dolnji Moravi in Dyji, kjer so se deloma poslovačile (v okolici Valčic, glej zgoraj stran 105), deloma se ohranile pri Mikulovu (Frelešdorf, Dobropolje — Gutfjeld, Nova Prerava)*). Skupaj jih je bilo tu l. 1900 naštetih 1566; pripeljal jih je sem l. 1584 general baron Krištof Teufenbach.

Daljša hrvaška meja prestopi Medjimurje in gre poleg deželne meje mimo Čestjanca, Štrigove, Mihačevca, na kar na severu Varaždina prestopi Dravo in gre dalje ob meji Kranjske vojvodine in ob toku Sotle in Kolpe za mejo Istre, kjer se od kranjske meje nekoliko oddalji proti jugu in gre mimo Podgrada (Castelnuovo), Sočerge, Rakitoviča do pomešanega ozemlja ob r. Dragonji, od koder smo prišli (podrobnosti glej zgoraj pri slovenski meji na str. 115).

Razen tega kompaktnega ozemlja se srečujemo s srbskimi in hrvaškimi kolonijami še drugod. Predvsem

Tiloš, Sv. Nikolaj, Sepetnik, vse na jugu V. Kaniže. Tu navajam v tekstu nekoliko imen samo v madjarski obliki. Toda to se je zgodilo vsled tega, ker nisem mogel zvedeti na noben način slovanskih imen, dasi sem pisal na razne kraje.

*) Precej Hrvatov prebiva tudi v Mali Berezni v Užhorođu in v zvolenjski stolici v Ostroluki in Bacuru.

in gotovo so mnoge srbske naselbine v albanskem ozemlju (Stara Srbija se v zadnjem času precej srbizira), srbske naselbine so tudi v Macedoniji, dasi ne moremo vsled zelo spornih vesti (in tudi vsled kratkega spisa) podati v celoti natančnejših podatkov. Srbi prebivajo tu na Tetovskem, Kumanovskem, Skopeljskem. Dalje so v Evropi, izven Srbije in Hrvatske, v glavnih mestih še zanimive srbohrvaške naselbine v Italiji, na Ruskem in izven Evrope posebno številne kolonije v Ameriki.

V Italijo je prišlo po turških napadih nekoliko kolonij iz Dalmacije v Videm, kjer so se pomešali s Slovenci (prim. str. 119) in v Abruške gore; tu so se ohranili do danes v kraju Molise in v prov. Campobasso v 3 selih: Acqua viva colla Croce, St. Felice Slavo, Monte Mitro. Skupaj jih je približno 5000*).

Na Rusko je odšla l. 1750—52 cela množica Srbov, ki niso bili zadovoljni z obljubami in ravnanjem dunajske vlade. Ti Srbi so se naselili deloma v severnem delu herzonske gubernije v jelisavetgraškem in aleksandrovskem okraju; mesto Jelisavetgrad je bilo njih prvo utrjeno središče, ki je imelo naslov „Крѣпость св. Елисаветы“ (ust. l. 1754). Ta kraj se je imenoval „Новая Сербія“. Drugi del se je razprostiral na severo-vzhodu jekaterinoslavske gub. med rekami Severnim Doncem, Bahmutom in Luganjo in se je imenoval „Славно-Сербія“ (Deržavin). Danes so se v obeh krajih porusili in v ruski statistiki jih ni več**).

*) Zadnja italijanska statistika ne navaja strogo števila duš, ampak samo število rodbin (1047). Vidimo pa, da so omenjene 3 naselbine ostanki večjega slovanskega kraja, ki se je razprostiral do sosednje chieške provincije. Priselili so se v začetku XVI. stol. iz dalmatinskega obrežja med Makarsko in Neretvo.

**) Naznačeni so na Slov. Zemljevidu Šafaříkovem. Ta je naštel te naselbine v Slov. Narodopisu str. 140 po spiskih iz l. 1763, 1766 in 1775. Florinjski jih ceni na 9000, toda dostavlja, da so že skoro pozabili svoj materni jezik.

V Ameriko se izseljuje v zadnjem času mnogo Hrvatov iz Avstro-Ogrske (ameriška statistika združuje Hrvate in Slovence v eno, n. pr. l. 1905 se jih je pri-selilo 35.000), manj Srbov. Naseljujejo se glavno v raznih mestih severnih Združenih Držav. Razen v Ameriko se izseljujejo tudi v Afriko in v Avstralijo. Posebno zani-mive so kolonije smolokopov v Novi Zelandiji v okolici Aucklanda, ki so nastale v 80. letih minulega stoletja.

Kod gre meja med Srbi in Hrvati, si ne upam trditi. Na Ogrskem se, kakor smo slišali, začenja pri Stari ob Dravi, toda v uradnem štetju Hrvaške in Slavonije ni pri selih povedano, koliko Srbov kje prebiva in koliko Hrvatov (ravno tako v Cislajtaniji) in drugega narodnostnega izkaza ne poznam. Nekak pripomoček bi lahko bila statistika vere in po nji narisana mapa drja Vase Ruvarca. Toda ta mapa kaže samo razdelitev po okrajih in pozabiti ne smemo, da na nekaterih krajih niti vera ni odločilno merilo (prim. dalje str. 139).

§ 31. Statistika. Podati statistiko Hrvatov in Srbov je kakor v celoti tako tudi za vsakega obeh narodov posebe, zelo težavno, da, skoro nemogoče. Iz turških dežel sploh nimamo nobenih zanesljivih štetij in smo navezani na privatna srbska in bolgarska raziskavanja, ki pa so vsled tendenc, ki jih avtorji za-stopajo, pogosto zelo različna*).

V Istri, Primorju, Dalmaciji, v Bosni in Hercego-vini zopet nimamo v sicer dobri statistiki ločenih Srbov od Hrvatov (edino statistika ogrske države jih ima). Oziraje se na te težkoče in dalje na to, da šte-

*) L. 1889 je naštel Srb Spiridijon Gopčević v Stari Srbiji in Macedoniji 2,048.000 Srbov in 57.600 Bolgarov, l. 1900 Kančov Srbov samo 700, za to pa 1,181.000 Bolgarov, l. 1906 Ivanić v bitoljskem vilajetu 315.000 Srbov in v solunskem večino. O štetju Hilmi paše prim. dalje.

jemo prebivavstvo prave Macedonije na jugu od Skoplja k Bolgarom, bi cenili približno sledeče celotno število Srbov in Hrvatov za l. 1900 tako :

V Avstriji (Cislajtaniji)	711.382
Na Ogrskem in Hrvatskem	2,839.016
V Bosni in Hercegovini (cenitev)	1,650.000
V Črni Gori	350.000
V kraljestvu Srbskem	2,298.551*)
V Stari Srbiji in Macedoniji	300.000
V skadrskem vilajetu in Albaniji	100.000 (?)
V Italiji	5.000
V Rusiji	2.000
V Ameriki in drugod	300.000
Skupaj	8,555.949

K tem cenitvam bi pripomnil, da je bilo uradno na Ogrskem l. 1900 naštetih 2,730.749 Srbohrvatov, toda šteti so bili posebe katoliški Šokci, Bunjevci in Krašovani. Ker pa so bili všteti z drugimi narodi v eno skupino „ostalnih jezikov“, se moramo zadovoljiti samo s cenitvijo in prišteti za l. 1900 po srbskem koledarju, izd. od Srb. Matice v Novem Sadu (iz leta 1903) približno 108.267 duš. Tudi prof. Cintula je prišel do podobne cenitve (105—110.000). V Bosni in Hercegovini je bilo uradno štetje v aprilu l. 1895, v Črni Gori na koncu l. 1896, toda oficijalni rezultat mi ni znan**).

*) Poleg tega kaže statistika še 32.556 ljudi z materinskim jezikom srbskim in rumunskim (poleg 89.873 čistih Rumunov).

**) Iz Črne Gore nisem sam mogel dobiti novejših rezultatov. Vrbanić se je l. 1896 držal cenitve Schwarzove iz l. 1883 — 160.000, kar je gotovo majhno število, tudi če prištejemo prirastek. Nedavno se je cenilo število prebivalstva v Črni Gori na 400.000 (Слав. изв. 1907 šte. 1., 67), število, ki nas zopet preseneti s svojo višino. Porabil sem ga, toda ne vem, ali je pravilno.

V Stari Srbiji in Macedoniji je danes pravilna cenitev sploh nemogoča. Število 300.000 sem vzel na temelju novejših podatkov, ki jih imamo o Srbih (ako štejemo tudi mohamedanske Srbe) v Novem Bazaru, Kosovem polju, Metohiji in v skopeljski eparhiji. Srbski koledar pa jih ceni na milijon. Cenitev za Ameriko je napravil Valjavec, v skadrskem vilajetu je Bianconi naštel pred 20 leti 70.000 Srbov.

Ogrska statistika je za l. 1900 naštela na Ogrskem 188.552 Hrvatov in 434.641 Srbov, v Hrvaški in Slavoniji 1.478.825 prvih in 610.909 drugih, skupaj Hrvatov 1.667.377, Srbov 1.045.550, razen katoliških Šokcev, Bunjevcev in Krašovanov, katere je srbski koledar na Ogrskem in na Hrvaškem prištel Srbom. Isti koledar šteje tudi katoličane v Bosni in Hercegovini (334.000) med Srbe. K temu pride v Avstriji po njegovem približno 100.000 Srbov iz Dalmacije. S tega srbskega stališča bi prišlo na Evropo v celoti največ 2.300.000 Hrvatov. Hrvati štejejo seveda zopet drugače, prištejejo katoličane (v Bosni, pa tudi Bunjevce in Krašovane) in pridejo pri cenzitvi do števila 2.700.000 (v Evropi). Dokler ne bo statistika na Hrvaškem in v Cislajtitaniji razločevala obeh narodov, ne bo mogoče v tem prašanju ničesar gotovega reči.

Prirastek Hrvatov in Srbov v Avstriji, v kolikor mu lahko sledimo po uradni statistiki, je različen. V Istri kažejo Hrvati minimalen napredek absolutno in relativno, v primeri z Italijani padajo*). Od l. 1851, ko jih je bilo tu 57·36‰, je padlo l. 1900 to število na 42·58‰. Nasproti temu so napredovali v Dalmaciji od l. 1851 (378.676) do l. 1900 na 562.000 (tudi relativno se je število povečalo od 96·1‰ na 96·6‰).

*) Rezultati štetja so seveda pogosto napačni, ker so narejeni v korist Italijanom.

V celoti kaže prirastek v Istri za dobo od leta 1890—1900 $8\cdot64\%$, v Dalmaciji $12\cdot58$; ako pa se ozremo samo na narodnost, vidimo pri avstrijskih Srbohrvatih prirastek $10\cdot30\%$ v 10 letih, letno $1\cdot03\%$, torej za Poljaki najmočnejši v Avstriji. Na Hrvaškem in v Slavoniji je bil pravi prirastek $0\cdot98\%$, naravni $1\cdot04\%$.

V srbskem kraljestvu je bil pravi prirastek v desetih letih še večji — $14\cdot2$, naravni $14\cdot8$; letno se torej rodi tu za $1\cdot48\%$ ljudi več nego jih umre, zato povoljno število. Poslednja leta se pravi prirastek še bolj viša, toda gotovo vsled številnih priselitev iz sosednjih turških krajev. To velja tudi o Bosni in Hercegovini, kjer je bil vsled priseljevanja na koncu XIX. stoletja prirastek nadnormalen (od l. 1879—1895 poprečno $2\cdot15\%$). Od leta 1901—1904 se navaja tu uradni naravni prirastek samo $0\cdot95$ letno.

Treba pa je pripomniti, da grozi na severu upadek hrvaškemu in srbskemu življu deloma od strani Madjarov (na Ogrskem), deloma od Nemcev (na Hrvaškem). Madjari in Nemci se nenavadno množijo tudi na Hrvaškem samem. V desetletju 1880—1890 je prirastlo na Hrvaškem $12\cdot23\%$ Srbohrvatov, $41\cdot3\%$ Nemcev, $66\cdot1\%$ Madjarov, v letih 1890—1900 Slovanov $8\cdot96\%$, Nemcev $13\cdot12\%$, Madjarov $30\cdot3\%$, tako da je razlika pri Slovanih med številom l. 1880 in 1900 : $90\cdot48\%$ k $87\cdot22\%$, pri Nemcih $4\cdot4\%$ k $5\cdot53\%$, pri Madjarih $2\cdot19$ k $3\cdot74\%$. To stanje, ki nam ga je pokazal Vrbanić, ni dosedaj tako hudo; toda to je svarilen glas za bodočnost, na katere obrambo bi morala oba naroda, Srbi in Hrvati, složno in skupno misliti, Hrvati še tem bolj, ker je tudi njih naravni prirastek slab (glej dalje), slabši v čistih stolicah nego v pomešanih

in ker zelo neugodno deluje tudi neprestano izseljevanje. V letih 1880—1900 jih je zmanjkalo na ta način čez 100.000 in v zadnjem času se izseljuje poprečno zelo dosti Hrvatov v Ameriko (v severno in južno).

O nazadovanju Srbov v Novem Pazarju in na Kosovem polju smo govorili že zgoraj. Tu je danes poleg pravoslavnih Srbov največ poalbanjenih Srbov mohamedancev (glavno plemeni Gaš in Beriš) potem približno 6000 Čerkezov (naseljenih v letih 1858—62). Pravih Osmanov tu ni. Po turški statistiki na Kosovem polju, t. j. v kazi prištinski, vučitrnski in mitroviški, je 80.000 mohamedancev in 22.000 pravoslavnih, po neki privatni srbski statistiki pa je samo 1956 srbskih kuč z 14.000 duš. Kančov je naštel leta 1901 v Novem Bazarju, na Kosovem polju in Metohiji 250.000 Arnava tov, 100.000 Srbov in 90.000 Bošnjakov (Босняци govorijo srbsko, pa so mohamedanci in tu sovražniki Srbov).

Kar se tiče ostalih statističnih dat, navajamo, da se kraj, poseljen s Hrvati in Srbi, predvsem zelo razlikuje po gostoti naseljenja. V Črni Gori pride na 1 km² samo 18 (?) duš, v Bosni in Hercegovini 30·7, v Dalmaciji 46, na Srbskem 51·6, na Hrvaškem-Slavonskem 56·8, v Istriji 69, na Goriškem 80, na Primorskem 95. Zanimivo je tu na jugu številčno razmerje spolov, zakaj tu je moški spol številnejši nego ženski v primeri z deželami avstrijske države. Seveda se tudi tu dežele med seboj razlikujejo, n. pr. na 1000 mož pride v Dalmaciji 976 žen, v Istriji 933, na Goriškem 970, na Primorskem 973, na Srbskem 945·5, v Bosni celo 893·4, v Črni Gori 882. Poprečno je prišlo l. 1900 v avstrijski polovici na 1000 Srbohrvatov 974 žen. Na Hrvaškem in v Slavoniji nam kaže sta-

tistika razmerje 988 in če upoštevamo samo moški spol brez vojakov, dobimo 1011. Za Jugoslovane sploh je naštel l. 1896 Vrbanić razmerje — 963 žen in pokazal tudi vzrok tega pojava: tu se rodi več moških otrok in v prvi dobi življenja jih umre mnogo manj ko kje drugje v Evropi. Najmanj jih umre v prvem letu na Bolgarskem (8.3%), največ na Hrvaškem 21.2% in na Srbskem 16.3% .

Sploh je Vrbanić sestavil l. 1896 zelo zanimive podatke o rasti in plodnosti Jugoslovanov, glavno Srbohrvatov. To je sicer izdelano na temelju starejših podatkov, toda do sedaj velike cene in poučno. V zakonu živi po njem tu okoli 40% , torej število, ki je mnogo večje nego drugod in posebno Srbsko pride tu v ospredje. Po statistiki l. 1900 je tam 25.4% neoženjenih in 67.7% oženjenih ali omoženih in pred 20. letom se ženi 36% mož in moži 57.1% žen. Nasproti temu pa znaša pri avstrijskih Srbohrvatih število neoženjenih 58.6% in oženjenih samo 35.4% . Na Hrvaškem in v Slavoniji je bilo v dobi nad 15 let leta 1900 — 30.6% neoženjenih mož, žen 22.7% , oženjenih oziroma omoženih 63.7% in 64.5% . Zato je tudi tu število porodov znatnejše: na Srbskem 44.45, na Hrvaškem 44.18, v Dalmaciji 38.39, v Istri 37.43 (na Bolgarskem 36.36) na 1000 prebivalcev. Ako uvažujemo samo pravilno omožene žene, vidimo, da se je 1000 ženam narodilo na Goriškem 290, v Istri 273, v Dalmaciji 257, na Hrvaškem 249, na Srbskem 215 (na Bolgarskem 215) otrok. To je razmeroma majhna plodnost, posebno na Srbskem in Hrvaškem, manjša nego drugod v Evropi. Veliko število rojenih je odvisno torej samo od znatnega števila zakonov in ne od plodnosti.

Po Vrbaniću pride na 1000 ljudi na Hrvaškem 30·24 umrlih, v Istri 27·79, na Goriškem 27·16, na Srbskem 25·67, v Dalmaciji 24·38 (na Bolgarskem samo 18·00), iz česar vidimo, da je število umrlih na zahodu Srbskega večje in sploh pri Srbih večje nego pri Bolgarih. Posebno na Bolgarskem je umrlo razmeroma malo otrok v prvem letu (samo 8·3⁰/₀), dočim v Srbiji 16·3⁰/₀, v Dalmaciji 15·4⁰/₀ in na Hrvaškem celo 21·2⁰/₀. Vsled tega je našel Vrbanić razliko med porodi in umrlimi, koeficijent naravnega prirastka v Srbiji 1·87 (na Bolgarskem 1·83), v Dalmaciji 1·4, na Hrvaškem 1·39, na Goriškem 0·98, v Istri 0·96, poprečno pri Jugoslovanih 1·57.

Vera je eden izmed glavnih kriterijev, po katerem se spoznajo Hrvati od Srbov, oni so katoliki, ti pravoslavni in mohamedanci. Toda ta kriterij ni edin. Saj so tudi pravoslavni, ki se štejejo za Hrvate, vsaj poslednja statistika na Hrvaškem in Slavonskem kaže 2075 ortodoksni (616, 518) več, nego vseh naštetih Srbov (614, 443). In zopet je dosti katolikov, ki se štejejo za Srbe, ali ki so vsaj v kljub temu štetju Srbi. Sem spadajo n. pr. katoliki v Dubrovniku in v Boki Kotorski ali na Ogrskem*) katoliški Šokci, Bunjevci in Krašovani.

Na Srbskem je seveda vsak Srb tudi pravoslaven, zakaj teh je v deželi 98·7⁰/₀ (katolikov 0·40, mohamedancev 0·60⁰/₀). Srbskih mohamedancev je prebivalo v Bosni in Hercegovini l. 1895 — 548·632 (34·9⁰/₀); treba pa je pripomniti, da jih je vsled izseljevanja čimdalje manj. Uradna statistika navaja od leta 1883 — 1905 32·625 izseljencev, izmed njih 30·434 mohamedancev. V Bosni in Hercegovini je bilo brez vojaštva naštetih 673·246 (42·9⁰/₀) pravoslavni in 334·142

*) Leta 1900. so jih našteali 82.860.

(21·3 %) katolikov*). V sosednji Dalmaciji l. 1900 je bilo 96.279 prvih in 496.778 drugih, torej razmerje 16·2 % : 83·6 %. Ostale avstrijske dežele so katoliške (Istra 99·6 %, Primorsko 98·5 %). Hrvaško in Slavonsko ima razmerje 25·5 % : 71·2 % (616.518 prav. 1,721.416 katol.) Absolutna števila uradnega peškega in zagrebškega izkaza se tu sicer ponekod razlikujejo, toda relativnega razmerja to ne izpreminja. V Črni gori je po Vrbaniću 87·5 % pravoslavnih, 3·1 % katolikov in 9·3 % mohamedanov, ki jih prišteva Slovanom.

V omiki so Srbohrvati tako zaostali, da je pri njih nepismenih ljudi do 74·14 %, na Hrvaškem in v Slavoniji 54·4 % (po peškem izkazu 56 %). Visoko število analfabetov v avstrijski polovici gre na račun Dalmacije, kjer je bilo l. 1900 nepismenih med moži 64·8 %, med ženami 80·6 %. Tudi Istra je zanemarjena, kar se tiče omike in še bolj balkanske dežele, o katerih imamo nove podatke samo iz srbske statistike. Na Srbskem so v zadnjem času naštel pismenih ljudi 21·03 % (v mestih 55 %, na deželi 15 %).

*) V Bosni in Hercegovini imajo večino v Sarajevu in v 14 kotarih, pravoslavni v 25, katoliki v 12, toda to ni razdeljeno po večjih kompaktnih krajih, ampak povsodi dosti pomešano. Najbolj katoliška kotara sta Ljubuški (88 %) in Županjac (85 %), najbolj pravoslaven je Bilek (81 %), Prnjavor (80 %), Petrovac (79 %); Bos. Kostajnica (75 %); mohamedanci so samo v enem tako močni in sicer v Cazinu na hrv. meji (78 %). Sicer jih je večina v Sarajevu (45 %), potem v Čajnici (66·9 %), Foči (68 %), Bogatici (51·4 %), Visokem (50·5 %), Banjaluki (55·4 %), Bišću (51·4 %), Dolnji Tuzli (67 %) in Gračanici (59 %). V prvih letih po okupaciji so se mohamedani trumoma izseljevali in ta selitev se vrši, dasi v manjši meri, vendar neprestano. Uradni podatki o Bosni in Hercegovini kažejo za l. 1906 približno to razdelitev privržencev raznih cerkev: 590.000 mohamedanov, 760.000 pravoslavnih in 360.000 katolikov. Florinskij je naštel na celem Balkanu približno 820.000 mohamedanskih Srbov.

Hrvati in Srbi so večinoma zemljedelski narod. V Istri in Dalmaciji se peča s poljedelstvom 86·9 % (z obrtjo 4·6 %, s trgovino 3·8 %, v javnih službah jih je 4·7 %) v Bosni in Hercegovini 88·34 %, v Srbskem kraljestvu se peča s poljedelstvom in živinorejo 84·23 % prebivalstva.

§ 32. Notranja diferencijacija. Razen velike celotne diferencijacije srbohrvaštva na hrvaško in srbsko narodnost, o katerima smo dosedaj govorili in in ki sta se nam pokazali bistveno enaki, zakaj niti po telesni obliki*) niti po jezikovni strani, niti po

*) Z antropološkega stališča so pokazale dosedanje študije mnogo večjo razliko Srbohrvatov od drugih Slovanov, nego razliko med Srbi in Hrvati. Tudi izrazita etnografska karakteristika kaže veliko soglasje: n. pr. eksistenca zadruga in kjer je razlika važna, n. pr. v opravi hiš, ne soglašajo njena meja s srbskohrvaško. Romanski tip hiš (z 1 ognjiščem), vlada v Črni Gori, Dalmaciji in Hercegovini, v ostalih deželah tip t. zv. gornjenemški (z dvema ognjiščema).

Po Weissbachu imajo Srbohrvati te glavne telesne tipe: visoko rast, v veliki večini temni tip (večji v Bosni in Hercegovini nego na Hrvaškem), silno kratkoglavost in znatno kapaciteto lobanje. Srednji lobanjski indeks je 84 (pri glavah živih Bošnjakov in Hrvatov 85·7), kapaciteta 1524. Brahicefalov je 93·5 %, mezocefalov 6 %. Sploh sodi Weissbach: „Serben und Kroaten können nur als ein Volk aufgefasst werden, wie die nachfolgenden Untersuchungen der bezüglichlichen körperlichen Eigenschaften dartun werden“. V najnovejšem času pravi sicer N. Županić, da se oba naroda fizično razlikujeta, toda ako se oziramo na starejša dela, bomo videli, ali bodo dokazi zadostni. Z ozirom na jezik se je delila cela skupina zahodno-jugoslovanska po Vuku in Kopitarju tako, da so bili čakavci Hrvati, štokavci Srbi in kajkavci Slovenci. Še Miklošič je delil srbski in hrvaški jezik in je v obema videl različna slovanska jezika. Toda novejša raziskavanja so pokazala, da take razdelitve niso pravilne.

domačem življenju ni mogoče konstatirati globokejših razlik, ki jih je vstvarila vera, politika in literatura, lahko pri Srbohrvatih razločujemo še druge manjše skupine, o katerih moramo spregovoriti.

Predvsem je jezikovna diferencijacija nekajih dialektičnih okrajev, ki pa se ne krijejo s političnimi: dva glavna dialekta štokavski in čakavski sta in drugi prehodni ali pomešani, kajkavski na zahodu proti Slovencem in prizrensko-timoški ali starosrbski, svržilski na vzhodu proti Bolgarom. Nekateri imenitni filologi pridružujejo kajkavščino sploh k slovenščini, v novejšem času tudi Belić. Mejo je precej težko določiti. Kajkavsko ozemlje je od čakavskega in štokavskega po novih delih M. Rešetarja (iz leta 1907) oddeljeno s sledečo črto: od sela Turnovca pri Dravi gre do Virovitice, čez vrh Trimedak do vasi Brzaja, odtod v velikem pretrganem loku mimo Belovara do Velike Trnovitice; Koprivnica, Križevci in Ivanić grad ostanejo pri tem zunaj štokavske oblasti, katere naj-severnejša točka je Čukovac. Od Trnovitice gre meja čez naselbine Šimlanik, Miklenška, Pilenice do Jasenovca ob Savi, potem gori ob Savi do Bistrača, za izlivom Ilove ob bregu Save in Kolpe do Belaja in dalje ob toku Mrežnice do Tržiča, Plaškov (nom. Plaški), Brloga, Gackopolja, do gore Plešivice in poleg Velebita do Nina in Zadra. Zunaj leži še unijatski štokavski otok okoli Žumberka (Sichelburg), ki se razprostira tudi na Kranjskem do naselbin: Radonica, Suhor, Bojanci (ti so ortodoksni). Pri tem je treba pripomniti, da so tu na jugu kajkavci stopili pravzaprav na čakavska tla. Tudi v Istri je šla njih meja do Grižnjan (Grisignana), Oprtalj (Portore), da tudi za Dragonjo do Nove Vasi (Vilanova), do Motovuna

(Montone), zavzemajo tudi Fučke v okolici Buzeta. Ravnotako se je tudi v Primorju prej govorilo čakavsko, kakor izpričujejo stari zapiski in zameno je treba pojasniti s tem, da je odhajalo za časa turških vojsk prebivavstvo odtod v velikem številu na sever in ko se je pozneje vračalo, je govorilo že kajkavsko. Najčistejši kajkavci živijo med Zagrebom, Varaždinom in Križevcem. Vseh je približno 800.000. Sedaj je čakavščina omejena na otoke Jadranskega morja do Pelješca in Lastovega (Mlet je že štokavski), na nekatere dalmatinske občine v okolici Zadra, Šibenika, Trogira in Spleta (sicer je Dalmacija štokavska) in na Hrvaško do predela Bišnjak — Velika Kapela med Kulpo in Jadranskim morjem. V nekdanji vojaški granici deli čakavce od štokavcev črta: Tržišč, Plaški, Sinac, Lešće, Kuterovo do Senja. Tudi na jugu je segal prvotno čakavski dialekt do Neretve in prek nje, toda tu se je zopet umaknil štokavščini.

Ostala štokavska oblast — beseda o njenih razrečjih spada v druga dela — prehaja na vzhodu v bolgarske dialekte med Vidinom, Sofijo in Küstendilom in na jugovzhodu od Vranjega in Prizrena v macedonske. Tu je vrsta krajevnih skupin, deloma še malo znanih, ki se bližajo po nekaterih znakih čisti srbski skupini, deloma čisti bolgarski skupini, vsled česar so postale predmet mnogih preprirov, ne samo med politiki, ampak tudi med filologi. Ta pas prehodnega dialekta (Belić ga imenuje „prizrensko-timoški“) se vleče od Donave pri ustju Timoka črez Niško in Vranjsko do Kruševca, Prištine in Prizrena in se deli zopet na vrsto dialektičnih skupin po navedenih krajevnih imenih. Vzhodno mejo štokavščine (s kosovskoresavskim) peljeta Belić in Rešetar od Ulcina črez

Prokleta planino, Prizren, Janjevo, Prokuple, Stalač, Zaječar do izliva Timoka v Donavo.

Posebne narodopisne podskupine v srbohrvaškem ozemlju tvorijo že zgoraj omenjeni katoliški Bunjevci in Šokci (Буњевци, Шоки) v Bački, Baranu in Liki, o katerih postanku pa malo vemo. Tudi njih politično naziranje je nejasno. Srbi jih štejejo za svoje, Hrvati za Hrvate. Bunjevci govorijo štokavsko. Daljše kolonije so tudi naselbine t. zv. Krašovanov v krašovskoseverinski župi na gornjem toku Karaša (glavno v Krašovi, Nermiču, Ravniku, Jabalcu, Lupaku, Vodniku, Klokotiču, l. 1900 skupaj približno 7500 duš; podobno v vasi Lipi v aradski stol.), katere so imeli prej Czoernig, Schwicker, Czirbus, Hunfálvy, da tudi Dobrovský, Miklošič, Drinov i. dr. za Bolgare. L. Miletič je sedaj pokazal, da je njihov postanek in jezik srbski, ki spada k štokavskemu dialektu, toda ki se precej razlikuje od sosednjega srbskega v Banatu. Zmotil se je Syrku, ki je videl v njih neko jezikovno samostojno pleme. Vsi so katoliki; kdaj so prišli sem, ni znano, toda bili so tu najbrže od XV. stoletja in so prišli iz vzhodne Srbije. Zadnja statistika jih navaja deloma kot Srbe, deloma kot Hrvate, in Hrvati jih tudi štejejo za svoje.

Ako se ozremo na manjše tipične, lokalne skupine, bi navedel, da se kajkavski prebivalci zahodnega dela zagrebške županije med Samoborom in Žumberkom (Sichelburg) imenujejo Prigorci (kraj Prigorje), prebivalci pri izviru Kolpe — Brejci; poleg njih imamo okoli Zagreba še imeni Bezjaki, Puhovci.

Zanimiva po svojih krajevnih skupinah je Istra. V severni Istri so predvsem kajkavski Fučki (Fučki, sg. Fučak), imenovani tako po posebnem sikavem

načinu govora. Prebivajo okoli Buzeta, na jugu do rečice Botonega, dalje do črte Draguč, Hum (Colmo), Barnobić, na severu do Sočerge, Dvorov, Rakitovića. Od Fučkov proti vzhodu in jugu od črte Trst-Reka prebivajo hrvaški (štokavsko-čakavski) Čiči, ki so poostali iz bosenskih kolonij (l. 1532). Na jugovzhodu Istre je treba razlikovati stare čakavske prebivavce (Istrijane, Bezjake) od poznejših stokavskih naseljencev iz Dalmacije, potomcev starih Romanov, ki jih sosedje imenujejo Vlahe, Morlake. Prvi prebivajo v sodnih okrajih: pazinskem (Pisino), labinskem (Albona) in v nekaterih selih buzetskega okr. (Pinguente), drugi v okr. motovunskem (Montona), poreškem, rovinjskem, vodnjanskem (Dignano), puljskem in v nekaterih vaseh pazinskega. Razen njih so se ohranili še Rumuni v vasi Žejane pri Voloski in v okolici Čepiškega jezera (naselbine Brdo, Grobnik, Jesenović, Sušnjevića, Letaj in Nova Vas). Po zadnji statistiki so čista rumunska sela samo Žejane (389 Rumunov), Brdo (Berdo 596) in Nova Vas (Villanova 219) pri Plominu (Fianona).

Na Srbskem se je razvila velika vrsta lokalnih imen, narejenih po rekah, planinah, krajih in mestih. Predvsem se deli narod na nekoliko velikih skupin, izmed katerih je vsaka razdeljena na manjše narodne skupine. Tako prebivajo na severozahodu, na zahodu mesta Šabca Šapčani (krajevna imena Mačvani, Pocerci), v okolici Valjeva Valjevci (Tamnavci, Kolubarci, Podgorci), ob Drini Podrinci (Jadrani, Radjevci, Azbukovčani), Užičani (Rujanci, Starovlahi ali Starovlašani, Studeničani, Dragačevci), na planini Rudniku Rudničani, v šumadijskem okraju Šumadinci (Gružani, Kragujevčani, Jaseničani, Smederevci, Kosmajci, Kačerci) v dolini Vel. Morave Mo-

ravci (Temničani, Levčani), v kruševaškem okrožju Kruševljani (Župljani), v okolici Leskovca Leskovčani, ob gornji Moravi Vranjanci (Poljaničani, Moravci, Pčinjani), ob reki Vlasini Vlasinci, Torlaki ali Piročani v okolici Pirota, dalje Zaplanjci, Svrljižani (kraj Zaplanje, Svrlig) in v severno-zahodnem kosu Srbije ob Timoku Timočani (Knjaževčani, Zaječarci), Crnorečani, Resavci, Homoljci in Požarevčani, katerih staro ime je bilo Braničevci (Mlavci, Stizani, Pečani, Žviždani, Rečani), Porečani in Ključani, silno stiskani od Rumunov. Staro srbsko ime Rašci, Raščani po kraju Raški se je ohranilo na Ogrskem za pravoslavne Srbe (madj. Racz — Rácok).

Ravno tako so se razvila podobna lokalna imena tudi v Bosni in Hercegovini po zemljepisnih okrajih: Humnjaki, Rudinci, Bekijani, Dubravci, Podvelešci, Rakičani, Čuvnjaki, Bjelopoljci, Nevesinjci, Gačani, Pivnjani, Banjani, Šumnjaki, Popovci, Rašnjani, Župljani, Zupci, Bokezi (Bokeli), Borčani, Nikšići, Čabrani, Fatničani, Ljubomirci, Planjani, Črničani, Stočani, Ljubušani, Ljubinci, Bilečani, Fočaki, Posavci, Tuzlaki, Travničani itd.*). V Črni gori je še močno ohranjena stara plemenska razdelitev, ki jo ljudstvo samo jasno razlikuje. Predvsem so na severu Hercegovci, ki so prišli v Črno goro iz Hercegovine; drugi kraji so

*) Tudi v Bosni je nekoliko naselbin aromunskega postanka (Čipuliči, Zovik, Bijela, Modrič, Porebrici), kjer je sicer rumunski jezik še v navadi, toda večina prebivavcev se ima že za Srbe (imenujejo se Cincari, Ašani — Цянцири, Ашани). Dakorumuni, ki prebivajo glavno v Purkovicah, Jadru, Loparih, Modranu, Batkovičih, Mavči in dr., in ki jih je približno 2000, se imenujejo nasproti njim Karavlahi (Каравласи). V Slavoniji se imenujejo Koritari.

Brda na severovzhodu in tretji prava ali stara Črna gora s Krajino med morjem in skadrskim jezerom. V črnogorski Hercegovini so ti plemenski kraji: Grahovo, Banjani, Opušna, Rudina, Niktičke Rudine, Niktička župa, Piva, Drob-njaci (Uskoki), Šaranci. Na Brdih prebiva sedem plemen („седмора Брда“) in to od zahoda proti vzhodu*): Belopavlići, Piperi, Bratonežići, Kući, Vasojevići, Moračani (Gornja in Donja Morača), Rovca (Rovčani). V stari Črni gori se razlikujejo štiri nahije (нахија), izmed katerih se vsaka deli še na plemena: Katunska nahija (Cetinjani, Neguši, Zeknići, Cuce, Kčevo, OZRinići, Bjelice, Komani, Zatarčani, Pješivci, Lukovo), Lješanska nahija (Zecani), Riječka nahija (Ceklinjani, Ljubotinjani), Crmnicka nahija ali Crmnica z vrsto drobnih plemen (братства). V nekdanji čisto srbski pokrajini prebivajo danes Arbanasi in mohamedanski Srbi, izmed katerih so največje pleme Mrkojevići in Mikulići pri Baru.

Posebno skupino tvorijo po Zanetovu t. zv. Sire-niki na gornjem toku Lima in prizrenske Bistrice.

Opisani položaj Hrvatov in Srbov, njih različni politični razvoj vkljub plemenski sorodnosti in še bolj različni politični cilji, ki jih oba naroda zasledujeta vsled svoje zgodovine, trudeča se za tem, da se zagotovita in se v bodoče razvijeta kar najbolj in najkrasneje, vse to je zagrešilo dosedaj mnogo medsebojnih

*) Po Hassertu in Kovačiču so Kući albanskega izvira, po J. Erdeljanoviću pa srbskega. Seveda je eden njihov del t. zv. novih Kučev (Drekanovići) prejel precej albanske krvi (del drugih, t. zv. Bukimire ima Erdeljanović za stare slavizirane Romane.)

prepirov in motil bi se, kdor bi si ob navideznem, relativnem današnjem miru in ob kakem kratkem premirju predstavljal njih bodoči položaj kot strpljiv, miren in srečen. In če niti ne pomislimo na velike politične ideale, na idejo Velike Srbije na eni in Velike Hrvaške na drugi strani, katerih spolnitev se medsebojno izključuje, ostane vedno cela vrsta skupnih in spornih točk, ki se neprenehoma javljajo. Te točke se nahajajo v samem Hrvaško-Slavonskem, v Dalmaciji (na pr. Dubrovnik) in posebno v Bosni, ki je pravo Eridino jabolko med obema narodoma. Tu se je igrala tudi avstrijska vlada dosedaj skrivalnico, ker ni imela razumne vodilne narodnostne ideje. Kaj bode nekoč, kako se bode novi politični položaj po aneksiji razvil in kake posledice bode imel na razmerje Hrvatov in Srbov, se ne more povedati. Za slovansko vedo in misel bi bilo danes koristno vsaj to, da bi se zjasnilo in da bi se ne zapirale oči pred resničnim stanjem: to se pravi, da bi se pred vsem konstatiralo s poštenim štetjem sedanje razmerje Srbov in Hrvatov in da bi se ravnalo pravično v vseh narodnih in verskih rečeh. Potem ne bo treba poskušati z oglaševanjem tretjega srbohrvaškega naroda *bosenskega**), kar je storila Kallayeva vlada pred nekolikimi leti, seveda brez uspeha. Od leta 1907 se je nadomestilo uradno ime „bosensko“ zopet s pravilnim „srbohrvaškim“.

*) Zavest nekake zgodovinske samostojnosti in individualitete v Bosni je bila že prej. Že v XIII. stol. piše Joan Kinnamos: „*Βόσθρα ἑθνος ἰδίᾳ παρὰ πάντῃ ζῶν*“, in Bosnenses stopajo na površje pogosto samostojno v vrsti slovanskih narodov. Toda to razlikovanje, ki temelji na politični tvorbi, nima danes nobenega pomena.

VII.

Bolgari.

§ 33. Zgodovinski uvod. Poslednji slovanski narod, ki je nastal po diferencijaciji južne slovanske veje, so Bolgari, ki živijo danes skoro vsi na Balkanskem polotoku.

Kakor drugi Jugoslovani, so imeli tudi oni svojo zibel mnogo bolj na severu, nekje za karpatskimi gorami v sosedstvu Rusov, toda odtod so začeli med traškimi in scitosarmatskimi plemeni prodirati že v III.—V. stol. proti dolnji Donavi (in to od obeh strani Karpatov) in v VI. stol. so stopili na Balkan. V tem času tu niso imela slovanska plemena skupnega imena; imenovali so se Slovani tako, kakor sosedni plemeni srbsko in slovensko in tudi enotni niso bili. Še v VII. in VIII. stol. vidimo, da prebiva v vzhodnem delu Balkanskega polotoka le vrsta posameznih, med seboj ne ožje združenih plemen, tako Sjeverce in sedem neimenovanih plemen na današnjem severnem Bolgarskem, rumelske Slovane, Druguviče, Smoljane, Strumence, Rynhine, Sagudate, Berzite v Macedoniji, h katerim so jezikovno pač spadali tudi Slovani, ki so šli doli na Grško (Velegeziti, Vajuniti, Milingi, Jezerci) in na grško otočje.

Toda v tej dobi se je že začelo združevanje, seveda vsled tujega povoda. Leta 679 je prodril pod poveljstvom Asparuha del povolžanskih Bolgarov turškega pokolenja črez Donavo do Dobrudže in do Varne, podvrgetel svoji oblasti najbližja, tu prebivajoča

slovanska plemena, jih združil in v kratkem času svojo oblast in združitev razširil tudi na druge Slované v sredini polotoka.

Obenem pa so se ti povolžanski Bolgari zelo hitro sami asimilirali, ker jih razmeroma ni bilo mnogo, slovanskemu življu tako, da so se v njem izgubili*), in njih ime, ki je prešlo z novo ustanovljene države tudi na narod, ki je bil v nji združen, je ostalo za spomin na ta tuji državotvorni element. Sicer so bili Bolgari v notranjosti in v svojem jedru vedno in so tudi ostali Slovani, dasi so asimilirali mnogo tujih življev. Zakaj bilo je tu razen turških Bolgarov še mnogo ostankov starih Trakov, ostanki germanskih osvojevalcev, (glavno Gotov), ostanki Hunov, Avarov, in pozneje je prišlo še mnogo novih azijskih življev: Polovcev, Kumanov, Oguzov, Ciganov in Turkov — Osmanov.

Bolgarska država, ki je bila že za časa Simeona (893—927) ogromno obsežna, je bojevala pozneje z Bizantinci na eni in s Srbi na drugi strani mnogo bojev, ki so imeli na njen razvoj in mejo velik, vedno se menjajoč vpliv. Toda Slovani, ki so spadali v njen nekdanji največji obseg, — po tej dobi so prenesli stolico carja in patriarhov začasno v Ohrido — so se čutili čimdalje bolj Bolgare in so si to zavest skupnosti, dasi ne vedno v isti meri, ohranili proti sosedni sodobno se tvoreči srbski deželi tudi v času trde sužnosti, v katero so prišli po prihodu osmanskih Turkov. Turki, ki so l. 1393 dobili Trnovo, so si že

*) Zanetov išče v Gagavzih in Skorpil v t. zv. delior-manskih Turkih (Gadžalih) med Silistrijo, Šumnom, Varno in Ruščukom (imenovani od sosednih Bolgarov Gadžali) ostanek prvotnih Bolgarov. Toda temu mnenju se je uprl Moškov.

l. 1396 z bitko pri Nikopolju popolnoma podjarmili Bolgarsko in držali v tej sužnosti narod do l. 1876—8, ko je bila vsled upora in vsled sočasnega posredovanja Rusije povrnjena Bolgarom zopet svoboda in samostojno življenje. Sprva sicer samo delu, ki je prebival med Donavo in Staro Planino, toda k nji se je pripojila vsled tiho nastale revolucije tudi bolgarska Rumelija do Dospadskih gor, toka Arde, Sakarske Planine in Burgaškega zaliva. Del Bolgarov, ki prebiva kompaktno v Macedoniji, pa čaka neprestano in do sedaj zaman osvoboditve iz težavnih razmer, ki so vkljub vsemu trudu velesil zelo neurejene.

Za časa te politične zgodovine bolgarske države je razvoj naroda označen z nekakim neprestanim nemir, stresanjem, gibanjem posameznih delov naroda iz enega mesta na drugo. Že za obnovitve grškega gospodstva so se morale slovanske kolonije umikati iz juga nazaj, — Slovani na Grškem so bili pri tem popolnoma asimilirani že v teku srednjega veka — toda največ je zopet delovala turška invazija.

Ko so Turki prišli na polotok, so se že za Murata I. začeli naseljevati v plovdivskem in zagorskem kraju, za Bajezita I. med Plovdivom in Balkanom in so ostali potem v porečju Marice v večini, glavno v nižinah do XIX. stol., kar vidimo iz podatkov popa Konstantina iz l. 1819 in nazivlja iz kraja, ki je pretežno turško (imena vasi, polj, potokov, gozdov, pašnikov, gričev). Izmed 52 vasi čirpanske okolice imata samo dve neturški imeni, v sejmenski okolici samo 3. Šele pri gorah se je začelo pravo bolgarsko ozemlje. Drugo središče turške kolonizacije je bil vzhodni del severne Bolgarske, glavno opustošena Dobrudža (desertum Andreja Palatia l. 1444). Tu se

je naselila že pred prihodom Turkov množica Pečenegov, Uzov in Kumanov (danes t. zv. Gagavzi) in pozneje Tatarov.

Kakor se zdi, se je prva turška kolonizacija osredotočila v kraju Deliormanu in to v XV.—XVI. stol., pozneje v Tuzluku in Gerilovu. V XVI. stol. nam sporoča Dubrovčan Pavel Djordjić, ki je tu popotoval, o močni turški naselitvi v okrajih Gorilovi (Gerlovo, Tuzluk), Deliormanu in Dobrudži. Poturčenje pa je bilo tu dovršeno šele v XVII. stol. in v Gerilovu šele v XVIII. Vidimo, da imajo mnoge turške vasi slovanska imena.

Vsa ta turška kolonizacija severnovzh. delov Bolgarske se je gotovo vršila s tem namenom, da bi se zavarovali prehodi črez Balkan (posebno po izkušnjah boja z Vladislavom I. 1443). Izmed starega slovanskega prebivavstva so ostali samo neznatni ostanki v kraju pri Kamčiji pri Provadiji, Šumnu in Razgradu. Ravno tako se je naselila na jugu v XVI. stol. množica turških Jurukov in Konjarov iz Azije v nekaterih mejnih krajih Tracije in Macedonije.

Stari bolgarski Slovani so se umaknili po prihodu Turkov naravno v gore, tako da so bile meje naselbine Devna, Monastir, Krivnja, Ravna, Nenovo, Njevša, Kalugerica, Divdjedovo, Novoselo, torej približno črta šumensko-varmenske proge. Toda na jugu se je začel slovanski živelj hitro vračati nazaj in si pridobivati stara tla, zakaj Osmani so predvsem izumirali vsled neprestanih bojov in se niso okrepili z novimi silami; drugič pa so prihajali sem tudi novi Bolgari iz severa (od Lovča, Nikopolja), kjer je bilo vedno mnogo več nemira in nevarnosti za življenje. Tam na severu pri Donavi so se odigravali glavni dogodki turških bojov in zato se je domače slovansko prebivavstvo umikalo

odtod na jug in na druge strani. Ta emigracija je bila gotovo že davno, toda oficijalne podatke imamo šele od XVII. stol. Tako vemo, da so odšle l. 1741 bolgarske kolonije v temeški Banat na Ogrskem, kjer njih ostanki še danes prebivajo (Vinga, Bešenov), l. 1752 do 1754 je šel velik val Bolgarov in Gagavzov v južno Rusijo, drugi l. 1787—91 in za bojov v letih 1801—1812 je šlo tretjič in največ Bolgarov črez Donavo v Besarabijo (glavno od Vidina) in vnovič po bitki leta 1828—29. L. 1821 je bilo v Besarabiji 7735 rodbin z 38.000 dušami, po l. 1829 je prišlo sem zopet 4400 rodbin z 27.000 dušami. Potem zopet vidimo reakcijo. V sledečih 50 letih, ko je nastal nekak mir, se je vrnilo mnogo bolgarskih rodbin nazaj v očetnjavo, še vedno burno in nemirno (iz Besarabije se je vrnilo že l. 1833 900 rodbin), in obenem so stopali mnogi tudi z Balkanskih gor doli v nižine, deloma do Donave (do Ruščuka), do Dobrudže, deloma v kraj med Drinopoljem in Burgasom (od Čirpana in Stare Zagore), v okolico Kavakli, Kyzyl-Agača, Jambola, da, za mirne vlade Mahmuda II. tudi v okolico Rodosta, Derkosa in Carigrada (zopet od Stare Zagore, Rodope in Strandža).

Potem je prišla vojna l. 1877—78 in ta je povzročila velike, dosedaj nedokončane spremembe. Že v nje začetku so bežali Bolgari v trumah od Stare Zagore, Kazanlika, Gjopse, Zlatice v severne kraje in so se vrnili nazaj šele tedaj, ko so prišli Rusi na jug. Toda nasproti temu so se praznile tudi stare turške in čerkeske vasi, bodisi vsled tega, ker je prebivavstvo bežalo že naprej pred Rusi, ali vsled tega, ker se niso mogli po vojni navaditi novih razmer. Nastalo je veliko izseljevanje Turkov (Jireček je cenil njih število visoko nad 100.000), glavno v letih 1878

do 1884, in namesto njih je prišla po berlinskem miru velika imigracija Bolgarov iz Rumelije (glavno iz krajev pri Feri, Dimotiki, Uzunköprü, Eribolu, Plovdivu, Kirklisi) in potem iz Macedonije, ki sta obe ostali pod turškim gospodstvom. Da, vračali so se tudi emigrantje iz Rumunske, Besarabije, iz tavrške gub., iz Male Azije in so se nastanili pri Svištovu, Varni in v Tuzluku. Selitev „preseljencev“ („прѣселенци, пришелци“) iz Macedonije traja vsled neizboljšanih razmer neprestano. Kake izpremembe so se vršile med prebivavstvom na nekaterih krajih, je razvidno na pr. iz tega, da je imelo l. 1890 po Jirečku izmed 338 krščanskih naselbin varenske in šumenske dieceze 135 od zadnje vojne nove prebivavce! Tako se je spremenilo, da je ostalo izmed starega bolgarskega prebivavstva tukaj samo nekaj ostankov (стари или ветхи Българи, turško „erlin“ od jer — kraj). Ostalo bolgarsko prebivavstvo ni tu po Miletiču staro nad 120 let. Tudi za Jantro proti zahodu je malo starih vasi in mnogo priseljencev, skoro večina iz Balkana, posebno v kraju pri Lovču in Seviljevu. Novo ljudstvo se razlikuje od starega po tradicijah, kroju in glavno po narečju. Na drugi strani so tudi mnogi novi priseljenci na jugu Balkana in Burgasa, Aitosa, Jambola (Zagorci).

Tu je bil torej neprestan nemir, neprestano valovanje, in boljše razmere ne bodo nastale toliko časa, dokler ne bo končno rešeno prašanje, kaj se naj zgodi z Macedonci. In to odločitev vedno zavlačujejo interesi sosednjih velesil.

§ 34. Meja bolgarstva. Na severu je meja Donava približno od Črne Vode do Vidina in dalje črta, ki gre od Vidina proti zahodu čez Car-Petrovo, Bojnico, Šišince do srbske meje. Iz te črte pa prestopi

od Vidina bolgarski ostrov proti severu do Novega sela ob Donavi. Ravno tam, kjer se srbskobolgarska politična meja oddeljuje od Timoka, se začenja zahodna meja, o kateri se filologi prepirajo po tem, kam kdo prišteva prehodni pas pirotsko-vranjskega narečja. Belić na pr. ga prišteva srbščini, Conev bolgarščini in priznava šele moravsko-resavski dialekt za prehodni. Kakor smo že zgoraj razložili (str. 143), se seveda od Timoka čez Piroto, Niš, Vranje do Prizrena razprostira pas jezikovno prehodnega značaja. Toda, ako odštejemo neznatne dialektične, narodnostno precej indiferentne znake in se oziramo na ostale faktorje, ki danes odločajo narodno zavest, ne moremo reči, da gre meja bolgarske narodnosti po Timoku čez Niš na Vranjo, kakor jo na pr. vede Conev, ampak gre od Velikega Izvora ob Timoku čez hrbet Stare Planine (Goljema planina, Sv. Nikolaj planina, Čiprovska planina), kratko rečeno ob politični meji do gore Koma, odtod med Pirotom in Caribrodom čez Rujo planino in mimo Vlasine do gornje Morave, do mesta Vranje. Odtod gre dalje približno poleg niškoskopeljske proge k Skoplju, objema Skoplje in gre po silno pretrgani črti čez vzhodne griče Šardagha do Dibre. Na tej zelo malo znani liniji je bolgarsko in sosednje srbsko ozemlje zelo pretrgano od arnavskega klina, ki moli vanj od jugozahoda. Od Vranje do Kumanovega, pa med Skopljem in Tetovim je vrsta več ali manj albaniziranih slovanskih vasi. Natančneje se meja tu ne da določiti. Pri Dibri se obrne meja bolgarstva proti jugu in gre na levem bregu Črne Drine do Ohridskega jezera, katerega večji del obkroža*), gre

*) Po Weigandu so tu obmejna sela Frgovo, Piskupat, Podgradec, Starovo, Bratomir.

doli k reki Devolu, Mališkemu jezeru (Malik), do mesta Gorice in od tod do Kostura. Tudi okolica Kostura je na široko bolgarska do Krupišta ob reki Bistrici. Tu se meja zopet obrne proti severovzhodu do Ostrovskega jezera in dalje čez Voden (Njeguš) do dolnjega toka Bistrice in do solunskega zaliva, po katerega bregu gre do Soluna.

Od Soluna, katerega okolica je slovanska do Novegasela na Kalkidiki, gre meja čez Langandinsko polje do jezera Beşik-göl in dalje čez naselbine: Visoka, Zarovo, Suho, Njegovan do izliva Strume v Tahinsko jezero in do Sjera (Seres), kjer se mešano dotikajo grško, turško in bolgarsko ozemlje. Od Sjera vleče Conev mejo v kljukasti črti, ki ni natančneje znana, skozi turško Rumelijo do Dimotice ob dolnji Marici, potem čez Uzunkjöprü, Baba-Eski, Corlo, Silivrijo, Čataldžo do okolice samega Carigrada in Derkosa. Vzhodna meja mu je breg Črnega morja do ustja Donave. Toda cela ta od Coneva omejena južna in vzhodna meja znači, začeni od Meste, samo najskrajnejšo mejno črto bolgarskih naselbin na Balkanu, ne pa mejo kompaktnih naselbin. Že južni mejni kraji plovdivskega in starozagorskega okrožja so z Bolgari bolj slabo naseljeni — o razmerah v turški Rumeliji ne govorim vsled pomanjkanja točnih podatkov — in še slabše so po nekaterih krajih poseljeni Bolgari med Jantro in morjem. V tem delu Bolgarske je bila l. 1881 še večina mohamedanov*); danes se je položaj tu že spremenil v korist Bolgarom.

*) In turški življelj ni samo povsod prevladoval, ampak čisto turške so bile tudi nekatere okolice, posebno Haskjöp pri Silistriji, kjer je bilo Bolgarov samo 8·6%, Osman Pazar

V l. 1900 je našla statistika tu take razmere: v ruščuškem okrožju je prebivalo 153.730 Turkov (razen Gagavzov in Tatarov) poleg 175.216 Bolgarov, v pljevenskem 12.261 Turkov poleg 270.010 Bolgarov, v tirnovskem je bilo razmerje 25.180 T. : 366.837 B., v vidinskem 4444 T. : 142.975 B., v šumenskem 130.945 T. : 108.579 B. in v varnenskem 107.839 T. : 131.325 B., skupaj 433.779 Turkov in 1.194.942 Bolgarov. Največ Turkov v kompaktnih naselbinah nam kažejo okoliši: Balčik, Varna, Dobrič, Kurtbunar, Provadija varnenskega okrožja, Eski-Džumaja, Osman Pazar, Popovo, Preslav, Šumen šumenskega okrožja, Elena, Svištov, Sevlijevo tirnovskega okrožja, Bjela, Razgrad, Ruščuk, Silistrija, Tutrakan ruščuškega okrožja. V burgaškem okrožju je bilo l. 1900 — 37.041 Turkov, 39.152 Grkov in 218.189 Bolgarov, v starozagorskem okrožju 31.379 Turkov poleg 350.380 Bolgarov, v plovdivskem 24.886 Turkov poleg 313.847 Bolgarov (brez Pomakov). Tu prebivajo Turki glavno v okoliših: Karlovo, Peštera, Plovdiv in Stanimaka, v Stari Zagori v okoliših: Kazanlik, Harmanli, Haskovo, v burgaškem okr. v okoliših: Ajtos, Anhiolo, Karnobat in Sliven. Podrobna števila se lahko najboljše spoznajo iz tabele na str. 158.

(B. 12.5%), Bazaurt (B. 14%), Kemanlar (B. 17%), Balbunar (B. 17.8%), Šumen (B. 24.3%). Največ Bolgarov je bilo v okolici kesarevski (59.1%) in ruščuški (59%). Sicer so živeli Bolgari tu večinoma samo v mestih. V tem delu Bolgarske je bilo po Sarafovu l. 1881 — 482.000 Turkov, l. 1888 že 443.000, l. 1900 sem naštel v ruščuškem, varnenskem, šumenskem, tirnovskem okrožju 417.694 Turkov, 9824 Gagavzov in 18.079 Tatarov. Celotno se je zmanjšalo na Bolgarskem od l. 1888 po Jurkeviču število Turkov za 12.5%.

Glavne narodnosti Bolgarske l. 1900:

O k r o ž j e :	Bolgari	Pomaki	Srbi	Turki	Gagauzi	Tatari	Grki	Cigani	Rumuni
I. Burgas .	218189	3	26	37041	28	132	39152	10985	29
II. Varna	131325	37	43	107839	9809	11329	7720	9000	752
III. Vidin	142975	24	398	4444	2	20	163	5686	39977
IV. Vratca	230536	631	145	2039	—	109	45	9081	12225
V. Küstendil	191477	—	8	599	—	—	82	1605	141
VI. Plovdiv	313847	17055	57	24886	1	31	14880	11146	115
VII. Pļeven	270010	2837	133	12261	2	510	46	7277	9752
VIII. Ruščuk	175216	10	62	153730	6	3919	697	8403	5697
IX. Sofija	365364	30	545	874	—	1	845	5838	286
X. St. Zagora	350380	2	12	31379	5	2	2720	7823	12
XI. Tirnovo	366837	13	67	25180	3	173	122	5206	1841
XII. Šumen	108579	2	20	130945	6	2658	230	7513	196
Skupaj	2864735	20644	1516	531217	9862	18884	66702	89563	71023

Poleg Turkov padajo po številu Tatari (edino v varnenskem okrožju jih je nekoliko več) in ravno tako varnenski Gagavzi, krščanski potomci starih turško-tatarskih invazij. Grki prebivajo, kakor je naravno, v večjem številu samo na obrežju Črnega morja, glavno v okolici Burgasa in poleg tega v notranji deželi pri Plovdivu (tu so šteti brez t. zv. Karakačanov), glavno v stanimaški okolici (Stanimaka sama je večinoma grška) na zahodu od Kyzylagača, v Kavakli in v bližnjih naselbinah. Pri obrežju je najsevernejša grška naselbina Novoselo pri Varni, dalje so še grška mesta Mesembria, Anhialo, Sozopol, Burgas pa samo deloma.

Židje in Armenci ne prebivajo nikjer kompaktno. Ciganov je mnogo, toda raztreseni so po občinah cele kneževine, v gorah tvorijo tuintam tudi večino prebivavstva, na primer pri Eleni (Jurukleri, Stevrek, Karamcalar) in pri Plovdivu (Airene). Srbov je zelo malo izkazanih v zadnjem štetju (skupaj samo 1516); povsod so se zglašali samo posamezniki, kar je gotovo posledica narodnega razvoja in razpora v zadnjih 30 letih. Zato pa prebivajo kompaktno ob Donavi Rumuni, in sicer predvsem v severnozah. kosu med izlivom Timoka in Vidinom in pa v vrsti naselbin pri Donavi od izliva Cibra do Svištova. Tudi v Tutrakanu je večina Rumunov v notranji deželi samo v občini Sърbenici pri Beli Slatini in Debovu pri Nikopolju. Cincari živijo posamezno na Sofijskem in Plovdivskem. O ruski koloniji v Tatarici pri Silistriji in o češko-slovaških naselbinah na Vojvodovem, Gornji Mitropoliji in v Bršljanici smo govorili že zgoraj (str. 23. in 95.).

Razen te ravnokar omejene dežele se srečujemo z bolgarskimi naselbinami še na severu Donave, večjidel so

to kolonisti iz XVIII.—XIX. stol., ker je starejše bolgarsko prebivavstvo, ki je prvotno prebivalo tudi tu, že davno izginilo vsled razvoja madjarskega in rumunskega življa. Ostanki, ki so se tu ohranili do konca XVIII. stol., so bili najbrže samo kolonije iz XIII. stol. To so bili znani brasovski Bolgari iz naselbin Velikega in Malega Csergeda (pri Blasendorfu) in iz vasi Baumgart (Bongárd) in Reussdörfchen (Roszczur) iz okolice Sibinja — danes že popolnoma porumunjeni. Prej so jih imeli nekateri za Srbe, drugi za Slovence, dokler ni na posled dokazal prof. L. Miletič, da so Bolgari. Bili so katoliki. Bolgarske kolonije so danes na južnem Ogrskem (v Banatu) še naselbina Vinga med Aradom in Temišvarom, Brestje pri Vršču in Stari Bešenov pri Segedinu z nekoliko seli okoli in okoli. Nastale so okoli l. 1741 in so tudi katoliške. Dalje eksistira znatna vrsta bolgarskih naselbin na južnem Valaškem, kjer jih je Weigand naštel 50 s 50.000 duš. Prebivajo v kraju Dolž (12 naselbin), Oltenica (2 naselbini), Teleorman (5, tu je v mestu Aleksandriji večina bolgarska), Vlaška (7), Jalomica (3), Ilfov (tu je 22 vasi); največji bolgarski naselbini sta Afumatz in Kisele-Sîrbi. Razen tega je dosti Bolgarov tudi v nekaterih mestih kakor v Galacu, Brajli, Bukareštu, Buzavu, Oltenici, Djurdjevu, Krajovi in Ploještih (tu 5—7000).

Na Ruskem so se nastanili Bolgari v XVIII. stoletju, kjer se imenujejo prvič v polovici t. st. bolgarski priseljenci v naselbini Česme, potem na reki Visi in Sinjuši. Glavna selitev pa je nastala po l. 1769. Bolgarske naselbine so nastale poleg srbskih na gornjem toku Ingula in Ingulca — toda ti so se do danes izgubili — deloma kompaktno v Besarabiji, kjer so se do danes

ohranili, dasi je pri njih silno prevladal turški jezik. Najdemo jih glavno v okraju akermanskem, izmajlskem (Taraklü, Bolgrad) in benderskem. Razen tega prebivajo Bolgari tudi v herzonski guberniji nad Odeso in Nikola-jevim in v tavrski v okraju berdjanskem in feodozijskem. Vseh je naštela statistika v početku l. 1897 še 172.659 duš in med temi v besarabski gub. 103.225 ($5\cdot3\%$), v herzonski 25.685 ($0\cdot9\%$) in v tavrski 41.260 ($2\cdot8\%$), kjer hitro padajo. Po Moškovu pa je oficijalna statistika štela med Bolgare tudi Gagavze, katerih število se ceni na 70.000 s središčem v Komrati (benderski okraj).

V Mali Aziji se nahajajo bolgarske naselbine glavno v okolici Bruse in to deloma v mestecu Mihalič (tur. Mahalič), deloma v celi skupini naselbin okoli občine Kodžebunara (Sujut, Kobaš, Toj-belen, Novoselo, Mandır, Haladžebair) in v Kiliku, dalje v nekaterih pastirskih občinah ob obrežju in v Kyzderventu pri Skadru. Skupaj je naštel tu Kančov 20 bolgarskih občin.

V zadnjem času vidimo tudi v priseljeniških statistikah Amerike Bolgare, toda štete skupaj s Srbi, tako da se ne more podati točno število. Približno 50.000 jih bo tam. Valjavec jih je naštel samo 4000, kar je pač malo.

§ 37. Statistika. Iz zgoraj navedenih vzrokov, glavno pa vsled popolnoma neznanih narodnostnih razmer Slovanov v turški državi, je zelo težko podati tu pravilno statistiko Bolgarov. Njih število se more samo ceniti in o ostalih statističnih razmerah lahko sodimo samo po uradnih podatkih bolgarskega kraljestva, žalibog do sedaj tudi nepopolnih.

Skupno število Bolgarov je bilo na koncu l. 1900 približno tole:

V Bolg. kraljestvu (štetje 31. XII. 1900) . . .	2,885.379
v turški Rumeliji, v Albaniji, v Carigradu	
in v Mali Aziji približno	600.000
v Macedoniji (po Kančovu) približno . . .	1,200.000
na Rumunskem (skupaj z Dobrudžo) . . .	90.000
na Ruskem	180.000
v ostalih deželah	50.000
Skupaj . . .	5,005.379

Na Bolgarskem je bilo po zadnji statistiki 2,864.735 Bolgarov in 20.664 Pomakov, pri čemer je treba pripomniti, da je statistika kombinirala materinski jezik in narodnost (матеренъ езикъ — народность). Na Rumunskem noče uradna statistika domačih Bolgarov poznati, šteje jih, kolikor mi je znano, za Rumune in navaja v številu 7810 samo Bolgare, ki spadajo v kneževino. Weigand pa jih (domačih) ceni (glej zgoraj str. 147.) na 50.000; število Bolgarov v Dobrudži pa je cenil Kančov na 40.000, Iširkov na 30.000. Na Ogrskem jih je bilo l. 1900 približno 12.000 (V. Cintula). L. 1851 jih je naštela tu statistika 23.000, toda takrat so bili za Bolgare pomotoma šteti drugi Slovani, n. pr. srbski Krašovani. V Ameriki je naštel Valjavec 4000 Bolgarov, toda gotovo malo, ker se skupno s Srbi nahajajo v novejših statističnih podatkih vedno tudi Bolgari. V evropski Rusiji jih je naštela uradna statistika l. 1897 točno 172.659. Najteže jih je ceniti na Turškem. Za Macedonijo sem se držal Kančova z ozirom na svoje stališče napram macedonskemu prašanju. Tudi Cvijić je v novejšem času cenil „Slovane“ v kosovskem, solunskem in bitoljskem vilajetu skupno

na 1,300.000 (450 + 500 + 340 tisoč), Brankov je naštel skupaj s Skopeljskim 1,172.000 Bolgarov*). V turški Rumeliji prištevam k Bolgarom tudi Pomake. V adrianopoljskem vilajetu je cenil Mach na 370.000 pravoslavnih in 115.000 musulmanskih Bolgarov.

Daljšje statistične podatke lahko navedemo iz znanih vzrokov samo o Bolgarih, ki prebivajo v Bolgarskem carstvu, zakaj samo od tam imamo nekoliko zanesljivih statistik (iz l. 1881, 1888, 1893, 1900; l. 1870 je bilo štetje samo površno). Zato se tudi dalje navedena data raznih statističnih razmer tikajo samo Bolgarov v carevini, ako ni posebej omenjeno, in tam, kjer nisem dobil do sedaj zadnjih rezultatov, navajam rezultate statističnega dela Vrbaničevega iz l. 1896 (na temelju štetja iz l. 1888).

Vrbanić je v svojem delu, ki se ozira predvsem na razmere naravnega vzrastka jugoslovanskih dežel (porode, smrti, zakone), konstatiral pri Bolgarih razmerje mož k ženam 1000 : 965**), dalje večje število

*) Toda po novem štetju, ki ga je napravil Hilmi paša in navel René Pinon (rezultati niso točni), je bilo v kosovskem vilajetu 164.476 patriarhistov, 184.912 eksarhistov in mohamedanov 420.388; v bitoljskem vilajetu grških patriarhistov 309.759, aromunskih 11.301, srbskih 8461, eksarhistov 178.527, mohamedanov 509.307; v solunskem grških patriarhistov 311.982, aromunskih 22.377, eksarhistov 244.723, mohamedanov 531.431. Ako prištejemo še nekatere kaze na temelju starejšega štetja, navaja Pinon skupaj za te 3 vilajete 3,267.255 prebivavcev, med njimi 1,795.359 mohamedancev in samo nekaj čez 600.000 bolgarskih eksarhistov. Grških, rumunskih in srbskih patriarhistov je naštel kakih 850.000, toda Srbov je med njimi le neznatno število.

**) Sarafov in Jireček navajata za Bolgare 967 žen po istem štetju iz l. 1888. To razmerje pa se precej spreminja po posameznih krajih. Tako je bilo razmeroma več žen v okraju loveškem, plovdivskem, sevlijevskem in tirnovskem in največ v koteljskem okolišu (1375). Najmanj ima Balčik.

moških porodov nad ženskimi (za 54·2 več pri 1000 porodih), razmerje neoženjenih k oženjenim 53% : 41·9% (vdovcev in vdov 4·4%). Število porodov sploh je na 1000 prebivavcev 36·36, torej manjše nego pri Srbih, toda tudi umrlih je manj, samo 18·0 (prim. pregledne podatke zgoraj na str. 126.). Posebno malo umira na Bolgarskem otrok v prvem letu, najmanj izmed vseh Jugoslovanov (samo 8·3%, dočim v Dalmaciji 15·4%, na Srbskem 16·3%, na Hrvaškem 21·2%); vsled tega je letni koeficijent prirastka na Bolgarskem ravno tako ugoden kakor na Srbskem, to je 1·83 (tega navaja tudi Jireček). Sarafov je našel za leta 1881—87 prirastek 1·85 (v tem času se je rodilo na 100 dečkov 89·7 deklic), toda v času 1890—1900 je bil, kakor se zdi, za nekaj manjši. Za Bolgarsko sploh navaja v novejšem času Jurkevič prirastek samo 1·5 za severne in 1·2 za južne okraje.

Po Popovu pride v carevini 38·8 prebivavcev na 1 km.²

Kar se tiče vere, so Bolgari grške, vzhodne veroizpovedi („източноправославни“), pod lastno bolgarsko cerkvijo, katere patrijarh prebiva v Ortakjōju pri Carigradu. Izjemo delata dve skupini. Predvsem katoliški Bolgari, t. zv. Pavlikijani (bolg. Павликянѣ), ki imajo vzhodni dialekt in prebivajo v nikopoljskem okolišu (občina Asjenovo in Trnčovica), v svištovskem okolišu (Bjelem, Dragomirovo, Orješ, Lžene) in v sedmih vaseh pri Plovdivu (Šeldžikovo, Hambarliji, Duvanliji, Davudžovo, Kaľčkiji, Baltadžiji, Giren). V loveškem okolišu jih statistika ne pozna, nasproti temu je katoliška občina Bŕrdarski-Geran pri Beli Slatini in Gostilja pri Orehovu (okrožje Vratca). Vsi izhajajo iz Plovdivskega, kjer je bilo njih davno središče in kjer

so prebivali prej v celem pasu naselbin od Plovdiva do Nikopolja. Od njih so odšle tudi kolonije Bolgarov, ki so se nastanili na Ogrskem (Vinga, Bešenov) in ki so tudi katoliki.

Drugi, večji del Bolgarov je prejel v dobi turške sužnosti islam. Imenujejo se Pomaki (sg. *Помакъ*) in prebivajo predvsem v Rodopi, kjer tvorijo močen pas od Plovdiva do Soluna in poleg tega (vzporedno) tudi na severu balkanskih gor, v kraju pri Lovču, Pljevnu, glavno med r. Vidom in Panego južno od Pljevna*); v bolgarskem kraljestvu so silno padli vsled izseljevanja na Turško, zakaj od l. 1878 so prišli Pomaki vsled svojega pretežnega turškofilskega mišljenja v silno nasprotje z ostalim bolgarskim ljudstvom. Zadnja statistika jih je naštela na Bolgarskem 20.644, med tem v plovdivskem okrožju 17.055, v pljevenskem 2837, drugod samo drobce.

Kar se tiče omike, ne stojijo Bolgari do sedaj visoko, kar si lahko pojasnimo s težavnimi razmerami, v katerih so živeli stoletja, oddaljeni od vsake civilizacije in katero šele sedaj marljivo dohitevajo. Po zadnji statistiki je bilo pismenih Bolgarov v carevini povprečno 28·4%, in okrožja gredo drugo za drugim v sledečem redu: Ruščuk 38·5%, Šumen 35·9%, Varna 34·8%, Tirnovo 34·1%, Plovdiv 29·6%, Burgas 29·4%,

*) Po zadnji statistiki so Pomaki v carstvu zelo naseljeni v plovdivskem okrožju, v pešterskem okolišu (občine Banja, Čepinska, Dorkovo, Korovo, Kostandovo, Lžene, Osenovo, Rakitovo, Florovo), v plovdivskem okolišu (Enikjōj, Brjezovica, Čuren), precej tudi v stamaškem (Bogutevo, Borovo, Drjenovo, Čukurkjōj, Hvojna, Tjunyuznica, Čepelare, Dobralč, Malevo, Savtšste, Jugovo itd.). V pljevenskem okrožju je močna pomaška občina v tetevenskem okolišu in sestoji iz dveh sel Galate in Gradežnice in pa občini Lješnica in Turski-Izvor.

Sofija 28·8⁰/₀, Stara Zagora 28·3⁰/₀, Pljeven 23·1⁰/₀, Küstendil 20·1⁰/₀, Vidin 19·8⁰/₀, Vratca 19⁰/₀. Sicer kažejo največjo izobrazbo, kar je naravno, mestni okoliši: Sofija 60⁰/₀, Ruščuk 60⁰/₀, Varna 60⁰/₀, Plovdiv 49⁰/₀, poleg njih pa stopajo v ospredje še kmečki: Kotel in Šumen s 47⁰/₀ in Kazanlik s 37⁰/₀. Najmanjše število pismenih nam kažejo okoliši Radomir (20⁰/₀), Caribrod (19⁰/₀), Kyzil-Agač (19⁰/₀), Berkovica (16⁰/₀), Kula (14⁰/₀), Bjelogradčik (13⁰/₀) in Ferdinand (13⁰/₀).

§ 38. Notranja diferencijacija. Temelj plemenske diferencijacije Bolgarov je razdelitev na 3 velike dialektične skupine: 1. na skupino zahodnega dialekta, ki je omejena na vzhodu s črto, ki gre od ustja r. Vida v smeri k Solunu in to črez okoliše in kaze: Nikopolj, Pljeven, Loveč, Teteven, Pirdop, Novoselo, Panagjurište, Ihtiman, Čepino, Razlog, Nevrokop, Melnik, Petrič, Demirhissar, Sjer, Solun — in na skupino vzhodnega dialekta, ki se deli zopet na dva dela: 2. severnovzhodni, v katerem se imenuje ljudstvo z navadnim imenom Zagorci (Загорци) ali Hrcoji (Хърцони) ali Poljanci (Полянци) in 3. jugovzhodni, rodopski, v katerem se imenuje ljudstvo Rupci, Rupalani (Рупци, Рупалани); njih jedro je med Stanimako in izvirom Arde v kraju „Рупчосъ“. Za približno mejo med obema vzhodnima deloma se navaja pogorje Balkan in Srednja gora, toda treba je takoj že naprej pripomniti, da oba dialekta prestopata na nekaterih mestih to mejo. Sicer so delitve bolgarskih filologov različne in zato ni mogoče določiti strožjih mej. Conev pelje mejo od Burgasa črez Jambol, Staro Zagoro do Tatar-Pazardžika, Miletič od Adrianopolja do Plovdiva po Marici (dasi gredo otoki do Čirpana, St. Zagore in do Kotla). Na zahodu sega rupski dialekt do Čepina in

ni dvoma, da so pred turško invazijo Rupci predstavljali najmočnejše pleme na jugu, ki je segalo črez Balkan in Srednjo Goro. Tudi o meji zahodnega dialekta imamo razna mnenja. Po Miletiču se razprostira zahodni dialekt do Tatar-Pazardžika (Šopi).

*Poleg tega je nastala pri Bolgarih vseh 3 skupin množica lokalnih imen za manjše skupine, ki so se razlikovale med seboj v običajih, tradicijah, kroju in podnarečju. Tako se imenujejo vobče prebivavci balkanskih gor Balkanci (Балканджии, Балканци), prebivavci rodopske planine Planinci (Планинци), prebivavci sofijske, küstendilske in kratovske doline Poljanci, Poljci, Poljčani (Полянци, Полци, Полчене).

Južni Bolgari imenujejo severne pod skupnim imenom Zagorci (Загорци), nasproti temu imenujejo severni južne Otvъdenci (Отвъденци, Отвъдешни, Отейовчани, Отеюзлии). Toda Zagorce, ki so prišli od severa, najdemo tudi pri Ajtosu in pri Burgasu (do Mehmečkjöja in sv. Nikolaja med Burgasom in Sozopoljem). Med Balkanci razlikuje Miletič te skupine od vzhoda proti zahodu: Erkečane (Эркечани), Guličane (Гуличани), pri Črnem morju (dve veliki naselbini Erkeč, Gulica), Čengence (Чентенци, po naselbini Čenge), Rišane (Ришани, po selu Riš), Kotelence (Котленци po mestu Kotel nad Slivnim), Tičane (Тичани po reki in selu Tiča, tur. Čitak), Bebrovce (Бебровци ali Бебровени po vasi Bebrovo na jugu od Elene), Elenčane (Эленчани), Drjenovčane (Дрънговчани po selu Drjenovo, južno od Trnova), Trjevnjence in Gabrovce (Тръвненци in Габровци; Trjevna, Gabrovo, naselbini na jugu od Trnova), Trojanse (Троянци po gradu Trojanu na jugu od Lovča), Tetevence (Тетевенци; naselbina Teteven na za-

hodu od Trojana). — Priseljenci iz Rumelije imajo imena po tem, odkod so prišli: Odrinci (Одринци), Jambolci (Ямболци), Starozagorci (Старозагорци), Malkotrnovčani (Малкотърновчани), Glavanci (Главанци po selu Glavan pri Kavakli) in druga.

V bolgarski Macedoniji se srečujemo ravno tako z množico podobnih krajevnih imen. Mrvaci (Мърваци) se imenuje ljudstvo med Strumo, Rodopami v okolici Sjera, Demirhissara, Melnika, Drame, Nevrokopa in Bracigova. V zahodni Macedoniji na Diborskem je okoliš, zv. Mala reka (Мала Река); njegovi prebivavci so dobili plemensko ime Mijakov (Мияци, govorijo „миячки“). Ti Mijaki imenujejo zopet ljudstvo v okolici Kičeva, Bitolje, Priljepa in Velesa Brsjake (Бърсяци, prim. stare Βερσηται), sami se imenujejo Mijaki Pèkanci ali Pèkalnii*). Med drugimi macedonskimi lokalnimi imeni navaja Kančov dalje: Эсти — prebivavce kraja Župe na desnem kregu Črne Drine (v Korešti Эстеовци), Кековци — prebivavce Popolja (Пополе), Цуливановци — prebivavce zahodnega dela solunske ravnine, Кецкари — prebivavce sel: Lukovo, Jablatica, Selce-Župa, Nereze, Piskupština, Drenok, Modric, Улюфи — prebivavce sel: Steblevo, Ginejec, Sebišta, Borovo. Kičevski Brsjaki imenujejo kmete od priljepskega polja Turjake (Туряци), Priljepčani kmete od Morihova — Torlake (Торлаци), ime, ki se sliši tudi za ljudstvo iz caribrodске in pirotske okolice od sofijskih sosedov, da, tudi na jugu pri Turkih v okolici Gradca. Drugi podobni priimki dialektične posebnosti

*) Po revoluciji l. 1821 je bilo po celem svetu razpršeno bolgarsko pleme Dърzilov, Dърzilovcev (približno 5000 rodbin), ki je prej stanovalo v okolici Vodena in Ostrova, glavno v naselbini Dърzilovem.

so tudi imena Tokunci (Токунци zopet od Piročanov za ljudstvo iz okolice Sofije), Ninjovci za ljudstvo na Osemu, Marači za ljudstvo med Osemom in Iskrom. Mohamedanski Bolgari ob izviru Arde se imenujejo Ahrijani (Ахъряне; nastalo iz srednjeveškega Agarjani), med Dospatom in Mesto Češliji, Čečenci (Чешлии, Чеченци). Pod griči Šardagha do Dibre prebivajo po Zanetovu Torbeši (Торбеши).*)

O imenih starih Bolgarov (tako zv. ветхи, стари, ерлии Българи) smo govorili že zgoraj na str. 154. Tu je treba dodati, da se rabi za nje tudi posebno, zagonetno ime Нърсоји („хърцѡи“ ali „ѣрцѡи“, sing. m. хърцѡй, sg. fem. хърцѡика), besede, ki pomenijo tudi sploh prostega kmeta, človeka. Razprostirajo se od Črnega morja do Iskra in za njim (n. pr. na Vidinskem) na jugu do Strandže planine (na planini živijo že Rupci). Govorijo severnovzhodno narečje in se razlikujejo tudi v kroju. Tudi ženska oprava Balkancev v donavski ravnini se razlikuje po temni, volneni obleki, t. zv. sukmanu (krilu s stanom) od erlijskih žen, ki nosijo namesto krila spredaj in zadaj predpasnik.

Balkanske priseljence pri Šumnu, Razgradu in pri Ruščuku imenuje domače ljudstvo „črne“ (черни, чернитѣ) in to po črnih hlačah. Tudi na zapadu se razlikujejo balkanski „чернодрѣшковци“ in бѣлодрѣшковци“ iz nižin. Po kroju hlač se dalje delijo „беневречане“, „шалваране“ in „оряци“.

Neka posebnost so še bolgarski Šopi (Шопи). Pravi Šopi prebivajo na zahodu v küstendilskih gorah pri Kratovu, Radomiru, Brezniku in Sofiji in se začnejo po Brochu takoj pri gorah srbskobolgarske meje, pri

*) Prebivavci na izviru Bregalnice se imenujejo Pijan c (že v XII. stol. se navaja Πιάντζα).

Krivi Feji (Крива Фея) na vzhodu od Vranje, in se razlikujejo po obličju in po kroju (bele hlače) od drugih. Nekateri raziskovavci vidijo v njih slavizirano pleme staroveških traških Sapajov (Σαπαῖοι), tako kakor se zopet v imenu Rupcev išče ostanek staroveškega imena *Μερόπη*, ki je zgubilo nenaglašeni prvi zlog. Razen tega imenujejo vzhodni Bolgari tudi prebivavce iz okolice Vratec in Trna Šope, dasi tu sami ne rabijo tega imena. Po Miletiču se že v vasi Mečki (Мечка), ako gremo od Nikopolja na Pljeven, končajo „Hrѣcoji“ in začenjajo „Šopi“. V stari dobi pa Šopi niso šli čez Isker.

Tu bi še pripomnil, da eksistira na raznih mestih Bolgarske vrsta občin, zv. arnavtskih (Arnautlar), n. pr. v okraju varnenskem, provadijškem, razgradskem, kemanlarskem. Njih prebivavci so sicer deloma neslovanškega postanka (Albanci ali Grki), toda deloma so to tudi čisti Bolgari, katere so imenovali Arnavte samo zato, ker so prišli iz Macedonije iz okolice Kostura in Vodena (tako na pr. Arnavti od Silistrije, Razgrada, Bracigova). Zato primanjkuje vedno ponavljajočemu se mnenju o slovanskem (bolgarskem) postanku Čakonov in Majnotov iz južnega Grškega potrebnih dokazov.

O mohamedanskih Pomakih smo govorili že zgoraj (str. 165.) in ravno tako tudi o drugih krajevnih imenih musulmanskih Bolgarov, Ahrjani, Čečenci (str. 169.).

V severnovzhodnem kotu Bolgarske živijo zopet t. zv. Gagavzi — kristjani, ki govore turško*). To so pravi, t. zv. Хасъль-Гараузи ali приморски Гараузи, ki se razlikujejo od drugega dela, ki govori in čuti bolgarsko

*) O postanku Gagavzov je prepir. Jireček jih je imel za potomce Kumanov, Moškov vidi nasproti temu v njih ostanek Črnih Klobukov ruskih letopisov (Turkov — Uzov), Zanetov zopet ostanke starih povelžanskih Bolgarov.

in ki jih imajo nekateri za poturčene Bolgare (Българският Гараузи). Primorski Gagavzi prebivajo v Varni in v nekaterih selih (Kestrič Kara-Hussein, Dževizliji, Džaferliji, Ala-Klise, Gjaur-Sujutčuk, Ein-Kjōj, Kavarna, Bjela), bolgarski v nekaterih selih v okolici Varne in Provadija in glavno v selu Bejdantu v Dobrudži (Babadag).

Množica bolgarskih Gagavzov se nahaja tudi v Besarabiji v benderskem okraju, kjer so osredotočeni glavno v okolici Komrata. Moškov jih ceni na 70.000, toda v oficijalni statistiki so bili šteti za Bolgare (prim. zgoraj str. 161.). Za slovanske Bolgare v Besarabiji navaja Zanetov ime T u k a n i (Тукани).

Tudi z antropologičnega stališča razlikuje najboljši bolgarski strokovnjak dr. S. Vatev posebne skupine v celem bolgarskem narodu, toda ne moremo jih dosedaj spojiti z jezikovnimi. Očividno pa je, da se tudi vzhod Bolgarske razlikuje od zahoda, posebno od sofijskega kraja in od Macedonije in da ima tudi jug svoje posebne znake. Celotno je prišel Vatev na temelju merjenja 320.000 šolskih otrok, 36.000 vojakov in 1330 lobanj do sledečega zaključka o bolgarskem tipu: tipični Bolgar je srednje visok (razmerje 166·5 cm pri možeh in 156·7 pri ženah) in danes pretežno brunet (50% temnega proti 5% svetlega tipa; ostanek je pomešan). Toda treba je uvaževati, da je stopnja temnejše barve največja na vzhodu, v močno pomešanih krajih, dočim je na zahodu in v Macedoniji — v starem centru bolgarskih Slovanov — temni tip že redek. Nos ima Bolgar raven, visok zgornji rob očesne votline in tudi glavo ima visoko; kar se tiče širine glave, je tu 77% mezocefalnih (indeks 75—80). Srednji indeks je bil pri

vojaki 79:65 (v Macedoniji 79:46), pri lobanjah 77:97. Dolihoodne oblike so glavno na jugu, kratke na severozahodu, na jugu Macedonije pa stopi poprečni indeks nad 85.

§ 39. Slovani v Macedoniji. Kakor je bilo še zgoraj naznačeno, so postali Slovani v Macedoniji in v Stari Srbiji, t. j. v kraju površno omejenem*) na zahodu od Ohridskega jezera, Drina, Šardaghom, na severu od srbske meje, dalje od Osogovske in Rilske planine in na vzhodu od reke Meste (Karasa) predmet ostrih preprirov med Srbi in Bolgari, zakaj obe stranki menita, da imata dovolj vzrokov, da bi jih mogli narodnostno pripojiti bodisi Srbom, kakor hočejo prvi, bodisi Bolgarom po mnenju drugih. V ta prepir, v katerem se niso mogli tudi najboljši znanstveni delavci otrestiti enostranskega stališča, so posegli pogosto in v celoti objektivneje tudi drugi slovanski in neslovanski raziskovavci, glavno Rusi in iz kroga teh je nastala celo tretja teorija, po kateri niso macedonski Slovani niti Srbi niti Bolgari, ampak posebno, samostojno slovansko pleme *Macedonicev*. To je bilo n. pr. stališče P. Draganova leta 1887, v tem smislu je izdalo l. 1890 tudi petrogradsko Slov. blagotvor. občestvo narodopisno karto Balkana, ki sta jo izdelala Komarov in Zarjanek, in ravno to stališče zavzema danes znameniti srbski geograf-etnograf Jov. Cvijić.

*) Toda pojem Macedonije in Stare Srbije je negotov. Bolgari štejejo za Macedonijo tudi okolico Skopelj, Tetova, Kumanova, Kratova (na primer Brankov, Iširkov), nasproti temu prištevajo Srbi Skopeljsko in Tetovsko k Stari Srbiji (Cvijić, Belić) in v novejšem času Iv. Ivanić tudi Prilep, Bitolje, Ohrido in Veles tako, da gre meja čez Vardar pri Demi Kapu pod Velesom. Vse pod vplivom političnih ciljev.

Na polju znanstvene literature so se pečali predvsem zgodovinarji z razmerjem Macedonije napram srbski in bolgarski državi v minulosti, etnografi so primerjali običaje macedonskih Slovanov s sosednimi srbskimi in bolgarskimi; največ pa so delovali izmed vseh filologi, ki so iskali značilno karakteristiko jezika in dialektov macedonskih in ki so izkušali, kateri strani je bolj soroden, ali srbski ali bolgarski. Ta prepir je rodil znatno znanstveno literaturo, posebno v zadnjih 20 letih, toda vkljub temu ni poravnán in še dolgo časa ne bo, ker v njem navadno ne gre za znanstveno spoznanje, ampak predvsem za politiko.

In tu se vedno zopet najdejo vzroki, da bi ostal prepir neodločen. Srbi potrebujejo morje, in ker ne morejo priti sedaj do Adrije, kjer jim je vzela Avstrija prehod črez Bosno in Hercegovino, upirajo proseče oko k Belemu morju, specijalno k ustju Vardara, k Solunu, in se iz teh vzrokov trudijo kar najbolj povdariti vse značaje stare in današnje Macedonije, ki spričujejo, da spada k srbskemu narodu. Bolgari pa nasproti temu nočejo opustiti tega, kar danes faktično eksistira in kar tudi pretekle dobe izpričujejo, to je ožjo zvezo Macedonije z Bolgarsko. Poleg teh dveh glavnih pretendentov pa se oglašajo s svojimi silno pretiranimi zahtevami za Macedonijo tudi druge politične države, Grško, Rumunsko in seveda tudi Turško, ki sedaj pravno ima to deželo. A tudi druge, oddaljenejšie velesile ne pustijo Macedonije iz sfer svoje koristi, glavno Rusko, Italija in Avstrija.

Iz te mešanice literarnih teženj in političnih in znanstvenih del slede danes za objektivnega opazovavca za sedaj tile vidni zaključki:

1. Slovani v Macedoniji in Stari Srbiji predstavljajo ljudstvo, katerega narodna zavest ni do sedaj popolno in enakomerno razvita, ako jih primerjamo z obema slovanskima sosedoma. Pri tem pa ni dvoma, da se pretežni del teh Slovanov čuti in šteje za Bolgare (Българинъ), da priznava samostojno bolgarsko cerkev, katere glava je eksarh, ki prebiva v Ortakjöju*), in dalje, da je ime „Bolgar“ tu zgodovinsko, da ni nastalo šele vsled bolgarske cerkvene propagande zadnjih let. Dasi so bili ti kraji pripojeni tudi srbski državi, se ime Srbin ni obdržalo v ljudstvu. Zato je nova, politično-cerkvena bolgarska propaganda našla v celi zemlji silen odziv, dočim najde srbska uspešno bodočnost in ugodna tla kvečjemu samo v severnem kraju, ki je v dotiki in v sferi neposrednjih koristi in vpliva srbskega kraljestva, torej v t. zv. Stari Srbiji in Skopeljskem.

2. Tudi s filologičnega stališča se jezik macedonskih Slovanov, dasi tvori pravzaprav skupino lokalnih dialektov, ki se posamezno med seboj precej razlikujejo in ki tvorijo v celoti nekaj srednjega med štokavskim srbskim dialektom in vzhodnim, pravim bolgarskim jezikom, — vendar nagiba večinoma in po glavnih znakih bolj k bolgarskemu ko srbskemu govoru**). Edino severni del se bliža dialektičnemu vranjsko-niško-timoškemu pasu, ki ga prišteva prof. A. Belić srbskemu jeziku, toda tudi tu drugi filologi ž njim ne soglašajo. Iz teh vzrokov sem pripojil tudi zgoraj v tekstu in na pridéljeni mapi macedonske Slované k

*) Po Brankovu je v Macedoniji 77% eksarhistov in 23% patriarhistov. Če pa je novo štetje Hilmi paše pravilno, je razmerje popolnoma drugačno. Glej zgoraj str. 163.

**) Glavno je tu raba zapostavljenih členov, izguba deklinacije in ohranitev nosnikov.

Bolgarom, ker sem spoznal, da je samo v Stari Srbiji večja množica rodbin, ki se glasijo k srbskemu narodu.

3. Vrh tega je gotovo, da v prašanju, v koliko je Macedonija srbska ali bolgarska, danes ne odločajo niti sekundarni jezikovni kriteriji, niti narodopisni (n. pr. običaj slaviti „slavo“) — ampak drugi faktorji: zgodovinska tradicija, cerkvena in idejna prislušnost in politične težnje. Toda niti po tej strani ni v Macedoniji miru, ampak krepko gibanje, ki ga vodi agitacija. Deluje se s političnimi gesli, denarjem, šolo, cerkvijo od bolgarske in od srbske strani, in to so činitelji, ki lahko tuintam, kjer se z vspehom osredotočijo, napravijo iz manj zavednega človeka Srba ali Bolgara brez ozira nato, kako narečje govori. In ti faktorji niso dokončali svojega dela in ga ne bodo dokončali, dokler ne bodeta Macedonija in Stara Srbija v rokah bodisi Srbije, bodisi Bolgarske.

Ona država, ki bo nad deželama dalje časa vladala, jima bo šele mogla dati tudi trajen naroden značaj. Danes je Macedonija bolgarska — toda prašanje moči in bodočnosti je, ali bo vedno bolgarska ostala ali se deloma posrbila. Naravna rešitev bi nastala, ako bi prišlo Staro Srbsko v roke Srbom, Macedonija Bolgarom. S tem bi se tudi narodnostne razmere najnaravneje razvile in utrdile. Toda ali bo prišlo do te politične in s tem tudi narodnostne rešitve macedonskega prašanja, to je zelo dvomljivo.

VIII.

Število Slovanov.

§ 40. Vseh Slovanov na celi zemlji sem naštel za leto 1900 137—138 milijonov in to število bi po izvršeni reviziji l. 1908 spremenil na kakih 136·5 milijona, kar je razvidno iz sledečega pregleda:

Rusov	okrog	94,000.000
Poljakov	„	17,500.000
Luž. Srbov	„	150.000
Čehov in Slovakov	„	9,800.000
Slovencev	„	1,500.000
Srbohrvatov	„	8,550.000
Bolgarov	„	5,000.000

Skupaj l. 1900 okrog 136,500.000

Rezultat more biti samo približen. Kakor se je videlo iz statistik posameznih narodov, se da le redkokedaj točneje dognati število privržencev slovanske narodnosti, posebno na Balkanu in ravno tako v Nemčiji in v Avstriji. Števila slovanskih kolonistov izven Evrope pa so sploh le približno cenjena. Za primero navajam, da je Langhans l. 1900 cenil vseh Nemcev na svetu na 85 milijonov, l. 1904 Henoch na 82 milijonov*), torej za veliko manj nego samih Rusov. Prof. Florinskij je cenil v svoji knjigi „Слав. племя“ število vseh Slovanov na koncu l. 1906 na 148,521.000 duš. Ako vzamemo za temelj naš rezultat in če cenimo pri letnem prirastku 1·4 ‰, koliko bo Slovanov pri bodočem štetju l. 1910, nam pride približno 156—7 milijonov.

*) Med temi v Evropi 69,663.000, v Ameriki 11,600.000.

Dr. Dragotin Lončar:

Socijalna zgodovina Slovencev.

1. Slovenci so najzapadnejši del južnih Slovanov, ki so se v svoji sedANJI domovini naselili v istem redu, kakor so bivali poprej v pradomovini za Karpati. Kdaj so prišli Slovenci prvič v sedanje kraje, ne moremo povedati. Teorija o avtohtonizmu Slovanov ob Donavi in na Balkanu je izzvala odpor med najodličnejšimi slovanskimi in neslovanskimi jezikoslovci in zgodovinarji*). Nekak mejnik v naselitvi Slovencev je leto 568., ko so Langobardi zapustili Panonijo in odšli v Italijo. V družbi z Obri ali Avari so začeli Slovenci prodirati proti zapadu in jugu: pritisk sovražnih narodov ali pa nepremagljivo hrepenenje po osvojitvi novih dežel vsled nedostatne hrane je gnalo po zgledu germanskih plemen tudi naše pradede na jug in zapad

Slovenci so si morali z mečem v roki priboriti danešnje svoje ozemlje, kjer je bivalo prej staro keltsko-rimsko prebivavstvo, ki je bilo katoliške vere. To prebivavstvo so premagali in si tako ohranili svojo narodnost. Dr. Fr. Kos**) meni, da so Slovenci najbrže ravnali s prvotnim prebivavstvom bolj kruto nego germanska plemena. To se da sklepati iz tega, ker so bili Germani že kristjani — arijanci, Slovenci pa pogani: Germani so pustili rimskemu prebivavstvu večinoma življenje, a so se sami porimljanili in tako so nastali romanski narodi Italijanov, Francozov itd.;

*) Dr. Lubor Niederle, *Slovanské starožitosti*. Praga, II. del, 1. zvezek, 1906.

**) Dr. Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Ljubljana, I. 1902, II. 1906.

Slovenci so pa večinoma ohranili svojo narodnost, ker so iztrebili prvotne, na višji stopinji omike stoječe prebivavce. Staro, rimsko prebivavstvo se je ohranilo do danes v primorskih mestih. Slovenci so prevzeli od prvotnega prebivavstva mnogo imen za reke, mesta in gore, na pr. Sava, Drava, Mura, Soča, Celje, Ptuj, Alpe, Ture, Kras itd.

Slovenski svet visi proti vzhodu, kamor teče večina rek, zato so Slovenci od te strani prodirali ob rekah navzgor proti izvirom. Polagoma so zasedli sedanjo Kranjsko, Koroško, Štajersko, Goriško, Gradiščansko in vzhodno Benečijo (Furlanijo), dalje vzhodno Tirolsko in solnograški Lungau, njih naselbine so se nahajale po sedanji Dolnji in Gornji Avstriji ter po zapadnem delu Panonije. Zahodna meja slovenske zemlje je bila v VII. in VIII. stoletju od izvira reke Drave proti severu do gore Dreiherrenspitz, nato proti vzhodu ob grebenu Visokih Tur do izvira Mure, odtod proti severu ob razvodju med Salico, Muro in Anižo do gore „Dachstein“, dalje proti Totes Gebirge in ob razvodju med Trauno in Anižo k Donavi, kjer so se dotikali Čehov. Ob severni periferiji so jim zastavljali pot Nemci (Bavarci), ob južni pa Lango-bardi (Furlani).

Čeprav so se Slovenci razprostirali od izvira reke Drave do Panonije in od Donave do Jadranskega morja, vendar njih skupno število ni bilo veliko. Bili so splošno redko naseljeni in pomešani s tuje-rodnim življem. Navajeni izza svoje pradomovine ravnin ali nizkih brd, so se tudi v novi domovini najrajši naseljevali po takem zemljišču, dokler je bilo pač mogoče. Kjer pa so se doline polagoma vzdigale, na pr. ob Dravi in Savi, tam so prodrli daleč v nje.

Teorijo O. K ä m m e l a in V l. L e v c a, po kateri bi se bili Slovenci ogibali nižin in dolin ter se naseljevali po gorskih pobočjih, je že deloma izpodbil K r o n e s*), še bolj pa D o p s c h**). Ako bi se bili Slovenci gosteje naseljevali po goratih krajih, bi se ne bili mogli tako kmalu ponemčiti. Sicer nasprotuje K ä m m e l - L e v č e v i teoriji tudi krajevna nomenklatura***). Slovenska zemlja ni celota, namesto skupne enote se je razvilo več manjših ozemelj, kar je utemeljeno v zemljepisni legi. V nekaterih stoletjih smo izgubili polovico svojega ozemlja: Slovence so zadele večje teritorialne nego jezikovne izgube.

2. Slovenci in Obri nastopajo iz početka združeni. Bili so si vojni zavezniki, ker jim je tako kazala medsebojna korist. Obri so bili izključno roparsko ljudstvo, Slovenci pa so bili obdelovalci in oskrbovatelji njih zemlje, zato pa so imeli v njih krepke zaveznike v boju. Obrska nadoblast nad Slovenci ni mogla biti velika, kajti Slovenci so dostikrat na svojo roko udarili na kakega sovražnika brez obrskih poveljnikov in brez obrskega nadzorstva.

Pozneje se je zavezniško razmerje med Slovenci in Obri izpremenilo. Obri so hoteli popolnoma gospodovati nad Slovenci, ki so se morali s sovražniki sami bojevati, dočim so Obri ostajali doma in si prillašali plen. Ob zimskem času so hodili med Slovence

*) Dr. Franz von Krones, Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer. Stuttgart, 1889.

**) Dr. Alfons Dopsch, Die ältere Social- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven. Weimar, 1909.

***) Velika škoda je, da prezgodaj umrla slovenska znanstvenika I v. K u n š i č in V l. L e v e c nista mogla izvršiti svoje skupne ideje, izdaje „Zgodovinskega imenika krajev na Slovenskem.“

in živeli na njih stroške, s silo jim jemajoč žene in hčere ter nakladajoč jim razne davke. Seveda si obrskega gospodstva ne smemo misliti pravno urejenega, stalnega in povsod enakega; bilo je marveč le faktično, v kolikor in kadar močnejši obvlada slabejšega. Obrske oblasti, ki je trajala kakih 50 let, je rešil Slovence Samo (623—658), združivši severne in južne Slovane v zavezniško državo, ki je bila kos Obrom, Frankom in Langobardom. Zato vidimo, da so takrat imeli Slovenci, ki so jim vladali domači vojvodi, mir pred sovražniki. Toda po Samovi smrti je razpadla njegova država in začeli so se novi boji z Langobardi, Bavarci in Obri. Slovenski vojvoda Borut je bil sam preslab, da bi bil odgnal Obre; prosil je pomoči pri svojih sosedih Bavarcih, ki jo je drago plačal: Bavarci so pomagali pregnati Obre, zato pa so morali Slovenci priznati oblast Bavarcev, ki so bili podložni Frankom. To se je zgodilo v prvi polovici VIII. stoletja. Ko si je pozneje Karol Veliki podvrgel bavarsko vojvodino in Langobarde ter uničil Obre, so prišli vsi Slovenci okrog leta 800. naravnost pod frankovsko oblast: t. zv. karantanski (t. j. oni, ki so bivali po današnjem Koroškem, Kranjskem, zapadnem Štajerskem, vzhodnem Tirolskem, južnem Solnograškem in južni Dolnji Avstriji), panonski (t. j. oni po vzhodnem Štajerskem, zapadnem Ogrskem in severnozapadnem Hrvaškem), kakor tudi Slovenci po Benečiji, Goriški, Gradiščanski in Istri. Karol Veliki je izpočetka pustil Slovincem njih domače kneze in vojvode, da bi se ljudstvo tem laže privadilo tuje vlade in vere. Ko so se pa združeni Slovenci, Hrvati in Srbi pod vodstvom panonskega vojvode Ljudevita, ki je vladal na ozemlju med Dravo in Savo, uprli frankovski oblasti in bili

poraženi, tedaj so Slovenci izgubili domače kneze, a namesto njih so prišli nemški grofje. Frankovsko gospodstvo je za vedno uničilo slovensko samostojnost v začetku IX. stoletja.

3. Prvi poizkusi pokristjanjevanja Slovencev spadajo v VII. stoletje, ko je vladal Samo. Sv. Amand, škof utrechtski, je hotel doseči med Slovenci mučeniško krono. Njegovo prizadevanje ni imelo trajnega uspeha, niti mučeništva ni dosegel. Ko so prišli Slovenci za vlade Boruta pod bavarsko-frankovsko oblast, tedaj se je začelo uspešno pokristjanjevanje in sicer na severu iz Solnograda (škof Virgilij), na jugu iz Ogleja (patrijarh Pavlin II.). Karol Veliki je leta 811. določil, da bodi reka Drava od svojega izvira pa do izliva v Donavo meja med obema tekmečema: pokrajine severno od Drave so bile izročene nemškemu Solnogradu, dežele južno od Drave italijanskemu Ogleju.

Pokristjanjevanje po nemškem duhovništvu je škodovalo slovenski narodni in politični individualnosti. S krščanskim križem se je družil nemški meč. Slovenci so plačevali novo verstvo z izgubljanjem svoje narodne in politične svobode. Oznanjevavcem novega verstva je bila bolj pri srcu desetina nego Kristusov nauk: učeni Alcuin je moral svariti pred takim počenjanjem solnograškega nadškofa Arna in opominjati oglejskega patrijarha Pavlina, naj odlaga z desetino. Slovenci so se upirali krščanstvu, ki jim je donašalo desetino in uničevalo stare šege in navade, narodno in politično svobodo. Nemški vladarji so dobro vedeli, da si ne podvržejo Slovencev, dokler jim ne uničijo poganstva, ki je bilo steber njih neodvisnosti. Pohlepnost po bogastvu in nenasitna lakomnost sta bili najkrepkejši oviri razširjevanju krščanstva.

Plačevanje cerkvene desetine je bilo izmed glavnih zaprek. Končno je zmagal meč. Zato se pa tudi prav nič ne čudimo, da krščanstvo v tej obliki ni prinašalo sadu višjega duševnega, kulturnega življenja.

Vse drugačne nego pri karantanskih, so bile iz početka razmere panonskih Slovencev. Solunska brata sv. Ciril in Metod sta učila krščanstvo v duhu in resnici v slovanskem jeziku; zato sta prinašala kulturo. Položila sta temelj višjemu duševnemu življenju: figurativna pisava se je umaknila fonetični, tradicionalno slovstvo se je izpopolnilo z umetnim. Žal, da si je zopet krščanstvo sile podjarmilo krščanstvo duha: slovanski knez Svatoopluk je s svojo samopašnostjo, omejenostjo in nezmožnostjo pomagal Nemcem, da so uničili delo solunskih bratov, ki je ostalo za Slovence brez trajnega in plodnega vpliva. Panonski, kakor karantanski Slovenci so zapadli letargiji, iz katere jih je zbudilo še le XVI. stoletje — doba reformacije.

4. Obenem s pokristjanjevanjem se je začela med Slovenci nemška kolonizacija. Po frankovskem vojnem pravu je pripadala kralju vsa ona zemlja, ki si jo je pridobil z orožjem v roki, dalje oni svet, ki ni imel gospodarja in končno to, kar se je konfisciralo zaradi veleizdaje in nezvestobe. Ako pomislimo na to, koliko so trpele slovenske pokrajine od rimskih časov pa do Karola Velikega, potem si lahko predstavljamo, da je bila ogromna zemlja prazna in brez gospodarja. Kralj je dal svojo imovino, komur je hotel, v dar ali v užitek, beneficij: zasluženim velikašem, škofijam in samostanom. Ti fevdniki so naseljevali nemške kmete in obrtnike. Tako so zasedli Nemci zlasti gorate kraje severnega Štajerskega in severnega Koroškega, ker je bil ta svet malo ob-

ljuden in obdelan, dočim so rodovitnejši deli južnega Štajerskega in Koroškega ostali slovenski. Naselnikom so se obetala obširna zemljišča, popust davka in vojaške dolžnosti. Tudi južno od Drave med večino slovenskega prebivavstva je naseljevala nemška gospoda nemške kmete. Najstarejši urbar brižinskega gospodstva v Škofji Loki iz leta 1160. našteva 108 nemških in 153 slovenskih kmetij. Ravno tako je bilo drugod, na pr. v Velesovem na Kranjskem, na Bizeljskem in v Podčetrtku na Štajerskem itd. Na drugi strani so si pa tudi nemški meščani pridobivali posestva na kmetih sredi slovenskega prebivavstva. Na ta način so zlasti na Koroškem (Velikovec) in Štajerskem (Celje, Maribor, Ptuj) nemška mesta širila svojo moč in vpliv med slovensko okolico*). Na slovenskem ozemlju so se naseljevali Bavarci, Franki in Sasi, ki jih je morebiti Karol Veliki zaradi njih upornosti dajal med Slovence, kakor je to delal ž njimi drugod. Najprvotnejši in najpriljubljenejši način kolonizacije je bil ta, da so se prisvajala plodovita zemljišča, ki so se šele pozneje pravno potrjevala. Mnogokrat se kolonizatorjem ni zdelo niti potrebno iskati potrdila svoji novi posesti. V X. stoletju so napravili cel kup ponarejenih listin, pripisovanih Karolingom, v katerih so pomešane prave daritve z izmišljenimi. Solnograški in pasovski škof n. pr. sta množila svojo moč na ta način, da sta pomagala svojim prijateljem in pristašem dobivati kraljevska zemljišča**). Tudi slovenski knezi in plemiči so dajali škofijam in samostanom posestva v dar.

*) Krones, I. c.

**) Simon Rutar, Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. stoletja. Ljubljanski Zvon, 1882.

Nemško kolonizacijo v Panoniji so zaustavili Madjari, ko so 907. leta porazili bavarsko vojsko Luitpolda: za pol stoletja je ponehal v teh pokrajinah frankovski vpliv. Sicer je panonsko slovanstvo postalo plen Madjarov, vendar je bilo južno Štajersko rešeno za slovenstvo, ko so se po porazu Madjarov ob Lechu leta 955. odprla vrata na stežaj nemškemu naseljevanju, ki se je pričelo sedaj z mogočnim tokom. Od IX. stoletja pa skoro do konca srednjega veka so prihajali tuji naselniki na slovenska tla. V XII. in XIII. stoletju je bila brez prelivanja krvi in brez hrupa ponemčena vsa periferija od Slovencev zasedene zemlje. V začetku novega veka je bila nemška kolonizacija že končana.

Da si je vsaj del koroških in štajerskih Slovencev ohranil svojo narodnost, na to so vplivali razni vzroki. O Madjarih sem že govoril. Ivan Vrhovec*) omenja troje vzrokov: 1. v prvi vrsti morda dejstvo, da so Slovenci sprejeli krščanstvo in da so Nemci ravnali pravičneje ž njimi; 2. Jugoslovani so imeli čisto drugačne nemške sosedo nego severni Slovani: Bavarci so bili predvsem kristjani, Sasi pa so se borili za svojo svobodo do zadnjega in so se malo brigali za krščanstvo, toda bili so izvrstni germanizatorji; 3. karantanski Slovenci južno od Drave niso spadali pod solnograško nadškofijo, ampak pod oglejski patrijarhat, ki je bil slovenstvu preje prijatelj nego nasprotnik.

Res je, da so se Sasi krčevito držali svoje plemenske individualnosti; res je pa tudi, da so n. pr. bavarski škofje iz koristolovja z uničevanjem Metodovega dela pripravljali pot nemški politiki. Ali niso

*) I. V. (Ivan Vrhovec), Grmanstvo in njega upliv na Slovanstvo v srednjem veku. Ljubljana, 1879.

bili dalje Slovenci ravno tako strastni in divji nasprotniki krščanstva, kakor n. pr. polabski Slovani, dokler so pač mogli? Značilno je vsekako, da je izraz „krščenik in krščenica“ pomenjal (ponekodi še danes) hlapca ali deklo. Solnograški nadškofje so se nad dvesto let trudili, predno so navadili Slovence, da so plačevali desetino. Kompaktna naseljenost Slovencev južno od Drave, kjer so se posamezni nemški otoki poslovenili, prihaja brezdvomno med prvimi vzroki v poštev pri prašanju, zakaj Slovenci niso izgubili popolnoma svoje narodnosti; saj vemo, da so bile na Slovenskem teritorialne izgube večje nego jezikovne.

5. Nemško naseljevanje je škodovalo Slovincem teritorialno in s tem narodno predvsem ob periferiji. V središču ni bila kolonizacija in germanizacija tako silna; za to pa je tu srednjeveški pravni in družabni red, fevdalizem, uničeval Slovence socialno in s tem obenem narodno. Tu je treba pripomniti, da so bile med Slovenci že tudi poprej stanovske razlike: domnevana staroslovanska demokratičnost je idealizacija. Prvotno slovensko plemstvo je vedno bolj izginjalo: mnogo ga je padlo v bojih, ostali so se polagoma potujčili; asimilacija s tujerodnim življenjem je donášala plemstvu gospodarsko korist in s tem družabni vpliv. Svobodni slovenski posestnik se je začel pogrezati v podložništvo in suženjstvo. Vsi tisti, ki so se uklonili tujemu gospodstvu še le potem, ko jih je k temu prisilil meč, so po vojnem pravu izgubili svojo svobodo in njih zemlja je prešla v last zmagavcev: ujetniki v boju in uporniki so postali sužnji, mrtvo blago, ki se je kot delavna moč darovalo, zamenjavalo ali prodajalo na trgu. Graščak je imel celó pravico, da je razveljavljajl zakonske zveze med sužniki. Papež

Hadrijan IV. (1154—1159) je izrekel odločno, da se zakonski sužnji ne smejo razporočati. Odslej so se priznavali otroci sužnjev za zakonske. Iz leta 1177. in 1178. sta se ohranili v arhivu nižjeavstrijskega mesta Stein poleg drugega dve carinski tarifi, v katerih se imenujejo kot izvozno blago tudi slovenske deklice („wendisch — slavische Mädchen“). Križarske vojne so pospešile živahno kupčijo po Donavi med Nemčijo in vzhodom. Ime Slovan je pomenjalo Nemcem in Italijanom sužnja. Suženjstvo se je sicer vedno bolj ublaževalo, sužnjem se je omogočevalo, da so se odkupili; vendar so se ohranile različne stopnje nesvobodnosti do najnovejšega časa (1781. in 1848.).

Nemški kralji so si v svojem stremljenju po cesarski kroni v Rimu morali predvsem zagotoviti prosto pot čez Alpe v Italijo. Ta pot je vodila skozi slovensko ozemlje. Zato vidimo, da so kralji darovali mnogo posestev zlasti duhovski gospodi, ker se jim je zdela najbolj zanesljiva, da jih podpira pri njih prizadevanju. Če se je pa duhovska gospoda v boju med cerkvijo in državo pridružila nasprotnikom države, potem so nemški kralji poizkušali, da podarjeno zemljo izvijejo iz rok duhovske gospode in jo izroče posvetni.

Posestva duhovske in posvetne gospode so ležala sredi svobodnih slovenskih posestev. Duhovski in posvetni mogotci so skušali zaokroževati svoja posestva s tem, da so mala gospodarstva spajali s svojimi v velike komplekse. To so kaj lahko delali, ker so imeli sodno pravico na svojem ozemlju. A tudi z nakupom in zamenjavo se je vršilo zaokroževanje. Cerkev je množila svoje bogastvo zlasti s tem, da so ji božjepotniki in križarji darovali, prodajali ali za-

stavljali svoja posestva. Plemiči in drugi bogatini so ob smrti zapuščali imetje cerkvam in samostanom bodisi iz dobrega namena, bodisi zato, da bi se z bogatimi darovi spravili s cerkvijo zaradi svojega pregrešnega življenja. Posvetni velikaši so množili svojo moč zlasti kot cerkveni branitelji ali zagovorniki (advocatus). Cerkve in samostani so prosili posvetne kneze, da so jim z orožjem branili njih imetje in pravice. Taki branitelji pa so mnogokrat postali tlačitelji, ki so si s cerkvenimi posestvi pridobivali oblast na škodo svojih varovancev.

Ravno tako in še v večji meri so postajali svobodni posestniki nesvobodni pod pritiskom ostrih vojaških postav srednjega veka. Kdor je imel svobodno zemljišče, je moral iti v boj, kadar in kolikorkrat ga je kralj pozval, a ves čas se je moral oskrbovati sam s hrano in obleko. In sedaj pomislimo na brezštevilne in dolgotrajne boje tistih časov, zlasti na jugu! Mali gospodarji so morali obubožati. Zato so se udajali posvetnim in posebno duhovskim velikašem v varstvo in jim prepuščali prostovoljno svojo posest, da so oni namesto njih prevzeli vojaško dolžnost. Na ta način so se svobodni posestniki oproščevali vojnega bremena, obenem pa so izgubili svojo prostost, ker so od svojega posestva plačevali davščino in bili navezani na grudo. Število nesvobodnih slovenskih, kakor seveda tudi nemških kmetov je vedno bolj naraščalo. Sicer je bilo razmerje med gospodarjem in podložnikom jako različno: ponekod je smel podložnik posestvo kot dediščino zapustiti svojim potomcem, ali ga prodati; drugod ga ni smel prodati; tretji zopet — to je bilo navadno na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Kranjskem — ni imel

niti pravice podedovanja. Poleg tega je moral podložnik dajati razne davščine in tlačaniti*).

Na kraljevskih in plemiških posestvih so delali nesvobodni slovenski in nemški kmetje kot hlapci in dekile edino za hrano, stanovanje in obleko, ali pa so dobivali kos zemlje za obdelovanje in dajali od tega davek v pridelkih. Poleg kmetov so bili na vsakem takem posestvu tudi nesvobodni rokodelci, ki so služili najprej svojemu gospodarju; kar jim je ostalo časa, so ga porabljali za svojo korist, da so delali za prodaj. Kmetje in rokodelci so si lahko kupili svobodo. Okrog stolic ali dvorov, kjer je bival vladar ali njegov namestnik, t. zv. palatinski grof, ter okrog gradov plemičev in škofov so se poleg grajskih služabnikov in vojakov (ministerijalov) naseljevali svobodni kmetje, rokodelci in trgovci, deloma zaradi varnosti, deloma zato, ker je bilo tu središče gospodarskega, trgovskega in političnega življenja. Na drugi strani so pa tudi nesvobodni kmetje in rokodelci uhajali v mesta, da si pridobe svobodo, ako jih ni zahteval nazaj njih gospodar v določenem roku. („Stadtluft macht frei.“)

To je bil početek mest razen onih, ki so se dvignila na temelju starih rimskih mest. Iz rokodelstva in trgovstva se je razvil oni ponosni stan meščanstva, ki je bil pri velikih narodih v srednjem veku nositelj svobode in napredka. Prijetno mestno življenje je vabilo tudi učene stanove in gospodo s kmetov v mesta, kjer je uživala pridelke svojih posestev in hotela kakor kmetom gospodovati tudi meščanom, ki

*) Dr. Franz Martin Mayer, Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf das Culturleben. Dunaj in Lipsko, I. 1900, 2. izdaja.

so se družili v trdne zadruge, s katerimi so si izvajali neodvisnost. Po naših primorskih mestih je prevladoval laški, drugod nemški živelj. Polagoma in nezavedno se je slovensko mestno prebivavstvo potujčevalo. Iv. Vrhovec*) navaja n. pr. izmed 272 novomeških hišnih posestnikov iz 1515. leta 98 s slovenskimi imeni, ki so pa že tako popačena, da je nekatera težko spoznati. Mestna uprava je bila urejena po nemškem pravu, v obrti in trgovini je odločeval nemški vpliv. O Ljubljančanih zatrjuje Valvasor, da so živeli mirno med seboj „kakor ovce v staji: Kranjci, Štajerci, Korošci, Hrvatje, Italijani, Tirolci, Bavarci, Sasi, Franki, Švabi, Šlezi, Moravci in Čehi, da, celo Danci, Pomorani, Holandci in Francozi so prihajali sem; tretjina meščanov so bili zgolj tujci.“ Nemški trgovci so se v Benetkah združili v t. zv. „schwäbische“ in „fränkische Tafel“, nikdar se slovanski trgovci ne imenujejo posebe, sedeli so v Benetkah z Nemci skupaj. Stavbarstvo je bilo izvečine v rokah tujcev.

6. Ko so si Nemci osvojili vse slovenske dežele, so jih združili v eno upravno celoto: v vojvodino Karantanijo ali Koroško, ki je imela na vzhodu in jugu svoje mejne pokrajine ali marke. Te mejne pokrajine so pač imele glede varstva mej samostojne zapovednike, mejne grofe, ki so bili sicer podrejeni koroškemu vojvodi. Karantanija ni bila z Nemčijo spojena v enotno državo z enakimi zakoni in enako upravo, slovenske dežele so obdržale svoje pravne običaje, svojo mero in denar. Za nemške koloniste so seveda veljali nemški zakoni. Pozneje se je spojilo slovensko, nemško in rimsko pravo, iz česar so nastali dež. zakoniki.

*) Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta. Ljubljana, 1891.

Dočim so izpočetka po Karantaniji vladali domači knezi, je po mejnih pokrajinah že Karol Veliki takoj nastavljal Nemce, ker se mu Slovenci niso zdeli dovolj zanesljivi. Ko so po uporu Ljudevita Posavskega prenehali domači knezi, je bila Karantanija tesneje spojena z vojvodino Bavarsko do 976. leta, toda imela je svoje upravitelje. Bavarsko-karantanski vojvodi so hrepeneli po neodvisnosti od nemškega cesarstva, zato je prišlo do delitve obeh vojvodin. A tudi karantanski vojvodi so hoteli postati neodvisni; Eppensteinec Adalbero je n. pr. celo sklenil zvezo s Hrvati, da bi odcepil Karantanijo od nemške države. Posledica Adalberovega upora je bila ta, da so nemški cesarji začeli ločiti mejne pokrajine od Karantanije in jih povzdigovati v samostojne vojvodine. To se je godilo z vzhodnimi in južnimi markami od konca XI. stoletja naprej. Tako so polagoma nastale sedanje dežele ali kronovine, po katerih so se še ohranili Slovenci.

Drobljenje slovenskega ozemlja je zlasti pospeševal fevdalizem. Okrožna ustava Karola Velikega je razpadla in fevdi so postali dedni. To se pravi: prejšnji kraljevski uradniki so se iz upraviteljev povzdignili v neodvisne vladarje svojih ozemelj. Prej so izvrševali kraljevske pravice (regalije) v kraljevem imenu, sedaj pa v svojem. Tako nastopajo večji kompleksi posestev, neodvisni od karantanske vojvodine; njih lastniki priznavajo le cesarja za svojega vrhovnega poglavarja, imajoč knežjo oblast. Predvsem so nemški cesarji podpirali cerkvene kneze in pospeševali njih moč, da bi jim pomagali krotiti preoblastne vojvode. Take cerkvene kneževine so bile na Slovenskem: oglejski patrijarhat, nadškofija solnograška, škofije

brižinska, bamberska, briksenška, krška; dalje domači in tuji samostani, ki so bili tudi kolikor toliko neodvisne države: Sv. Pavel, Osoje, Admont, Žiče, Gornji Grad, Stičina, Kostanjevica, Bistra itd.

Kar se tiče svetnega plemstva, omenjam najprej domače plemiče Seliče-Breže. Gotovo je bilo še več slovenskih plemiških rodbin, ki so se bile prostovoljno podvrgele Nemcem, si pridobile potrditev svojih posestev in daljnjo naklonjenost nemških vladarjev; toda od druge polovice XI. stoletja stopajo v ospredje vedno bolj nemške knežje rodbine namesto slovenskih, ki se potujčujejo. Take nemške dinastije so bile n. pr. Weimar-Orlamünde, traungauski ali štajerski grofje, Eppensteinci, Sponheimci, Ortenburžani, goriški grofje, Andechs-Merani, grofje huenburški in njih sorodniki celjski grofje itd. Pozneje so dobili slovenske dežele v oblast Babenbergovci, Přemysl Otokar II. in končno Habsburžani (od XIII. do XV. stoletja), ki so leta 1521. združili vse slovenske dežele (Koroško, Kranjsko, Štajersko in Primorsko), nekatere deloma že ponemčene, v eno politično celoto „Notranjo Avstrijo“ s skupno vlado v Gradcu, pri kateri so imele vse slovenske dežele svoje zastopnike. Pri tem je ostalo do 1783. leta, do cesarja Jožefa II., ki je ustanovil nova namestništva in jih podredil dvorni kanceliji na Dunaju. Od leta 1809. do 1813. je Napoleon I. zedinil večino slovenskih dežel v „ilirsko kraljestvo“, kar je trajalo tudi pod Avstrijo od 1816. do 1849. leta.

Duhovski in posvetni deželni knezi so svoja posestva izročali raznim plemičem v užitek in ti so posamezne kose zopet oddajali dalje. Deželni knezi so bili fevdni gospodje, obenem pa tudi sami vazali drugih vladarjev. Duhovski in posvetni velikaši, ministerijali

(knežji služabniki in uradniki) in deželnoknežja mesta so tvorili t. zv. deželne stanove, ki so se posvetovali in sklepali o sodstvu in upravi, o denarstvu in vojaštvu. Deželni knezi so bili izprva odvisni od deželnih stanov, pozneje za dobe absolutizma pa so oni stanovom diktirali svojo voljo (Postulatenlandtage).

Iz podanega teritorijalnega razvoja vidimo, da so z nekaterimi presledki skozi celi srednji in novi vek ostale slovenske pokrajine v zvezi med seboj. Toda te zveze niso narekovali narodni, marveč za dobe frankovsko-nemških vladarjev strategični oziri v svrhu državne obrambe proti Obrom in Madjarom, za vlade Habsburžanov sta zopet turška nevarnost in verski boj družila slovenske dežele in za Napoleona I. so bili politično-gospodarski oziri odločilni, da je ustanovil „Ilirijo.“

Iz zgodovinskega dejstva o skupnih razmerah med slovenskimi deželami izvajajo nekateri zgodovinarji, n. pr. Hitzinger*), Radics**), Rutar***) nekako slovensko politično, državno idejo. Nasproti tem izvajanjem moramo imeti pred očmi drugo, ravno tako zgodovinsko dejstvo: socialno strukturo srednjeveške družbe vobče in Slovencev posebe, ki nasprotuje domnevani slovenski politični ideji. Ne smejo nas pri tem motiti momenti, kakor pravni običaji itd., ki navidezno potrjujejo slovensko državno idejo, v resnici pa le dokazujejo, kako se je polagoma pripravljalo gospodstvo tujega življa. Ko je ta prišel do svoje absolutne moči, so odpadle še tiste oblike, ki bi naj spominjale na nekdanje slovenstvo, odpadle so, kakor

*) „Novice“, 30. štev. 1865.

**) „Triglav“, 66.—69. štev. 1865.

***) Simon Rutar. I. c.

hitro niso bile več potrebne. Zveza slovenskih dežel bi imela za nas državni pomen, ako bi si bili Slovenci ohranili tisti stan, ki je bil v tedanjih časih politični činitelj: slovensko plemstvo. Z izginjanjem slovenskega plemstva so tudi izginjale oblike, katerih nositelj je bilo. Slovenci niso mogli biti politični narod v državnopravnem smislu, ker so prezgodaj izgubili svoje plemstvo, ki je bilo v tistih dobah zastopnik državne ideje. Edini slovenski sloj je bilo takrat socialno nesvobodno ljudstvo, ki je kot narod v narodopisnem oziru moglo biti kvečjemu predmet znanstvenega preiskovanja, a nikakor ne političnega upoštevanja. Jo si p Apih*) poudarja prav, da ni bilo narodno nasprotje vzrok, da so deželni stanovi v „Notranji Avstriji“ nastopali proti centralni vladi, marveč stanovski interes, ki je branil provincialno, deželno samoupravo, da bi si obdržala gospodstvo nad podložniki in svoboščine nasproti centralni vladi. Deželni stanovi niso bili slovenski, niso bili politični zastopniki slovenskega naroda, ampak fevdalnih predprav na slovenskem ozemlju. Leta 1651. so upravitelji zbora sv. Jeronima v Rimu vprašali kranjske stanove, ali se smejo Kranjci prištevati Ilircem, t. j. Slovencem, ali ne, in so dobili odgovor, da se ima kranjski narod razumevati pod nemškim narodom, ker pripada kranjska dežela „sveti nemški državi“. Zato tudi ne smemo slovenskemu narodu prištevati tedanjih državnikov, učenjakov, vojskovodij, škofov: Herbersteini in Kacijanarji, Auerspergi in Lambergi, Valvasorji in Ravbarji itd. niso „domače gore listi“ (**)).

*) Josip Apih, Plemstvo in narodni razvoj. Ljubljanski Zvon, 1887.

**) Krones našteva v omenjenem spisu vse kranjske, štajerske in koroške plemiške rodbine do polovice XIII. stoletja.

Socijalna struktura srednjega veka nam torej kaže na Slovenskem naslednjo sliko: politično vladajoči sloj je tuje in potujčeno plemstvo; s plemstvom gospodarsko in politično tekmujoče meščanstvo je tuje in potujčeno; izobraženci, posvetni in duhovski, delujejo v smislu in duhu tuje kulture, v kateri so bili vzgojeni; edini slovenski sloj — nižje ljudstvo — je v svoji masi socijalno nesvoboden: Slovenec ne prihaja v poštev niti politično, niti kulturno, nit gospodarsko.

7. Bilo je v interesu cerkve in posvetnega plemstva, da je prvotno suženjstvo vedno bolj izginjalo. Kruto postopanje s kmeti je imelo to posledico, da so nesvobodni ljudje uhajali v mesta in trge ali si iskali boljših gospodarjev. Zato so graščaki dovoljevali, da so si tudi nesvobodni kmetje pridobivali osebno posestvo in pravica do zemljiškega uživanja je postala od XIII. stoletja naprej dedna, za kar se je ob nastopu novega zakupnika plačevala t. zv. umrlina; zemljiški lastnik je bil seveda še vedno graščak. Obenem so se uredile davščine in tlaka, kar je bilo za kmeta in njegove dediče obvezno in zapisano v t. zv. urbarijih.

Na ta način se je skoro okrepil kmetijski stan, dokler je trajalo naturalno gospodarstvo, ko je kmet vse davščine dajal v pridelkih. Zemljiški lastnik je zahteval toliko, da je živel razkošno; ni pa spravljaj pridelkov na kupe, ker bi se mu bili pokvarili. Toda popolnoma se je izpremenil položaj, ko se je začelo denarno gospodarstvo. Najprej se je v XIII. stoletju uvedla raba denarja v mestih, nato pa v XIV. in XV. stoletju tudi na kmetih. Denar se ne pokvari, kakor naturalni pridelki, za denar je na prodaj vse; zato so sedaj zemljiški lastniki zahtevali od svojih tlačanov

vedno več pridelkov, ki so jih lahko prodajali v mestih in trgih, ter si z denarjem kupovali druge potrebščine in življenjske udobnosti. Denarja jim ni bilo nikoli preveč, odtod čim dalje hujši pritisk na tlačana. Tudi zemlja je dobila sedaj večjo vrednost, ker so se njeni pridelki dali izpreminjati v dragoceni denar. Posledica tega je bila, da je plemenita gospoda skušala spraviti kolikor mogoče mnogo zemlje nase in da je bilo vedno več ljudi, ki jih ni mogla rediti domača gruda. Primo-rani so bili iskati si preživitka drugod, zlasti v vojski kot pešci najemniki, ker je bila iznajdba smodnika izpodbila vojaško in družabno stališče viteštva, namesto katerega je prišla pehota do veljave.

Položaj kmeta tlačana se je poslabšal z uvedbo rimskega prava. Rimsko pravo, sloneče na denarnem gospodarstvu, je dovoljevalo neomejeno zviševanje bremen. Vsa državna in deželna bremena so plačevali posvetni in duhovski gospodje, ki so jih zopet prevalili na ramena kmeta. Mesta so bila še v razvoju, davčni sistem še neurejen. Podložni kmet je bil skoro edino bogastvo plemstva in samostanov, ki so pobirali od svojih podložnikov davke zase, za deželo in državo. Vojne so bile v onih divjih časih na dnevnem redu: boji fevdalcev med seboj in s cesarjem ter z zunanjimi sovražniki.

Anton Kaspret*) je podal jasno sliko o tem, kako so graščaki zviševali svojim podložnim denarne in osebne davščine ter uvajali nove naklade in nena-vadno tlako proti določbam urbarijev. Tu navajam vse bistvene točke.

*) Anton Kaspret, Razmere gorenjskih kmetov okolo leta 1500. Ljubljana, 1893. (Izšlo najprej nemško v Mitteilungen des Musealvereines für Krain, 1889, nato slovensko v Ljubljanskem Zvonu, 1891).

Silno slabo se je godilo podložnikom zastavljenih graščin. Imetniki in upravniki takih graščin so kljub reverzom, da smejo zahtevati le davke, zapisane v urbarijih, zviševali vse davščine in vsako tlako. Podložniki so poleg navadnih urbarskih davkov plačevali tudi izredne naklade, ki bi jih bili morali plačati graščinski imetniki. Graščina je množila svoje dohodke s tem, da je nalagala prenaklade, t. j. kmet je moral za uživanje svojega zemljišča razen urbarskih davkov plačevati še posebno naklado. Še večji dobiček so imeli graščaki od kupne pravice. Podložnik si je kupil pravico, ne da bi bil pri tem kratil lastninsko pravo graščaka, da je smel zemljišče prodati ali zapustiti potomcem kot dediščino, tudi se mu niso smeli samovoljno zviševati davki. Če je pa zemljišče obdeloval nemarno ali se branil tlačaniti, je izgubil kupno pravico, kar se je večkrat zgodilo, ker so graščaki zviševali vse dolžnosti in davščine, čemur so se kmetje upirali. Komur se je preklicala kupna pravica, temu graščina ni povrnila denarja, ki ga je potrosil za zgradbo svojega doma, niti ga odškodila za trud, ki ga je imel z obdelovanjem zemljišč. Ako graščaki niso imeli formalno pravega povoda za razveljavo kupne pravice, so odkupovali kupna pisma in oddajali zemljišča kmetom, ki so obljubili plačevati večjo naklado. Kmetje so se nadalje pritoževali zaradi umrline. Po pravu je pripadala po smrti podložnika vsa dediščina graščaku, toda že v starih časih se ni postopalo tako strogo. Navadno je vzela graščina najlepšo živino v hlevu, t. zv. mrtvaškega vola, po smrti podložnikove žene pa njeno najlepšo obleko. Mnogi graščaki niti tega niso jemali, ker se jim je zdelo krivično. Izpregledali so ta davek, posebno tedaj, če je kmet kaj

volil cerkvi; dajala se je le primerna odkupnina, toda ta odkupnina je postajala pozneje vedno večja. Graščaki so pomnoževali svoje dohodke s tem, da so izumili nov davek: stavbnino. Od vsake hiše ali gospodarskega poslopja, ki si ga je postavil podložnik na zemlji svoje občine, je moral plačati pristojbino in sicer svobodni kmet enako kakor tlačan. Vsak kmet, ki je prodal hišo, travnik, njivo ali kaj drugega, je moral od tega dati desetino graščaku, ki mu je napisal prodajno pismo. Graščaki in njih oskrbniki so nalagali kmetom velike globe, ako niso izpolnjevali svojih dolžnosti, ako niso bili gosposki pokorni, ako ji niso izkazovali dolžnega spoštovanja ali ji celo kratili njene pravice. Kmetje so tudi trpeli škodo zaradi slabše kovanih novcev, kadar se je zahteval davek v gotovini. Graščaki niso hoteli jemati v deželi navadnih, manj vrednih novcev, ampak so zahtevali le dobre, polnoveljavne.

A ne samo davščine, tudi tlaka je postajala za podložnega kmeta vedno večja in hujša. Kmet-tlačan je bil dolžan opravljati graščaku na korist raznovrstno tlako: ročno, vozno itd. Po starem pravnem običaju ni bila tlaka odmerjena, marveč se je zahtevala, kolikorkrat je to hotel graščak za svoje osebne ali domače potrebščine, torej le za potrebo, ne pa za dobiček. Ko so se začele dolžnosti in davščine zapisovati v urbarije, takrat se je določilo, kakšno tlako mora opravljati posameznik in koliko dni v tednu. Ako je zahtevala graščina tlako, ki ni bila v urbariju, je navadno kmeta za to primerno odškodila. Proti pogodbi je bilo, da so pozneje graščaki nalagali kmetom neodmerjeno tlako, ne da bi jih bili za to primerno odškodovali. Celo vsak dan so morali tlačaniti, poleg tega je gosposka zahtevala zdaj osebno tlako, zdaj zopet robotnino, t. j.

odkupnino urbarskih dolžnosti v denarju, kakor ji je bolj kazalo. Graščina je odpravila plačilo za vozno tlako in je hotela imeti neomejeno tovarno tlako ali pa odkupnino. Prepiri med kmeti in graščaki so dalje nastajali zaradi tega, ker je gospoda kratila podložnikom uživanje graščinskih gozdov, iz katerih so po stari navadi dobivali drva in steljo. Zmede so bile tudi zaradi ribištva, lova in paše. Nekdaj so uživali te pravice samo deželni knezi in graščaki, polagoma so jih popolnoma ali nekoliko prepuščali svojim podložnikom, da so si s tem množili svoje dohodke ali pa so na ta način plačevali usluge. Pozneje so graščaki odrekli kmetom pravico do ribištva, lova in paše; iz dobičkaželnosti so proti obstoječemu pravnemu redu dajali prednost tujcem, ker so plačevali večjo desetino, poleg tega so še motili domačine v posesti. Tako so n. pr. gorenjske planine dobivali v najem in uživanje italijanski pastirji, ki so prvi učili Slovence planinarstva in sirarstva. Občine in zasebniki so zaman iskali pri gosposki pravice, varstva in zaščite. Graščaki so molče prepuščali svojim podložnikom, da so kratili pravice svojih sosedov, kakor so sami segali v pravice sosednih graščin. Kakšno je bilo pravosodje tiste dobe, razvidimo n. pr. iz pritožbe blejskih kmetov na briksenškega škofa leta 1515. Neki obdolženec je trpel 23 let v grajski ječi, ne da bi se mu bila dokazala krivda pred sodnikom. Še le, ko njegov porok ni hotel plačevati več stroškov za hrano, je bil jetnik prost!

Zanimivo sliko gospodarskega in socialnega življenja za dobe fevdalizma na Slovenskem nam podajajo regesti iz listin škofjeloškega gospodstva, ki jih je objavil dr. Fr. Kos*). Tu vidimo, kako je v XVI. sto-

*) Dr. Franc Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Ljubljana, 1894.

letju naraščalo število bajtarjev v gospodstvu brižinskih škofov; število kmetij je pa ostalo skoro isto. L. 1560. je bilo vseh loških podložnikov 1669, med njimi približno 343 bajtarjev in rovtarjev (županija Dovje ni všteta). Od leta 1560. do 1563. se je število bajtarjev pomnožilo za 48, od leta 1560. do 1577. za 231, to je več nego za tretjino, od leta 1560. do 1586. pa za 371. Leta 1590. je bilo vseh loških podložnikov: 1128 kmetov (večjih in manjših), 824 bajtarjev, 44 gostačev in 84 novinarjev (novih rovtarjev). Simon Rutar*) nam poroča o Tolminskem, da so se tam vedno bolj množili mali posestniki, ki so imeli samo $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ali le $\frac{1}{8}$ celega zemljišča.

Občutno škodo so imeli kmetje od tega, ker se jim je prepovedovalo trgovati na kmetih, pri cerkvah ali drugje razen v mestih; kajti v tistih časih so uživali le meščanje tržno pravico. Tudi obrt na kmetih se je prepovedovala. Proti trgovanju na kmetih, t. zv. „Geyhandel“, so klicala mesta na pomoč deželnega kneza. Vladarji so ščitili in širili mestne pravice, da so imeli v meščanih zaslombo proti plemstvu. Na Kranjskem je ta prepir med meščanstvom in plemstvom, ki nam ga je opisal Ivan Vrhovec**), trajal več nego tristo let in se končno dovršil s porazom nekdanjega trgovstva.

8. Neizmerno zlo so prizadevali posebno slovenskim podložnikom dolgotrajni turški napadi. Uničena polja, požgani domovi in gospodarska poslopja, v potokih prelita kri, oskrunjevanje in suženjstvo so bile posledice te najžalostnejše dobe v žalostni zgodovini slo-

*) S. Rutar, Zgodovina Tolminskega. Gorica, 1882.

**) Ivan Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Ljubljana, 1886.

venskega ljudstva. In česar ni ugonobil Turek, to so uničevale kobilice, slaba letina in kuga. Skoro cela tri stoletja in pol, nekako od 1396. do 1736. leta, so se vršili v daljših ali krajših presledkih turški napadi na slovensko ozemlje, zdaj večji, zdaj manjši.

Turških napadov ne smemo presojati z verskega ali narodnega stališča, kajti „dedni sovražnik krščanstva“ se je ravnal po političnih razmerah tedanjih časov. Zato moremo turške napade in njih pomen za slovensko socijalno zgodovino prav pojmovati, ako imamo pred očmi troje zgodovinskih dejstev.

Prvič: Slovanski velikaši v Bosni so klicali Turke na pomoč v boju zoper Luksenburžana Sigismunda, ogrskega kralja. Izrabivši prepire bosenskih velikašev med seboj in s Sigismundom, so se polagoma polastili Turki Bosne, od koder so napadali slovenske in hrvaške dežele*).

Drugič: Nemško cesarstvo, čigar del so bile slovenske dežele, se ni skoro nič brigalo, da bi resno odvrnilo pretečo nevarnost. Kdo bi naštel vse te državne zборе, kjer se je sicer mnogo govorilo o Turkih, a malo storilo uspešnega zoper nje! Poslanci se vselej še o tem niso mogli zediniti, kje bodo sedeli v zboru pri posvetovanju! Sebičnost in nesložnost nemških knezov je gledala v prvi vrsti nase: Slovenci smo jim bili predaleč in turška nevarnost zanje še ne tako blizu. Posamezne krščanske države so iz političnih vzrokov sklepale mir in prijateljstvo s Turki. Benečani so jih celo hujskali na druge in jih podpirali. Zoper Turka nabrani vojaki so se rabili za sebične namene. Ko pa sta dobila Karol V. in Ferdinand I. leta 1532. izdat-

*) Ferdo Šišić, Hrvatska povijest, Zagreb, I. 1906.

nejšo pomoč iz nemške države, nista izrabila prilike, kakor bi bilo pričakovati, nasprotno so španski in italijanski najemniki ob svojem povratku ropali in požigali po Štajerskem in drugod. Papeži so sicer večkrat pridigali križarsko vojno zoper Turke in oznanjali odpustke; a ravno isto so delali tudi zoper krivoverce. Zato nam bo umevno, da je bil boj s krivoverci kot z bližnjimi sosedi za krščanske vladarje bolj vablljiv od boja z daljnimi Turki, ki je zahteval več truda, a donasal manj koristi. Poleg tega se oni narodi, pri katerih je prodirala reformacija, niso mogli navduševati za papeževo vodstvo. Kako so protestantski stanovi pri nas pojmovali turško vprašanje, o tem povem več na drugem mestu. Ko je papež Pavel II. oznanil križarsko vojno zoper češkega kralja Jurija Poděbradskega, ki je bil utrakvist, se je vzdignil zoper krivoverca ogrski kralj Matija Korvin, zet njegov, pišoč papežu: „Bodisi zoper Čehe, bodisi zoper Turke, vselej je Matija in madjarski narod pripravljen tebi služiti.“ Krivoverski Čehi se stavijo v isto vrsto s Turki. In v vojni med zetom in tastom so se vršile nato grozovitosti, o katerih pravi Janez Parapat*), da bi si strašnejših ne bil izmislil zakleti sovražnik krščanstva, divji Turek.

Tretjič: Tudi deželni knezi in deželno plemstvo se ni zadostno brigalo za turške napade. Bilo je sicer mnogo zborov notranje-avstrijskih dežel, nalagali so se davki v ta namen, n. pr. leta 1470. t. zv. osebni davek, ki ga je plačeval vsakdo, celo berači in dojenčki;

*) Janez Parapat, Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence. Letopis Matice Slovenske za 1871. Ljubljana, 1872.

vendar pravega uspeha ni bilo, denar se je porabljal tudi za druge namene. Sebičnost deželnih stanov ter boji vladarjev med seboj in s plemiči so onemogočali odločen nastop. Turški napadi so celo služili posvetni in duhovski gospodi za pretvezo osebnim nameram. Ako pripoveduje zgodovina o junaških činih posameznih plemičev in o vzdrževanju vojaške granice*), česar nečemo podcenjevati, dasi je treba splošno pripomniti, da so podatki o številu kristjanov, ki so jih Turki ubili ali ujeli, kakor tudi poročila o krščanskih zmagah često pretirana: slišimo na drugi strani tudi o tem, da so se vitezi ob nevarnosti zatekali v svoje trdne gradove; da so Turki časih po več mesecev divjali po deželah, ne da bi se jim bil kdo postavil nasproti; da so se po tedanji vojaški uredbi pošiljali v boj najemniki, ki so potem, če se jim ni izplačevala najemščina, razsajali nič manj nego Turki, in da so se stanovi znali upirati in mešetariti s svojim deželnim knezom glede dovoljevanja potrebnih davkov, dočim so sami sebi dajali v dar ogromne svote za najrazličnejše namene: posvetni in duhovski gospodi so se popuščali davki, delili darovi za poslanstva, potovanja, ženitovanja, vojaško opravo, za zasluge itd.**).

*) Simon Rutar, Slovenske dežele in ustanovitev vojaške krajine za Ferdinanda I. Spomenik Matice Slov., Ljubljana, 1883.

**) Kako so gospodarili n. pr. kranjski plemiči z deželnim denarjem, o tem je priobčil zanimive podatke Ivan Vrhovec v svoji knjigi „Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih“. Naj navedem par posebno kričečih zgledov. Leta 1681. je podaril deželni zbor deželnemu oskrbniku grofu Gallenbergu 10.000 gl., če jih more izterjati od koroške dežele, ki je bila dolžna Kranjski 50.000 gl. Leta 1682. je podaril od istega dolga deželnemu glavarju na njegovo prošnjo 17.000 gl. za zasluge. Leta 1684.

Slovenci so bili navezani v boju zoper Turke skoro edino samo nase, zlasti še tudi zato, ker Turki niso imeli navade, da bi bili dolgo oblegali mesta in gradove, marveč so nepričakovano pridirjali in se z ropom obloženi zopet vračali. Največ je na ta način trpelo kmetско ljudstvo, veliko manj plemstvo in meščanstvo, dasi sta seveda zaostajali tudi obrt in trgovina. Da se vsaj nekoliko zavarujejo pred turškimi napadi, so si kmetje sezidali sami t. zv. tabore*), t. j. ogradili so griče ali pa si utrdili vaške cerkve, kamor so pobegnili v slučaju napada s svojo imovino. Prihod sovražnika so naznanjali z grmadami po visokih gorah od Kolpe do Karavank. Razen tega so morali tlačaniti še pri utrjevanju mest in trgov.

Podložniki so dobro uvidevali, da jih gospoda ne ščiti, kakor bi bila njena dolžnost, zato so se večkrat pritoževali. Koroški kmetje so leta 1474. v Wolfsbergu zbranim kranjskim in koroškim stanovom dostojno, toda odločno povedali, da jim odpovedo urbarske davščine, ako jim bodo še dalje nakladali turški davek, ne da bi odpodili Turke. Ravno tako poročajo štajerski deželni stanovi, zbrani v Mariboru 1474. leta, svojemu cesarju Frideriku III., da so kmetje zaradi vednih napadov obupani, da so pripravljeni

je popustil deželni zbor brez ugovora grofu Lanthieriju 15.000 gl. davka, češ, da je prevzel po svojem očetu popolnoma zadolžena posestva, da je bil takrat še jako mlad in da ga je zadelo mnogo nesreč. Leta 1740. so očitali ljubljanski meščani deželnim stanovom, da so podarili knezu Auerspergu 90.000 gl., baronu Raunachu 40.000 gl., baronu Apfalternu 15.000 gl. itd.

*) Franz Levec, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien. Ljubljana, 1891. (Izšlo najprej v Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach, 1891.)

odreči graščaku pokorščino, pridružiti se Turkom ali se pa izseliti. Zlasti koroški kmetje so po poročilu kronista Unresta hudo godrnjali zoper gospodo in jo dolžili naravnost skrivne zveze s Turki. Zato so se tudi koroški kmetje prvi uprli svojim graščakom leta 1478. Parapat*) meni, da je bilo gospodi skoro všeč, ako tujci krote uporne kmete. Ko je minila turška nevarnost, so prihajali plemiči iz svojih trdnih gradov in stikali za uporniki. Kar je ušlo turški sablji, to je krvavelo pod krščanskim mečem graščakov. Reva in beda sta naposled dospeli tako daleč, da so krščanski stariši sami radi dajali svoje otroke v turško sužnost, dočim so jih bogatini lahko odkupovali.

Turški napadi so občutno slabili gospodarski položaj slovenskega kmeta in so v vzročni zvezi s kmetskimi upori, na kar primerno opozarja dr. Vladimir Levec**). Zato tudi vidimo, da so bila glavna središča kmetskih uporov ravno tam, kjer so bila izhodišča turških napadov: na Dolenjskem, kamor so pridirjali Turki iz Bosne in sicer bodisi proti kranjsko-štajerski meji ob Brežicah in Krškem, bodisi proti kranjsko-hrvaški meji po Beli Krajini in Kočevskem.

9. Edina tolažnica, ki naj bi bila slovenskemu tlačanu lajšala težke ure življenja, bi bila mogla biti takrat po svojem poklicu — cerkev. Toda celo javno in zasebno življenje proti koncu srednjega in v začetku novega veka je bilo polno podivjanosti, razuzdanosti in nevednosti, zato je tudi cerkev plavala v tem splošnem toku.

*) Janez Parapat, l. c.

**) Dr. Wl. Levec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark. Mitteilungen des Musealvereines für Krain, 1903.

August Dimitz*), dr. Josip Gruden**), Anton Kreml***), Simon Rutar****) in drugi zgodovinarji nam slikajo tedanje cerkvene razmere na Slovenskem, ki so bile bistveno povsod enake.

Predvsem moramo vedeti, da so bili višji duhovniki izvečine tujci, zlasti iz plemiških rodbin, bolj diplomati in vojaki nego dušni pastirji, ki so kopičili bogastva s tem, da so uživali dohodke od več služeb obenem; dunajski škof Slatkonja n. pr. je imel vsaj začasno kar enajst beneficijev. Lastniki cerkvenih beneficijev so dajali dohodke svojih župnij v najem, jih zamenjavali ali zastavljali kakor tržno blago. Nižja duhovščina (vikarji in kaplani), ki je za malo plačo opravljala duhovsko službo in si sama volila svoje duhovne pomočnike, je bila silno nevedna in ni imela niti za izvrševanje svojega poklica zadostnega znanja. Svoj posel je opravljala kot obrt in se obenem pečala s postranskimi opravili, ki so kaj donašala, n. pr. s krčmarstvom in konjarstvom. Še v drugi polovici XVIII. stoletja nahajamo v Loškem Potoku na Dolenjskem župnijskega vikarja, ki je bil obenem dacar, zakonski posredovavec in konjederec*****).

*) August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*. Ljubljana, II. 1875, III. 1875.

**) Dr. Jos. Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*. Ljubljana, 1908.

***) Anton Kreml, *Dogodivšine štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence*. Gradec, 1845.

****) S. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*. Gorica, 1882. — *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Ljubljana, 2. snopič, 1893.

*****) Dr. Ivan Prijatelj, *Donesek k jezikovni in socialni zgodovini slovenski. Naši Zapiski*, Ljubljana, 1909.

Splošna navada je bila takrat popivati, kleti, igrati s kockami in nositi smešne mode. Duhovščina ni bila skoro nič boljša. Dokler se je bojevala cerkev z državo in je prevladoval duh papeža Gregorja VII., so živeli duhovniki bolj zgledno. Ko pa je bila cerkvena moč utrjena, se je duhovščina udajala razuzdanosti: konkubinatu in požrešnosti*). Posamezne izjeme ne prihajajo v poštev, ker so izobraženejši krogi, t. zv. humanisti, tvorili zase poseben učenjaški stan, ločen od nevednega ljudstva. Za delitev zakramentov in za izvrševanje cerkvenih opravil je zahtevala duhovščina pretirana darila, sicer je odrekala duhovniške funkcije. Proti plačilu je odvezovala grehe, kakor prešuštvo, uboj itd., nosila je orožje, se prepirala in pretepala. Take in podobne pritožbe so predložili deželni stanovi cesarju Maksimilijanu I. v Innsbrucku 1518. leta**). Duhovnik dostikrat ni umel narodnega jezika, ker je po slovenskih krajih služilo mnogo nemških in laških duhovnikov najemnikov poleg hrvaških glagoljašev, ki so za plačilo od kraja do kraja maševali in se tako preživljali. Nižji duhovniki so za denar igrali komedijo, čarali, kopali zaklade, delali sleparske čudeže, šolali otroke itd.***) Po Tolminskem je bilo vse polno takih mašnikov, ki so smeli le maševati in samo v sili deliti zakramente. Ti duhovniki, imenovani „Messenstecher“, „Messenhaspler“ in „schwärmende Priester“, so hodili okoli po vaseh, kjer so bile cerkvice, nagovarjajoč ljudi, naj jim dajo za maše, ker ne zahtevajo toliko, kakor

*) Krempl pripoveduje v omenjenem spisu, da so si menihi vsled samega dobrega življenja in brezdelja trikrat na leto puščali žilo.

**) Dimitz, I. c. II.

***) Anton Krempl, I. c.

drugi redni duhovniki. Bili so zelo neomikani, ker niso znali drugega nego maševati, in delali s svojim nespodobnim vedenjem pohujšanje. Slepili so ljudi z blagoslovljenimi podobami, čudodelnimi molitvami, zagovarjanjem itd. Še proti koncu XVIII. stoletja je imela cerkvena oblast opraviti ž njimi*). Mnogo je bila kriva tej podivjanosti tedanja cerkvena razcepljenost slovenskih dežel. Oglejski patrijarhi in solnograški nadškofje se niso brigali za svojo škofijo, vsa cerkvena uprava je bila skoro izključno v rokah arhidijakonov, ki si jih je volila duhovščina sama in krepko branila to svojo pravico.

Res je, da so se v cerkvi sami pojavljala stremjenja za izboljšanje slabih razmer, toda brez uspeha. Srednjeveški cerkveni univerzalizem je bil zgrajen za ves svet na šabloni, ki ni imela temelja v realnem življenju, ker ni upoštevala pogojev pozemskega bivanja. Njen nadzemeljski vzor je moral priti v ostro nasprotje z dejanskimi razmerami človeka, kakor mu jih narekujeta priroda in družba. Zato so ostali vsi poizkusi cerkve po preuredbi brezuspešni, dokler se ni pojavila opozicija, izhajajoča iz načel, ki so bolj odgovarjala človeški prirodi in sodobni družbi. Reformacija je bila naravnost kulturna potreba, zlasti za male, nesamostojne narode, ki so ž njeno pomočjo začeli višje duševno, svoji osebnosti primerno življenje.

Reformacijske ideje so našle na Slovenskem ugodno zaslombo pred vsem med ono duhovščino, ki je bila literarno izobražena in vneta za svoj poklic. Ta duhovščina so je zbiral okrog Primoža Tru-

*) S. Rutar, l. c.

barja, ki je bil izšel iz domačih tal kot sin slovenskega podložnika. Indiferentni, neuki cerkveni najemniki višje duhovščine pač niso mogli biti nositelji reformnega gibanja. Prvi dve slovenski knjigi, Trubarjevi (1550), prva stanovska gimnazija v Ljubljani (1563), prva tiskarna v Ljubljani (Mandelčeva, 1575), prva slovenska slovnica (Bohoričeva, 1584) in prvi (Dalmatinov) slovenski prevod vsega sv. pisma (1584) so kot plod reformacije stebri slovenske literature in kulture*).

Dr. Ivan Prijatelj**) je pokazal, kako je reformacija zbudila v Slovencih smisel za idealno, premišljeno in navdušeno delo, kako je dvignila verstvo iz materialističnega pojmovanja in čustvovanja, kako je zboljšala nравnost ter spoznala važnost šolstva in izobrazbe. Nikakor ne gre zmanjševati pomena slovenske reformacije s tem, da se v prvi vrsti poudarja razloček med namenom in sredstvom ter se danešnji pojem narodnosti, ki se je oprostil verskega okrilja, prenaša v preteklost. Seveda je bila tiskana knjiga sredstvo, da se je širila reformacija, ko je bila ustna agitacija prepovedana in združena s smrtno nevarnostjo. Toda pozabiti ne smemo zgodovinskega dejstva, da je bilo takrat krščansko verstvo edino polje duševnega življenja za preprostega človeka. Bogati sloji, plemstvo in meščanstvo, niso direktno potrebovali krščanstva za svoje duševno obzorje, za razvedrilo in krepilo v bojih vsakdanjega življenja,

*) Članek Fr. Levca o kranjski zgodovini v publikaciji „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Krain.“ Dunaj, 1891.

**) Dr. Ivan Prijatelj, O kulturnem pomenu slovenske reformacije. Ljubljana, 1908.

ker so se lahko naslajali z literarnimi in umetniškimi produkti stare grško-rimske kulture, ki jim je bila pristopna in jim dovoljevala vsakovrstne užitke. Ravno v tej prehodni dobi iz srednjega v novi vek je mogočno oživila antiška kultura: renesanca in humanizem, ki so ji v svoji notranjosti udano služili posvetni in duhovski mogotci, čeprav so se na zunaj odevali v plašč krščanstva*). Preprosti človek vsega tega ni mogel, ker ga niso usposobljala za to niti omika, niti njegova sredstva. Temu človeku, „zagnanemu v svoje cerkve in tabore, trpinčenemu od ljudi in prirode“**), je moglo biti krščanstvo edina pomoč in edino upanje. In kakšno je bilo krščansko verstvo v svoji konkretni obliki — srednjeveški cerkvi? Slišali smo že, kakšno; zato je umestno prašanje: Kakšen vpliv in zgled, kakšno duševno tolažbo in vodstvo so dobivali slovenski kmetje od takega duhovništva?

Z druge strani se poudarja, da je bilo kljub propalosti duhovščine razvito versko življenje po mestih in kmetih ter se v ta namen navajajo mnogoštevilne pobožne ustanove, cerkvene bratovščine in božja pota***). Nasproti temu je treba pomisliti da ravno vsled raznih ustanov in bratovščin naraščajoče število mestnih duhovnikov, zlasti tujih, ni bilo vedno v korist cerkveni disciplini in nramnosti, da so

*) Matija Čop je pisal: „In classischer Bildung und Erudition, die freylich im 16. Jahrh. auch in katholischen Ländern (vielleicht sogar mehr als in protestantischen wenigstens hin und wieder) blüheten, stand damals Krain den deutschen Ländern nicht nach.“ Ivan Kunšič, Doneski k zgodovini književne zveze mej Čehi in Slovenci. Po pisateljevi smrti uredil in izdal Vladimir Levec. Zbornik Slovenske Matice v Ljubljani, 1899.

**) Dr. Ivan Prijatelj, l. c.

***) Dr. Jos. Gruden, l. c.

služila božja pota tudi trgovskim koristim in da so bila razna tržišča dostikrat cilj takim potovanjem. V okrilju verstva se skrivajo opravila, ki nimajo ž njim nič bistveno skupnega, kar je umevno za tiste čase. Tudi ne smemo pozabiti, kako je bilo razširjeno praznoverje in čarovništvo, kako so bičarji, skakači in drugi prenapeteži versko čustvovanje potvarjali v sanjarsko mistiko in v skrajno, časih naravnost perveržno askezo ali pa v nebrzdano spolnost tako, da smo upravičeni govoriti o splošnem propadanju verskega življenja. Leta 1228. je dal oglejski patriarh Berthold sezidati cerkev v Črnomlju, da bi zatrl poganstvo med ondodnim prebivavstvom*). Zanimivo je tudi, da so Kobaridci še leta 1331. pod nekim drevesom ob izvirajočem studentu častili svoje bogove, kakor so bili vajeni v času malikovavstva, dokler jim ni sveta vojska iz Čedadada pod vodstvom verskega inkvizitorja Francesca de Clugia posekala svetega drevesa in zabila studenta. In leta 1435. je umrla v Bolcu neka ženska, o kateri so ljudje trdili, da hodi nazaj kri sesat. Razdraženo ljudstvo odkoplje njeno truplo in ga prebode s kolom. To je po ljudskem mnenju uničilo „volkodlaka“. Čedadski nad-dijakon je o tem začel preiskavo, o kateri pa nimamo nobenega poročila**).

Nečemo v nič devati, kar se je storilo za vedo in umetnost v srednjem veku, toda vprašamo samo: Kaj je imel slovenski narod od te kulture v dobi pred tiskom in kdaj bi bil imel kaj od nje po izumu tiska, ako bi ne bilo reformacije? Reformacija nam je

*) „... von der Blindheit des Irrtums und der Nachahmung heidnischen Wesens zu heilen und als abirrend vom wahren Schafstalle auf den Weg der Wahrheit zurückzuleiten“. Krones, I. c.

**) S. Rutar, Zgodovina Tolminskega.

dala propovednike in pisatelje, ki so nudili svojemu ljudstvu, iz katerega so izšli, dušno hrano, tolažbo in upanje, ona nas je učila brati in pisati, odprla nam je kulturo v domačem jeziku. Po solunskih bratih sv. Cirilu in Metodu se je v XVI. stoletju dvignil Slovenec iz pasivne uloge, ki mu jo je prisojala srednjeveška cerkev, da stopi v kolo kulturnih narodov. Bohorič in Dalmatin, Krelj in Trubar so nam dali knjižni jezik in slovstvo, postavili temelj šolstvu in cerkveni organizaciji z upoštevanjem slovenščine ravno zato, ker so bili reformatorji. Kdor jih priznava kot literate, a jih zametuje kot reformatorje, ta vedoma ali nevedoma prezira vzročno zvezo in značaj one zgodovinske dobe. Za revnega slovenskega kmeta ni bilo takrat duševnega življenja drugod nego v krščanskem verstvu. Dočim pa srednjeveška cerkev ni bila sposobna računati s Slovencem katoličanom kot s samosvojim bitjem, dočim ga je poznala le kot predmet, ki se izgublja v univerzalni organizaciji, ki se samo šteje in ne tehta, je nasproti temu reformacija poudarjala osebnost, individualno življenje. Logična posledica tega načela je bila, da je nastala narodna literatura in kultura v okvirju verstva (Hus, Luther, Trubar). Ideja reformacije je prišla k nam iz Nemčije in padla na rodovitna tla pri slovenskem duhovniku, sinu slovenskega tlačana. Germansko-slovanska sinteza je potem rodila ogromno duševno delo, prvikrat smo Slovenci premagali brezpomembnost in pasivnost s kulturnostjo, ki je po svoji jezikovni in slovstveni strani dala temelj, na katerem stojimo in zidamo še dandanes.

10. Reformacija je nudila slovenskemu ljudstvu versko in s tem duševno, kulturno pomoč; toda slovenski podložnik (kakor nemški) je pričakoval od nje tudi

zboljšanja svojega socialnega položaja. Nazaj k prvotnemu krščanstvu, nazaj k evangeliju! — je klicala reformacija in kmetu je zasijalo solnce vere in nade; kajti krščanstvo je verstvo bratstva in ljubezni. Evangeljsko svobodo, ki jo je zahtevala in uveljavila reformacija na verskem polju, je nesvobodni kmet prenašal tudi na socialno polje. Sklicujoč se na evangeljsko svobodo je upal doseči svoje socialno izboljšanje. V tem pa se je bridko motil, ker ni poznal bistva krščanstva: ne evangeljskega in ne reformacijskega.

Prvotno krščanstvo je suženjstvo in podložnost načelno utemeljevalo kot nasledek izvirnega greha (sv. Avguštin). Vsi smo enaki pred Bogom, bratje v Kristusu in otroci nebeškega očeta, ker nas je krščanstvo osvobodilo izvirnega greha, toda ne njegovih nasledkov. Zato je krščanska svoboda le duševna, a ne telesna, kajti vsaka oblast je od Boga (sv. Pavel). Reformacija stoji v tem prašanju načelno na istem stališču, sklicujoč se na evangeljsko krščanstvo: ona pripušča versko, a zavrača socialno svobodo.

Razen tega prihaja v poštev dejstvo, da se je reformacijsko gibanje moralo organizirati, ako se je hotelo trajno vzdržati proti in poleg katoličanstva: verski ideji je bilo treba dati cerkveno obliko. In tu se je izvršil kompromis med reformacijskimi načeli in med kulturno-političnimi razmerami sodobne družbe. Reformacija je bila v svojem jedru klic po prvotnem krščanstvu, ki še ni bilo prepojeno s sholastično filozofijo, spuščajočo se v najpodrobnejše abstraktne spekulacije brez ozira na subjektivno in objektivno izkustvo, protest proti vsem tem brezštevilnim zunanjostim, ubijajočim notranje prepričanje in verno pobožnost. Na drugi strani se je reformacija obračala

ravno tako tudi proti renesanci in humanizmu, ki sta uvajala v krščanstvo pogansko grško-rimsko kulturo, znanost in umetnost. Toda daljnji razvoj je pokazal, da tudi reformacija ni mogla pogrešati umskega dela, saj je vendar ona nasproti univerzalnosti rimske cerkve poudarjala načelo individualnega razuma, š čimer se je približala renesanci in humanizmu. Največji reformacijski bogoslovec je bil humanist Melanchthon, a Luther, nasprotnik racijonalizma, se je združil s humanisti in plemstvom, da nasloni svojo reformo na kulturno in politično vladajoča sloja, pripravljen za usluge dajati protiusluge. Tako se je razvila protestantska cerkev Luthrova in Melanchthonova, ki se je presadila tudi na slovenska tla. Kakor na Nemškem, tako je i na Slovenskem postalo plemstvo najmočnejša opora reformacije. Zakaj?

Nove vere so se najprej oprijemali duhovniki in meščani, dočim je stalo plemstvo izprva ob strani. Leta 1525. je naročal ljubljanski škof Rauber kranjskim stanovom, naj se zaradi propovednikov pritožijo na državnem zboru v Augsburgu*). Leta 1527. nahajamo v Ljubljani krog protestantskih meščanov, ki jih je zbiral pri sebi Matija Klombner. V tem času (1523, 1527, 1528, 1529, 1530) je že Ferdinand I. prepovedoval razširjanje Luthrovih in drugih protestantskih spisov: tiskarjem in prodajavcem krivoverskih knjig se grozi s kaznijo utopljenja, knjige pa zapadejo ognju. Iz teh ponovnih prepovedi se da sklepati, da se je reformacija po Slovenskem širila občutno.

*) „Es ist leider in dem Land grosser Irrsal, welcher am meisten durch die Prediger entstanden, aus Ursach, dass sie widerwärtig Sachen auf der Kanzel und sonst anzeigen, die mehr zu Zerrüttung des Glaubens, zu Unfried und Aufruhr, als zu Einigkeit dienen.“ Dimitz, I. c. II.

Plemstvo je obenem z odpravo cerkvenih napak vedno jasneje zahtevalo tudi versko svobodo. Sicer izprva ni mislilo na popolen odpad od rimske cerkve, toda neizprosna logika razmer ga je tirala v vedno hujše nasprotje, od koder je bil povratek čim dalje težji. Kakšno je bilo versko naziranje plemstva, razvidimo iz naslednjih dejstev: V linškem zboru leta 1530. prosijo kralja Ferdinanda I., naj deluje pri cesarju, papežu in državnih stanovih na to, da se odstrani „razkol nemškega naroda v krščanski veri“*), ker bi razcepljenost utegnila več škodovati nego koristiti v boju zoper Turke. Na dunajskem zboru leta 1536. in 1537. tožijo o verskem razkolu, vsled česar nedostaje duhovnikov in se širi podivjanost med ljudstvom. Leta 1537. je sklenil kranjski stanovski odbor glede na to, da Turki zmagujejo zaradi pregrešnega življenja kristjanov, opominjati vse duhovske in posvetne gosposke, naj dovedejo ljudstvo na pravo pot krščanskega življenja. Posvetna gosposka naj kaznuje vsak javen prestopnik in zabranjuje na cerkvenih semnjih ples in drugo nedostojno razveseljevanje**). Kranjski poslanci, ki so se odpravljali na linški zbor 1538. leta, so dobili od deželnih stanov navodilo, naj prosijo kralja, da pri papežu, cesarju in na drugih mestih deluje za versko edinost***). Na dunajskem zboru leta 1539. so zahtevali

*) „Spaltung der deutschen Nation im christlichen Glauben.“ Dimitz, I. c.

**) Dr. Franc Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Ljubljana, 1894.

***) „... es allergnädigst fördere und behilflich sein wolle, damit eine Vereinigung im Glauben beschlossen und nicht dermassen wie bisher, im Irrthum gelebt, Leib und Seele verführt werde.“ Dimitz, I. c. II.

stanovi „dobro krščansko poravnavo“*). Na državnem zboru v Regensburgu leta 1541. so avstrijski stanovi vse nadloge, ki so zadevale njih dežele, kakor turške napade, ogenj in kugo, pripisovali edino le zanemarjanju nove čiste vere in neskesanosti ljudi. Na zboru v Lincu leta 1541. govore o potrebi krščanskega življenja, da se na ta način srečno ubranijo Turkov**). Kranjski poslanci so obenem prosili, da se odpravi božja pot na Sv. Goro, kjer baje slepi zadobivajo vid, krivi postajajo ravni in hromi zdravi, kar je pa v resnici malikovanje in praznoverje, zaradi česar je sledila kazen božja***). Na zboru v Pragi leta 1541. tožijo deželni stanovi o nravni propalosti in ne poznajo zoper turško nevarnost drugega sredstva, nego oznanjevanje božje besede, ki naj opominja ljudstvo k pokori****).

Tako vidimo, da so protestantski plemiči smatrali pomanjkanje vernosti za vzrok vsem nadlogam, ki so jih obiskovale, zlasti turškim napadom. Kakor je katoličanstvo nastopalo enako proti krivovercem in Turkom, tako so bili tudi protestanstvu Turki in papeštvo enaka nevarnost. Zato so nemški deželni stanovi, vojvoda Krištof würtemberški in cesar Maksimilijan II. moralno in gmotno podpirali slo-

*) „... gute christliche Vergleichung“. Dimitz I. c. II.

**) „... gnädigste Ordnung vornehmen, dass alles, was dem heiligen Wort Gottes zuwider ist, abgethan, das Wort Gottes gepredigt und Gottesfurcht gezügelt werde.“ Dimitz, I. c. II.

***) „... darauf Straf Land und Leuten von Gott nach Laut göttlicher Schrift gefolgt war.“ Dimitz, I. c. II.

****) „... dass schier kein recht politisch oder bürgerlich, sondern bei allen Ständen wider all gut Sitten, Ordnung und Recht ein frei Leben und in den sondern Haushaltungen unmässige Verschwendung und keine rechte Zucht ist, aber die führnehmlichste Ursach und grösst Verbrechen ist leider Gottes und seines heilwürdigen Worts Verachtung.“ Dimitz, I. c. II.

vensko slovstvo, Vergerij, Ungnad in Trubar pa so hoteli z glagolsko in cirilsko knjigo izpreobračati celo Turke. Seveda se ta misel ni mogla uresničiti, ker so imela turška nasilstva skoro vedno politično ozadje.

Gotovo je, da je vsaj vernejši del plemstva po Slovenskem prestopal k protestantizmu iz verskih nagibov, ker je bilo povsod preveč materijalizma in premalo vernosti, vsled česar je Bog po njih mnenju izkušal ljudstvo s šibami in nadlogami.

Toda to ni bil edini vzrok, da je plemstvo prestopalo k protestantizmu. Že na linškem zboru leta 1538. je Ferdinand I. na pritožbe deželnih stanov o pomanjkanju sposobnih duhovnikov odgovarjal, da je temu ne v najmanjši meri to vzrok, ker se duhovščini jemljejo dohodki in posestva. Stanovi so to obdolžitev sicer takoj zavrnilo kot neresnično, češ, da je pomanjkanju vzrok kumulacija beneficijev in „absent“, t. j. najemnina, ki so jo dajali lastniku beneficijev duhovniki — zakupniki in ki je bila tako visoka, da so vikarji rajši opuščali svoje službe. Brezdvomno je bil to tudi vzrok, toda ne tak, da bi popolnoma zadoščal. Leta 1553. pozivlja Ferdinand I. iznova kranjske deželne stanove, naj ne nalagajo davka na cerkveno desetino, naj ne prikrajšujejo duhovnikom dohodkov in naj jih ne zatirajo. Ko je leta 1603. nadvojvoda Ferdinand II. glede koncesij protestantom vprašal tedanjega lavantinskega škofa Stobeja za svet, mu je ta odločno odsvetoval, da bi kaj dovolil, češ, da bi bila posledica koncesij tudi rop cerkvenega posestva. Daljnji dokaz za to, da si je plemstvo z eksekucijami pridobivalo cerkvena posestva, imamo v ostrem boju med kranjskimi deželnimi stanovi in med škofom Hrenom ravno zaradi povrnitve nekdanjih cerkvenih

posestev, pri čemer je škof zastopal stališče, da zahteva cerkev nazaj tudi ona posestva, ki jih je posedovala pred reformacijo. Spor se je tako poostril, da so deželni stanovi leta 1607. škofa izključili iz svoje srede za toliko časa, dokler jim ne da zadoščenja, ker jih je pri nadvojvodi zatožil veleizdaje. Nadvojvoda pa ni dal nobeni stranki prav in razglasil ves boj za končan. Obenem slišimo, da protestantski plemiči niso hoteli priznavati cerkvenih praznikov, ker bi jim bila odpadla tlaka. V tem slučaju so katoliški župniki branili kmete pred protestantsko gospodo.

Neizpodbiten dokaz, da je večina posvetnega plemstva iskala v reformaciji svojo stanovsko korist, nam pa dajejo predvsem kmetški upori na Nemškem in Slovenskem.

11. Kmetški upori so se vršili pri nas že pred reformacijo in tudi po reformaciji, nekako od 1478. do 1713. leta, zdaj v večjem (1515. in 1573.), zdaj v manjšem obsegu. To je bilo v svojem bistvu socialno gibanje, ki se je pojavljalo po Koroškem, Kranjskem, Štajerskem, Primorskem in Hrvaškem. Predno so kmetje segli po orožju, so izkušali doseči izboljšanje svojega položaja s prošnjami do svoje gospode, do deželnega kneza in cesarja. Podložniki so nastopali proti temu, da bi graščaki samovoljno izpreminjali določila urbarijev, ker so se po pravici bali, da jim hoče gospoda izpodmakniti pravna tla, na katerih je slonelo podložništvo, in jih pahniti v prvotno suženjstvo, ki so se ga bili rešili s toliko težavo. Ako prebiramo n. pr. pritožbe gorenjskih kmetov, ki jih je objavil Anton Kaspret*), vidimo,

*) Anton Kaspret, Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und im Anfange des XVI. Jahrhunderts. Mittheilungen des Musealvereines für Krain, 1889.

kako ponižno prosijo podložniki, da se jim odpravijo krivice, in kako zagotavljajo, da molijo za zdravje in dolgo življenje svoje gospode. A ko postavna pot ni imela uspeha, tedaj so kmetje v svojem užaljenem pravnem čutu posegli po silobranu, da si izvojujejo „staro pravdo“, t. j. upoštevanje določeb v starih urbarijih. In tako so „zažareli gradovi in samostani v maščevalnem ognju“*).

Prvi kmetski upori so bili omejeni zgolj na domači grad in domačega plemenitaša. Duševno in gospodarsko nizko stoječi podložnik se pač ni mogel takoj jasno zavesti, da lahko proti socialni krivici kaj opravi le organizirana moč. Kako napačno so še pojmovali položaj, je jasno iz tega, da so vabili k sebi tudi plemstvo, meščanstvo in duhovščino. Posamezni usmiljeni graščaki so bili izjeme, ki niso odločevale; kajti tedanji pravni in gospodarski red je zahteval uredbo, ki je slonela na socialni krivici.

Celo kmetsko gibanje ni imelo izprva versko-cerkvenega značaja. Toda kakor je na Nemškem in drugod verska ideja vplivala na socialno gibanje, tako je bilo tudi pri nas. Razne komunistične sekte, ki so nastopale v imenu evangelija za socialno svobodo in enakost, niso sicer pri nas našle globljega odmeva iz tega razloga, ker na Slovenskem ni bilo dovolj izrazitega proletarijata: pri nas sta kmet in rokodelc še čutila tla pod nogami, imela sta še neki materialen predmet, ki sta se ga oklepala**). Zato se socialno gibanje v svitu verske ideje na Slovenskem ne udaja hiliijastičnim sanjam, marveč ostaja na realnih tleh. Slovenski kmet

*) Abditus, Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov. Ljubljana 1908.

**) Abditus, l. c.

tlačan sprejema reformacijo, evangeljsko svobodo, da v njenem imenu zahteva uresničenje „božje besede“. Leta 1525. se že kažejo določno reformacijski vplivi na zahteve kmetov na Kranjskem: odprava takse na odpustke in svobodna volitev župnikov po župljanih. Oglejski patrijarh je leta 1528. s pomočjo kralja Ferdinanda I. nastopal proti temu, ker se je ljudstvo upiralo plačevati cerkveno desetino in dajati duhovščini zahtevane darove.

V kolikor je imelo kmetsko gibanje verski značaj v smislu reformacije, ker je nastopalo proti papežu in katoliški cerkvi, je bilo posvetni gospodi všeč, nasprotno pa je bilo plemstvo proti vsaki socialni olajšavi, ki jo je zagovarjal tudi cesar: bilo je tisti nedolžni volk, ki mu hudobno jagnje kali vodo, poudarjajoč 1515. leta, da bo v sili rešilo dinastijo „pobožno zvesto plemstvo“ in ne „nezvesti slovenski kmet“*). Po upor 1515. leta so zahtevali plemiči, da podro kmetje tabore, svojo edino obrambo proti Turkom. Dimitz**) dobro pripominja, da je plemstvo upor leta 1525. zadušilo v kali s tako odločnostjo, s kakršno se ni nikdar odlikovalo zoper Turke.

Plemstvo je vsak upor kruto maščevalo: kot kristjan, katoličan ali protestant je bil slovenski kmet predmet verskega boja med katoličani in protestanti, kot podložnika ga je zatiral i posvetni plemič i duhovski velikaš. Pisatelji plemskega in duhovskega stanu nam mnogo več poročajo, kaj so delali razsrjeni kmetje, nego o tem, kako so divjali neusmiljeni zmagalci, kako so ravnali nečloveško, ne prizanašajoč niti

*) „ . . . der fromme getreue Adel . . . und nicht der ungetreue windische Bauer.“ Dimitz, I. c. II.

**) Dimitz, I. c. II.

ženam, niti otrokom in odirajoč kmete po zadušenem uporuhu tem huje*). Značilno je sledeče dejstvo: Peta cerkvena zapoved se na Tolminskem ni glasila tako, kakor dandanes, ampak: „Ti imaš odrajtovati zapovedano desetino in kvartež“. Tako so nekateri duhovniki učili še v novejšem času**).

Dočim so bili prvi upori krajevnega značaja, hipen izraz nezadovoljnosti in bede, brez pravega načrta in jasnega cilja, vidimo pozneje, da je kmet polagoma spoznaval svoj položaj vedno bolj zavedno in prihajal do prepričanja, da ga organizirane krivice more osvoboditi le organizirana lastna sila. Ob največjem kmet-skem uporuhu leta 1573. nastopajo z združenimi močmi slovenski in hrvaški kmetje. Njih zahteve niso več samo izboljšanje gospodarskega stanja, njih cilj marveč je odstranitev fevdalizma, socialna svoboda sploh: Priznavajoč cesarja in nadvojvodo nad seboj si hočejo osnovati svojo vlado v Zagrebu, kjer bodo sami pobirali davke, svobodno trgovali do morja in sami varovali mejo pred Turki.

Velika ideja slovenskih in hrvaških kmetov je zahtevala strašnih žrtev. Zmagala je krivica nad pravico: sam ostrogonski nadškof Anton Vrančič je po porazu kmetov 1573. leta pisal cesarju Maksimilijanu II., da se živini na Hrvaškem godi boljše nego kmetu***). Uskoki, o katerih so mislili uporniki, da bodo njih

*) J. Parapat, O kmečkih puntih sploh in o uporuhu leta 1573. posebej. Letopis Matice Slovenske v Ljubljani, 1870.

**) S. Rutar, Zgodovina Tolminskega. — Prim. tudi Klapšetov katekizem iz l. 1743.

***)) „Quoniam apud nos pecora melius et honestius habentur a suis dominis, quam hoc genus subditorum.“ Ferdo Šišić: Hrvatska povijest, Zagreb, II. 1908.

zavezniki, so pomagali plemstvu; saj so se bili v večni borbi s Turki, ki je bila njih vsakdanji kruh, tako privadili nevarnemu življenju, da bi ga ne bili zamenjali za najboljšo službo v kaki drugi, mirni deželi*). V svoji divji bojaželjnosti in surovi hrabrosti, vojaško organizirani s posebnimi pravicami in svoboščinami, niso mogli pojmovati socialne ideje, za katero so slovensko-hrvaški kmetje žrtvovali kri in imetje. In največji kmetijski upor se je končal z barbarsko, po erdeljskem vzorcu prikrojeno in od hrvaškega bana, zagrebškega škofa Jurija Draškovića vladarju v potrditev predloženo kaznijo Matije Gubca, kmetskega voditelja: kronali so ga sedečega na razbeljenem železnem prestolu z žarečo železno krono! Tako se je posvetna in duhovska gospoda nečloveško maščevala nad onim, ki je hotel priboriti slovensko-hrvaškemu ljudstvu človeško življenje, ne pa sebi kraljestva, kar si je bilo izmislilo plemstvo, da oblati kmetisko gibanje**). Kmetiska moč je bila strta za vselej, kajti poznejši upori so bili zopet omejeni na posamezne kraje in brezuspešni.

Socialni boji slovensko-hrvaških kmetov so obenem narodni boji. Tujec in izkoriščevavec sta bila nerazdružljiv pojem. Proti bogati posvetni in duhovski gospodi, ki je bila obenem tujega rodu, se je dvignil slovensko-hrvaški kmet, mali rokodelec in celo nižji plemič. Abditus****) v svoji analizi kmetijskih uporov pravilno sklepa, da se narodni čut širokih mas na Slovenskem in Hrvaškem ni mogel kazati drugače nego v socialnem nasprotstvu.

*) Ivan Vrhovec, Turški davek in vojaška granica. Ljubljanski Zvon, 1887.

**) Ferdo Šišić, Hrvatska povijest, II.

****) Abditus, I. c. II.

12. Zakaj ni uspela slovenska reformacija in zakaj se socijalni boj slovenskih kmetov ni posrečil?

Proti slovenski reformaciji sta se združili cerkev in država, jezuiti in Habsburžani, da jo zatro; kjer ni zadoščal moralni pritisk cerkve, tam je pomagala nasilnost državne oblasti. Zanimivo je stališče habsburških vladarjev. Ko papež Pavel IV. ni hotel priznati Ferdinanda I. za nemškega cesarja, ker so ga izvolili protestantski volilni knezi, in ko mu je očital, da je podelil v imenu svojega brata, cesarja Karola V., nemškim državnim stanovom versko svobodo, takrat je Ferdinand I. po svojem državnem kancelarju Seldu zavrnil papeževe zahteve tako ostro, da bi noben protestant ne bil mogel govoriti odločneje*). Njegov sin nadvojvoda Karol II. in vnuk cesar Ferdinand II. pa sta dovršila na Slovenskem protireformacijo s pomočjo jezuitov.

Čeprav v polni meri uvažujemo nasilno protireformacijo ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, in drugih protireformatorjev, pri čemer je treba pripomniti, da je verski boj razvnemal strasti na obeh straneh, nam vendar ta okolnost ne more docela utemeljiti

*) Jetzund hebt man den alten verlogenen Zank wieder an und bedenkt hergegen nicht, dass mittlerzeit, von den vorigen Päpsten her, die Sachen weit eine andere Gestalt gewonnen. Denn da man vormals den römischen Stuhl gar nahend angebetet und für Gott gehalten, da wird derselbe jetzund von einem grossen Theil der Christenheit verachtet; und da man vormals den päpstlichen Bann übler, denn den zeitlichen Tod gefürchtet, da lachtet man jetzund desselben; und da man vormals, was von Rom kommen, für göttlich und heilig gehalten, da ist das römische Wesen und Leben jetzund der ganzen Welt dermassen bekannt, dass schier männiglich — er sei, wer er wolle, der alten oder neuen Religion — davor ausspeiet.“ Dimitz, I. c. II.

propada slovenske reformacije. Prezapleteni so dogodki, da bi se dali razrešiti z enim vzrokom, dasi mogočno vplivajočim. Socijalna struktura te dobe in karakterizacija činiteljev, s katerimi je delovala reformacija pri nas, nam šele izpopolnita sliko.

Protestantizem je deloval na Slovenskem s faktorji, ki so si bili socijalno naravnost nasprotni. V tem nasprotju je bil eden izmed vzrokov njegovih končnih neuspehov, kakor pravilno sklepa dr. Fr. Ilešič*). Najodločilnejši stan je bil plemiški, ki se je, dasi sodno in upravno avtonomen, umikal korak za korakom. Nekaj značilnih zgledov iz zgodovine kranjskih deželnih stanov nam to pojasni. Leta 1602. se je sicer večina izrekla zoper to, da bi imeli jezuitje sedež in glas v stanovskem zboru, toda s pristavkom, da jim to dovoli, ako bi nadvojvoda ne upošteval njih ugovora in ako jezuitje podpišejo reverz, da bodo delovali v korist deželnih svoboščin**). Istega leta so dovolili katoliškim stanovom pariteto s protestantskimi pri odborniških mestih. Leta 1611. so prosili jezuitje „scitu principis“ (z vednostjo deželnega kneza), kakor je poudarjal škof Hren, podpore za zidavo svoje cerkve in v stanovskem zboru se je dobila večina, ki je dovolila 2000 goldinarjev; poleg tega jezuitje kratko malo niso plačevali davkov in so potem prosili, da se jim zaostanki izpregledajo, kar se je seveda tudi zgodilo. Ko je leta 1614. postal Hren notranje-avstrijski namestnik v Gradcu, je dobil od deželnih stanov darilo v vrednosti 2000 to-

*) Dr. Fran Ilešič, Primož Trubar in njegova doba. Zbornik Matice Slovenske v Ljubljani, 1908.

**) Juri Khisel ni imel nič proti temu, da postanejo jezuitje člani deželnega zbora, posebno „wenn sie die Landesfreiheiten respectiren wollten.“ Dimitz, I. c. III.

larjev. Ali ne odseva iz takih in podobnih dogodkov razredni duh, ki bi se bil zadovoljil tudi s svojimi najhujšimi verskimi nasprotniki, ako bi bil imel fevdalizem sicer kako korist od tega?

Ne moremo kratiti protestantskemu plemstvu zaslug, ki si jih je pridobilo z moralnim in materialnim podpiranjem slovenske literature in kulture; toda ni znalo prikleniti nase svojega podložnika z milejšim ravnanjem, dokler je bilo to mogoče, š čimer bi bilo lahko imelo izborno protiutež nasproti katoliški protireformaciji. Razredni interes je stal više nego verski. Tega očitka jih ne moremo oprostiti, da so moledovali za versko svobodo s popirnatimi spomenicami, dočim so vsak poskus podložnega kmetstva za izboljšanje gospodarskega položaja znali udušiti v kali.

Vpliv absolutizma, ki se je družil s cerkvijo in meščanstvom, je naraščal. Škof Hren je v stanovskem zboru podpiral meščanske težnje, da bi si naklonil mestne zastopnike. Leta 1604. je n. pr. predlagal odpravo trgovine na kmetih in druge trgovske ugodnosti za mesta. Na drugi strani so izgubili protestantje mestno upravo pod pritiskom deželnega kneza. Med absolutnim vladarjem in trgovskim kapitalom je vladalo vzajemno razmerje: meščani so bili odvisni od milosti vladarjeve, ki jim je varovala in razširjala trgovske pravice na domačem in svetovnem trgu, deželni knez pa se je naslanjal na mesta, da je imel v njih oporo zoper fevdalno gospodo. Zato se je protireformacija po naših mestih in trgih vršila brez krvavih bojev.

Propad slovenske reformacije je v zvezi s porazi slovenskih kmetov. Pri nas je bil — kakor vemo — podložni kmet v svojem socijalnem boju več ali manj osamljen. Zgodovina nam sicer pripoveduje, da so se

uporov udeleževala tudi mesta bodisi aktivno, bodisi pasivno s tem, da niso podpirala plemiških akcij; toda to so bila poedina mesta v poedinih slučajih, kajti zgodovina tudi poroča, da so meščani nasprotovali kmetom. V prvih početkih mestnega življenja so nahajali kmetje zaščito v mestih pred plemiči. Ko pa se je razvil bogati trgovski stan, je nasprotstvo zaradi trgovanja na kmetih naraščalo. Trgovski kapital in kmetski interes sta si bila gospodarska tekmeca. Med mesti in kmeti je nastal gospodarski boj. To je bil vzrok, da mesta niso čutila solidarnosti s podložnimi kmeti; na drugi strani pa je treba tudi poudarjati, da mesta na Slovenskem nikakor niso bila tako razvita, kakor drugod. Ako pogledamo češko in nemško reformacijo, dobimo sliko, ki je poučna za analizo slovenskih razmer.

Kar se tiče češke reformacije, prihaja gotovo v poštev visoko razvita kultura (praško vseučilišče) in državna samostojnost. Izhajajoč iz verskih nagibov, stopa husitstvo na gospodarsko polje, iz česar se rodi kot sinteza obeh narodni uspeh. Hus sam je pisal, da bolj ljubi dobrega Nemca nego slabega Čeha — to je verski moment. „Dober“ Nemec in „slab“ Čeh: pri tem gre za krščansko življenje. Nemci so bili proti Husu in za papeža, odtod versko nasprotstvo. Na drugi strani so bila mesta na Češkem v nemških rokah, kar je bilo delo zadnjih Premislovcev. Bogato meščanstvo je bilo tuje, mali rokodelec je bil Čeh. Tuja posvetna in duhovska gospoda je imela ogromna bogastva, češki kmet, nižji duhovnik in mali plemič (Žižka) je videl v nji svojega gospodarskega tekmeca, ki je bil obenem njegov verski in narodni nasprotnik. In vzdignil se je ves češki narod, da začne v svitu verske ideje grandiozen socialni boj, ki mu

ga ni para v srednjeveški zgodovini: Čeh je ohranil in utrdil svojo narodnost, ker so mesta prešla v češke roke, ter zrahljal tla za nemško reformacijo*).

Na Nemškem je bil za reformacijo ugoden položaj, ker so jo poleg splošne nezadovoljnosti s cerkvenimi razmerami, ki se je s tiskom netila med najširšimi krogi, in poleg nemških državnih stanov, ki so s sekularizacijo cerkvenega imetja množili svojo moč, podpirale še posebne okoliščine, kakor boji cesarja Karola V. s francoskim kraljem Francom I. Končno ne smemo pozabiti, da je tudi tam prišlo do vojne (schmalkaldske), v kateri je cesar sicer zmagal, a bi bil končno kmalu ujet.

In na Slovenskem?

Pri nas ni bilo onih kulturnih, političnih in socialnih predpogojev, ki so na Češkem in Nemškem ugodno vplivali na razvoj reformacije. Razpoloženja za reformacijo sicer na Slovenskem ni manjkalo, vsi stanovi so čutili potrebo po nekaki izpremembi. Tudi je zelo verjetno, da je preko Zagreba vplivalo husitstvo na slovenske dežele direktno ali indirektno. Toda iz Trubarjeve karakterizacije jezikovnih razmer na Slovenskem, po kateri je govorila gospoda nemško, latinsko in laško, mnogo meščanstva in duhovščine nemško, a ljudstvo izključno le slovenščino, ki se je omikancem zdela tako barbarska in robata, da se ne da niti pisati niti tiskati, lahko izvajamo posledico, da je naletela reformacija pri nas takoj iz početka na veliko oviro, ker sta še le 1550. leta bili tiskani prvi dve slovenski knjigi**). Poleg kulturne zaostalosti pre-

*) Dr. Josef Pekář, O době husitské. V Slaném, 1900.

**) Dr. Fr. Kidrič, Epilog k Trubarjevemu zborniku. Naši Zapiski, Ljubljana, 1909.

prostega človeka, ki je bil Slovenec, in poleg politične nesamostojnosti slovenskih dežel prihajajo močno v poštev socialne razmere tedanje dobe, kakor smo jih označili že poprej.

Gospodarski boj malega kmeta, ki je predstavljal poleg malega rokodelca edini slovenski sloj, bi bil mogel imeti trajne narodne posledice, naslonjene na kulturno delo reformacije, ako bi bili imeli Slovenci razvitejše malomeščanstvo, ki bi bilo pojmovalo pomen kmetijskih uporov. Tega ni bilo, naša mesta so bila preneznatna in preveč potujčena; zato niso uspeli kmetijski boji kljub ogromnim žrtvam, ki so bile darovane za socialno in s tem narodno osamosvojitve Slovencev. Dokaz, da bi bil možen podoben razvoj, kakor na Češkem, ako bi bile kulturne, politične in socialne razmere ugodnejše, nam je dejstvo, da se je Gubcu pridružilo malo plemstvo v Zagorju na Hrvaškem.

Na Nemškem s porazom kmetov še ni bilo poraženo nemštvo, pri nas je pa bilo premagano slovenstvo, ker nismo imeli svojega plemstva in meščanstva, dočim se je češki narod okrepil kljub temu, da se je glede verstva sklenil kompromis, ki je gladil pot — kakor je pokazala prihodnost — jezuitizmu in absolutizmu. Z zmago reformacije bi se bilo slovensko ljudstvo okrepilo kulturno, socialni uspehi bi ga bili dvignili gospodarsko — oboje bi bilo na korist slovenski narodnosti. Z zmago protireformacije in s porazom kmetijskih uporov pa si je utrdil stališče med nami duhovski in posvetni tujec.

Propadli smo skoro za par stoletij. Kaj to pomenja za mali narod, ki se je komaj zbudil k duševnemu življenju, ni treba obširneje razlagati; vendar docela nas ni ubila protireformacija. Kljub sežiganju in kljub

ukazu n. pr. tolminskega naddijakona, naj si katoliški duhovniki prisvajajo protestantske knjige „pia fraude“ (s pobožno zvijačo*), so se vendar ponekod ohranile do najnovejših časov kot dragocene „reliquiae reliquiarum“ (ostanki ostankov**). Pred reformacijo katoliška cerkev ni znala Slovencem ničesar povedati, ker ni bila sama zmožna plodonosnega preporoda. Reformacija pa je prinesla odrešilno spoznanje in svoji ideji našla tudi primerno obliko. Ker je imela in znala povedati nekaj novega, zato je govorila in pisala ljudstvu v njegovem jeziku. Kakor se je v reformaciji očistila katoliška cerkev sploh, tako tudi posebej na Slovenskem. Glavni naš protireformator, škof Hren, sin ljubljanskega protestantskega mestnega svetovavca in župana, je postal slovenski pisatelj in propovednik, naslanjajoč se na protestantskega Bohoriča in Dalmatina, na versko - kulturna somišljenika in sotrudnika onega Trubarja in njegovih stanovskih tovarišev, ki jih je ljubljanski škof Peter Seebach leta 1562. smatral za „idiote“. Hrenu so sledili še drugi, toda literatura XVII. in XVIII. stoletja je kvalitativno in kvantitativno uboga. Mnogo imen sicer, a Dalmatina ni nobenega med njimi, pravi dr. Gregor Krek***). Vzcvetela je sicer pod italijanskim vplivom umetnost in vzklilo je tudi znanstvo, toda vsa višja kultura je bila brez stika s slovenskim ljudstvom: nemščina in laščina je gospodovala po gradovih, mestih in trgih, v zasebnem in javnem življenju. Zavladal je strogi cerkveni in

*) S. Rutar, Zgodovina Tolminskega.

**) Zasledovane protestantske knjige so ohranjene skoro vse, Pacheneckerjevega katekizma, edine katoliške knjige v dobi reformacije (1579), ni znan ne en izvod!

***) V publikaciji: „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Krain“ Dunaj, 1891.

državni absolutizem na škodo slovenski narodnosti, literaturi in kulturi.

13. Prosvetljeni racionalizem v drugi polovici XVIII. stoletja in romantika v prvi polovici XIX. stoletja sta poklicala Slovence k novemu duševnemu življenju, nastal je slovenski narodni preporod.

Na verskem, znanstvenem, političnem in socialnem polju nastaja obrat. Pojavi prirode in človeške družbe se preiskujejo in rešujejo neodvisno od cerkve, cela kultura se umika njenemu vplivu. Napredek prirodoslovnih ved in tehnike povzroča velikanski obrat v gospodarstvu: rodi se kapitalistična produkcija in veletrgovina.

Proti jezuitizmu XVII. stoletja nastopa janzenizem, ki znači v svoji prvotni obliki napredek. Janzenizem nasprotuje golim zunanostim, zahtevajoč notranje prerojenje in nravno udejstvovanje vernosti. Posebno mu je pri srcu vzgoja ljudstva. V Avstriji nastopa janzenizem vzporedno z jožefinizmom. Najlepši plod te zveze je skrb za ljudsko izobrazbo in verska strpnost.

Na Slovenskem se kažejo sadovi janzenizma pod okriljem jožefinske vlade za dobe ljubljanskega škofa Herbersteina (1772—1787). Karakteristiko slovenskega janzenizma nam je podal Matija Čop v svoji zgodovini slovenskega slovstva. Za škofa Herbersteina in pozneje (poznejši janzenizem za dobe Čopa in Prešerna pomenja reakcijo nasproti prvotnemu) je bila skoro večina kranjskega duhovništva prevzeta teh „očiščenih verskih in nravnih nazorov“, ki so ugodno vplivali na versko in nravno izobrazbo ljudstva*). Čop sicer meni, da te struje prav za prav ne

*) „... wie überhaupt nun schon der Einfluss geläuterterer religiösen (podčrtal Čop) Ansichten immer

smemo imenovati janzenistične, ker slovenska duhovščina ni bila v nobenem boju z Rimom, kakor nizozemski janzenisti; zato slovenska duhovščina tudi ne sliši rada tega krivoverskega imena. Toda na drugi strani pravi Čop, da velja za slovenske janzeniste isto, kar se pripoveduje o francoskih, in da imajo slovenski duhovniki zelo često spise francoskih t. zv. janzenistov, posebno neko prepovedano knjigo*).

Ni torej noben slučaj, da smo Slovenci 200 let po protestantskem sv. pismu dobili prvi prevod katoliškega sv. pisma novega zakona ravno v tem času (1784 in 1786) in da je bil Japelj tako vnet za vzgojo mladine. Slovenski prepородitelji, n. pr. V o d n i k in K o p i t a r, se jasno zavedajo zveze s slovensko reformacijo. Slovenski prepород bi ne bil mōgel niti po obsegu, niti po učinkih izzvati takega odmeva, kakoršnega je izzval, da ni bilo slovenske reformacije**). Ako bi bila verska reformacija za nas samo epizoda in bi naš prepород v dobi

merklicher wird“. — „Diese geläuterten religiösen und moralischen Ansichten . . . , denen man die religiöse u. moralische Bildung des krainischen Volkes . . . zunächst verdankt“. Ivan Kunšič, l. c.

*) „ . . . Dass sie den Vortrag der Theologie von hierarchischen Fesseln zu befreyen und eine genauere Bekanntschaft des Volkes mit der Bibel zu befördern suchten, der gedankenlosen Werkheiligkeit u. dem todten Formelwesen eine ernstliche Theilnahme des Geistes u. Herzens an der Uibung der Andacht u. strenge Sittlichkeit im Leben entgegenstellten, waren unläugbare Verdienste, neben denen die Uibertreibungen einer immerwährenden Busszucht u. Selbstpeinigung, durch die sie als Schüler Augustin's ihren Ernst zur Heiligung bewähren zu müssen glaubten, mindestens verzeihlicher erscheinen als die lockern Grundsätze des Jesuitismus“. Ivan Kunšič, l. c.

**) Dr. Fr. Kidrič, l. c.

Zoisa in Vodnika po vsebini in povodih ne bil imel zveze ž njo*), potem bi bilo treba dokazati, da 1. slovenski prepород ni bil v nobeni idejni zvezi z dobo prosvetljenosti in da 2. doba prosvetljenosti ni bila v nobeni zvezi z reformacijo. Toda temu nasprotujeta naslednji zgodovinski dejstva: 1. Slovenski prepород je bil v sijajni zvezi s prosvetljenostjo. 2. Ko je bil izpodbit cerkveni univerzalizem, kar je storila ravno reformacija v zvezi z renesanco, je bila še le možna svobodna kritika, ki je pojave prirode in človeške družbe reševala s stališča razuma in izkustva, da se je kultura začela osamosvajati od cerkvenega vpliva: reformacija je rodila prosvetljenost. Iz tega sledi: Slovenski prepородitelji so na podlagi slovenske reformacije izvajali gesla nove dobe, ki v svojem bistvu niso nič drugega nego nadaljevanje reformacijskih idej, prenešenih s posredovanjem janzenizma (Japelj) s cerkvenega polja na celo kulturo, ki stopa pod vodstvom prosvetljenosti (Zois) iz cerkvenih ojníc, delujoč z uspehom pred vsem v jezikoslovstvu, zgodovini, pesništvu, gospodarstvu itd. (Kopitar, Linhart, Vodnik).

Kapitalistično meščanstvo je izrabilo politične in socialne krivice na Francoskem, da je vrglo ob tla fevdalizem in absolutizem. Francoska revolucija je omajala stebre stare družbe po celi zapadni Evropi, rodila se je politična in socialna svoboda tretjega stanu, a obenem se je v boju z Napoleonom jel krepiti narodni čut nasproti tujstvu. To se pravi: Vstajajoči kapitalizem je obračunal s fevdalizmom, meščanstvo je zahtevalo narodno svobodo in edinstvo, da razvije svojo gospodarsko moč. V politiki so na-

*) Kakor meni dr. Fr. Ilešič, l. c.

stajale na razvalinah fevdalne družbe nove državne oblike, a v kulturi se je pojavljalo narodnostno gibanje. Iz Nemčije se je širila narodna ideja, zlasti po Čehih — slovanska vzajemnost Kollárja in Šafaříka, tudi med južnimi Slovani v obliki ilirizma Gajevega in Vrazovega. Z gojenjem domačega jezika in zgodovine, domačega slovstva in narodnega blaga se je vzbujala ljubezen do lastnega naroda: romantika je ustvarjala narodnost in dala Slovincem pesnika Prešerna, a ilirizem je vzbudil organizatorja Bleiweisa. Jezikovne ideje, ki sta jih zastopala ta dva moža, so prodrle med nami.

Slovenci takrat še nismo imeli skupnega narodopisnega imena, gospodovali so pokrajinsko-zemljepisni Kranjci, Štajerci, Korošci itd. Ni bilo enotne pisave, niti enotnega jezika, cerkveno-politična razcepljenost je podpirala provincijalni separatizem in lokalni patriotizem. Narodne zavesti ni bilo niti tostran, niti onostran Sotle. Zgodovinsko dejstvo je, da je ilirsko gibanje mogočno vplivalo na slovenski narodni preporod. A tu nastaja prašanje: Ali je bilo sploh treba, da se je poleg hrvaškega narodnega centra tvorila še posebna slovenska skupina? Z drugimi besedami: Ali je imel prav Prešeren ali Vraz?

Predvsem ne smemo pozabiti, da je delovala na Slovenskem, zlasti na Kranjskem, izza reformacije kulturna tradicija, ki se je sijajno izkazala v dobi prosvetljenosti. Prvi slovenski kritični zgodovinar, Anton Linhart, je leta 1791. upravičeno nastopal proti ilirskemu imenu iz znanstvenih razlogov *). Novejša

*) „Bei dieser Gelegenheit wird man mir's nicht verargen, wenn ich als Geschichtsforscher der Slaven den Wunsch äussere, dass doch ein Name, der in der Slavischen Literatur, seit dem

slovstvena preiskovanja, zlasti dr. Frana Kidriča*) s slovenske in tudi dr. Branka Drechslerja **) s hrvaške strani, nam kažejo jasno, kako rahle so bile vezi med posameznimi slovenskimi pokrajinami, ter med njimi in hrvaškimi deželami.

Vraz je izprva deloval v smislu slovenske ideje, življenjske razmere in neupoštevanje njegovih jezikovnih zahtev pa so ga odvajale k ilirizmu tembolj, ker tvori njegova ožja domovina — vzhodno Štajersko — po svoji zemljepisno-narodopisni legi prehod iz slovenske kulturne sfere v hrvaško. Vraz je na romantično slovansko gibanje odgovoril z ilirizmom. Njegov individualni odgovor bi bil mogel biti kolektivni odgovor samo za panonske Slovence, t. j. za manjšino, ki se je še ohranila ob skrajni periferiji slovenskega

die Kritik ihre dunkeln Sphären beleuchtet hat, so ganz ohne Bedeutung ist, wenigstens durch die Gelehrten nicht autorisirt werden möchte. Ich meine die illyrische Nation, illyrische Sprache, illyrische Hofkanzlei. Es existirt kein Illyrien mehr... Die Slavischen Geschichtschreiber haben aus Missverstand, aus eitlem Patriotismus, oder vom Ansehen geleitet, den Namen der Illyrier gemisbraucht und diese falsche Idee in den Gang gebracht, um der slavischen Nation, deren ältere Geschichte ihnen dunkel war, in den Thaten und Schicksalen dieses ehemals so berühmten Volkes ein ehrenvolles Alterthum zu verschaffen... Wenn ich illyrische Slaven nenne, so meine ich nicht Illyrier, sondern jene Slaven, welche das alte Illyrien bewohnen". Anton Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs. Ljubljana, predgovor 2. zvezka, 1791 (1. zvezek, 1788, ima naslov: Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs).

*) Dr. Fr. Kidrič, Paberki o Vrazu. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor, 1910. — Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani. Ljubljana, 1910. (Izšlo najprej v Ljubljanskem Zvonu, 1910.)

**) Dr. Branko Drechsler, Stanko Vraz. Zagreb, 1909.

ozemlja. Ako bi se bilo tu nemoteno nadaljevalo delo sv. Cirila in Metoda, potem bi bil položaj seveda čisto drugačen.

Prešeren je živel v osrednji pokrajini Slovencev, na Kranjskem, kjer je najbolj vplivala kulturna tradicija velike dobe: slovenske reformacije. Tudi Prešeren je bil odvisen od življenjskih razmer, tudi njegov odgovor na sodobno slovansko gibanje je bil individualen, da, naravnost genijalen, saj je Prešeren klasik, ki spada med umetniške veleume človeštva; toda Prešernov odgovor je mogel biti in je v resnici postal kolektivni odgovor za karantanske Slovence, t. j. za večino, ki je potegnila za seboj tudi manjšino.

Čop in Prešeren sta čisto pravilno pojmovala svojo nalogo med Slovenci: dovesti potujčeno inteligenco v slovensko kulturno sfero*); zato ji nista smela in mogla nuditi jezika, ki bi se bil preveč oddaljeval od govorice slovenskega ljudstva, ker bi s tem ne bila dosegla svojega namena. Ta Čopov in Prešernov nazor je sprejel tudi Vraz in menil, da je treba vzbujati narodnost med srednjimi stanovi. Tudi on se je izprva trudil, da ustvari enoten slovenski književni jezik, ni pa vzdržal do konca. Postal je največji organizator ilirske ideje pri Hrvatih na škodo svojemu pesniškemu talentu. Kar je dosegel tam, je bilo izključeno pri nas: z eklektičnim ilirskim jezikom in slovstvom ni bil možen uspeh niti med potujčenim meščanstvom niti med kmetским ljudstvom po Slovenskem. Čop je pisal, da Slovenci ne razumejo Ilircev**). Ako je celo

*) Avgust Žigon, Nekoliko stvari izpod Čopovega in Prešernovega peresa. Zbornik Slovenske Matice v Ljubljani, 1903.

**) „... und doch verstehen wir die Kroaten oder Illyrier nicht, wenn sie reden“. Avgust Žigon, l. c.

Vrazu samemu delal ilirski jezik težkoče pri pesniškem ustvarjanju, kako bi mogli potem zameriti Prešernu, da je pesnil v jeziku, ki ga je obvladoval mojstrsko. Nikakor ne smemo pozabiti, da sta cerkev in država v svoji absolutistični politiki smatrali mlado narodnostno gibanje za revolucionaren pojav, nevaren obstoju družbe. Leta 1825. je rekel v Ljubljani avstrijski cesar Franc I., da preveč ljudi študira, kmet naj dela, ne pa hodi v šolo, študiranje se mora mnogim zabraniti*). In slovenski narod je predstavljal samo kmet; slovenski buditelji so bili kmetski sinovi!

Vraz je vzbujal razpoloženje in pripravljaj tla za idejo narodnosti, njegovo delo je bilo ekstenzivno: v širino in ne v globino. Zato je tudi mislil, da lahko prezira zgodovinski razvoj in ureja slovanstvo aprioristično.

Nasproti Vrazu zastopa Prešeren analitično metodo, ki iz posameznih enot gradi celoto. Zato je njegovo delo intenzivno, zagotavljajoče trajen uspeh. Ravno od metode je odvisno, ali dospemo do cilja ali ne. Formula: mali narod potrebuje velike kulture, ima metodičen pomen, v nji je izražena smer. Do jugoslovanstva nas vodi pot le s posredovanjem slovenstva, a ne preko njega. Gotovo je večje ali manjše število prebivavstva važen narodni faktor; toda na drugi strani je zopet res, da potrebuje politično nesamostojna masa, ki se še le prebuja k duševnemu življenju, v prvi vrsti kulture, sicer ostane žoga, ki se ž njo igra usoda. Konsolidiranje in organiziranje mase pa je drobno delo od moža do moža, od stopinje do stopinje, izhajajoče iz realnih tal življenjskih pogojev.

*) Fr. Levec, Dve uri pri slovenskem pesniku. Ljubljanski Zvon, 1882.

Zato je Čop odklanjal oboževalce mas („Massen-Anbether“); zato je bilo Prešernovo in Bleiweisovo stališče nujna individualizacija jugoslovanstva v smislu slovenstva kot samostojne enote, organično spojene z drugimi južnimi Slovani. Prešeren je dal na sodobno slovansko gibanje tako sijajen odgovor, da je postal narodni zastopnik Slovencev pred celim svetom: pesnik in učitelj svojega naroda v smislu metodičnega postopanja pri reševanju velikih kulturnih prašanj človeške družbe. In kulturni dedič Prešernov med Slovenci, Fran Levstik*), je leta 1863. jasno določil vsebino jugoslovanske ideje po jezikovno-slovstveni strani tako-le: „Slovensko in hrvaško narečje se nam zditi podobni dvema rekama, tekočima iz istega vira, zasuknenima poznejše vsaka po svojej, blizu druga druge tekočej strugi, in prav zato je naša sodba, da ni treba kopati vodotočin, po katerih bi eno strugo popolnoma usušili, vodo iz nje obrnovši v sosednjo strugo; ampak ravnati se nam je po naravi same vode, ki vedno preminja svojo strugo; skrbeti nam je, da se obe strugi zlijeta počasi zopet v eno, kakor sti iz početka imeli samo en izvor“.

14. Za samostojno narodno življenje ne zadošča samo duševna kultura, poleg nje je treba tudi gospodarske izdatnosti. Druga drugo izpopolnjujeta: gospodarstvo je podlaga vsej višji omiki, ki zopet blagodejno vpliva na razvoj gmotnih sil v narodu.

Ko je napočila v Avstriji ustavna doba 1860. leta, je poklicala tudi Slovence na politično polje, kjer

*) Fr. Levstik, Odgovor odprtemu pismu. Naprej, 1863. — Še nekaj v zadevah „odprtega pisma“. Naprej, 1863. (Levstikovi zbrani spisi, IV. 2.)

ravno odločujejo oni socialni sloji, ki so močni v kulturi in gospodarstvu.

Kakšna je bila socialna struktura Slovencev v ustavni dobi?

Politika avstrijskih Nemcev je bila centralistična in germanizatorična. Opozicija Slovanov in Madjarov je nasproti germanizatoričnemu centralizmu nastopala v znamenju federalizma. Zgodovinska ali politična narodnost bi naj odločevala v t. zv. zgodovinsko-političnih individualitetah. Bil se je boj za obstoječo ustavo in proti njej.

Slovenci so se pod Bleiweisovim vodstvom pridružili federalizmu, pri tem pa pozabili, da je med njimi in drugimi federalisti velika razlika. Brez svojega plemstva in meščanstva je prihajal pri Slovencih v poštev kot politični faktor samo kmet, primitiven v kulturi in gospodarstvu. Edino na Kranjskem se je polagoma razvijalo slovensko malomeščanstvo, še zelo nezanesljivo in omahljivo. Zato je bilo naravno, da je po absolutizmu in fevdalizmu zasedlo njegove postojanke po Slovenskem meščanstvo t. zv. zgodovinskih narodov: Nemcev, Italijanov in Madjarov. Politika naroda, ki je zgodaj izgubil svojo državno neodvisnost, svoje plemstvo in imel sredi svojega ozemlja tuje in potujčeno meščanstvo, ni mogla biti taka, kakor pri narodih z razvitejšo socialno strukturo.

Avstrijska ustava je bila, kakor vsaka druga, izraz kulturnih in gospodarskih razmer, ki so bile najbolj razvite pri Nemcih; zato so imeli vodstvo v državnem zboru in deželnih zborih. Svojo politično moč jim je bilo treba deliti z bogatim češkim, poljskim in madjarskim plemstvom. Največji del so dobili Madjari z dualizmom 1867. leta, ki so zanj iz popol-

nega neumevanja političnega položaja glasovali tudi Slovenci, ko so mu pot pripravljali že poprej Čehi in Hrvati. Drugim zgodovinskim narodom se je dala deželna avtonomija. In deželna avtonomija je bil politični program tudi Slovencev, ki so v svojem posnevanju zgodovinskih narodov pozabili, da korist Kranjske pomenja obenem škodo slovenskemu delu Koroške, Štajerske in Primorske.

Slovenski politični program je mogel biti le prirodnopraven: Slovenci se niso mogli sklicevati na noben zgodovinski razvoj, ki bi bili pri njem sodelovali sami kot narod. Z drugimi besedami: Naloga slovenske politike je bila, da si v okvirju obstoječe ustave kot pozitivne pravne podlage ustvarja vse one socialne faktorje, ki so v moderni dobi potrebni, da igra posamezen narod samostojno ulogo. Boj med slovenskim kmetom in nemško-laškim meščanstvom je mogel biti samo kulturn in ekonomičen, a ne državnopraven v smislu zgodovinsko-političnih individualitet.

Kultura izza Prešerna pomenja reakcijo, ker je postala priganjač dnevni politiki, rovtarska po obliki in vsebini, stoječa pod kontrolo in kuratelo cerkve. Na eni strani nedostatek svobodne besede, na drugi strani kričavo rodoljubje. Zdelo se je, kakor bi bil Prešeren živel zaman. Edini svetel žarek v tej kulturni temi so čitalnice, v kolikor se je ž njimi širilo slovensko družabno življenje in so se polagali temelji slovenski drami, glasbi in petju.

V politiki so se Slovenci družili s konservativnimi elementi, pobijajoč vse moderne pridobitve, ki jih je uveljavilo nemško svobodomiselnost meščanstvo, n. pr. odpravo konkordata, šolski zakon itd. Pri tem ne gre

za nobeno absolutno vrednost tega, kar je sklenila tedanja svobodomiselna večina državnega zbora; ampak tu gre za to, ali so bili razlogi, ki so ž njimi Slovenci nasprotovali demokratizaciji Avstrije, v korist našemu narodnemu razvoju ali ne. Slovenci so poverjali napredek svoje narodnosti cerkvi in deželni avtonomiji. Njih glas bi se izgubljal v cerkvenem univerzalizmu in deželnih zborih (razen na Kranjskem). Taka kultura in politika gotovo ni bila sposobna, da bi bila meščanstvo po Slovenskem dovajala v slovensko narodno sfero, nasprotno ga je morala odbijati.

Proti tej konservativni struji Bleiweisovi se je pojavila opozicija. Lahko rečemo, da je bil odpor prav za prav latenten od početka, da je proti vladajoči cerkveno-konservativni smeri delovala zdaj bolj, zdaj manj javno napredna struja, dokler ni prišlo do jasnega izbruha. Kar ima slovenski narod po Prešernu do novejšega časa trajno lepega in velikega v kulturi, to je cvet in sad dobe, ki sta ji vtisnila svoj značaj najprej Fran Levstik in po njem Josip Stritar. A v politiki je dalo opozicijsko gibanje Slovincem prvi dnevnik (*Slovenski Narod*) in zanašalo narodno zavednost med ljudstvo (tabori). Nasproti cerkvi in deželni avtonomiji se je poudarjalo narodno načelo. To je bil program duhovske in posvetne napredne inteligence pod vodstvom Davorina Trstenjaka in dr. Radoslava Razlaga.

Kulturno je ta protikonservativna struja s svojo jezikovno-slovstveno kritiko in s svojim umetniškim ustvarjanjem širila Slovincem duševno obzorje, odpirajoč jim vrata v ostali evropski svet; politično je s svojim agitatoričnim in žurnalističnim delom budila narod iz indiferentnosti, navajajoč ga k pojmovanju

javnega življenja in usposobljajoč ga s tem za sodelovanje pri odločevanju o njegovi lastni usodi. Ni bilo sicer dosledne smotrenosti, zlasti glede cerkveno-političnih in narodno-političnih prašanj, vendar je treba zaznamovati še dejstvo, da je napredna struja spoznala tudi važnost gibalne sile, ki jo predstavlja gospodarstvo, zadružništvo, za narodni razvoj (brata Vošnjaka).

15. Slovenski preporod nas je zedinil v jezikovno-slovstvenem oziru, da se zavedamo in čutimo kot narodna enota. Nastopili smo z duševno veličino Prešernom, ki nosi na sebi znak svetovnosti in večnosti. To je sijajno izpričevalo slovenske kulturne zmožnosti. Začrtana nam je bila smer po Prešernu in Levstiku, v njunem duhu, t. j. v smislu svobodnega razvoja se je nadaljevala umetnost in znanost. Tako trden temelj sta dala slovenski kulturi, da ga ni mogel podreti niti silen naskok dr. Antona Mahničā, ki nas po svojem odločnem nastopu spominja na Hrena, slovenskega protireformatorja.

Naš politični razvoj pa ni hodil vzporedno s kulturnim napredkom, nasprotno: zaostajal je za njim in izvabljal celó kulturo za seboj. V svojem pokrajinskem partikularizmu je bil popolnoma desorganiziran in neorientiran. Bilo je preveč ideologije in premalo ekonomije, veliko športa, a malo resnosti, brezštevilno osebnosti, a skoro nič načelnosti.

Politika slovenskega naroda je lahko samo socialna. Narodna zavest se more pri nas z uspehom udeleževati le v socialni zavesti in narodno delo edino v socialnem delu. V našem javnem življenju se izrablja stan proti stanu, dočim bi morale prihajati v poštev gospodarstvo malega človeka sploh, gospodarstvo družabnih slojev.

Na Slovenskem je ogromna večina prebivavstva kmetijskega stanu, obrt in trgovina sta neznatni. Poljedelci imajo malo in srednjo posest, velika posestva so redka. Že leta 1870. je dokazal to statistično za Spodnje Štajersko dr. Ivan Geršak*). Kar se pa tiče slovenskega mestnega prebivavstva, je treba vedeti, da prevladuje malomeščan, ki v celoti ne vpliva na gostost prebivavstva in krajev, kar se jasno vidi n. pr. na Kranjskem**).

Mali kmet in obrtnik, delavec in inteligent (učitelj, uradnik) — vsi tvorijo socialno enoto, ki je gospodarsko odvisna od veleposestnika, veletrgovca in veleindustrijalca. Ta odvisnost je obenem narodna, kajti agrarni in industrijsko-trgovski kapital po ogromni večini ni slovenski. Zato je tako težka narodna osamosvojitve po obmejnih krajih, zato so mesta in trgi (razen na Kranjskem) v nemško-laških rokah. Neslovenski večji posestniki, trgovci in industrijalci tvorijo tanko plast, ki vzdržuje svojo politično moč med nami, dokler je slovensko ljudstvo kulturno in gospodarsko zaostalo in dokler ji služi slovenska inteligenca, ki zaradi nezadostne socialne izobrazbe ne pojmuje svoje naloge niti položaja svojega naroda. Zato izigravanje stanu proti stanu, zato vsak hip ustanavljanje kake nove politične stranke, ki ni plod kulturnih in gospodarskih potreb.

*) Slovenski Štajer. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani, III. snopič, 1870.

**) Dr. Dragotin Lončar, O gostosti prebivalstva in krajev na Kranjskem. Izvestje c. kr. II. drž. gimn. v Ljubljani 1902. — Zemljevid o naseljenosti prebivalstva na Kranjskem. Izvestje c. kr. II. drž. gimn. v Ljubljani 1904. — Bilo bi želeli, da bi slovenski zemljepisci začeli obdelovati za vse slovenske pokrajine t. zv. anthropogeografijo, ki je socialna veda.

Naš gospodarski položaj, ki je posledica svetovnega zgodovinskega razvoja, nam kaže smer socialne politike na Slovenskem, ki nanjo opozarja Abditus*). Izhodišče tvori ideja socialne solidarnosti: združništvo. Gospodarsko delo mora uspevati kljub zaprekam in nezgodam, brez katerih se ne udejstvuje nobena nova ideja. Kar je bilo prejšnji oficijelni slovenski politiki strah in groza, to je ravno Arhimedova točka, ki vodi do narodne osamosvoje. Vse slovenske politične stranke priznavajo danes več ali manj pomen gospodarske organizacije, dasi vse ne vidijo v nji gibanja, čigar smer kaže prehod iz konsumnih zadrug v združno produkcijo v poljedelstvu in industriji. Dotekniti se bo treba lastninskega prašanja. V soglasju z gospodarskim položajem malega kmeta, malomeščana in delavca mora hoditi tudi naša trgovska, finančna, zunanja politika itd.

Oton Župančič**) slika v „Dumi“ socialni problem slovenskega naroda v vsej polnosti in pretresljivosti. Belokranjski materi, ki ji je umrl sin v tujini, kamor ga je gnal boj za kruh, udarja zvon na uho:

„Hamburk, Hamburk! — Veliki zvon
poje ji, bije,
toži, vpije,
pada trdó na njeno glavó.“

Konec izzveni v prašanje, ki zahteva pozitivnega odgovora:

„Kje, domovina, si? Ali na poljih teh?
Še pod Triglavom, okrog Karavank?
Ali po plavžih si, ali po rudnikih?
Tu? Preko mórja? In ni ti mejâ?

*) Abditus, Pot po samoti. — Novi vidiki. Naši Zapiski, Ljubljana, 1909.

**) Oton Župančič, Samogovori. Ljubljana, 1908.

Boš jih kot lastavke k sebi priklicala?
 Kakor golobe prizvala pod krov?
 Ali jih tuja bo slava premamila
 in jih nikoli več k tebi ne bo?"

Slovensko delavsko ljudstvo zahteva pozitivnega odgovora od svoje inteligence, ki se mora dvigniti iz brezbržnosti in sebičnosti do spoznanja svoje naloge. Besede Davorina Trstenjaka*) obsegajo globoko resnico: „Pri nas mora biti, ker smo majhen narod, vsak narodnjak velik značaj... Politično zrel narod se nikdar ne zanaša samo na vladajoče može, ki nam za časa svojega vladarstva utegnejo biti kolikor toliko pravični; toda po svojem propadu nam ne morejo več pomagati, ako si nismo sezidali sami čvrste trdnjave med narodom in za narod. Politika slovenskih voditeljev je pomanjkljiva, ker mislijo, da leži naša politična akcija v ministerskih lopah.“ Inteligenca je poklicana, da ljudstvo vodi, ne pa vlada nad njim. Najprej je treba njej globlje socialne zavesti, da ž njo prešine ljudske množice, v katerih spi sila, ki čaka, da se zdrami.

Socialni problem Slovencev je del socialnega problema Jugoslovanov.

Predvsem moramo izpodbiti dogmo nedotekljivosti. Ako se Slovenec ne sme brigati za notranjo politiko Hrvatov in ako se Hrvat ne sme vtikati v notranje razmere Slovencev — kje in kakšna je potem vzajemnost? Jezikovna, slovstvena, znanstvena in umetniška — se glasi odgovor, ki pri tem pozablja, da je pogoj samostojnega narodnega življenja v dobi kapitalizma predvsem gmotna kultura, od katere je odvisna duševna omika. Kar si sezidamo z vzajemnostjo na eni strani,

*) „Slovenski Narod“, 1. števil. 1870.

si z nevzajemnostjo na drugi strani zopet podiramo. Zato ni vseeno, kaj se godi v politiki in gospodarstvu tostran in onostran Sotle. Dualizem nas je sicer ločil, toda nihče nam ne more braniti, da bi hodili ne samo v duševni kulturi, ampak tudi v politiki in gospodarstvu vsak v svoji polovici v isti smeri proti skupnemu cilju.

Jugoslovani smo narodopisna celota in gospodarska enota, ki si jo osvaja tuji kapital. Jugoslovansko ozemlje postaja njegova kolonija. In mi? Na eni strani konfesionalna, na drugi strani državnopravna politika. Jugoslovani so katoliške, pravoslavne in mohamedanske vere — v tem more biti njih moč in obenem njih slabost: njih moč, ako izvajajo iz dejanske razlike nujno posledico verske strpnosti ali interkonfesionalnosti, a njih slabost, ako zanašajo konfesionalnost v politiko in gospodarstvo, ker s tem samo ovirajo narodno osamosvojo; kajti kapitalizem ne dela razločka med vero, pisavo in imenom.

In državnopravna politika?

Realna politika izhaja vsekako iz pozitivne pravne podlage, da na njej udejstvuje svoj program. Ne smemo pa pozabiti, da so dejstva močnejša nego pravo in da pravni razvoj zaostaja za socialnim*). Gre za to, v koliko je zgodovinsko državno pravo danes še možno. Ako se ne zanašamo na katastrofalno politiko, potem nam v dobi kapitalizma ne preostaja nič drugega, nego preprečiti, da si tuji kapital osvoji naše ozemlje in nas zaslužnji na naši lastni grudi gospodarsko in s tem obenem narodno.

*) Primerjaj članek dr. Hermana Rehma v „Vergangenheit und Gegenwart“, Lipsko-Berlin, 1. zvezek 1911.

J. Mačkovšek:

Statistika Slovencev.

1. Leto 1851 je s svojimi podatki v popisovanju ljudskega gibanja važen mejnik. Južna železnica še ni gotova, drugih železnic ni, priseljevanje in odseljevanje se ne čuti. Kar katera narodnost izgubi, je le izguba na jezikovni meji. — Proti koncu preteklega stoletja pa občutimo vedno bolj valovanje ljudskih množic, ki se dvigujejo v druge, boljše kraje, v tujino, iskajoč sreče in blagostanja. Domovina jim ne da kruha, zato odhajajo ...

Ako hočemo govoriti o napredovanju, oziroma nazadovanju Slovencev, se moramo primerjati z naraščanjem vsega prebivavstva in posameznih plemen. Rezultat tega primerjanja za nas ni razveseljav, rečemo lahko neugoden in posebno v desetletju 1890—1900 skoraj obupen (glej tabelo na strani 98).

Avstrijski Slovani naraščajo, Nemci polagoma padajo; ali kljub slovanskemu napredovanju smo Slovenci od leta 1851 izmed vseh narodov relativno najbolj padli. Uradno štetje ni povsem nedolžno na vsej stvari, saj smo imeli sedaj priliko opazovati divje orgije po vseh obmejnih krajih. Vendär nas to ne sme uspavati, ker je tendenca našega nazadovanja že šestdeset let stalna. Drugi vzroki so še, ki nas tlačijo k tlom*).

*) Predočimo si naše relativne padce v absolutnih številkah. Če vzamemo, da se Slovenci množijo tako, kakor državno poprečje, bi nas moralo biti leta 1900 mesto 465 % resnično 610 %, vsega avstrijskega prebivavstva, kakor leta 1851. To pomeni, da je izginilo v drugi polovici 19. stoletja 370.000 duš, to je število vseh koroških in primorskih Slovencev. Skoraj tretjino sedanjega našega števila je v petdesetih letih vzela tujina.

2. Je-li manjša notranja sila Slovencev, da nazadujemo, ali se manj množimo ko drugi narodi?

Tabela nam kaže, da imamo število do 10 let starih res že pod državnim poprečjem. Že! Kajti l. 1890 tega še ni bilo. To nam pravi število 11 — 20 let starih Slovencev, ki se je obdržalo nad normalom, katerih je moralo biti torej rojenih nad poprečjem.

Vendar pa stojimo dosti više, ko Nemci in Lahi v tej starosti. Kajti Nemci imajo najmanjše relativno število otrok do 10 let, sledijo jim Lahi, po precejšnjem presledku mi Slovenci, Čehi, Srbo-Hrvatje in Poljaki; najbolj plodoviti so Rusini, saj jih $302\cdot07\text{‰}$ nima še 11 let.

Vzrok, da se izmed vseh avstrijskih Slovanov najmanj množimo, leži v naši alpski domovini, v slabem gospodarskem položaju. Da je temu res tako, vidimo posebno pri Nemcih in če bi ti ne imeli sudetskih bratov, bi stal pri njih odstotek dodesetletnih otrok še veliko niže.

Klasičen primer nam daje Štajerska*).

Ni Koroška tista pokrajina, kjer smo od 1851 do 1900 najbolj padli, ne, ona je edina, kjer smo relativno najmanj nazadovali, sledi ji Štajerska in potem — Primorska**).

Statistika***) nas pouči drugače: ona nam pravi, da se množijo štajerski Slovenci hitreje ko Nemci in

*) Dr. R. Pfaundler, Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks. (Statistische Monatsschrift, 1907, str. 557—592).

**) Pri Primorski vpliva predvsem Trst, ki se zelo razvija, število Slovencev pa ostaja vedno na isti višini, ali pa celo nazaduje.

***) Dr. R. Pfaundler. Die Grundlagen ...

Občevalni jezik	Od vsakih 1000 oseb z navedenim obč. jezikom je bilo l. 1900 v starosti									
	do 10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	61—70	čez 70		let nad (+) oziroma pod (—) državnim poprečjem
	263·02	195·55	159·91	126·98	103·06	79·37	48·98	23·10		
(državno poprečje)										
slovenski	— 0·99	+ 0·32	— 24·85	— 11·82	+ 0·17	+ 13·77	+ 15·17	+ 8·26		
srbo-hrvatski	+ 22·33	+ 5·54	— 12·52	— 12·50	— 7·87	— 7·10	+ 4·14	+ 7·91		
laški	— 21·09	— 3·65	— 5·36	— 3·90	+ 4·18	+ 9·47	+ 10·69	+ 9·69		
nemški	— 27·98	— 8·95	+ 5·04	+ 4·13	+ 7·01	+ 7·45	+ 7·52	+ 5·81		
češki	— 0·30	— 1·09	— 2·24	— 3·33	+ 2·09	+ 0·78	+ 1·32	+ 2·80		
poljski	+ 36·54	+ 9·20	— 3·47	+ 1·47	— 12·05	— 12·63	— 9·89	— 9·12		
rusinski	+ 39·05	+ 14·09	— 4·60	— 3·56	— 6·88	— 8·40	— 15·90	— 13·77		

presenetljivo je, da ima 420.000 štajerskih Slovencev celo nekaj več novorojencev (39.535), ko 760.000 Nemcev (le 39.407). V deceniju 1880 do 1890 je bilo celo 3798 več slovenskih novorojencev (32869 proti 29071).

Slovenci v odstotkih.

Dežela	1851	1857	1880	1890	1900	1910*
Kranjska	88·10	90·14	93·67	94·07	94·24	
Koroška	29·99	28·61	29·72	28·38	25·08	
Štajerska	36·16	36·55	32·74	32·04	31·18	
Primorska	37·26	39·07	32·61	31·42	29·90	

Na Štajerskem bi morali biti, sklepajoč po velikih upadkih, manj rodovitni od Nemcev, četudi suponiramo, da se dosti Slovencev ponemči.

Naša življenjska sila ni slaba; krepka je dovolj, da kljubuje z vspehom vsem sovražnikom, ki nas obdajajo.

Izseljevanje je torej tista rakrana na našem telesu, ki nam vzame toliko najboljše krvi, najboljših ljudi, kajti smelo lahko trdimo, da se cvet ljudstva izseljuje, najinteligentnejši del Slovencev. To je slovenska elegija, najžalostnejši list slovenske zgodovine, ki še ni popisana in mogoče tudi skoro ne bo. Dan za dnevom hodi Slovenec na nemško Štajersko, Prusko, v Egipt, v Ameriko in kdaj se vrne? Koliko se jih vrne? Vrača se star, bolan, nadložen. Najboljše sile je pustil v tujini.

Žalostno zgodovino, bedo štiridesetih let nam predočuje tabela na str. 257.

*) Ker izid še ni publiciran, naj si čitatelj blagovoli sam vstaviti rezultate, ko bodo znani. Isto velja tudi za tabelo na strani 257.

Cehi se državnega poprečja najbolj držijo. Poljaki, posebno še Rusini, imajo ostro izraženo gibanje iz aktivnega v pasivno: umrljivost v Galiciji je velika. Srbo-Hrvatje, najbolj pa mi Slovenci, kažemo izredno čudno in žalostno linijo. Edini narod v Avstriji smo, ki ima tako nizko število svojih članov v najlepših letih (20—40); nobeden drugi narod nima sličnega izseljevanja, ki ima lahko tako velike posledice.

Ako gledamo naraščanje Nemcev in Lahov iz minimalnega števila članov, starih do 10 let (pri Lahih polagoma, pri Nemcih naenkrat) črez državno poprečje, zapazimo pravo nasprotje z ozirom na naše gibanje. Otresti se ne moremo sumnje, da množijo naše in hrvatske vrste druge armade*).

Zanimiva je naša črta radi minimov in maksimov, ki jih ima: najnižje število v starosti 21—30 let (v starosti 31—40 imajo le Srbo-Hrvatje za nekaj nižje) in najvišje število v Avstriji v vekih 51—60, 61—70 in skoraj tudi v starosti črez 70 (Lahi so nekaj višje). Zanimiva je nadalje zveza med izseljevanjem in pojemanjem števila dodesetletnih otrok.

Iz slov. Štajerske se je izselilo v l. 1880—1910 ($17.139 + \text{ca. } 27.000 + 29.000$) = ca. 73.000 duš. — Iz Kranjske pa v l. 1869—1910 ($16.062 + 20.590 + 32.491 + 35.030$) = 104.173 duš**).

Izmed bližjih krajev je gornještajerska industrija, ki vleče Slovence k sebi s tako silo, da je bila od vseh priseljencev v industrijskih centrih leta 1890 ena

*) V Trstu, na Gornjem Štajerskem.

**) Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1910 in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern. Bearbeitet und herausgegeben von der k. k. Statistischen Zentralkommission, Brünn 1911.

četrtnina pristojna v slovenske kraje, leta 1900 pa že ena tretjina. Zadnje štetje izkazuje po slovenski Štajerski nekatera pasivna glavarstva . . . V nemški Štajerski je živelo leta 1900 41.951 ljudij, rojenih na Slovenskem, naštetih je bilo Slovencev borih par tisoč, ki nimajo niti ene občine, ki bi bila mešana (20% Slovencev), kaj šele kak jezikovni otok. V južni Štajerski pa živi 7500 ljudi rojenih v pokrajinah z nemško večino in vendar je toliko krajev z nemštvom prepojenih ter 16 jezikovnih otokov (leta 1900).

Kaj bode z vami, vi mejniki štirje,
Celovec, Maribor, Gorica, Trst?
O. Župančič.

3. Narodnostna meja. Bijemo pa še drug boj, katerega posledice so dalekosežnejše. Pri izseljevanju izgubljam ljudi, v svoji domovini pa poleg ljudi še zemljo. Personalne in teritorialne izgube se pri danešnjem gostem naseljevanju adirajo in nas ponekod silno stiskajo iz tisočletnih bivališč. Izvojevati moramo tri velike bitke: ob Dravi, v mestih, ob morju.

Boj za Dravo. Velikanski boj na fronti, dolgi 250 km, boj za krasno dolino in velikansko ozemlje, boj za Koroško in del Štajerske, boj za 150.000 duš. — Iz teh pozicij se umikamo . . .

Leta 1890 je bilo na levem bregu Drave do Maribora 37 popolnoma slovenskih občin, leta 1900 le še 27 (črez 90% Slovencev); pridobili smo eno občino, izgubili večino v petih.

Po uradnem štetju smo izgubili od leta 1890—1900 95 km² in to večinoma na levem dravskem bregu. Maribor, Marenberg-Spod. Dravograd, Velikovec, Celovec-Borovlje, Beljak-Podklošter so točke, kjer se nemško prodiranje najbolj čuti.

Največja izguba je ponemčena celovška okolica z mestom. Czoernig je leta 1856 zarisal narodnostno mejo še 10·5 km severno od Celovca, mesto samo je leta 1857 slovensko (6000 Slovencev, 3419 Nemcev), danes gre po uradni statistiki meja pod Borovljami, 12·5 km južno od Celovca in mesto je nemško. Preje se ni pomeknila meja niti za uro hoda v celem stoletju*), na tem mestu pa v kratki dobi 50 let za šest ur hoda na jug.

Na vsak način smo teritorialno veliko utrpeli. Če primerjamo mejo, ki jo vleče od Pontafila do Šmohorja Hermanitz (okoli 1850), od tu dalje do Štajerske meje Czoernig (1855) s Potočnikovo**) (ki mu je podlaga rojstvo prebivavcev), zaznamujemo tele izgube na nemško celino:

Blatograd (občina): Gorje Zgor., Pod Lipo, Borovžiče, Gumno, Raznica, Žihpolje, Dole, Zovasja vas; Dole: Zimislav, Mala Gorica, Dole, Račica, Na Mičah, Sv. Martin, Vaniče, Nežkole, Volovca, Pičev, Smeravčice; Sv. Peter na Gori: Karnberg, Eberdorf, Sv. Peter, Leiten, Stegna vas, Kot, Stenice, Weissenbach, Zvirče, Vel. in Malo Bukovje; Dhorše: Žalem, Tratice, Vogliče, Vabča vas, Dhorše, Podpole; Anabihl: Tesna vas, Anabihl, Erental, Važenše, Zg. in Sp. Goričica, Otčelaz, Sv. Jurij, Terna vas, Marola, Gorinčica, Zeduška vas; Celovec: Celovec; Sv. Martin: Sv. Primož, Sv. Martin, Koselca, Vogla, Sv. Martin, Otoče; Št. Rupert: Št. Rupert; Gospa Sveta: Breza vas, Karnburci, Raga vas, Bučinja vas, Gospa Sveta, V Seli, Vogliče, Poreče, Modrinja vas, Kadina, Gosposvetsko

*) Apih, Slovenci in leto 1848, str. 3.

**) Dr. M. Potočnik, Vojvodina Koroška, I. zvezek. Ljubljana, 1909. Izdala „Matica Slovenska“.

polje, Verpja vas, Na Pižve, Rožendorf, Techmannsdorf, Trovarska vas, Na Pričah, Willersdorf, Šmihel; Otmanje: Gorje Zg., Groblja vas, Loče; Sv. Janez na Mostiču: Zavnja vas; Labud: Farska vas, Magdalenska Gora, Labud; Sp. Dravograd: St. Lovrenc*).

Popolnoma ponemčenih je na ta način 15733 *ha* = 15733 *km*². — Med izgubljenimi kraji je Gospa Sveta, kjer so morali svoje čase celo Habsburžani slovensko odgovarjati. Šent Vid, stolica slovenskih vojvod, središče stare slovenske zgodovine, je bil ponemčen že preje.

Pridobili smo edini kraj Led v občini Ruda.

Južno od Potočnikove črte imamo nemštva prenasichen pas, ki se uveljavi pri ljudskem štetju. Pozabiti ne smemo, da je kljub raznim nasilnostim pri štetju precej resnice v rezultatih. Na Koroškem je narodnost politično prepričanje.

Ti kraji z nemško večino pod Potočnikovo črto, pripadajoči na nemško celino, so:

Sv. Martin pri Beljaku: Zabuče Zg. in Sp., Na Medgorjah, Pod Vetrovom; Kostanje: Kostanje; Sv. Martin: Vrpnja vas, Sv. Jernej; Blatograd: Budanja, Prekop, Hojevče, Pražinčice, Tudršče, Goričice; Kriva Vrba: Čajnče, Dražnica, Gorice, Kurlice, Kutnort, Freienthurm, Zale, Kriva Vrba; Poreče: Slovenja Gora, Rennweg, Poreče, Gvaliče, Zadole, Pričica; Hodiče: Otok, Sv. Ana, Ribnica, Ravne, Sekira, Na Gorici; Vetrinje: Na Planini, Goričica, Krotna vas, Nograd, Vinče, Jezerek, Vetrinje, Zakamen, Nova vas, Na Spi, Podstražica, Loka, Potok, Na Gori; Kotmara

*) Kraji so pisani tako, kakor se nahajajo v Špecijalnem repertoriju krajev za leto 1880, 1890 in v Leksikonu občin za leto 1900 (kjer je veliko občin že popolnoma germaniziranih).

vas: Ivolje, Humberg, Pri Mostu; Žihpolje: Dole Zg., Angarje, Garhorica, Dole Sp., Čedram, Vrsta vas, Žihpolje; Medborovnica: Resenca, Otrovca, Medborovnica, Trata, Glinje(!), Sp. Glinje, Zadole; Borovlje: Dole, Borovlje, Kovor; Žrelec: Žrelec; Št. Peter pri Celovcu: Belcenek, Št. Peter, Na Vrezah, Kazize, Ladine, Roženci; Trdnja vas: Na Risovče, Na Guzah, Gorice, Hrastovica, Blažja vas, Barolje, Št. Jakob, Pokerska, Dobje, Hutna vas, Limerja vas, Trdnja vas; Grabštein: Eibelhof, Na Bregi; Sv. Tomaž: Rigarja vas, Portovca, Gunderska vas, Na Gorčece, Cilnberg, Sv. Tomaž, Domacna vas, Schöpfungsdorf; Škofji dvor, Bela, Sv. Martin, Frajdenberg, Na Smoli, Krištofova Gora, Otmanje, Niča vas, Mizla vas, Otmanje, Rotmana vas, Breza; Sv. Janez na Mostiču: Tišine, Čute, Zg. in Sp. Kreblje, Krobače, Št. Lipš, V Gradu, Uha vas; Šmihelska Gora; Važenberg: Ričja vas, Mali Šent Vid, Gosinje, Srednje in Zg. Trušnje; Sp. Dravograd: Rabenstein, Stari grad, Viča, Spodnji Dravograd.

Ti kraji zavzemajo prostor, velik 19220 ha = 192·2 km².

Kraja Breza in Leinsdorf tvorita v Krivovrbski občini slovenski jezikovni otok.

Istotako se umikamo na Štajerskem. Primerjajmo od Šumana leta 1868 naznačeno mejo*) se štetjem leta 1900, pa moramo vknjižiti sledeče izgube:

Sobota: Sobota; Vižinga: Sv. Lovrenc; Gradišče; Remšnik, Gradišče; Luče: Luče; Klanjec: Veče; Gomilica: Rače, Ekberg, Kamenik (Senalce, Belič in

*) Slovenski Štajer. Dežela in ljudstvo. Spisali Rodoljubi. I. snopič. Izdala in založila Slovenska Matica. V Ljubljani, 1868, str. 8—12.

Ebič so bili do polovice slovenski kraji, sedaj ponemčeni); Sladki Vrh: Rabenberg, Sladki Vrh, Svečani; Rožengrunt: Rožengrunt; Nasova: Jauchendorf, Nasova; Plitvica; Lešena, Lumanovše, Plitvica: Radgona Gor.: Hercegovščak, Na Grijesi. Segovci so bili na pol, Črnce in Morhečka vas do tretjine, Lutverci do četrtnine slovenske, sedaj so ponemčene občine.

Izgubili smo na Štajerskem na nemško celino od leta 1868 do 1900 11633 *ha* = 116·33 *km*².

Poleg izgub na nemški kompakten teritorij imamo še izgube na jezikovne otoke. Potočnik pozna (po rojstvu) le dva: Naborjet in Trbiž. Po uradnem štetju iz leta 1900 so pa na Koroškem ti-le otoki:

1. Lužnica, Sv. Katarina, Kuk, Naborjet, (5047 *ha*);
2. Rabelj, Mrzla Voda, Trbiž, Rovte, Kokovo, (8866 *ha*); Ta otok se dotika nemške belopeške občine na Kranjskem, ki sestoji iz Ahlet, Koprivnika, Zagrada in Fužin, (2886 *ha*);
3. Rut, Vrata Zg. in Sp., Megvorje, Zilica, Pod Kloštrom, (ca. 2200 *ha*);
4. Čojna noč, (ca. 100 *ha*);
5. Borče, (ca. 100 *ha*);
6. Rikarja vas, (ca. 100 *ha*);
7. Domačale, (ca. 100 *ha*);
8. Kleče, (ca. 50 *ha*);
9. Vrba, Vogliče Sp., Na Žagi, Skrile (ca. 700 *ha*);
10. Št. Mihel pri Rožaku, (ca. 50 *ha*);
11. Sv. Kandolf, (ca. 100 *ha*);
12. Predlje pri Žrelcu, (ca. 50 *ha*);
13. Gorce, Črni Grad blizu Velikovca, (ca. 200 *ha*);
14. Železna Kaplja, (223 *ha*);
15. Velikovec, (148 *ha*);
16. Ruda, (ca. 100 *ha*);

17. Lipa, (ca. 100 *ha*);
18. Pliberk, Derbeša vas, (ca. 350 *ha*);
19. Guštanj, (88 *ha*).

Nemški otoki nam vzamejo 187 km^2 - tako, da bi bilo pod Hermanitz-Czoernigovo črto po uradnem štetju iz leta 1900 izgubljenih na Koroškem 536 km^2 oziroma 565 km^2 , če vračunamo še kranjsko Belo Peč.

Na Štajerskem so ti-le nemški otoki:

1. Zg. in Sp. Gortina, Muta, Zg. Vižinga, Dobrova, Marnberg, Sp. Vižinga, (2121 *ha*);
2. Slov. Gradec, (142 *ha*);
3. Sv. Lovrenc na Mariborom, (314 *ha*);
4. Cerknica pri Šent Ilju, (239 *ha*);
5. Maribor, Studenci, Pobrež, Razvina, (2198 *ha*);
6. Sv. Lenart v Slov. Goricah, (249 *ha*);
7. Ptuj, Zg. in Sp. Breg, (780 *ha*);
8. Ormož, (583 *ha*);
9. Rogatec, (430 *ha*);
10. Slatina, zdravišče, (190 *ha*);
11. Slov. Bistrica, (589 *ha*);
12. Vitanje, trg; Vitanjska vas, (147 *ha*);
13. Konjice, (ca. 150 *ha*);
14. Celje, (207 *ha*);
15. Laško, (130 *ha*);
16. Brežice, (303 *ha*).

Obsegajo 8682 *ha* = 86.82 km^2 .

Na Kranjskem je poleg omenjene Bele Peči tudi obsežen Kočevski otok. Obsega 820 km^2 t. j. eno dvanajstino Kranjske. Od leta 1880—1900 smo izgubili večino v Bistrici in Maverlu nad Črnomljem (ca. 900 *ha*) ter v krajih Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava na zapadni strani otoka (ca 5500 *ha*, sicer slabo obljudenega sveta). V Kočevsko last je prešlo

torej v dvajsetih letih 64 km^2 . — Kočevarjev je bilo leta 1857 22.898, leta 1900 le 18.529. V novejšem času se naseljujejo Slovenci v dveh najrodovitnejših dolinah; okoli Kočevja (Dolga vas in Livold imata skoraj že polovico Slovencev) ter okoli Morave, ki ima že slovensko večino. Kočevarji pa silijo proti vzhodu na vinograde. Slovenci prihajajo od Kolpe, Loškega Potoka, Blok in Sodražice.

4. Izmed vseh večjih mest na slovenskem teritoriju je edino Ljubljana naša. „Festungsdreieck“ Celje-Ptuj-Maribor je nemški, Celovec, Gorica, Trst v tujih rokah. Manjka nam krepkega, zdravega meščanstva, ki je pri drugih narodih že toliko koristilo in lepega izvršilo.

Tabela nam jasno kaže, kako lepo stopa v ospredje Gumpłowiczev stavek: „die Städter werden von den Ländlern verdrängt“. Vidimo, da je slovenski pritok absolutno nad tujerodnim pri Ptuj, Celju, Mariboru in Gorici; pri Celovcu le nekaj odzadaj. Če vzamemo vse prave meščane za tujerodce (kar je skoraj izključeno), pridemo še vendar do visokih števil: Celovec 31.78% Slov., Ptuj 63.12% , Celje 69.63% , Maribor 71.03% . Taka bi morala biti naša minimalna števila.

Edino Ljubljana ima naravni razvoj. Slovensko priseljevanje zmanjšuje stalno nemški odstotek. Ljubljana je imela (po Fickerju) leta 1869 40.66% Nemcev (Celovec je bil leta 1857 bolj slovensko mesto, saj je štel le 36.3% Nem.), leta 1880 22.8% , 1890 17.3% in leta 1900 le še 15.2% .

Dinamična metoda nam kaže, da v Ptuj, Celju, Mariboru, Gorici popolnoma prodremo, Celovec pa dobi visoko slovensko manjšino, ako si ohranimo vsakega

Mesta	V navedenih mestih stanujoči prebivavci imajo domovinsko pravico po stanju z dne 31. decembra 1900					Slovenskega rodu je torej ¹⁾ v %	K slovenskemu občevalnemu jeziku pa se je priglasilo leta v %				
	v mestu samem	v slov. glavarstvih	v nem. glavarstvih	v laških glavarstvih			1880	1890	1900	1910	
Ptuj	892	2008	281	—	—	63·12	24·72	19·09	15·59	10·10	
Celje	1366	4062	406	—	—	69·63	36·03	26·11	22·64		
Maribor	2520	14645	3438	—	—	71·03	15·11	13·97	17·34	13·64	
Celovec	5695	6498 ²⁾	8253 ²⁾	—	—	31·78	3·53	3·82	2·10	2·14	
Gorica	13426	5406	1302	1894	—	24·54	7·83	17·82	20·01		

Opomba: Pri Ptuj, Celju, Mariboru in Celovcu pridejo v poštev priseljenci iz Kranjske, Štajerske in Koroške, pri Gorici pa še iz Primorske.

¹⁾ Ako štejeemo one, ki imajo domovinsko pravico v naštetih mestih, vse za tujerodce.
²⁾ Pri celovškem okrajnem glavarstvu (brez mesta), ki ima nemško večino, je štetih polovica priseljenec za Slovence, polovica za Nemce, zaradi tega pa veljajo druga glavarstva (razen velikovškega) za popolnoma nemška.

Opomba: Pri Ptuj, Celju, Mariboru in Celovcu pridejo v poštev priseljenci iz Kranjske, Štajerske in Koroške, pri Gorici pa še iz Primorske.

¹⁾ Ako štejeemo one, ki imajo domovinsko pravico v naštetih mestih, vse za tujerodce.

²⁾ Pri celovškem okrajnem glavarstvu (brez mesta), ki ima nemško večino, je štetih polovica priseljencev za Slovence, polovica za Nemce, zaradi tega pa veljajo druga glavarstva (razen velikovškega) za popolnoma nemška.

novo priseljenca: kajti tendenca priseljevanja je stalna in množico imamo.

Poleg Reke, kamor se steka mnogo slovenske krvi, je upoštevanja vreden Gradec. V nekaterih obrtniških strokah imajo Slovenci večino, pa vendar je Gradec „die deutscheste Stadt“. Našteli so leta 1900 le 1222 (0.99 %) Slovencev iz Kranjske, Koroške in Štajerske, dočim je v slovenskih delih teh pokrajin rojenih 13.258 duš (10.72 %), pristojnih celo 17.081 (13.81 %)*). Za leto 1910 pa so v Gradcu našteli samo še 1042 Slovencev.

V Trst obrača v novejšem času Slovenec z zadovoljstvom oči. Prihaja do veljave in moči.

Po uradni statistiki pa nazadujemo relativno in celo absolutno.

Na tržaškem ozemlju so našteli

leta 1880	26.263 Slovencev,	t. j.	21.79 %
„ 1890	27.725	„ „	20.47 %
„ 1900	24.679	„ „	16.35 %.

Leta 1846**) je bilo v Trstu in okolici 25.300 Slovencev, 46.530 Lahov, 8470 Nemcev. Czoernig***) šteje leta 1851 26.948 (29.71 %) Slov., 51.695 (57 %) Lahov, 12.051 (13.29 %) Nemcev, Ficker****) ceni leta 1869 Slovence celo na 53.79 % (?), Lahe na 36.81 % in Nemce na 8.17 %.

*) Dr. F. v. Meinzingen, Die binnenländische Wanderung und ihre Rückwirkung auf die Umgangssprache nach der letzten Volkszählung. (Statistische Monatschrift, 1902, str. 693–729).

**) Ljubljanski Zvon, 1885, str. 620.

***) Czoernig, Ethnographie der österr. ungar. Monarchie, str. 74–79.

****) Ficker, Die Völkerstämme der österr. Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen und Inseln, str. 93.

Na vsak način je naše število višje, ko ga uradna statistika navaja leta 1900. To so nam izpričali krasni volilni rezultati leta 1907 in 1909.

Da se vršijo v Trstu divje orgije pri popisovanju ljudstva, naj kažejo tudi sledeči podatki*).

Rojenih Dalmatincev je v Trstu 3089 in sicer 2395 v čisto slovanskih okrajih, ostalih 654 v okrajih s slovansko večino. Srbo-hrvaščini je pripoznan leta 1900 po uradni statistiki 201 človek in — 85 Nemcev.

V Istri rojenih (in sicer v okrajih s srbo-hrvatsko večino) je 4009 duš. Od teh je srbo-hrvaščini pripoznanih le 198.

Slično se godi s Korošci. Še lepše s Štajerci. V samoslovenskih glavarstvih je rojenih 1025, v onih z nemško večino 1227, pripoznalo se je nemščini 1114 duš, slovenščini 331 in 748 laščini.

Najhujše je s Kranjci. Bilo jih je v Trstu 10.132. Pripoznanih je nemščini 1047 (!), slovenščini 2672 in 6153 laščini.

Kako je razdeljeno priseljevanje v Trst, nam kaže tabela za leto 1910:

Od vsakih 100 oseb na tržaškem ozemlju je pristojnih		
v glavarstva	s slovenskim obč. jezikom	19·32
	s srbo-hrvatskim obč. jezikom	10·35
	z laškim občevalnim jezikom	7·47
na tržaško ozemlje		41·71
v druge dežele		5·70
v inozemstvo		15·45

*) Dr. F. v. Meinzingen, Die binnendländische Wanderung . . .

Kdo bo končno zagospodoval na tej važni točki? Z demokratizacijo volilne pravice smo napravili velik korak k uveljavljanju svojih zahtev.

Dinamična metoda nam pove, da je priseljevanje iz slovanskega ozemlja avstrijskega štirikrat večje, ko ono iz laškega ($29.67\% : 7.47$).

Pa tudi če vzamemo ves laški priliv (13.338 iz Avstrije + 21.699 iz Italije =) 35.037, mu čeli popolnoma že edino slovenski s 34.505 dušami. Poleg tega je v Trstu še 18.491 ljudij iz srbohrvatskega ozemlja avstrijskega. Avstrijsko slovansko priseljevanje je v sorazmerju k **vsemu** laškemu kakor 4:3. Omeniti je še treba, da iz Italije ni več tako močne frekvence, dočim s Krasa napreduje.

Bibliografija.

I. Uvod.

K § 1. O prvotnem razvoju Slovanstva je izšla pred izdajo Šafaříkovih „Slovanských Starožitností“ (V Pragi 1837) in za njo cela vrsta knjig. Vsa ta literatura je navedena v novem delu L. Niederla „Slovanské Starožitnosti“ (V Pragi, I. 1902, II. 1904, III. 1906).

Tukaj podajam pred vsem vso literaturo, ki opisuje slovanski svet v celoti. Prvi taki celotni opis je izdal P. J. Šafařík pod naslovom „Slovanský národopis“ (V Pragi 1842). To je predelani uvod njegove „Geschichte der slawischen Sprache und Liter.“ (Budin 1826), knjiga, za svoj čas izvrstna, pred vsem zaradi pravilne omejitve jezikovnih mej in čistega slovanskega nazivlja. Za njo je izšlo nekoliko celotnih pregledov, ki pa so po večini samo kompilacije. Največjega je izdal A. G. Rittich „Славянскій міръ“ (Varšava 1885), ki pa nima velike vrednosti. Nekončano je ostalo podjetje Janeza Majcigera in Maksa Pleteršnika „Slovanstvo“ (I. Jugoslovani. Ljubljana 1874). Malo pred „Slovanskim svetom“ je izšla knjiga prof. Tim. Florinskega „Славянское племя“, istega obsega in namena. Z 2 kartama, v Kijevu 1907 (Кіев. Унив. Изв. 1907. VIII.—IX.). Sem spadajo tudi starejši narodopisni pregledi Florinskega v njegovem delu: „Лекція по слов. языкознанію (Спб. Кіевъ. I. 1895, II. 1897). Slovanstvu so po večini namenjene tudi sledeče knjige:

A. Budilovič Обзоръ областей западнаго и южнаго Славянства (Petr. 1886), K. Czoernig Ethnographie der österr. ungar. Monarchie (Wien 1855—57), Vertheilung der Völkerstämme in Oesterreich (Wien 1856), A. Ficker Die Völkerstämme der österr. Monarchie, ihre Gebiete, Grenzen und Inseln (Wien 1869), P. Hunfalvy Die Ethnographie von Ungarn (Budapest 1897), Ed. Leipen Die Sprachgebiete in den Ländern der ungarischen Krone (Wien 1896), B. Auerbach Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie (Paris 1898), J. Zem-

nrich Die Völkerstämme Oesterreichs (Geogr. Zs. 1899), Tetzner Fr. Die Slawen in Deutschland (Braunschweig 1902). Nadaljna literatura je navedena pri opisu posameznih slovanskih narodov.

Celotne narodopisne karte Slovanstva so bile izdane tele: Šafařík P. Slovanský zeměvid (Praha 1842); Mirkovič M. F. Этнограф. карта славянскихъ народовъ. Спб. Изд. I. 1867, II. 1874, III. 1875 (izd. II. in III. je dopolnil A. Rittich). Delamarre Cas. Carte ethnographique démontrant la pluralité des langues, des littératures et des peuples slaves (Bull. de la soc. géogr. 1868 II); Erben J. Mapa slovanského světa (izdaja Matice lidu. Praha 1868); Rittich A. Этнографическая карта Европейской Россіи (Petr. 1876) in njegova Карта западныхъ и южныхъ Славянъ (Varš. 1885). Prva je izšla tudi nemško v Petermannovih Geograph. Mittheilungen 1878, mapa Nr. 18 in 1886 Ergänzungsheft 54 Nr. 1. Zarjanko N. S. Карта славянскихъ народностей (Petr. 1889. Приложение къ рускослав. календарю на 1890 г.). Novo veliko karto je izdal T. Dm. Florinskij s svojim zgoraj navedenim delom „Слав. племя“ 1907. Na temelju mape Florinskega je izdala l. 1908 Slovanska Beseda mapo Етнографска карта на славянското въ Европа“. Karto nemških naselbin na slovanski zemlji je izdal D. N. Vergun v knjigi „Нѣмецкій Drang nach Osten въ цифрахъ и фактахъ (Dunaj 1905). Prim. še: Nabert H. Karten der Verbreitung der Deutschen in Europa (Glogau 1891), Langhans P. Allderischer Atlas (Gotha 1905), Karten der Verbreitung von Deutschen und Slawen in Oesterreich (Gotha 1899), Karte der Verbreitung der Deutschen in Ungarn (Peterm. Geogr. M. 1900). Petzet Chr. Übersichtskarte der Verbreitung der Deutschen in Mittel-Europa (v knjigi: Handbuch des Deutschtums im Auslande, Berlin 1904).

Tukaj je primerno navesti še celotne karte avstrijske države in Balkana zato, ker obsegajo velik del Slovanov (druge karte posameznih slovanskih narodov bodo navedene na svojem mestu.) Berghaus H. Ethn. Karte der österr. Monarchie (Wien 1848; Physik. Atlas II. Abth. VIII.), Haeuffler J. V. Sprachenkarte der österr. Monarchie (Pesth 1846), Czoernig K. Sprachenkarte der öst.-ung. Monarchie (Wien 1855), Le Monnier Fr. Ritter Sprachenkarte der österr.-ung. Monarchie (Wien 1888; na podlagi štetja 1880). Po Czoernigu in Lemonnieru so izšle manjše

karte od J. Hatska, J. Kieperta, A. Fickera, P. Bourgoinga in mapa v atlasu Avstrije od J. Chavanna (Taf. XV). Po štetju l. 1900 je izšla manjša mapa Cislajtanije v Oest. Statistik 1902 zv. 63., in podrobna, ali nepregledna mapa Translajtanije ob delu Pavla Baloghja: A nepfajok Magyarországon (Budapest 1902, v atlasu). Malo staršo mapo Translajtanije je izdal J. Homolka, (l. 1892), večjo F. Réthey na podlagi štetja l. 1880 (A magyar sz. korona országainak ethnographiai férképe. Budapest), Pred tem že G. Devollan v Peterburgu 1878. Za Balkan v celoti spada sem A. Boué Etnograph. Karte des osmanischen Reiches. 1847 (Berg-haus Phys. Atlas II. VIII. Nr. 19), Lejean Ethnographie de la Turquie d'Europe (Gotha 1861; ruski prevod je izdal Этн. Сборникъ Р. Геогр. Общ. 1864), A. Peterman in Fr. Bradaška Die Ausdehnung der Slaven in der Türkei und den angrenzenden Gebieten (Peterm. Geogr. M. 1869 Taf. 22), G. M. Mackenzie and A. P. Irby The Turks, the Greeks and the Slavons (London 1867; srpski prevod je izdal Č. Mijatović „Путовање по словенским земљама Турске у Европи. Београд 1868 z narod. mapo), H. Kiepert Ethnographische Übersicht des europ. Orients (Berlin 1876), Turkey in Europe (Markham's Geogr. Magazine III. Oct. 1876), Bianconi Etnographie et statistique de la Turquie d'Europe (Paris 1877) avec la carte, Synvet Carte ethnographique de la Turquie d'Europe (Paris 1877), Genadios An ethnological map of European Turkey and Greece (London 1877), Sax Ethnogr. Karte der europ. Türkei und ihrer Dependenz zu Anfang des J. 1877 (Mitth. geogr. Ges. Wien 1878 XXI, Taf. 3.), Dragashevich J. Carthe ethnographique de la presqu'île des Balkans (Belgrade 1885); nova izdaja je izšla v časopisu „Ратник“ 1903).

II. Rusi.

К § 4. Кеппенъ П. Этнографическая карта Европейской Россіи. Изд. Рус. Геогр. Общ. (Спб. 1851 г.), Объ этнограф. картъ Европ. Россіи (Спб. 1852; prim. Bull. de l'Acad. Petr. VIII. 290), Батюшковъ И. Атласъ этногр. западно-русскаго края (Спб. 1864 г.), Эркерть Этнографическій атласъ зап. русскихъ губерній и сосѣднихъ областей (Спб. 1863), Тербеневъ Н. Карта Россіи и племена ее населяющія (Моск. 1866), Kiepert H. Ethnographische Karte des

russischen Reiches (Berlin 1862). Риттихъ А. Θ. Этногр. карта западнорусскаго края (Спб. 1864), Атласъ народонаселенія зап. русскаго края (Спб. 1863). Этнограф. карта Европ. Россіи (Спб. 1876; немška izdaja je izšla v Gothi l. 1878: „Ethnogr. Karte von Russland“), A. Petermann Vertheilung der Gross, — Weiss — und Kleinrussen. Nach A. Rittich. Peterm. Geogr. Mitth. 1878. Tafel 18), Величко Г. Народописна карта українськоруського народу (Лвовъ 1896). Prim. tudi mapo v VII. delu Трудовъ этнограф. стат. экспед. въ югозап. край П. Чубинскаго (Спб. 1872), V. von Haardt Übersichtskarte der ethnogr. Verhältnisse von Asien und von den angrenzenden Theilen Europas (Wien 1887), Этнографическая карта Россійской Имперіи по Риттиху и Венюкову (Спб. Изд. А. А. Ильина), Русовъ А. Карта разселенія украинскаго народа (Укр. Вѣстникъ. Спб. 1906 № 4), Aitoff D. Carte de l'extension du peuple ukrainien (Paris 1908 in v časop. Ukrainische Rundschau 1908 № 1).

Daljša dela in članki o podrobnostih ruske meje so: Bielenstein A. Atlas der ethnolog. Geographie des heutigen und prae-historischen Lettenlandes (Petersb. 1892), Tetzner (Globus 1897 LXXI. 381), Rozwadowski (Materiały i prace kom. jęz. 1901. I. 1), Tałko-Hryncewicz J. (Zbiór wiadomości XVII. 53), Kurschat A. Die Verbreitung des litauisch — lettischen Volksstammes (Mitth. d. lit. Ges. Heidelberg 1899. № 24), Ciechanowski F. Karte des Gebietes Posiń, Sybelin und Umgegend an der Ostgrenze von Polnisch-Livland v atlasu Bielensteinovem I a), Карскій Е. Бѣлоруссы I. (Варш. 1903), Вольтеръ Э. А. Списки насел. мѣстъ Сувалской губ. (Спб. 1901), Анонимъ, Obszar języka litewskiego w gub. wileńskiej (Mater. antr. arch. Kraków III. 1898). Starejša dela: А. Коревъ Виленская губернія (Мат. для геогр. и стат. Россіи Спб. 1861), Киркоръ А. Живописная Россія III. 13, Недешевъ И. (РФВ. XII), Kurschat F. Grammatik d. litau. Sprache, Halle 1876, Вольтеръ Die Litauer von Ošmena (Mitth. d. lit. Ges. Heft 20), Поржезинскій (Изв. II. отд. Акад. Наукъ. I. 467, Idg. Anz. 1897. 330), Щебальскій П. Карта Русскаго Забужья (1880), Кояловичъ М. Объ этногр. границъ между Зап. Русью и Польшею. Сборникъ статей Шолковича I. (Вильно 1885), Батюшковъ Холмская Русь (Спб. 1887), I. Аноним. Fantazye geograficzne na temat ziemi Lubelskiej i Podlaskiej (Ateneum,

1882 XI), Gloger Obchody weselne I (Kraków 1869), Zakrzewski A. O ziemie bielskiej. Mater. do etnogr. Podlasia (Wisła III. 309), Zubricki D. Granice między ruskim i pol. narodem w Galicyi. Lwów 1849 (rusko v Вѣстникъ югозап. и зап. Россіи 1863), Площанскій Б. Границы русс. и польскаго народа въ Завислоцкой Руси (Прикарпат. Русь. III. Львовъ 1885), Головацкій Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси I. (Москва 1878 z mapo), А. Петровъ Замѣтки объ Угор. Руси (Ж. П. М. П. 1892 II), А. Добрянскій О западныхъ границахъ Подкарпатской Руси (Ж. М. Н. П. 1880 № 208). Novo lero mapo je izdal Ст. Томашиевскій Этнографічна карта Угорської Руси (Спб. 1906). Dalje prim. Соболевскій А. О границѣ Русскихъ и Словаковъ въ Угорщинѣ (Жив. Стар. 1895. 235), Де-Волянъ Г. А. Угорская Русь (Москва 1878, съ картой), Niederle L. Národopisná mapa uher. Slováků (Praha 1903), in članek „K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách“ (Slov. Přehled 1903. V 345, VI. 258 in odgovor Tomašivskega v Зап. Тов. им. Шевч. LXVII. 5), Петровъ А. Статьи объ Угорской Руси (Спб. 1906. Зап. Ист. Фил. Фак. Унив. Прилож. къ т. LXXXI), Klíma Ruskoslovenská hranice na východě Slovenska (Slov. Přehled IX. 60, Czambel S. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. 1, стр. 53 (Turč. Sv. Martin 1906). Na podlagi Czambela je izdal L. Niederle znova karto vzhodnih stolic v Národop. Sborníku 1907. I. Dalje prim. Неесторовскій П. А. Бессарабскіе русины (Варшава, 1905 г.), Чубинскій Труды VII. 362, А. Клаусъ Наши колоніи. Опыты и матеріалы по исторіи и статистикѣ иностранной колонизаціи въ Россіи I (Спб. 1869), Н. Державинъ Болгар. колоніи новоросс. края (Изв. Тавр. арх. комм. № 41. 1908), Риттихъ А. Матеріалы для этнографіи Россіи: Казанская губ. (Казань 1870) и Прибалтійскій край (Спб. 1873), Матеріалы для этнографіи Царства Польскаго Спб. 1864 (Люблинъ и Августовская губ.), Этнограф. очеркъ Харьковской губ. (Харьковъ 1880), Западно-русская граница и русская народность (Русская Стар., 1907), Бахметьевъ П. Къ исторіи старитѣ руски поселища въ сегашна България (Пер. Сп. 1907. 294). Male narodopisne mape so tudi v velikem delu „Россія, полное географ. описаніе нашего отечества, подъ ред. В. П. Семенова и руководствомъ П. П. Семенова и В. И. Ламазненскаго. Спб. (1899—1900). Med tiskom

knjige je končno izšla knjiga Vl. Franceva „Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси съ статист. таблицами къ нимъ“ (Варшава 1909), in članek K. Droža *Ruské osady v rumunské deltě dunajské* (Osvěta 1909, 68).

К § 5. M. W. de Kovalevsky *La Russie à la fin du XIX-siècle* (Paris 1900; tudi rusko: „Россія въ концѣ XIX в. Спб. 1900), Россія, ея настоящее и прошедшее (Энци. Словарь Спб. 1900; отдѣлъ статистики стр. 75—128; prim. tudi dodatke v II. 1906, s. v. Россія — население), Пространство и население Россіи въ 1905 году. Спб. 1906 (изъ Ежегодника Россіи 1905 г.), Д. И. Менделѣевъ *Къ познанію Россіи*. VI. изд. (Спб. 1906; prim. članek A. Černega „K poznání Ruska“. Slov. Přehled X. 17.), Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи“ (Спб. 1898—1907 г.), Сводъ данныхъ первой всеобщей переписи Росс. Имперіи 1897 г. (Спб. 1905), „Relevé général pour tout l'empire de Russie des résultats du dépouillement des données du I. recensement de la population en 1897 (Petersbourg 1905). Daljša statistična dela so: Буняковскій Опытъ о законахъ смертности въ Россіи Спб. 1868, Бессеръ А. — Баллогъ К. Смертность, возрастной составъ и долговѣчность православнаго населенія обоого пола въ Россіи за 1851—90 гг. Спб. 1897. (Зап. Акад. Н. VIII). Янсонъ Ю. Сравн. статистика Россіи и западноевр. гос. Спб. 1878—80. Статистика Росс. Имперіи I, сл. (Спб. 1890 сл.), Обручевъ Н. П. Военно-стат. Сборникъ Спб. 1868 сл., Золотаревъ А. Записки военной статистики Россіи. Спб. 1894, Фортунатовъ А. Θ. Сельско-хозяйственная статистика Европ. Россіи (Москва 1893), *Oesterreichische Statistik, Band LXIII, I. Vargha A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása. Budapest 1902* (Mag. Stat. Közlemenyek Uj. S. I), Cintula V. *Národnostní poměry uherských Rusinů podle sčítání r. 1900* (Zeměv. Sborník X. 1904. 193).

К § 6. Соболевскій А. Опытъ р. діалектологіи I. Спб. 1899. Очеркъ р. діалектологіи. Жив. Стар. 1902 кн. 1—4. Карскій Е. *Бѣлоруссы I* (Варшава 1903).

К § 7. VI. Hnatjuk *Malorusové* (Ottův Slovník Naučný, Praha 1900), И. Нечуй-Левицкій *Die Anzahl der Ruthenen in Europa, Asien und Amerika* (Ruth. Rev. 1905, 253), М. Грушевскій Очеркъ ист. укр. народа Спб. 1906. 3. M. R. Sta-

tistik der ruthen. Volkes (Ruth. Revue III. 9—13; Globus LXXXVII № 16, 292). Kušnir Wl. Die Lage der ruthenisch-ukrainischen Kolonisten in Amerika (Ruth. Revue II. 226). M. R. Statistik und Heimat des ruthenischen Volkes (Ruth. Revue III. 11), Russow M. Genauere Daten über die Anzahl der Ruthenen im Russland (Ruth. Revue III. 144), В. Охримович З поля національної стат. Галичини (Лвів 1909. I. 65), В. К. Національно-територ. межн України (Літ. наук. вістник 1907. VI, VIII—IX).

Razen doslej navedenih del in raznih zbornikov še primerjaj te knjige in članke o raznih ruskih krajinah: Головацькій Я. Карпатская Русь (Слав. Сборникъ Спб. I. 1875. II. 1877), Историко-этнограф. очеркъ Галичины и Угорской Руси (Ж. М. Н. II. 1875), Поповъ Русское населеніе по вост. склону Карпатъ 1867, W. Pol Rzut oka na północne stoki Karpat. Lwów 1877, Witwicki O Huculach 1873, Zawadzki Huculi (Kłosy 1872—3), Waigiel L. O Huculach 1887, Kopernicki Iz. Charakterystyka fizyczna Górali ruskich (Zbiór wiadomości, Kraków, XIII), R. Kaindl Die Huzulen (Wien 1897), Korzeniowski I., I. O Huculach (Lwów 1899), В. Шухевичъ Гуцульщина. Львів I. 1899—V. 1902, Мошковъ В. Скифы и ихъ соплеменники еракійцы. Варш. 1896, Волковъ Ф. Кавказъ и Карпаты (Наук. Зб. Грушевскаго. 1906), Будиловичъ А. Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси (Жив. Стар. XIII. 1903), Срезневскій Русь Угорская (Вѣст. Геогр. Общ. IV. 1852), Biedermann Die ung. Ruthenen (Innsbruck 1868), Szujski I. Die Polen und Ruthenen in Galizien (Wien 1882), Наумовичъ И. О Галицкой Руси (Слав. Сб. I), Свистунъ Ф. И. Прикарпатская Русь (Лвовъ 1896), Купчанко Гр. Угорска Русь и ей русски жители (Вѣдень 1898), Смаль-Стоцькій Ст. Буковинська Русь (Чернівці 1897), Kaindl R. und Monastyrski A. Die Ruthenen in der Bukowina I—II (Czernowitz 1879, 1890), Францевъ В. Обзоръ важн. изученій Угор. Руси (Р. Фил. Вѣст. 1901), D. Dan Die Völkerschaften in der Bukowina I. Die Lippowaner (Czernowitz 1890), Kaindl R. Die Lippowaner (Czernowitz 1893), Polek I. Repertorium der landeskundlichen Literatur der Bukowina (Czernowitz 1892), Die Lippowaner in der Bukowina (Zs. f. österr. Volkskunde III. 53), Поповъ Ив. Малоруссія и малороссы (Моск. 1905), Абрамовъ Ив. Черниговскіе малороссы (Жив. Ст. 1905, 513), М. Грушев-

скій Die Kleinrussen (Melnik Russen über Russland 1906), Анон. Die Hauptstämme der Russen. Begleitwörter zur Karte (Petermann's Geogr. M. 1878. 325), Кудринскій Θ. Бѣлоруссы (Вильна 1905), Косичъ М. Н. Литвино-бѣлоруссы Черниговской губ. Жив. Стар. 1903, 221), Будиловичъ А. О единствѣ русскаго народа Спб. 1907, Соболевскій А. Русскій народъ какъ этнограф. цѣлое (Мирный Трудъ. Харьковъ 1907), Фортунатовъ К. Національныя области Россіи (Изд. Трудъ и борьба. Спб. 1906), Пенъкинъ З. Полѣсье. Библиогр. указатель по ист. геогр. этногр. Полѣсья (Спб. 1883), Добротворскій Н. Саяны (Вѣстникъ Евр. 1887. IX), Желѣзновъ І. И. Уралцы (Спб. 1888), Киркоръ А. Бѣлорусское Полѣсье (Москва 1891), Довнаръ-Запольскій М. В. Бѣлорусское Полѣсье (Моск. 1895), Булгаковскій Г. Г. Пинчуки (Спб. 1896), Эркерть О малороссахъ Харьковской губ. (Изв. Кавказ. отд. И. Русск. геогр. Общ. 1882—3), Ястребовъ Матеріалы для этнографіи Новороссійскаго края (Одесса 1894), Гильченко Н. Кубанскіе казаки (Труды Антр. Отд. Общ. Люб. Ест. т. XVIII. Моск. 1895), Н. Капельгородскій Украинці на Кубані (Съ картою. Кіевъ 1907), Якобій П. И. Вятчи Орловской губ. (Спб. 1907. Зап. геогр. общ. т. XXXII). Literatur o kozakih išči pri V. Domanickem (Зап. тов. им. Шевч. 1904. 60), o Rusih v Aziji pri V. Mežovu Сибирская библиографія І—ІІ (Спб. 1903) in v spisih Сибирь. Общія замѣчанія о Сибири и переселенія. І. Изд. переселен. управл. Мин. Вн. Дѣлъ Спб. 1907, Кауфманъ А. Къ вопросу о русской колонизаціи въ Туркестанѣ. Спб. 1904. Nadaljnje literarne podatke išči pri A. Rupinu Ист. русской этнографіи І—ІV (Спб. 1890—91) in V. Mežovu Литература рус. географіи, статистики и этнографіи за 1859—80 гг. І—ІХ. (Спб. 1861—87).

К § 9. Prim. glavno delo А. Ивановскій Объ антропологическомъ составѣ населенія Россіи (Изв. Имп. Общ. Люб. Ест. Антр. Этн. т. XXII. Москва 1904) in izmed starejših Jul. Tałko-Hryniewicz Charakterystyka fizyczna ludów Litwy i Rusi (Zbiór wiadomości, Kraków XVII. 1893), Charakterystyka fiz. ludności Podola (Materiały antrop. I. 1896). Nove spise je izdal К. Волюковъ Украинцы въ антропологическомъ отношеніи (Укр. Вѣстникъ 1906, № 7), Zur Anthropologie der Ukrainer (Ukr. Rundschau 1908, № 2) in glavni spis Антропометр-

ислѣдованіе укр. нас. Галичини etc. (Лвів 1908). O vzhodnjih Slovanih je izdal novo knjigo še knez N. Vjazemskij Восточные славяне (Спб. 1909).

III. Poljaki.

§ 12. O mejah poljstva glej celotni pregled: A. J. Parczewskega O zbadaniu granic i liczby ludności polskiej na kresach obszaru etnograficznego polskiego (Odbitka z Dziennika Poznańskiego) Poznań 1900 s popolno ostalo literaturo. Ed. Czyński Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsielenia ludności polskiej. Wiśła I. 48. 1887). Celotne narodopisne karte so izdali R. d'Erckert Atlas ethnographique des provinces habitées en totalité ou en partie par les Polonais. (Petersbourg 1863), A. Dufour-Wrotnowski Atlas de l'ancienne Pologne (Paris 1850, № 11. Carte des langues et des religions). Prim. tudi R. o m. Zawiliński O potrzebie mapy etnograficznej polskiej (Ref. III. zjazdu historyków polskich w Krakowie 1900), in sploh mape Rusije in Avstrije, ki smo jih navedli zg. na str. 262.

O češkopolski meji v Šleziji prim.: Malinowski A. Zarysy życia ludowego na Śląsku (Warszawa 1877), Czyński E. Wiśła I. 92, Šembera A. Základové československé dialektologie 55 (Videň 1864), Sláma Vlast. putování po Slezsku (Praha 1886, 221), S. Bystroń Stosunki narodowościowe w księstwie cieszyńskim (Nowa Reforma 1895), O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łuciny (Kraków 1885), Buzek Ludność ks. Cieszyńskiego podług narodowości (Mięś. pedag. 1901), Piastun Spor czeskopolski na Śląsku Cieszyńskim (Frysztat 1901), Smólski Polacy i Czesi w. ks. Cieszyńskim (Tygodnik ilustr. 1901 № 36, 37), Zawiliński, Ke sporu czeskopolskému v Těšínsku (Slov. Přehled IV. 64), Polívka P. Ku sporu czeskopolskému v Těšínsku (Sl. Přehled IV. 117), Kaz. Nitsch, Polsko-česka granica językowa (Świat Słow. 1907 III. 201).

O meji na Nemškem razen Malinowskega (Zarysy I. c.): J. Gregor Mapa Górnego Śląska z uwzględnieniem stosunków językowych, granic powiatowych etc. Mikółów 1904, P. Langhans, Nationalitätenkarte der Provinz Schlesien (Deutsche Erde, Gotha 1906, po štetju iz l. 1900. Manjše karte išči v spisih Tetzner Slawen in Deutschland in Partsch Schlesien I. 363; starejše celotne so izdali Bernhardi K. Die Sprachkarte von

Deutschlad (Cassel 1844), Boeckh P. Die Sprachenkarte des preussischen Staates (Berlin 1869), Fircks Die preussische Bevölkerung nach ihrer Muttersprache und Abstammung (Zs. des preuss. statist. Bureau 1893, Tab. IV. in V.). Dalje prim. Weinhold Die Verbreitung und Herkunft der Deutschen in Schlesien (Stuttgart 1887; Wisła II. 415), in spisek „Śląsk pruski słowem i olówkiem“ (Warszawa 1889; Wisła III. 408 in IV. 751). Za Poznańsko in Prusko prim.: Langhans P. Nationalitäten und Ansiedelungskarte von Westpreussen und Posen. I. izd. 1902, IX. izd. 1907 (Gotha), Denkschrift dazu (Berlin 1902), Z. S. W. Słupski Mapa W. Ks. Poznańskiego z oznaczeniem posiadłości pruskiej komisji kolonizacyjnej nabytych po koniec 1906 r. (Poznań 1908), Kozłowski (Pamiętnik fizyograficzny 1883. III. 484), Nadmorski Ludność polska w Prusach zachodnich (Pamiętnik fizyograficzny 1889. IX. 27). Langhans P. Nationalitätenkarte der Provinz Ostpreussen (Deutsche Erde 1907 № 1), D. Sieniawski Biskupstwo warmińskie (Poznań 1878), W. Kętrzyński O ludności polskiej w Prusach (Lwów 1882), O Mazurach (Poznań 1872), Zweck A. Masuren (Stuttgart 1900), Weiss Preuss. Litauen und Masuren (Rudolstadt 1879), Kob C. West-Masowen (Berlin 1908). Poljskonemško mejo navaja na svojih dialektičnih kartah tudi K. Nitsch (Dialekty polskie. Mat. i prace kom. jęz. III. 1—3). K polski granici na Ruskem in v Galiciji prim. više str. 264 sl. Veliko mapo po podatkih štetja l. 1900 pripravlja R. Zawiliński. Za sedaj je izdal le malo karto pri članku „Polacy a Rusini w Galicyi w świetle statystyki urzędowej“ (Świat Słow. 1907 № 35). K Poljakom na Ogrskem prim. Šembera A. Základové dialektologie 79 (prim. Čas. Čes. Musea 1876, 413). Niedzwiecki Wł. Przyczynek do etnografii polskiej (Niwa 1879, 413), Unger W. Polacy na Węgrzech (Lud. VI. 277), Zawiliński R. Przyczynek do etnografii goralii polskich na Węgrzech (Zbiór wiadomości XVII. 1, Materyały antrop. I. 380), Polívka J. (Listy filologické 1885, XII. 464), Krotoski K. Stosunki etnograficzne na Spiżu (Świat słow. 1908. IV), Czambel C. Slovenská reč. I. 1, 65. O Poljaki v tujini: A. Hempel Polacy w Brazylii (Lwów 1893), Siemiradzki Polacy za morzem (Lwów 1900), Janik J. Ludność polska w Stanach zjednoczonych Ameryki północnej (Lud. XI. 249), Kłobukowski St. Wspomnienia z podróży po Brazylii (Lwów 1898), Fait E. Ruch vystěhovalceý a polské osady v Brazílii (Zeměvědný Sborník

IV. 225), Kruszką W. *Historia polska w Ameryce* (Milwaukee 1905—6), *Kolonizacja polska na granicach Parany i St. Catariny* (Gazeta handlowa 1898, 217).

K § 13: F. Sulimierski *Ognisko* (Warszawa 1882), Ed. Czyński *Etnograficznostatyst. zarys liczebności i rozszedlenia ludności polskiej* (Wisła 1887), Fircks I. c. L. *Straszewicz* *Ilu nas jest?* (*Miesięcznik Kuryera Pol.* Warsz. 1900), Wł. Czerkawski *Badania nad ilością Polaków* (*Rozprawy Akad. Um. Kraków* 1902), Niéderle L. (*Slov. Přehled V. № 4*); v delu „*Opis ziem zamieszkaných przez Polaków pod względem geograficznym, historycznym etc. T. I. Ziemie Polskie w Prusach*“ je za uвод článek *Ilu jest na świecie Polaków?* od B. Koskowskega.

Dalje prim.: Лебединъ М. О племенномъ составѣ народонас. зап. края Росс. имперіи (1861), Rom. Szymański *Statystyka ludności polskiej w zaborze pruskim* (Poznań 1874), Stefan Komornicki *Polska na zachodzie w świetle cyfr i zdarzeń I.* (Lwów 1894), Bujak *Galicja I.* (Lwów 1908), D. Józ. Buzek *Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości* (Lwów 1905), Rapacki W. *Ludność Galicyi* (Lwów 1874, *Již Stosunki narodowościowe w Galicyi wschodniej* (Kraków 1894), *Denkschrift über die Ausführung des Gesetzes vom 26. April 1886 betr. die Beförderung der Ansiedelungen in den Prov. Westpreussen und Posen* (1903), P. Langhans *Karte der Tätigkeit des Ansiedelungskommission für die Prov. Westpreussen und Posen. 1886—1903* (6. Aufl. Gotha 1903), Chr. Petzet *Die preuss. Ostmarken* (München 1898), C. Fink *Kampf um die Ostmark* (Berlin 1897), Bogusławski A. *85 Jahre preussischer Politik in Posen und Westpreussen von 1815 bis 1900* (Berlin 1901), Jankowski Cz. *Sześć set lat stosunków polskopruskich* (Wilno 1903), Wäber Alex. *Preussen und Polen* (München 1907), Mombert P. *Die natürliche Vermehrung von Deutschen und Slawen* (Karlsruhe 1907), Wegener L. *Der wirtschaftliche Kampf der Deutschen mit den Polen um die Provinz Posen* (Posen 1903), Есиповъ В. В. Привислинскій край (Варш. 1905), Esipoff B. *Pologne russe* (Varsovie 1907), Населеніе 10 губерній Царства Польскаго, Ростъ населенія за 90 лѣтъ 1806—1906 (Варшава 1906), Населеніе десяти губерній Царства Польскаго въ 1907 г. (Варшава 1907), W. Zaleski *Królestwo polskie pod względem statystycznym I—II* (Warszawa

1900—1901), H. Wiercieński Opis statystyczny gub. Lubelskiej (Warszawa 1901). K statistiki Nemčije prim. Vierteljahrschrift zur Statistik des deutschen Reiches 1902 I. 163, 172, k avstrijski pa Oester. Statistik LXIII Bd. Wien 1902. Heft I. S. XVII, XLV, XXXIII, XXXVI. Heft III. S. XXXVI, XLVI. Langhans P. Fremde Volkstämme im d. Reiche vergl. mit der Verteilung der christlichen Hauptbekenntnisse (Petermanns Mitth. Geogr. 1895. Taf. II).

K § 14. O delitvi poljskih plemen primerjaj poleg dela O. Kolberga (Lud, jeho zwycaje etc.) in njegovih naslednikov predvsem članek J. Karłowicza v zborniku Polska. Obrazy i opisy I. (Lwów 1906). Antropološki pregled vseh novejših raziskovanj je napisal Jul. Tałko-Hryncewicz. Поляки. Антр. очеркъ. Русскій Антр. Ж. 1901 I sl. O razmerju šlahte poljske do ljudstva prim. članka VI. Olechnowicza v Zbióru wiadomości XVII, XVIII in Wisli VI, VII. in Tałko-Hryncewicza v Materyałich antr. II.

K § 15. O Kašubih govori razen uvodov k celi vrsti knjig o njihovem jeziku (Biskupski, Bronisch, Jagić, Karłowicz, Brückner Mikkola, Lorentz, Kryński, Zubatý) predvsem knjiga dra Stef. Ramułta Statystyka ludności kaszubskiej (Kraków 1899) s podrobno narodopisno mapo. Druge važnejše opise so izdali A. Гилфердингъ Остатки Славянъ на южномъ берегу балтійскаго моря (Спб. 1862), Baudouin de Courtenay Кашубскій языкъ, Кашубскій народъ а Кашубскій вопросъ I. (ЖМНП. 1897 III.—IV.), Kurzes Resumé der Kaszub. Frage (Archiv f. slaw. Phil. XXVI), Derdowski H. O Kaszubach (Przegl. Polski 1882—3. III), Nadmorski Słowińcy i szczątki ich języka (Lud V. 320), Kaszuby i Kociewie (Wisła 1902, 205), Polabianie i Słowińcy (Wisła 1902, 141), Smólski G. O Kaszubach nadłebiańskich (Wisła 1900—1901), Parczewski A. Szczątki kaszubskie w prow. pomorskiej. Poznań 1896, Łęgowski J. Die Slowinzen im Kreise Stolpe (Balt. Studien 1899), Tetzner F. Die Slowinzen und die Leba-Kaschuben. Berlin 1899, Lorentz Fr. Slowinzische Grammatik (Petr. 1903) § 1., in tudi članek Славяне въ Помераніи (ЖМНП № 345, 120). V češki literaturi je pisal o njih Ed. Jelinek Zapomenutý kout slovanský (Praha 1894) in J. Zubatý v Ottovem Slov. Naučném pod geslom „Kašubové“.

VI. Lužiški Srbi.

K § 16. K prašanju lüneburških Slovanov prim. Гилѣердингъ А. Памятники нарѣчія залабскихъ Древянъ и Глинянъ Спб. 1856 in nem. Die sprachlichen Denkmäler (Bautzen 1857), Malý J. Poněmčilí Slované lüneburští (podle Hilferdinga) ČČM. 1857. 155, Hennings Das hannow. Wendland (Lüchow 1862), A. Parczewski Potomkowie Słowian v Hanowerskim (Wisła XIII. 408), Tetzner F. Die Polaben im hannoverschen Wendlande (Globus 1900, LXXVII. 201), Die Drawehne im hannower. Wendlande um d. J. 1700 (Globus 1902, LXXXI. 253), Černý Ad. Potomci polab. Slovanů v Hanoversku (Slov. Přehled II. 184, III. 189), Muka A. Slované ve vojvodství Lüneburském (Slov. Přehled VI. 5 sl., prim. Materyały i prace kom. jęz. I. 3), Rost P. Die Sprachreste der Drevāno-Polaben (Leipzig 1907). Vkljub dokazu Muke je še izšel članek M. Dimitrijeviča Les Slaves de l'Elbe et de la Baltique v Revue Slave 1906, № 2, dokazujoč eksistenco luhovskih Slovanov.

K § 17. Narodopisne karte lužiskih Srbov so izdali: W. Bogusławski Rys dziejów serbołużyckich (Petrograd 1861), Andree R. Sprachgebiet der lausitzer Wenden vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart (Mitth. z. Gesch. d. D. in Böhmen 1873, 223), Wendische Wanderstudien (Stuttgart 1874), Die Grenzen der niederlaus. Sprache (Globus. LIX. 1891, № 2—3), A. Muka Statistika lužiskih Serbow. Budyšin 1886, E. Müller Das Wendentum in der Niederlausitz (Cottbus 1893), Ad. Černý Národopisná mapa Dolní Lužice (Slov. Přehled IV. 322; srv. i Wisła 1894), Tetzner Slawen in Deutschland 1902. 284, A. Černý Srbové v Horní a Dolní Lužici 1905 (Ottův Slovník Naučný XXIII. k geslu Srbové in XVI. k geslu Lužice).

K § 18. Muka A. Statistika (prim. § 17), in njega Dodawki k statisticy i etnografiji lužiskih Serbow (Čas. Mat. Serb. 1896. 368, 1900. 80), Parczewski A. Serbjo w Pruskej po ličenju luda z l. 1890 (Čas. Mat. Serb. 1890. 65, 1899. 80), G. Śwjel O srbské národnosti v Dolní Lužici (Slov. Přehled IV. 213), Černý A. O germanisaci a nyn. stavu luž. Srbů (Praha, Athenaeum IV), Die Wenden in Sachsen, Globus, LXXXV. № 8. (1904) 126. Cf. Zs. des königl. sächs. Bureaus 1902, Heft 2—3, Dr. Eug. Würzburger, Die sprachl. Verhältnisse der Bevölkerung des Kg. Sachsen. Zs. d. kgl. sächs. stat. Bureaus. 1903, 48. Jahrg. 170—182.

K § 19. Daljšo literaturo k lužičkim Srbom glej v članku Ad. Černega „Srbové lužičtí“ v Ottovem Slovníku Naučném XXIII. 926, 937, 941, 964. Prim. tudi T. Richter Literatur der Landes- und Volkskunde des Königreichs Sachsen, Dresden 1889. Članek o Srbih v delu Tetznerovem „Slawen in Deutschland“ je zelo netočen. Prim. referat M u k e v Neues sächs. Archiv. 1903, № 3.

V. Čehi in Slovaki.

K § 21. O češkonemški narodopisni meji imamo velikansko podrobno literaturo, raztreseno po raznih čeških in nemških časopisih. Novejša celotna dela so razen starejših Dundra, Smetane, Zapa, Erben, Czoerniga (prim. Zibrť Bibliografie české hist. II. 849): Dr. J. Zemmrich Die Zustände an der Sprachgrenze in Westböhmen und Nordwestböhmen (Globus LXXVI št. 1, LXXVIII št. 7), Sprachgrenze und Deutschthum in Böhmen (Braunschweig 1902), Die Sprachgebiete Böhmens nach der Volkszählung von 1900 (Geogr. Zs. 1905 Heft 4—9), Fr. Held Das deutsche Sprachgebiet von Mähren und Schlesien im J. 1890. Brünn 1888, Dr. Edv. Herbst Das deutsche Sprachgebiet in Böhmen (1887), Dr. R. Andree Nationalitätenverhältnisse und Sprachgrenze in Böhmen (1870), Dr. L. Schlesinger Nationalitäts-Verhältnisse Böhmens (1886), Türk K. Der Kampf um das Deutschtum in Böhmen, Mähren und Schlesien (München 1898), Andree R. Böhm. Sprachenkarten (Globus LXXXVII. 350), Weinhold K. Die Verbreitung und Herkunft der Deutschen in Schlesien (Stuttgart 1887), Titta J. Der nationale Kampf an der Trebnitzer Sprachgrenze (Trebnitz 1902), Illing W. Mähren und seine Bevölkerung (Progr. Zwittau 1905). Najvažnejša je knjiga prof. J. Rauchberga „Der nationale Besitzstand in Böhmen“ (Leipzig 1905) in članek „Das Zahlenverhältnis der Deutschen und Tschechen in Böhmen“ (Deutsche Arbeit 1902). K obema pa primerjaj kritike dra Krejčija v Novi Č. Revui II. č. 3, A. Hubke v Pokrokovu Revui 1905 I. 17, J. Herknera v Archivu für Social-Wiss. und soc. Politik T. XXIV. in Živanskega in Lepaša v Národop. Věstníku 1906. Češka literatura žalibog nima dobrega celotnega dela o svojih jezikovnih mejah. Važnejša dela, ki obdelujejo posamezne pokrajine, so: A. Hubka Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu (Praha 1900), Menšinová práce (Praha 1904), Soukromé sčítání lidu z r. 1900 (Praha 1906), A.

Boháč Vývoj jazykových menšin a ostrovů na Moravě v posledním desetiletí (1890—1900). *Národ. Věstník* 1907. Vývoj jazykové hranice na Moravě I—II. (Zpráva reálky v Uh. Brodě 1907 - 8), Vývoj Čechů a Němců na Moravě (*Čas. Mat. Mor.* 1908), Boj o české menšiny v posledních dvou letech (Praha 1909, otisk z Času), J. Šubert in *Vltavský*, Čechové na Žatecku (Žatec 1902), *Zd. Lepař* Měna obyvatelstva v zemích koruny české podle soupisu r. 1900 (Praha 1904), Kterak přibývá obyvatelstva v zemích koruny české (*Zeměv. Sborník* 1903. IX), *Živanský* Vývoj českého a německého obyvatelstva v Čechách 1880—1900 (*Obzor národohospodářský* Praha 1904), *Populační a hospod. vývoj Moravy* (*Zeměděl. politika* III. Praha), J. Svozil Pohyb obyvatelstva ve Slezsku (*Naše Doba*. 1902 Praha), *Vyhlídal J.* Naše Slezsko (*Vlast* XVI. 535), Šubert J. Vývoj a život českých menšin. Most 1908. Razen kart, ki kažejo razšírjenost Čehov v Avstriji (Berghaus, Häufner, Czoernig, Ficker, Lemonnier) in kart vsega Slovanstva (Šafařík, Rittich atd.), jih imamo še pri navedenih delih J. Zemmricha, R. Andreja, Fr. Helda, J. Rauchberga, K. Türka in razen teh še naslednje: J. Jireček Mapa král. českého (Praha 1850), J. Erben Polit. a místopisná mapa král. českého (Tábor 1869, 10. izd. 1883), E. Wagner Národnostní mapa král. českého (Praha 1886), A. Hickmann Das d. Sprachgebiet in Böhmen, Mähren und Schlesien (Wien 1898), P. Langhans Deutsche und Tschechen in Nordböhmen (Gotha 1899; prim. referat V. Franceva v *ŽMHIL*. 1901 in E. Muške Nová národnostní mapa sev. Čech. *Česká revue* III. 1899), J. Rauchberg Sprachenkarte von Böhmen (Wien 1904), Fr. Perko Schulkarte von Böhmen nach dem Stande von 1905 (Nýřany 1906), J. Šubert in V. Hošek Podrobná národnostní mapa severozápad. Čech (Most 1908), Šembera A. Mapa země moravské (Víděň 1863 in 1878), Fr. Held Nationalitätenkarte von Mähren und Schlesien (*Petermanns Geogr. Mitth.* XXX. 161), Plesinger V. Morava a Slezsko (Budyň nad Ohří 1905), Chytil Al. Národnostní mapa Moravy (Olomouc I—II 1906-7); k zadnjemu štetju (1900) prim. tudi karto Cisleithanije v *Oesterr. Statistik Bd. 63, Heft I.* 1902 (a samo po okrajih).

O Čehih na Pruskem prim. Slavík Potomci českých bratří v pruském Slezsku (*Světobzor* 1870, 21), *Vyhlídal J.* Bavorov a okolí v prus. Slezsku (*Č. Lid* X. 191), Čechové v prus. Slezsku (*Kroměříž* III. izd. 1900), A. Gruda Pruské Opavsko

(Kalendář Ústř. Mat. 1885), Tetzner F. Die Tschechen und Mährer in Schlesien, Globus 1900. LXXVIII. Nr. 19—21 (prim. istega Slawen in Deutschland 249), Würzburger E. Tschechen und Polen in Sachsen (Zs. d. sächs. stat. Bur. 1904. 257), Kubín J. Čechové v Kladsku (s mapou) Nová Česká Revue 1905. 420, № 6, J. Buk Naši v Kladsku (Nár. Listy 1905, 15. února), Čechové v Prusku (Obzor Matice Slov. 1893. I. 5). Sicer išči vso ostalo iteraturo v Vyhliadalovi knjigi. O Čehih na Nižjem Avstrijskem prim. J. Herben Naši bratři v Dolních Rakousích (Sl. Sborník 1885), J. Urban Jak jest živel českoslovanský v Dolních Rakousích silný? (Sborník Čechů dolnorak., Vídeň 1895, 4), A. Hubka Čechové v Dolních Rakousích, Praha 1901, Nowotny Fr. Die sprachlichen Verhältnisse Niederösterreichs (D. Erde III. 97), O čeških naseľbinah na Ogrskem prim. Niederle Národopisná mapa uher. Slov. 133 (tam je tudi literatura) in Lad. Bartho-maeides De Bohemis kishontensibus antiquis et hodiernis commentatio historica (Posonii 1796) in J. Auerhan České kolonie v jižních Uhrách (Pokrok. Revue 1908, 276, tudi v posebnem odtisku), Klíma S. České osady dolnouherské (Č. Lid VIII.), — na Ruskem: članek A. Pospíšila in V. Oliča v žurnalu Русский Чехъ 1907, № 15—16, ki je izšel tudi posebe pod naslovom VI. Olič Dějiny českého vystěhovalectví na Rus (1908), Świat słow. III. 403, pri Čubinskem Труды VII. 308, in članek M. Němečka Přehled českých osad v gubernii volynské (Zeměv. Sborník VIII. 1902). O Čehih na Hrvaškem Auerhan J. Čechové Chorvatsku (Pokrok. Revue 1908, IV). O čeških kolonijah v Ameriki: Jan Wagner Čeští osadníci v Americe (Praha 1887), Habenicht J. Dějiny Čechů amerických. Stát Missouri (St. Louis 1905), Čapek T. Památky českých emigrantů v Americe Omaha 1907), Dr. J. Guth Čechové v Americe (Čas. Turistů XVII. 13).

§ 22. O Slovakihi na Ogrskem prim. sledeča dela (s kartami): Niederle L. Národopisná mapa uherských Slováků na základě sčítání r. 1900, Praha 1903 (II. izdaja pod naslovom „Uherští Slováci“, Praha 1906), Kőrösi J. A felvidék eltótsodása. Nemzetiségi tanulmányok, I—III. (Budapest 1898) in Balogh P. A népfajok Magyarországon (Budapest 1902). V. z Cintulů je izdal manjšo karto o Slovakihi, v Ottovem Slovníku Naučném s v. Slováci in v reviji „Naše Slovensko“ 1908.

Starše in manjše narodopisne karte Ogrskega je izdal še J. Homolka, večje F. Réthey A magyar ethnogr. térképe (Budapest, na podlagi štetja l. 1880). K sporni ruskoslovaški meji prim. glavno Kočubinskij Зап. Новор. Унив. XX. 1876 in Петровъ (ЖМНП. 1892, II. 447). Nova literatura je nastala vsled navedenega članka v knjigi Niederleja, proti katere meji, narisani na podlagi podatkov uradnega štetja, so se postavili ruski učenjaki. Prim. Tomašivskij Št. v Zap. nauk. tov. im. Ševčenka LVI. 34, Niederle L. K sporu o ruskoslovenské rozhraní v Uhrách (Slov. Přehled V. 345, VI. 258), Mišik Št. Národopisné pomery na uzemí Spiša (Slov. Pohl'. 1903. 418, 477, 511), A. Budilovič Къ вопросу о плем. отнош. въ Угорскои Руси (Živ. Star. 1903 III.), Škultéty J. O hranici mezi Rusmi i Slovákmi (Slov. Pohl'. 1896, 125), Klíma St. Ruskoslovenská hranice na východě Slovenska (Slov. Přehled IX. 60), Czambel S. Slovenská reč a jej miesto v rodine slov. jazykov I. 1. Turč. Sv. Martin 1906. Po Czambelu je Niederle dopolnil in popravil svojo karto v članku „Nova data k východní slovenské hranici v Uhrách“ (Národop. Věstník 1907 1. z 2 mapama). Novo mapo Tomašivskega smo navedli zgoraj na str. 265.

Slovaške kolonije: Uroš Boor O dolnozemských Slovácih (Slov. Přehled IX. 245), J. Bella Békešská stolice (Slov. Pohl'. 1901, 531), Slováci v békešskej stolici (ravnotam 1902, 295), F. Kutlík Báč-Sriemský Slováci (Nem. Palanka 1888), Koleny M. Banatski Slováci (Sl. Pohl'. 1892, 462), Alin L. Slovenští osadníci v Srěmu, Báčce a Banátě (Slov. Sborník 1896, 62); O kerešturskih Slovakih: Vl. Hnatjuk Руські оселі в Бачці (Зап. Тов. Шевч. XXII), Словаки чи Русини (Зап. Тов. Шевч. XLII., LXIII.), Pastrnek Fr. Rusíni jazyka slovenského v Dolních Uhrách (Сборникъ по славяновѣдѣнію. II. Peterburg 1907 in starejš.: članek v Listih filolog. 1898, 404), Sobolevskij A. Этноп. Обзор. 1898 № 4, 147, Polívka J. Listy fil. 1907, 26.

Slovaki na Dunaju: A. Štefánek Slováci vo Viedni (Slov. Přehled VI 152). O emigraciji in prirastku Slovakov: Stodola E. Príspevok k statistice Slovenska (Slov. Pohl'. 1902, № 7—9 in Slov. Přehled VI., 297) in dalje članke v Slov. Obz. I. 1907, 3 sl., Hedegüsa R. (Budapesti Szemle 1899), Fürdeka Št. (Oswaldovo Tovaryšstvo III.). Dalje prim. V. z Cintulů Národnostní poměry lidu slovenského v Uhrách (Zem. Sb. IX. 1903, 193).

K § 23. Razen uradnih izkazov in više navedenih splošnih spisov o češkonemških razmerah prim. še: Niederle (Slov. Přehled 1893. V. 4), Čipera (Nar. Listy 1902 17. XI., 1903 9. II.), J. Páříčka Kol'ko je nas a kde všetko býváme? Slovenský kalendár na r. 1905 str. 25, A. Štefánek Slováci vo Viedni (Slov. Přehled VI. 152), istega Kol'ko Čechoslovanov jest v Dolných Rakúsoch a zvlášte vo Viedni (Slov. Přehled VII., 292). Zanimiv starejši račun je izdal A. Šembera Mncholi jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají (Čas. Čes. Mus. 1876 413), Hubka A. Soukromé sčítání lidu r. 1900 (Praha 1906), Dr. E. Stodola Príspevok k statistice Slovenska (Slov. Pohl'. 1902 Nr. 7—9), D. J. R. Statistika Slovenska (Slov. Obzor. I. 1907), Živanský T. Národnostní statistika Rakousko-Uherska (v delu Česká politika, red. Z. Tobolka, Praha 1906, I. 215), Auerhan Dr. České vystěhovalectví (Pokrok. Revue, II. 1906, 370). O Ameriki prim. pri Valjavcu Ljubl. Zvon. 1902, 111, R. Pilátu (Nár. Listy 23. VIII. 1901), T. Čapki Památky Českých emigrantů (prim. Národop. Věstník 1907, 160). O notranjem preseljevanju na Češkem prim. spis „Obyvatelstvo Čech dle rodiště a pobytu v době sčítání r. 1900“ vyd. Zemskou statist. kanceláří (Praha 1905).

K § 24. O češkoslovaških plemenih primerjah razen knjig o češki dialektologiji Šembera A. (Základové dialektologie č. Vídeň 1864) in Bartoša Fr. (Dialektologie moravská, Brno I. 1886. II. 1895; prim. tudi istega Lid a národ I.—II. 1883—5 in Moravský lid, Telč 1892), še te posebne publikacije: O Hodih: Ed. Rüffer Der polnische Volksstamm in Böhmen (Aus allen Welttheilen 1876, VIII.), J. Erben Dějiny Chodů (Květy 1868), Br. Grabowski (Wisla 1895, IX.), M. Pangerl Die Choden zu Taus (Mitth. f. Gesch. d. Deutschen in B. XIII. 144), Loserth Die Choden zu Pfrauenberg (ravnotam XX. 105), J. Emler (Pam. arch. VIII. 263), Jireček H. (ravnotam XIV. 117), Chodové strážcové českých hranic (Praha 1901). Literaturo o Valaškem je zbral M. Václavek (Národopisný Sborník III. 1898, 49), k nji pa še prim. Fr. Pastrnek O původu moravských Valachů (Čas. Mat. Mor. 1907, XXXI. 113); prim. tudi njegov članek „Land und Volk in der mähr. Wallachei“, Zs. f. österr. Volkskunde III. 40, 236). O Slovákih valčičkega okraja: Šembera A. O Slované v Dolných Rakousích (Čas. Č. Mus. 1845), J. Herben (Čas. Mat. Mor. 1882) in J. Karásek v Sborníku

Čechů Dolnorakouských (Víděň 1895, 216). O Detvi: K. Medvecký Detva (Detva 1905). O. Herrman (Természettudományi közlöny 1899 Nr. 354—357. Prim. Škultéty Slov. Pohl'. 1900, 346). O Šlezkem: Sláma Fr. Vlastenecké putování ve Slezsku (Praha 1886), Hrubý J. Slované ve Slezsku (Osvěta 1878).

O ogrskih Slovakih pa še posebe prim. tele knjige: Zawiliński R. Słowacy, ich życie i literatura (Varšava 1899), Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji i lidu slovenskému (red. L. Niederle, Fr. Pastrnek, J. Vlček) Praha 1901, S. Czambel Minulost, přítomnost i budoucnost československé jednoty národní (Praha 1904), Kálal K. Slovensko a Slováci (Praha, Matice Lidu 1905), Čapek Th. The Slovaks of Hungary (New-York 1906), Grabski St. Słowacy (Varšava 1901), J. Botto Slováci (Turčan. Sv. Martin 1906), Pietor A. Nápor—odpor (Turčan. Sv. Martin 1906), R. Targo Vyhubit! (Telč 1906), Betty G. Der Kampf der Nationalitäten in Ungarn (Zeit, Wien 1903, Nr. 434—4), Seton-Watson R. W. (Scotus Viator) Racial problems in Hungary. London 1908, in článku „Slováci“ — „Slovensko“ v Riegrovem in Ottovem Slovníku Naučném. Razen tega še prim. Niederle Průvodce po národopisném museu česko-slovanském I. vyd. Praha 1895, III. doplněné Ad. Černým, Praha 1903 in množino gradiva, skupljenega v zborniku Český Lid red. Č. Zíbrt I.—XIX. in članek o Češkem in Moravskem v Naučnem Slovníku Riegrovem in Ottovem. Vsi narodopisni podatki so izšli zbrani v času narodopisne razstave v delu „Národopisná výstava českoslovanská v Praze 1895“ (red. K. Klusáček, E. Kovář, L. Niederle, Fr. Schläffer, Fr. Šubert). Praha 1896.

E. Albert in L. Niederle Die phys. Beschaffenheit der Bevölkerung Böhmens (Oester. ung. Mon. in Wort und Bild, Bd. Böhmen I.), J. Matiegka Tělesná povaha českého lidu (Národ. Výstava 68), Počátky a postup. anthr. studia obyvatelstva zemí českých (Nár. Sborník III. 72).

VI. Slovenci.

(Z dodatki J. Mačkovska.)

Primerjaj Lemonnierovo mapo iz l. 1880 in k temu nove dodatke in popravke v člankih: F. L. Hranice Slovinců korutan-ských a italských (Slov. Přehled I. 37), F. Haderlap Die Kärntner Slovenen — ihre nationalen Verhältnisse und Bestrebungen (Kla-

genfurt 1885.), A. Beg Slovensko-nemška meja na Koroškem (Ljubljana 1908), Narodni kataster na Koroškem (Ljubljana 1910), Dr. M. Wutte Die sprachlichen Verhältnisse in Kärnten auf Grundlage der Volkszählung von 1900 und ihre Veränderung im 19. Jahrhundert (mit 1 Karte, Carinthia 1906); starejše stvari so: Urban Jarnik Andeutungen über Kärntens Germanisierung (Carinthia 1826), J. Erben Vojvodstvo Koroško (Slov. Matica 1866), A. Beg Slovensko-nemška meja na Štajerskem (Ljubljana 1905), Dr. R. Pfaundler Die nationalen Verhältnisse in Steiermark am Ausgange des 19. Jahrhunderts (Statist. Monatschrift, 1906), Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks ravnotam, 1907), Sprachenkarte der Steiermark (D. Erde, 1907), Ad. Černý Slovinsko - německá hranice v Štyrsku (Slov. Přehled VIII. 217), Orožen, Potopis od slovensko-nemške meje (Plan. Vestnik 1901); starejše stvari so: M. Muršec Od slovensko-nemške meje na Štajerskem (Priatelj, 1855), B. Raič, Potnikove misli in opazke hodé iz Maribora po ovinkih v Maribor (Novice 1860), Slov. Štajer, Dežela in ljudstvo (Slov. Matica 1868), St. Klíma Slovinci v Uhersku (Slovan. Přehled VIII. 117, 272), A. Trstenjak Ogerski Slovenci (Ljublj. Zvon 1902, 173), Slovenci v šomodski županiji na Ogerskem (Ljubljana 1905), Balogh Népfajok. Atlas Tab. XVII. III. c., Vit z Cintulů Jihoslovane v zemích koruny uherské podle soupisu z r. 1900 (Sb. č. spol. zeměvedne, XI), Dr. M. Wutte Die sprachlichen Verhältnisse in Krain (mit 1 Karte, D. Erde, 1909), A. Beg Slovensko nemška meja na Kočevskem (s karto, Ljubljana 1911), A. Hauffen Die deutsche Sprachinsel Gottschee (mit 1 Karte, Graz 1895); J. Erben Vojvodstvo Kranjsko (Slov. Matica 1866), A. Pravda je napravil škico Primorskega (Slovan. Přehled II. 29, 250), E. Fait Národopisné poměry v rakouském Přímoří (ČČM 1890), Dr. M. Wutte Das Deutschtum im österreichischen Küstenland (mit 1 Karte, D. Erde, 1909), Dr. P. Tomasin Die Volksstämme im Gebiete von Triest und Istrien (Triest, 1890); starejša dela: C. Freiherr v. Czoernig Das Land Görz und Gradisca (2 Bde, Wien 1873/74), Ethnographische Karte des österreichischen Küstenlandes (Triest 1885), G. Marinelli Slavi, Tedeschi, Italiani nel litorale austriaco (Venezia 1885), Dr. F. Tetzner Die istrischen Slaven (Globus XCII., 85).

O beneških Slovencih obstoja dosti značna literatura filozofičnega značaja s potrebnimi narodopisnimi uvodi. Glavna dela

so: G. Loschi Resia. Paese, abitanti, parlate (Firenze 1898), C. Podrecca Slavia italiana (Cividale 1884) in Rutarjevo, niže navedeno. Pregled cele literature glej pri A. Černem (Květy 1897) in Rutarju. Škico ozemlja je izdal Iv. Trinko v članku Italští Slovinci (Slovanský Přehled I. 225). Primerjaj njegov spis istotam VIII. 271.

O vsem ozemlju primerjaj: P. Langhans Karte der Verbreitung von Deut. und Wind. in Südösterreich (D. Erde 1906), Zemmrich Deutsche und Slovenen (Globus 1895), L. Neumann Die deutsche Sprachgrenze in den Alpen (Heidelberg 1885), J. Šuman Die Slowenen (Wien-Teschen 1881), Zd. Lepař Slovinci v Korutanech, Štyrsku a v Kraňsku dle sčítání r. 1890 (Sb. č. spol. zeměvedne 1899, 225), K. Chodounský Slovinci (Slov. Přehled V. 349), Dr. F. Tetzner Die Slovenen (Globus XCI. 265), F. Salata Nationalitätenstatistik Österreichs mit besonderer Berücksichtigung des Südens (Nuova Antologia 1903), Dr. M. Hainisch Einige neue Zahlen zur Statistik der Deutschösterreicher (Leipzig-Wien 1909). Edina karta slovenskega ozemlja v slovenščini je dosedaj P. Kozlerjeva: Zemljevid slovenske dežele in pokrajin (kratek slovenski zemljepis in pregled, Dunaj 1854). Slovenska Matica pripravlja novo.

Pod skupnim naslovom „Slovenska zemlja“ izdaja Slov. Matica pregledne popise narodopisnih in statističnih razmer. Izšli so dosedaj: S. Rutar Beneška Slovenija (1899), Trst in Istra (1896-7), Goriška in Gradiščanska (1892), Fr. Orožen Kranjska (1901-2), Dr. M. Potočnik Koroška (s karto po rojstvu, 1909-10). Starejši je spis, ki sta ga izdala J. Majciger in Pleteršnik Slovanstvo I. (Ljubljana 1874). Nadalje primerjaj: Харузинъ Австрійская Крайна Спб. 1902 in sestavek M. Murka v Ottovem Slovníku Naučnem.

Publikacije ljudskega štetja: Österreichische Statistik, Specijalni repertorij krajev na Koroškem, na Štajerskem, na Kranjskem, za avstrijsko-ilirsko Primorje (za leto 1880 in ravnotako za leto 1890); za l. 1900 so izšli Leksikoni občin v vseh onih deželah tudi v slovenskem jeziku (Repertoriji so bili dvoali celo trojezični). — A magyar korona országaiban az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei (I. kötet, Budapest 1882, Slovenci so šteti med „drugimi“), A magyar korona országainak helyiségnévtára (Budapest 1892, Slovenci imajo

svoj stolp), A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása. Első rész. A nepesség általános leírása községenként (Budapest 1902, Slovenci so šteti zopet med „drugimi“). —

V Italiji so bili drugi narodi prvič šteti l. 1901 in še to precej primitivno (navedeno je le število rodbin). Materijal je priobčen v publikaciji: Censimento della Popolazione del regno d' Italia al febbraio 1901. (Voluma II. 385).

VII. Srbi in Hrvati.

K § 30. Razen preglednih kart Slovanstva in balkanskega poluotoka, ki smo jih navedli zgoraj na str. 262, še prim.:

Dejardins K. Србија и земаља у којима се србскиј говори (Београд 1853), М. S. Милојевић Етнографска мапа Срба и српских земаља (Београд 1873), Народности и земљописни преглед средног дела праве Србије са етногр. мапом српских земаља у кнежевинама Србији, Црној Гори, Бугарској, Краљ. Румунији, Австро-Угарској и Турској царевинама (Београд), Путонис дела праве (старе) Србије (Београд 1872); М. S. Veselinović Етнографска мапа Срба (у часопису Српство 1886 IX.), Срби у Македонији и у јужној Србији (Београд 1888), Гранични дијалекат међу србима и бугарима. С 1 картом (Београд 1900); Горчевић Spir. Die ethnogr. Verhältnisse Macedoniens und Altserbiens (Petermann's Mitth. Geogr. 1889 III.), Alt-Serbien und Macedonien (Wien 1890), изшло у руском преводу М. Петровића под насловом Старая Сербия и Македония (Спб. 1889); Milan Andonovitch Carte ethnographique serbe avec les limites méridionales des la Vieille Serbie et celles de la Serbie du tsar Douchan. Belgrade 1903 (Anc. éd. des étudiants de l'Université de Belgrade revue et corrigée). Та карта србских дијалекат је изшла л. 1891 под насловом: Етногр. карта српских земаља израђена на основу историја, језика, обичаја (Београд 1891); А. Велић Диалектологическаја карта сербскога јзыка (Стати по славяновѣд. II. Спб. 1906), V. Jakšić О племенномъ составѣ населенія въ княж. сербскомъ (s karto). Зап. р. геогр. общ. III. 1873. Weigand G. Die Rumaenen in Serbien (Globus 1900. LXXVII. 265), Filipescu T. Каравлашка насеља у Босни (Гласник зем. муз. 1907).

K § 31. F. Vrbanić Demografske prilike u južnih Slavena (Rad CXXIX. 172, 1896), istega Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije (Rad CXL. 1899), Žiteljstvo po narodnosti u Hrvatskoj i Slavoniji od g. 1880—1900 (Zagreb 1891), Daneš J. Hustota obyvateľstva v Hercegovině (Praha 1902), istega Die Bevölkerungsdichtigkeit der Herzegowina (Prag 1903), Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und Herzegowina vom 22. April 1895 (Sarajevo 1896), Статистика краљевине Србије. Т. XXIV. (Београд 1905), Živojnović J. Угарска статистика и Срби у Угарској (Лет. Мат. Срп. CCXXII. 1903), Zoričić Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900 u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Glavni rezultati po upravnim obćinama (Zagreb. 1902), Dr. Bobinac K. Vjenčanja, porod i pomor u kralj. Hrvatskoj g. 1897—98 po narodnostima (Vjesnik kr. zem. stat. ureda II. 1900), Cintula V. Jihoslované v zemích koruny uherské na základě soupisu z r. 1900 (Zeměv. Sb. 1905 XI. 55), Censimento della popolazione del regno d'Italia al 10. febbraio 1901. Vol. II. 385, V. LIII. (Roma 1903, 1904), Anonym Naseobine mađarske i njemačke u Hrvatskoj i Slavoniji (Obzor zagrebski 1908 Nr. 1), P. Marković Бројно опадање Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији (Лет. Мат. Срп. 1902, 97), V. Ruvarac Православни Срби у Хрватској и Славонији (Загреб 1907). Мара.

K § 32. Lukjanenko A. Кайкавское нарѣчіе (Кіев. Унив. Изв. 1905), Broch O. Die Dialekte des südl. Serbiens (Schriften d. Balkankom. L. A. I. 3, Wien), Rešetar M. Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen (Archiv f. sl. Phil. XIII. 1890) in njega „Der štokavische Dialekt“ (Schriften der Balkankommission der Akad. in Wien. Ling. Abth. I. IV. (1907), Biedermann H. Die Serben-Ansiedelungen in Steiermark und im Warasdiner Grenzgeneralat (Graz 1883), J. Milčetić O moravskim Hrvatima medju Hrvatima Donje Austrije i Zapadne Ugarske (Vjenac 1898), Herben J. Tři chorvatské osady na Moravě (Čas. Mat. Mor. 1882), Malec A. Moravští Hrváti (Č. Lid VII. 186). Ostalo starejšo literaturo išči v Českém Lidu VI. 577 in v članku Karáskovem v Sborníku dolnorak. Čechů (gl. više str. 279), Попов N. Сербы въ Австріи (Р. Вѣстникъ 1865. Т. LVII, Военное поселеніе Сербовъ въ Австріи и Россіи (Вѣстн. Евр. 1870), Schwicker J. Polit. Gesch.

der Serben in Ungarn (Budapest 1880), Piko (Picot) Срби у Угарској (Београд 1883), Anonym Les Serbes de Hongrie (Prague—Paris 1873), A. Hadžić Serben in Südungarn (Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild. Bd. Ungarn II. 1890). O naselbinah prim. pred vsem karto pri Baloghу Népfajok. Tab. XVII. III c, XXII. VII.—VIII c. Srbi v Italiji: Troilo E. Gli Slavi nell' Abruzzo Chietino (Atti della Soc. rom. di Antropol. VI. 2. 1899), J. Aranza Woher die südslav. Colonien in Italien? (Archiv f. sl. Phil. XIV. 78. 1891), Ascoli Saggi ed appunti (Milano 1867), Rubertis Delle colonie slave in Napoli (1856), Maikušev O Славянахъ молизкаго графства въ южной Италиі (Зап. Акад. Н. 1870. XVIII.), Kovačić Gli Slavi Serbi nell' Italia (Ancona 1884), Српске насеобине у јужној Италији (Гласник срп. уч. др. 1885. LXII.), Baldacci A. Die Slawen von Molise (Globus 1908. XCIII. 3) s karto, M. Rešetar Slavenske kolonije u Italiji (Dubrovnik 1907 z literaturo); prim. tudi članek J. Smodlake v koledarju „Свачић“ 1906.

Županić Nik. Систем истор. антропологије Балканских народа (Београд 1908), Weissbach A. Die Serbo-Kroaten der adriat. Küstenländer (Berlin 1884), Die Bosnier (Mitth. anthr. Ges. Wien 1895, XXV.), Die Serbokroaten Kroatiens und Slawoniens (ravnotam 1905, XXXV.), Vuk Karadžić Срби сви и свуда (Ковчежић В. 1849), Ivanić J. Буњевци и Шоки у Бачкој, Барани и Лици (Београд 1899), L. Miletić Über die Sprache und Herkunft der Krašovaner (Archiv f. sl. Phil. 1903. 161; prim. Бълг. Пр. Т. 2), J. Živojnović Крашовани (Лет. Мат. Срп. 1907. II.—III.), Gőnczi F. Muraköz és képe (Budapest 1895), Jankó J. Adatok a bácsbodroghmegyei sokaczok néprajzához (Budapest 1896), J. Stradner Zur Ethnographie Istriens (Zs. für österr. Volkskunde III. 97), Hranilović pl. Hinko i Hirc Drag. Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije I. (Zagreb 1901), Starč Jos. Die Kroaten im Königr. Kroatien und Slavonien (Wien 1882), M. Milčević Кнежевина Србија (Београд 1876), Краљевина Србија (В. 1884), V. Karić Србија (Београд 1888), A. Rovinskiј Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ (Спб. I. 1888, II. 1897 до 1905), N. Dučić Црна гора (Гласник срп. уч. др. 1874, XL.; prim. Слав. Ежегодникъ. Кіевъ 1878), L. Kovačević (M. Milanov) Племя Кучи (Београд 1904), Јовановић А. Враћа и

нього Поморавље (Дело XX.), Nušić Br. Косово I. (Нови Сад 1902), J. Erdeljanović Племя Кучи (Београд 1906), Bezenšek A. Bolgarija in Srbija (Celovec 1897), Matković P. Kroatien und Slavonien (Agram 1873), Berezin L. V. Хорватія, Славонія, Далматія и Военная Граница (Спб. 1879), J. Csaplovics Slavonien (Pest 1819), Kanitz F. Das Königreich Serbien und das Serbenvolk (Wien 1868. II. izd. 1904), Ovsjannyj N. Сербія и Сербы (Спб. 1898), Starč J. Die Kroaten (Wien 1882), Lipovskij A. L. Хорваты (Спб. 1900), Kulakovskij P. Сербы, ихъ страна и народъ (Спб. 1905), M. Murko Kroaten und Serben (Oesterr. Rundschau IX. 4). Množico člankov in knjig (političnih, pred vsem o Srbiji in Bosni) išči pri Florinskem Слав. племя v članku Сербы in pri N. Petroviču Оглед франц. библиографије о Србима и Хрватима 1544—1900 (Београд 1900. Podrobne članke o posameznih krajih prinaša „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena“ pod red. A. Radića (Zagreb 1896 sl.) in zbornik srb. akademije Населья српских земаља I.—V. (Belgrad 1902—9).

Literaturo o Stari Srbiji glej v naslednjem članku.

VIII. Bolgari.

K § 34. Posebne narodopisne karte Bolgarov dozdej še ni. Podrobno, na podlagi štetja izdelano karto ima avtor te knjige, a ni izdana. Zato prim. karte vsega Balkanskega polotoka, navedene na str. 262 in karte Srbov (na str. 282) in na zadnje nekoliko špeciјalnih kart Macedonije v spisih: Gopčević Sp. Make-donien und Altserbien (Wien 1889, prim. Petermannove Geogr. Mittheilungen 1889), Weigand G. Aromunen I. (Leipzig 1895), Кънчовъ В. Македония (Sofia 1900), Миллюковъ П. Пять этнограф. картъ Македоніи (Sofia 1900), Meinhard Ethnograf. Karte von Macedonien (D. Rundschau f. Geogr. XXI. 1899, 434), Cartes ethnographiques des vilayets Salonique, Cossovo et Monastir (Sofia 1903), Eug. Barbarich Carta etnografica della regione albanese (v delu „Albania“, Roma 1905), Marenin N. Албанія и албаницитъ (Sofia 1902), Brancoff D. M. La Macédoine (Paris 1905), Voinov J. F. La question macédonienne (Paris 1905), Iširkov A. Западната граница на Македония (Sofia 1908). Pregled vseh narodopisnih kart Macedonije išči v Cvijićevih Неколика проматрања 23 sl.

O bolgarski meji in narodopisni sestavi bolgarskega carstva primerjaj naslednje knjige: Niederle L. Národnostní poměry v knížectví bulharském (Národ. Věstník 1908, 25), Conev B. Уводъ въ историята на българ. езикъ (Сборн. нар. умотв. XVIII. 354), Miletič L. Старото българ. население въ сѣверо-изт. България (Sofia 1902), Jireček K. Ethnische Veränderungen in Bulgarien (Oest.-Ung. Revue 1890). Izšlo tudi v bolgarskem jeziku „Етнограф. промѣненія въ България (Сбор. нар. ум. V. 500, 1891), A. Šorov Българи подъ стѣнитъ на Цариградъ (Пер. Сп. XXI.—XXII.), Българи около Цариградъ“ v delu „Народността и езикъ на Македонцитѣ“ (Plovdiv 1888), Sarafov M. Народноститѣ въ ист. часть на Княж. (Пер. Сп. V. 1). Народн. въ западна часть на Княж. (ravnotam VIII. 46), Drinov M. Истор. освѣтление върхъ стат. на народноститѣ въ изт. часть на бълг. Кн. (Пер. Сп. VII.—VIII. 1, 68, 1884), Sarafov M. Населението въ Кн. България (Sofia 1894), Dobrušský V. Нѣсколко свѣдѣния за изтурчванието на родоп. Българе (Пер. Сп. XXI. 332), Zanetov G. Българското население въ средн. вѣкове (Русе 1902).

Czirbusz G. Die südungar. Bulgaren (Völker Oest.-Ung. XI. Wien 1884), bolgarski prevod je prineslo Пер. Сп. XII. 65, XIII. 31. XIV. 230. Prim. tudi Föld. Közlem XXXI), L. Miletič Нови влахобългар. грамоти отъ Брашовъ П. Седмиград. Българи (Сбор. XIII. 1896), Заселението на католишкитѣ Българи въ Седмиградско и Банатъ (Сборникъ XIV. 1897; тукај је tudi popolna starejša literatura tega predmeta), У седмиград. Българи (Бълг. Пр. Т. 6. 46), Книжнината и езикъ на банат. Българи (Сборн. XVI.—XVII. 339). Prim. tudi Cintula V. (Zeměv. Sborník XI. 269).

Skalkovskij A. Болгар. колонія въ Бессарабіи и Новоросс. краѣ (Odessa 1848), Köppen P. Die Bulgaren in Bessarabien (Petersburg 1853), Fait Em. Vývoj bulh. osad v Bessarabii (Zem. Sborník V. 204), Rakovsky Постановлении на бълг. колонии (Bolgard 1864), Zanetov G. Бълг. колонии въ Русия (Пер. Сп. XXXVII. 177, XXXIX. 377, XLVIII. 849), Palauzov N. По поводъ на ст. бълг. колонии въ Русия (Пер. Сп. LI. 309) Titorov Бълг. въ Бессарабія (Sofia 1905), Kisimov P. Бълг. колонии въ Бессарабія (Бълг. Сбирка 1902, 626, prim. ravnotam str. 16), Popruženko M. Матеріалы

для ист. слав. колоній въ Россіи (Odessa 1902), Deržavin N. Болгар. колоніи на югъ Россіи (Спб. 1905), istega Болг. колоніи новоросс. края (Изв. тавр. уч. арх. комм. 41, Simferopol 1908). Prim. tudi njegove članke v Этн. Обзор., Изв. II. отд. Акад. Н. Изв. С.-Петербур. Слав. Благотв. Общ. od r. 1898) Музушенко А. Исторія населенія и фонет. особенности говора крымскихъ болгаръ (Изв. отд. р. яз. XII. II. 72. Prim. tudi njegove članke v Этн. Об. 1899 in Изв. Петерб. Слав. Общ. 1903); Болгары поселенцы Крыма (Лѣт. Ист. Общ. Нест. VI. 1901), Miletič L. Преселването на малоазийскитѣ Българи въ княж. (Бѣлг. Пр. V. 7.94), Къпчов V. Изъ Мала Азия (Бѣлг. Пр. V. 8, 52—107), Fait Em. Bulharské osady v Malé Asii (Zem. Sborník 1900, VI. 33), Weigand G. Die Aromunen (Leipzig I. 1895, II. 1899), Wlacho-Meglen (Leipzig 1902), Rumänen und Aromunen in Bulgarien (Leipzig 1907), Bulg. Siedelungen in Rumaenien (Globus LXXVIII, 117, 1900), Nenitsesco De la Români din Turcia (Bucur. 1896), J. Bogdan Romîni şi Bulgarii (Bucur. 1897), Къпчов V. Македония (Sofia 1900), Verković Št. Топограф. очеркъ Македоніи (Petr. 1889), Описание быта болт. племенъ нас. Македонію (Moskva 1868).

К § 37. Statistik bolgarske države je bilo izdanih nekoliko, in sicer na podlagi štetja l. 1879 (ki pa je bilo samo poskusno), potem v letih 1881, 1888, 1893 in nazadnje z dne 31. XII. 1900. Zadnje je najpopolnejše, a celotni rezultati doslej še niso obdelani. Sem spadajo naslednja dela:

Спискъ на населенитѣ мѣста въ кн. България (Sofia 1881, nove izd. 1885, 1891, 1894, 1902, 1906, 1908), Резултати отъ прѣброяването на населението на кн. Бѣлг. на 1. Ян. 1888 г. (Sofia 1888—9), Резултати... на 1. Ян. 1893 г. (Sofia 1893 in nasl.), Резултати... на 31. дек. 1900 г. (Sofia 1902-5), Sarafov M. Населението въ кн. Бѣлг. по 3 първи прѣброявания (Пер. Сп. XLI. 709, XLIII. 1, 201) E. Fait Obyvatelstvo kn. bulharského dle trojího prvního sčítání (Zem. Sb. I. 142), Atanasov I. Стат. сборникъ (Sofia 1897), L. Niederle Národnostní poměry v knížectví bulharském (Národopisný Věstník. 1908 II.), Matov G. Материали за изучването разпрѣдѣленіето на населението въ България по населени мѣста. (Сборникъ XXII.—III.), Škorpič Ch. География и статистика на кн. Бѣлг. (Plovdiv 1892), Попов К. Гжстината на нас.

въ кн. Б. (Пер. Сп. 1902, 683), Rostkovskij A. Распредѣленіе жителей Битольскаго вил. по народностямъ и вѣроисповѣданіямъ (Жив. Стар. 1899 I. 61), Распредѣленіе жит. Солунскаго вил. (Жив. Стар. 1900, 393), Iširkov A. Ромѣнска Доброджа (Бѣлг. Пр. V. 4. 78), Danailov G. Опытъ върху демографіята на Б. (Бѣлг. Пр. 1895. II. № 9—11), Teplov V. Мат. для стат. Болгаріи, Ѡракии и Македоніи (Petr. 1877), Sarafov M. Населението въ град. Русе, Варна и Шуменъ (Пер. Сп. II. № III. 20, IV. 33), Takela D. Нѣкогашнитѣ павликיאни и седашнитѣ католици въ Пловдивско (Сборникъ XI. 1894, 103), Teodorov A. Българитѣ католици въ Свиштовско (Лѣт. на бѣлг. кн. др. II. 99. Sofia 1902), Miletič L. Нашитѣ павликיאни (Сборн. XIX), Нови док. по миналото на нашитѣ павликיאни (Сборн. XXI), Nedělev Родоп. Помаци (Бѣлг. Пр. II. 8), Kanitz Pomaci und Zigeuner im nördl. Balkangebiete (M. anthr. Ges. Wien VI. 75), Šiškov Š. Род. помаци (Род. Напр. I. 1903). Malo karto vzhodnega Balkana glede vere je izdal P. Heusman (Изв. Слав. Влаг. Общ. Petr. 1903. VII).

Sicer še primerjaj. Jireček K. Das Fürstenthum Bulgarien (Wien—Prag 1891), Cesty po Bulharsku (Praha 1888; болгарски prevod obeh del je izdal St. Argirov pod naslovom „Княж. България“ v Plovdivu 1899), Dimitrov G. Кн. България въ ист. геогр. и этн. отношение (Plovdiv 1895—6), Ovsjannyj N. Болгарія и Болгары (Petr. 1900), Grabowski Bulgaria i Bulgarowie (Varš. 1884), Jurkevič M. V. Двадцатипятилѣтніе итоги кн. Болгаріи 1879—1904 I-II. (Sofia 1905—9), Kanitz F. Donau-Bulgarien und der Balkan (Leipzig 1875—7; руски prevod je izšel pod naslovom „Дунайская Болгарія“ v Petr. 1876), Sp. Gorčević Bulgarien und Ostrumelien (Leipzig 1886), Bassanović I. Ломскіяты округъ (Сборн. V. 3.), Zacharjev S. Геогр. стат. описание на Татаръ-Пазарджишката каза Дунај 1876), V. Къпчов Битолско, Прѣспа и Охридско (Сборн. IV. 1891), Пжтуване по долините на Струма, Места и Брѣгалница (Сборн. X—XIII), Bradaška Fr. Stat. ethn. Daten des Sandschak Seres (Mitth. Peterm. 1878. 299), Ilijev Старозагор. окр. (St. Zagora 1885), Drasov Докладъ върху состоян. на Варненскіяты окр. 1888 (Varna 1889). Antropološke rezultate je zbral S. Vatev v Bull. et Mém. de la

soc. d'anthr. de Paris 1904, 437 z vso literaturo (prim. tudi ref. Zlatarskega v Пер. Сп. 1905, 281); dalje prim. Bassanović I. Матер. за санитарн. етн. на България (Sofia 1891), R. Virchow Die nationale Stellung der Bulgaren (Verh. anthr. Ges. Berlin 1877, 70), Anthropologie der Bulgaren (Zs. f. Ethnol. 1886, 112).

К § 38. Conev B. Уводъ. (glej zgoraj), Miletich L. Das Ostbulgarische (Wien 1903; Schriften der Balkancomm. d. Akad. L. A. II.), Conev B. Диалектни студии I. (Сборникъ XX.), Miletich L. Източнитъ бълг. говори (Сборн. XXI). Novo dialektološko karto glej v prilogi k Miletichevemu spisu „Das Ostbulgarische“. Slavejkov P. Руско или рупаланско бълг. население (Наука 1882 II. 463), Syrcu P. Рупаланы или Рупци (Voronež 1883), Šiškov S. Родоп. старини (Plovdiv 1887), Konstantinov Chr. Изъ Родопитъ (Пер. Сп. XXXIII., 654; LVIII. 597, 885), Jagić V. Rupci oder Rupalani in Thracien und Makedonien (Arch. f. sl. Phil. VII. 320), K. Jireček Ursprung des Namens Rupci (ravnotam VIII. 96), Miletich L. Арнаутитъ въ Силистренско (Пер. Сп. LXI. 1901), Georgijev I. Село Арбанаси (Пер. Сп. 1902. 86), Slavejkov P. Нѣсколко думи о шопитъ (Пер. Сп. 1886, 106), Moškov V. Гагаузи Бендер. уѣзда (Этн. Обзор. 1900—1903, кн. 44—55), Тур. племена на Балканскомъ полуостровѣ (Изв. Р. Геогр. Общ. XL, 3. 1904), Нарѣчія Бессараб. гагаузовъ (Petr. 1904). Prim. o teh delih tudi referat Mileticha v Пер. Сп. 1905, 256. Jireček K. Einige Bemerkungen über die Überreste der Pečenegen und Kumanen, sowie über die Gagauzi und Surguci im heut. Bulgarien (Věstník král. spol. nauk 1889; bolgarski prevod je prineslo Пер. Сп. XXXIII.—III., 211), Zanetov G. Българ. население въ средн. вѣкове (Ruščuk 1902), Verković Št. Описание быта (Moskva 1868).

К § 39. Popolno literaturo o takozvanem macedonskem in starosrbskem prašanju, v kolikor zadeva zgodovinske, jezikovne, narodopisne in politične zadeve Macedonije, je prinesla knjiga L. Niederla Makedonská otázka (Praha 1901, 2. izd. 1903), ki jo je v bolgarskem prevodu izdal S. Srebrov („Македонскиятъ въпросъ“ Sofia 1902). Do leta 1905 prinašajo pregled J. Cvijića Неколика проматрања о етнографији макед. Словена (v časop. Дело 1906, tudi v posebnem ponatisku).

Najvažnejša tam navedena in nova dela so: Bianconi F. *Ethnographie et statistique de la Turquie* (Paris 1871), Milojević M. *Путопис дела праве Старе Србије* (Belgrad 1872), Teodorov A. *Гдѣ има Българи* (Бълг. Пр. II 794), Kučinić Fr. *Makedonija* (Vienae 1882), Ofeikoff (A. Šopov) *Ethnographie de la Macédoine* (Plovdiv 1881), *La Macédonie au point de vue ethnographique, historique et philologique* (Plovdiv 1887); to je del knjige „Македонскій Сборникъ“ Ofejkova, izdane ob enem v Sofii), *Замѣтки о Македоніи* (Жив. Старина XI. II), A. Šopov *Народността и езикъ на Македонцитѣ* (Plovdiv 1888), *Изъ новата история на българитѣ въ Турция* (Plovdiv 1895), Popelka J. *Jest Macedonie srbská či bulharská?* (Slov. Sborník, Praha 1887), Draganov P. *Этногр. очеркъ слав. части Македоніи* (Слав. Изв. 1887—1888; prim. tudi njegov *Макед. Сборникъ I* Peterb. 1894), Protić St. *О Македоніји и Македонцима* (Bělehrad 1888), Novaković St. *Тъпъу макед. нар. дијалектима* (Глас XII. 1889), Jastrebov I. *Обычаи и пѣсни тур. сербовъ въ Призренѣ, Ипекѣ и Дибрѣ* (Petr. 1886, II. vyd. 1889), Drinov M. *Нѣсколько словъ объ языкѣ дебрскихъ Славянъ* (Petr. 1888), S. Bobčev *Писма о Македоніи* (Peterburg 1889), Verković St. *Топогр. этн. очеркъ Македоніи* (Peterburg 1889), Dragašević J. *Мак. Словени* (Belgrad 1890), Ewans A. *Македония, както си е* (Пер. Сп. 1889, XXXI. 58), Gorčević Spir. *Makedonien und Altserbien* (Wien 1889), *Die ethnographischen Verhältnisse Makedoniens und Alt-Serbiens* Peterm. Geogr. Mitth. 1889, III. 59), *Die Wahrheit über Makedonien* (Wien 1890), *Старая Сербія и Македонія* перев. М. Петровичъ (Peterburg 1899), Jurinić S. *Ocjena djela „Macedonien und Altserbien“* (Sofia 1892), K. Hron *Das Volksthum der Slaven Makedoniens* (1890), Fait E. *Makedonie, země i lid* (Osvěta, Praha 1891), Karanov G. *Материали по етнографіята на нѣкой мѣстности въ сѣверна Македония* (Сборникъ IV. 1891), Matov D. *Кратка расправа по етнографіята на Македония* (Пер. Сп. XXXIV, 425, 674, 1890), *Македония споредъ най-новитѣ книжовни вѣсти* (Бълг. Пр. II. 12), *Книгописъ по етнографіята на Мак.* (Бълг. Пр. IV. 5-6), *Два санджака отъ источна Мак.* (Пер. Сп. XXXVI-XXXVIII, 809), Teodorov A. *Гдѣ има Българи* (Бълг. Пр. II. Nr. VII. 94), Ivanov I. *Положението на българитѣ въ Македония* (Бълг. Пр. II. Nr. 4-5), W. Tomaschek *Die heutigen Bewohner*

Macedoniens (Verh. IX. geogr. Tages, Wien 1891), Durnovo I. N. Имѣють-ли болгары ист. права на Македонію, Тракію и старую Сербію (Moskva 1895), Vujić Vasa Грци и Срби (Novi Sad 1897), Bérard V. La Macédoine. Le pays et les races (Paris 1897, III. éd. 1903), R. von Mach Die macedonische Frage (Wien 1895, bolgarski prevod, Sofia 1895), Oblak V. Macedonische Studien (Sitzungsber. Akad. Wien 1896), Weigand G. Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker (Leipzig 1898), Athanas Les prétentions serbes et l'éparchie d'Uskub (Paris 1898), Nicolaidès Cl. Macedonien (Berlin 1899), Milovanović M. Срби и Бугари (Belgrad 1898, Дело; Odgovor v Пер. Спб. LV. 269), Miljukov P. Сръбско българ. отношения по Макед. въпросъ (Българ. Пр. 1899. V.), Изъ поѣздки въ Македонію (В. Европы 1899), Roganović I. Македонскій въпросъ на почвъ его исторіи, етнографіи и политики (Kazaň 1900), Gelzer H. Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient (Leipzig 1900; прим. Zimmerer H. Zum Nationalitätenkampf in Macedonien, Peterm. Geogr. Mitth. 1900. 295), Orlović P. (S. Simić) Питање о Старој Србији (Belgrad 1901), Скопашко владичанско питање 1897—1902 (Belgrad 1902), Simić S. Србија, Бугарска и арбан. питање (Кн. Гласник 1903), Къпчов V. Положението въ Македония (Българ. Пр. V. 3, 41, 1898), Македония. Етнографія и статистика (Sofia 1900), Население Македоніи (Жив. Ст. XI. 1901, 3—4), Niederle L. Dvě nové knihy o Makedonii. Slov. Přehled III. 1901, 119 o knjigi Nicolaidesa in Kъpčova), Ivanov I. Пангерманизмътъ, панславизмътъ и югослав. съюзъ (Задр. Трудъ. 1902), Cvijić I. Антропогеогр. проблемы Балкан. полуострова (Населя I. Belgrad 1902), Das mak. und altserb. Problem (Zeit, 1903 Nr. 175), Неколика проматрања о етногр. мак. Словена (Дело 1906), Макед. Славяне Petr. 1906), Remarques sur l'éthnographie de la Macédoine (Ann. de Géogr. XV. Nr. 80—81), Remarks on the ethnography of the Mac. Slavs (London 1906), Основа за географіју и геологију Македоніје и Ст. Србије (Belgrad 1906), Peucker K. Makedonien, Altserbien und Albanien (Wien 1902), Povolni J. Le problème macédonien (Paris 1902), Anonym La question macédonienne et le Haut Comité Macédo-Adrianopolitain (Sofia 1902), Gersin K. (Županić N.) Macedonien und das türk. Problem (Wien 1902), Jagić V. Die maced. Frage (Neue freie Presse 1903 I. III), Budilović A.

Значение Македонии в судьбах греко-слав. мира (Petr. 1903), Korablov V. События в Макед. и Ст. Сербии (Изв. Слав. благ. общ. Petr. VII), Karasek J. K otázce a literaturě macedonské itd. (Naše Doba 1903, V.—VIII.), Věščíj Oleg (A. Bašmakov) Болгария и Македония (Petr. 1903), Bašmakov A. Поѣздка в Макед. (Изв. Р. Геогр. Общ. XXXVII. 2. 1901), Misirkov K. Р. За макед. работи (Sofia 1903), Iširkov A. Една макед. теория (Пер. Ст. 1905, 780), Kasasis N. L'hellénisme et la Macédoine (Paris 1903), *Η Μακεδονία καὶ αἱ μεταστροφῆς* (Atene 1903). Мемоаръ вкѣтрѣшн. организация (Sofia 1904), Berić V. О срп. имену у Ст. Србији и Маѣ. (Belgrad 1904), Jastrebov J. Ст. Сербия и Албания (Спом. Срп. Ак. XLI. 1904), *Χρυσόχοος Μ. Ὁ Ἑλληνισμός ἐν οὐλογικῶς καὶ τοπογραφικῶς* (Atene 1904), Bérard V. Pro Macedonia (Paris 1904), Routier G. La question macéd. (Paris 1905), Oestreich K. Die Bevölkerung von Makedonien (Geogr. Zs. XI. 268), Brancoff D. (Mišev D.) La Macédoine et sa population chrét. (Paris 1905), Voinov J. La question macéd. (Paris 1905), Daskalov P. Дѣшното положение в Макед. (Sofia 1906), Ivanić J. Македония и Македонци I. (Bělehrad 1906), Brailsford N. Macedonia, its races and their future (London 1906), Engelhardt Ed. Макед. питање (Belgrad 1906), Iširkov A. Цвинчовитѣ възгледи върху етн. на Макед. (Пер. Сп. LXVII. 1906), Приносъ къмъ етн. на макед. славѣни (Sofia 1907), Антропогеогр. бележки върху Балкан. пол. (Вѣлг. Пр. IV). Западната граница на Макед. и албаницитѣ (Sofia 1908). René Pinon L'Europe et l'empire Ottoman (Paris 1909).

Ostale knjige, čisto politične barve in vsebine, išči deloma v članku N. Michova v Пер. Сп. LXIX. 5—6 стр. 456—477 (1908).

IX. Sklep.

K § 40. Prim. L. Niederle. Kolik bylo Slovanů r. 1900 (Slov. Přehled V. 1903, 153), Florinskij Слав. племя 9, Valjavec Z. Slovenci v Ameriki (Ljubl. Zvon 1902, 51), Draganov P. Американскіе Славяне (Изв. слав. благ. общ. 1903 V. 42); tukaj je navedena popolna literatura. Fr. Paulsen, F Henoeh, W. Dibelius, G. Lenz. Handbuch des Deutschtums im Auslande. Berlin 1904.

Pregled imen in stvari.

(* opozarja na opazke pod črto).

Abditus 218*, 221, 242.

Abramov Iv. 267.

Agarjani 169.

Ahrjani 169.

Aitoff 264.

Albanci 126, 129, 132, 137, 147, 170.

Albert E. 279.

Alin L. 277.

analfabetstvo 31, 37, 65, 100, 118, 140, 165.

Anarijci 111, 120.

Andonović Milan 282.

Andree R. 273, 274.

Anti 10, 12.

Antonović 43.

antropološki kriteriji 5, 38, 44, 45, 68, 109, 141*, 171.

Apih Jos. 193, 251*.

Aranza I. 284.

Arbanasi, gl. Albanci.

Argirov St. 288.

Arijanci 177.

Armenci 22.

Arnavti, gl. Albanci.

Aromuni 146*.

Ascoli 284.

Ašani 146*.

Atanasov I. 287.

Athanas 291.

Auerbach B. 261.

Auerhan J. 276, 278.

Avari, gl. Obri.

avtohtonizem 111, 177.

Azbukovčani 145.

Bahmetjev 265.

Baldacci A. 284.

Balog K. 266.

Balogh P. 116*, 130, 263, 276, 280.

baltiški Slovani 9.

Banjaki 106.

Barbarich Eug. 265.

Bartholomaeides Lad. 276.

Bartoš Fr. 106, 278.

Bassanović I. 288, 289.

Bašmakov A. 292.

Batjuškov 263, 264.

Baudouin de Courtenay 69*, 119, 272.

Bebrovci 167.

Beg A. 280.

Belić A. 129*, 142, 143, 155, 172*, 174, 282.

Bella J. 277.

Beloch 60*.

Beloki 70.

Belokranjci 119.

Belopavličić 147.

Belorusi 14, 28*, 32, 33, 34, 38, 39.

- Bérard V. 291.
 Bérić V. 292.
 Berghaus 262, 263.
 Berezin L. 285.
 Berkini 119.
 Bernhardi K. 269.
Βερεξίται 168.
 Berziti 149.
 Besser 266.
 Betty G. 279.
 Bezenšek A. 285.
 Bezjaki 144, 145.
 Bianconi F. 135, 263, 290.
 Bidermann H. 267, 283.
 Bielenstein 15, 264.
 Bismarck 53.
 Bizantinci 150.
 Blataki 106.
 Blatjaki 103.
 Bleiweis J. 232, 237.
 Bobčev S. 290.
 Bobinac K. 283.
 Bobrzyński 51.
 Boeckh P. 270.
 Bogdan J. 287.
 Bogusławski A. 271.
 Bogusławski W. 273.
 Boháč A. 99, 101*, 275.
 Bohemi 81.
 Bojari 67.
 Bojki 37.
 Bolgari 12, 21, 80, 127, 129*, 133, 142, 143, 149—175.
 Boor Uroš 277.
 Boraki 66.
 Borowiaki 66, 67.
 Borut 180.
 Botto J. 279.
 „bosenski“ narod 148.
 Bošnjaki 137.
 Boué 263.
 Bradaška Fr. 263, 288.
 Brailsford N. 292.
 Brancoff D. M., gl. Mišev D.
 Braničevci 146.
 Brankov 163, 172*, 174.
 Bratonožiči 147.
 bratstva, črnogorska 147.
 brda, črnogorska 147.
 Brejci 144.
 Brežani 119.
 Broch O. 127, 283.
 Bronisch 70*.
 Brsjaki 168.
 Brückner Al. 70*.
 Buci 37*.
 Budilovič A. 261, 267, 268, 277, 291.
 Bujak 271.
 Buk J. 276.
 Bukimiri 147*.
 Bulani 48.
 Bulgakovskij G. 268.
 Bunjakovskij 266.
 Bunjevci 134, 135, 139, 144.
 Buszczyński 44.
 Buzek D. J. 269.
 Bužani 10.
 Bylaki 70.
 Bystroń S. 269.
 Ciechanowski 264.
 Cigani 150.
 Cincari 146*, 159.
 Cintula 134, 162, 276, 277, 280, 283, 286.
 Conev B. 155, 156, 166, 286, 289.
 Crnorečani 146.

- Csaplovics L. 285.
 Cukani 38.
 Cvijić J. 126, 162, 172, 285, 289, 291.
 Czambel C. 19, 58*, 61, 79, 95*, 107, 265, 270, 277, 279.
 Czerkawski Wł. 60, 271.
 Czirbus G. 144, 286.
 Czoernig, C. Fr. v. 115, 144, 251, 258*, 261, 262, 280.
 Czyński Ed. 60, 269, 271.
 Čakavci 141*, 142, 145.
 Čakoni 170*.
 Čapek T. 96, 276, 278, 279.
 Čečenci 169.
 Čehi 79—110, 159.
 Čengenci 167.
 Čerkezi 137, 153.
 Černý Ad. 76, 266, 273, 274, 280, 281.
 Češliji 169.
 Čiči 119, 145.
 Čipera 278.
 Čop M. 209*, 229.
 Čubinskij 18*, 21, 29, 35, 264, 265.
 Dakoromuni 146*.
 Dalimil 85.
 Dan D. 267.
 Danailov G. 288.
 Danci 73.
 Daneš J. 283.
 Daskalov P. 292.
 Daškevič 43.
 Dččani 81.
 Dejardins K. 282.
 Delamarre 262.
 demokracija, socijalna 42, 46.
 Detvanci 106.
 Derdowski H. 272.
 Deržavin N. 22, 265, 287.
 Devollan 263, 265.
 diferencijacija Slovanov 5—7, 14, 32, 35, 41, 45*, 65, 77, 103, 118, 121, 141, 165.
 Dimitrijević M. 273.
 Dimitrov G. 288.
 Dimitz 205, 219.
 Djordjić P. 132.
 Dobrijanskij 265.
 Dobrotvorskij N. 268.
 Dobrovský 8, 87, 144.
 Dobruský V. 286.
 Dobrzycki 58.
 Dolaki 66, 105.
 Domanickij V. 268.
 Dopsch 179.
 Dovnar-Zapolskij M. V. 268.
 Draganov P. 172, 290, 292.
 Dragačevci 145.
 Dragašević J. 263, 290.
 Drasov 288.
 Drechsler Br. 233.
 Dregoviči 10, 11.
 Drekanoviči 147*.
 Drevljani 10.
 Drinov M. 144, 286, 290.
 Drjenovčani 167.
 Drož 266.
 Druguviči 149.
 Drzilovci 168*.
 Dučić N. 284.
 Dudlebi 81.
 Dufour-Wrotnowski A. 269.
 Duchiniški 44.
 duhovščina 205, 209.
 Dulani 104.
 Duljebi 10, 112.
 Durnovo I. N. 291.

Ekstenzija, gl. kolonizacija.

Elenčani 167.

Emler J. 278.

Engelhard Ed. 292.

Erben J. 103, 208, 262, 275, 278.

Erdeljanović J. 147*, 285.

Erkečani 167.

Erkert R. 263, 268, 269.

Esipov V. V. 271.

Esti 168.

Ewans A. 290.

Fait E. 270, 280, 286, 287, 290.

federalizem 237.

fevdalizem 185, 190.

Ficker 258*, 261.

Filevič 37.

Filipescu T. 282.

Finci 11, 12, 13, 18, 22, 39, 44.

Fircks 270.

Florinskij 8, 30, 132*, 176, 261,
262, 285, 292.

Fortunatov K. 266, 268.

Francev V. 19, 30, 58, 64, 266,
267, 275.

Franki 180.

Frozýn 87.

Fučki 119, 144.

Fürdek St. 277.

Furlani 178.

Gabrovci 167.

Gadžali 150*.

Gagauzi 150*, 152, 153, 157, 159,
161, 170.

Gaj Lj. 232.

Gelzer H. 291.

Genadios 263.

Georgijev J. 289.

Germani 177.

Gersin K., gl. Županič N.

Geršak 241.

Gil'čenko N. 268.

Gloger 58, 265.

Gönczi F. 284.

Gogolj 47.

Golovackij 265, 267.

Gopčević Sp. 133*, 282, 285, 288,
290.

Gorali 35, 48*, 66.

Goričani 119.

gospodarstvo 240.

Goti 12, 150.

Grabowski Br. 103, 278, 288.

Grabski St. 279.

Gregor J. 269.

Grki 22, 159, 170.

Gruda A. 275.

Gruden J. 205.

Gruševskij 266.

Gružani 145.

Gubec 221.

Gulaci 37*.

Guličani 167.

Gumplowicz 256.

Guth J. 276.

Haardt 264.

Habenicht J. 276.

Haderlap 279.

Hadžić A. 284.

Haeuffler 262.

Hainisch M. 281.

hakatisti 54.

Haložani 119.

Hanaki 81, 106.

Haruzin 281.

Hassert K. 147*.

Hauffen A. 280.

Hazaki 66.

Harvati 81.
 Hazari 12, 41*, 44.
 Hedegüs R. 277.
 Held Fr. 274, 275.
 Hempel A. 270.
 Hennings 273.
 Herben J. 276, 278, 283.
 Herberstein, škof ljublj. 229.
 Herbst Ed. 274.
 Hercegovci 146.
 Herkner J. 274.
 Hermann O. 106, 279.
 Heruli 12.
 Heusman P. 288.
 Hickmann A. 275.
 Hilferding A. 69*, 272, 273.
 Hilmi paša 163*, 174.
 Hirc Drag. 284.
 Hitzinger P. 192.
 Hlebovjani 104.
 Hnatjuk Vl. 20*, 35, 95*, 266, 277.
 Hodi 103, 278.
 Hohli 41*.
 Homoljci 146.
 Homolka J. 263, 277.
 Horaki 104*.
 Horal 104.
 Hornjaki 105.
 Hošek V. 275.
 Hranilović H. 284.
 Hrcoji 166, 169.
 Hren, škof 222, 228.
 Hron K. 290.
 Hrubý J. 279.
 Hruševskij 43, 268.
 Hryncewicz, gl. Tałko-Hryncewicz.
 Hrvati 14, 119, 120, 121—148.
 Hubka A. 274, 276, 278.
 Huculi 37.
 Hunfálvy 144, 261.

Huni 12, 150.
 Hus 225.
 husiti 50, 85.

Chodounský K. 281.
 Chytil Al. 275.
 Chrysochoos 292.

Ilešič 223.
 Ilijev 288.
 Iliri 111.
 ilirizem 124*, 193, 232, 233—236.
 Illing W. 274.
 Irby A. P. 263.
 Iširkov A. 162, 172*, 285, 288, 292.
 Italijani 128, 135*.
 Ivanič J. 133*, 172*, 284, 292.
 Ivanov I. 290, 291.
 Ivanovskij A. 39, 69, 268.
 izseljevanje 23, 24, 30, 31, 77, 99,
 125, 126, 133, 152, 161, 248.
 Gl. tudi „kolonizacija“.

Jablonkowiani 66.
 Jablonowski 43.
 Jacki 66.
 Jadrani 145.
 Jagić V. 3, 8, 43, 289, 291.
 Jaguni 38.
 Jakobij P. I. 268.
 Jakšić V. 282.
 Janík J. 270.
 Jankó J. 284.
 Jankowski Cz. 271.
 Janson 266.
 janzenizem 229.
 Japelj J. 230, 231.
 Jarnik U. 280.
 Jaseničani 145.
 Jastrebov I. 268, 290, 292.

- Jatvigi 67.
 Jezerci 149.
 Jelínek Ed. 272.
 Jiř 271.
 Jireček H. 278.
 Jireček J. 275.
 Jireček K. 153, 154, 163*, 170*,
 286, 288, 289.
 Jovanović A. 284.
 jožefinizem 88.
 jugoslovanstvo 244.
 Jungmann J. 87.
 Jurinić S. 290.
 Jurkevič M. V. 157, 164, 288.
 Juruki 152.

Kabatki 70, 71.
 Kacapi 41*.
 Kačerci 145.
 Kämmer 179.
 Kaguni 38.
 Kaindl R. 37, 267.
 kajkavci 115, 119, 128, 141*, 142,
 144.
 Kálal K. 279.
 Kalmiki 22.
 Kančov V. 133*, 137, 161, 162,
 168, 287, 288, 291.
 Kanitz F. 285, 288.
 Kapelgorodskij N. 268.
 Karadžić Vuk 284.
 Karakačani 159.
 Karanov G. 290.
 karantanski Slovenci 180, 234.
 Karásek J. 278, 283, 292.
 Karavlahi 146*.
 Karić V. 284.
 Karłowicz J. 61, 65, 70*, 272.
 Karskij 18*, 33, 35, 58, 264, 266.
 Karwatci 70.
 Kasasis N. 292.
 Kaspret A. 195, 217.
 Kašubi 9, 55, 57, 61, 66, 69—71.
 kaze 166.
 Kaufman A. 268.
 Keckari 168.
 Kekovci 168.
 Kelti 37, 111.
 Kętrzyński W. 270.
 Kidrič Fr. 226*, 233.
 Kindermann von Schulstein 88.
 Kirgizi 22, 24.
 Kisimov P. 286.
 Klaus 265.
 Klima S. 117, 265, 276, 277, 280.
 Kłobukowski St. 270.
 Klvāna 105, 106.
 kmetje 194.
 Kob C. 270.
 Kociewiaki 66, 70.
 Kočevje 255.
 Kočubinskij 21, 277.
 Kojalovič 264.
 Köppen P. 263, 286.
 Körösi J. 276.
 Kolberg O. 65, 272.
 Koleny M. 277.
 Kolessa 43.
 Kollár J. 232.
 kolonizacija, slovanska 11, 12, 13,
 15, 17, 22, 26, 31, 50, 51, 52,
 59, 70, 85, 93, 124, 125, 127,
 151, 176; — nemška med
 Slovenci 182—184.
 Kolubarci 145.
 Komarov 172.
 Komornicki St. 271.
 Konjari 152.
 Konstantinov Chr. 289.
 Kopaničarji 105.

Kopernicki 65, 267.
 Kopijniki 67.
 Kopitar 87, 141*, 230, 231.
 Korablov V. 292.
 Koreva 18*, 264.
 Koritarji 146*.
 Korzeniowski 267.
 Kos Fr. 177, 198.
 Kosić M. N. 268.
 Koskowski B. 271.
 Kosmajci 145.
 Kostomarov 40*, 44, 47.
 Kotlenci 167.
 Kotljarevskij 42.
 Kovačević L. 284.
 Kovačić 147*, 284.
 Kovalevskij 61, 266.
 Kozaki 36.
 Koziaki 67.
 Kozari 67.
 Kozler P. 281.
 Kozlovjani 104.
 Kozłowski 270.
 Kožuhov 39.
 Kragujevčani 145.
 Krajnjaki 70.
 Krašovani 134, 135, 139, 144, 162.
 Krček 70*.
 Krejčí 274.
 Krek Gr. 228.
 Krempl A. 205.
 kristjanstvo pri Slovencih 181.
 Kriviči 10.
 Krofey 70.
 Kroner Fr. 179, 193*.
 Krotoski K. 58*, 270.
 Kruševljani 146.
 Kruševskij 35.
 Kruska W. 271.
 Krymskij 43.

Kryński 70*.
 Księżaki 67.
 Kubin J. 276.
 Kuči 147.
 Kučinić Fr. 290.
 Kudrinskij Th. 268.
 Kujavani 49.
 Kujawiaki 67.
 Kulakovskij P. 285.
 Kumani 13, 150, 152, 170*.
 Kunšič Iv. 179*, 209*.
 Kurpi 67.
 Kurschat 18*, 264.
 Kušnir 267.
 Kutlík F. 277.
 Kyrkor A. 264, 268.
 Kvadi 80.

Lahi, gl. Lehi.
 Lamanskij 265.
 Langhans P. 55*, 56, 91, 176, 262,
 269, 270, 271, 272, 275, 281.
 Lavrovskij 43.
 Lebedkin M. 63, 271.
 Łękowski J. 272.
 Lehi 11, 48, 49, 66, 81, 104.
 Leipen 261.
 Lejean 263.
 Lemki 37.
 Lemonier 20, 262.
 Lemuzi 81.
 Lepař Zd. 274, 275, 281.
 Lesaki 70.
 Leskovčani 146.
 Lesnijiaki 66.
 Levec Fr. 203*, 208*, 235*.
 Levec Vl. 179, 204.
 Levstik Fr. 236, 239.
 Liguri 111.
 Linhart A. 231, 232.

- Lipovskij A. L. 285.
 Litoměřci 81.
 Litvanci 11, 14, 15, 50, 57, 67.
 Ljahi, gl. Lehi.
 Ljudevit 180.
 Loboda 43.
 Lončar Dr. 177—244, 241*.
 Longobardi 111, 177, 178.
 Lorentz Fr. 70*, 272.
 Loschi G. 281.
 Loserth 278.
 Lučani 81.
 Lukjanenko A. 283.
 Lutiči 49.
 Lutijci 72, 73.
 Lužičani 72—78.

Mach, v. 163, 291.
 Macedonija 151, 154; mac. prašanje 143, 155, 172—175.
 Macedonski Slovani 9.
 Mackenzie 263.
 Madjari 12, 20, 26, 82, 85, 98, 99, 102, 113, 136, 160, 184.
 Mačkovšek 245, 279.
 Mačvani 145.
 Magurani 106.
 Mahnič A. 240.
 Majciger 261, 281.
 Majer J. 65.
 Majnoti 170.
 Maksimovič 43.
 Makušev 284.
 Malec A. 283.
 Malinowski A. 269.
 Malý J. 273.
 Malorusi 13*, 14, 16*, 22, 24, 28*, 32, 34.
 malorusko prašanje 40—47.
 Marači 169.

 Marenin N. 285.
 Marinelli G. 280.
 Marjaviti 64.
 Markomani 80.
 Marković P. 283.
 Matiegka J. 279.
 Matković P. 285, 291.
 Matov D. 290.
 Matov G. 287.
 Mazovje 67.
 Mazuri 49, 57, 63, 65, 67.
 Medvecký K. 279.
 Meinhard 285.
 Meinzigen 258*.
 meja: ruskega jezika 18—24, velikoruskega ozemlja 33, poljstva 54—60, med Poljaki in Čehi 55, Kašubov 70, Lužičanov 74, 75, med Gornj. in Dolnj. Lužicami 78, Čehov v XIV. stol. 82, današnja češka 88—92, med Slovaki in Čehi 88, Slovakov 93, Slovencev 112, 113—115, 178, Srbohrvatov 128, med Srbi in Hrvati 133, kajkavcev 142, Bolgarov 154—157.
 Melnik 268.
 Mendeljejev 266.
 Messenhaspler 206.
 Messenstecher 206.
 Mežov V. 268.
 Michov N. 292.
 Mijaki 168.
 Mijatović 263.
 Mikkola 70*.
 Miklošič 8, 141*, 144.
 Mikuliči 147.
 Miletič L. 144, 154, 160, 166, 167, 170, 284, 286, 287, 288, 289.

- Milčetić J. 283.
 Milčević M. 284.
 Milingi 149.
 Miljukov P. 285.
 Milojević M. S. 282, 290.
 Milovanović M. 291.
 Mirković 262.
 Misirkov 292.
 Mišev D. 285, 292.
 Mišik Št. 277.
 Mombert P. 271.
 Monastyrski A. 267.
 Moračani 147.
 Moravci 145.
 Moravčiki 106.
 Mordvini 25*.
 Morlaki 145.
 Moški 37.
 Moškov V. 150*, 161, 170*, 171, 267, 289.
 Mrkojevići 147.
 Mrvaki 168.
 Müller E. 273.
 Muka A. 74, 75, 76, 273, 274.
 Murko M. 281, 285.
 Muršec J. 280.
 Musoni 117*.
 Muška E. 275.
 Muzyčenko A. 287.

Nabert 262.
 Nadmorski 70, 270, 272.
 nahije, črnogorske 147.
 Naumović 267.
 Nečuj-Levičij 34, 266.
 Nedečev 18*.
 Nedělev 288.
 Nedešev 264.
 Nekrasovci 23.

 Nemci in nemštvo 15, 20, 21, 22, 49, 53, 57, 66, 68, 72, 73, 75, 77, 81—82, 92, 100, 101, 112, 136, 181.
 Němeček M. 276.
 Nenitsesco 287.
 Nestorovskij 21, 265.
 Nicolaides Cl. 291.
 Niederle L. 177, 261, 265, 271, 276, 277, 278, 279, 286, 287, 289, 291, 292.
 Niedzwiedzki Wł. 270.
 Ninjovci 169.
 Nitsch Kaz. 55*, 65, 70*, 269, 270.
 Novaković St. 290.
 Nowotny Fr. 276.
 Nušić Br. 126, 285.

Oblak V. 291.
 Obodriti 72.
 Obri 12, 112, 150, 177, 179.
 Obručev 266.
 Oestreich K. 292.
 Ofeikoff, gl. Šopov, A.
 Oguzi 150.
 Ohrimovič 267.
 Olechnowicz W. 65, 272.
 Olič V. 276.
 omika, gl. analfabetstvo.
 Orlović P., gl. Simić S.
 Orožen Fr. 280, 281.
 Otvǔdenci 167.
 Ovsjannyj N. 285, 288.

Palauzov N. 286.
 Paluki 66.
 Pangerl M. 278.
 panonski Slovenci 180, 182, 233.
 panslavizem 6.
 Parapat 201, 204.

- Parczewski A. I. 57, 73, 76, 269, 272, 273.
 Párička J. 96, 278.
 Partsch 269.
 Pastrnek Fr. 95*, 277, 278.
 Pavlikijani 164.
 Pelcl 87.
 Pečenegi 13, 152.
 Peňkin Z. 268.
 Perko Fr. 275.
 Petermann 263, 265.
 Petrov 265.
 Petrovič N. 285.
 Petzet Chr. 262, 271.
 Peucker K. 291.
 Pfaundler R. 246*, 280.
 Piastun 269.
 Pietor A. 279.
 Picot E. 284.
 Pijanci 169*.
 Piko, gl. Picot.
 Pilát R. 278.
 Pinčuki 35.
 Pinon R. 163*, 292.
 Piperi 147.
 Plavci 13.
 plemstvo 69, 191, 202*, 219.
 Plesinger V. 275.
 Pleteršnik 261, 281.
 plodovitost 246.
 Ploščanskij 265.
 Poberežci 36.
 Pocerci 145.
 Podgorci 145.
 Podlasje 67.
 Podlašani 35.
 Podlesje 103.
 podložništvo Slovencev 196—199.
 Podlužaki 105.
 Podrecca C. 281.
 Podrinci 145.
 Pogodin 43.
 poklici, gl. stanovi.
 Pokrovskij 26*.
 Pol 37, 267.
 polabski Slovani 7, 72.
 Polek I. 267.
 Polívka J. 95*, 270, 277.
 Polívka P. 269.
 Poljaki 11, 15, 19, 39, 44, 48—71, 96, 103, 104.
 Poljanci 166, 167.
 Poljani 10, 13, 38, 48.
 Poljehi 38.
 Polješuki 35.
 Pollexiani 35.
 Poločani 10.
 Polovci 13, 150.
 Pomaki 162, 163, 165.
 pomorjanski Slovani 7, 49, 69.
 Popelka J. 290.
 Popov Iv. 164, 267.
 Popov K. 287.
 Popov N. 283.
 Popruženko M. 286.
 porodi 30, 62, 97, 136, 138, 164.
 Porzecznani 66.
 Porzeziński 264.
 Potočnik M. 251, 281.
 Povolni J. 291.
 Praslovani 5.
 Pravda A. 280.
 Prekmurci 119.
 Prešeren Fr. 232, 234.
 Prigorci 144.
 Prijatelj Iv. 205*, 208.
 Prljeki 37*.
 Protić St. 290.
 Prusi 50.
 Pšovani 81.

Puhovci 144.
 Pulivakovci 168.
 Pypin A. 40*, 268.

Radics P. 192.
 Radimiči 10, 11.
 Radjevci 145.
 Raič B. 280.
 Rakovský 286.
 Ramuht Stef. 57, 61, 69*, 70, 272.
 Rapacki W. 271.
 Rašci 146.
 Raščani 146.
 Rauchberg J. 274, 275.
 Razlag 239.
 reformacija 182, 207, 210, 211–229.
 Rekalniji 168.
 Rekanci 168.
 Resavci 146.
 Rešetar M. 115, 119, 127, 129*,
 142, 143, 283, 284.
 Réthey F. 263, 277.
 Rezijani 119.
 Richter T. 274.
 Rimljani 177, 178.
 Rittich 18*, 261, 262, 264, 265.
 Roganović I. 291.
 romantika 232.
 Rost P. 273.
 Rostkovskij A. 288.
 Routier G. 292.
 Rovčani 147.
 Rovinskij A. 284.
 Rozwadowski 18*, 264.
 Rubertis 284.
 Rudničani 145.
 Rüffer Ed. 103, 278.
 Rujanci 145.
 Rumuni 20, 21, 23, 105, 126, 134*,
 145, 146, 159, 160, 162.

Rupalani 166.
 Rupci 166, 169.
 Rusi 10–47, 50, 59, 69, 80, 94,
 96, 102, 106, 149, 159.
 Rusini 36. Gl. tudi Malorusi.
 Rusnjaki 36.
 Rusov 264, 267.
 Rutar S. 183*, 192, 199, 202*.
 Rutkowski 65.
 Ruvarac V. 133, 283.
 Rynhini 149.
Sagudati 149.
 Sajani 38.
 Salata F. 281.
 Samo 180.
 Sapaji 170.
 Sarafov M. 156*, 163*, 164, 286,
 287, 288.
 Satagi 106.
 Sax 263.
 Schleicher 8.
 Schlesinger L. 274.
 Schwicker J. 144, 283.
 Sciti 37.
 Scotus Viator 279.
 Sedláček 82.
 Sedličani 81.
 Semenov 265.
 Setton Watson 279.
 Severjani 10, 13.
 Sibirija 23.
 Siemiradzki 61, 270.
 Sieniawski D. 270.
 Simić S. 291.
 Sireniki 147.
 Sjekali 38.
 Sjeverci 149.
 Skalkovskij A. 286.
 Skorpil 150*.

Slama Fr. 269, 279.
 Slavejkov P. 289.
 Slavík V. 87, 275.
 Slovaki 25, 58, 79, 105, — in
 Čehi 107—108, 131, 159.
 Slovenci 80, 111—120, 142, 160.
 Slovenci (řebski) 70, 71.
 Sloveni 111.
 Słupski Z. Sw. 270.
 Smal-Stockij 267.
 Smederevci 145.
 Smodlaka J. 284.
 Smoljani 149.
 Smólski G. 269, 272.
 Sobolevskij A. 33, 37*, 43, 95*,
 266, 268, 277.
 Sotaki 106.
 spoli (razmerje) 28, 63, 97, 118,
 137, 164.
 Srbi 14, 122, 150, 159, 160, 172.
 Srbi (lužiški) 72.
 Srebrov S. 289.
 Sreznjevskij 8, 43, 267.
 stanovi 28, 64, 101, 118, 141.
 Starè Jos. 284, 285.
 statistika Slovencev 245—260.
 Starovlahi 145.
 Starovlašani 145.
 Stepoviki 36.
 Stodola E. 99, 277, 278.
 Stodorani 112.
 Stradner J. 284.
 Stránský 103.
 Straszewicz L. 60, 271.
 Stritar Jos. 239.
 Strumenci 149.
 Studeničani 145.
 Sulani 48.
 Sulimierski F. 60, 271.
 Suselci 112.

Synvet 263.
 Syrku P. 144, 289.
 Svatopluk 182.
 Svistun 267.
 Svozil J. 275.
 Swjela 76.
 Szujski 267.
 Szymański R. 271.

Šafařík 8, 20*, 55, 81, 132*, 232,
 261, 262.
 Šahmatov 14, 43.
 Šapčani 145.
 Šavrini 119.
 Ščebalskij 264.
 Ščekuni 38.
 Šembera A. 55*, 269, 270, 275,
 278.
 Šišić 200*, 221*.
 Šiškov Š. 288, 289.
 Škorpil Ch. 287.
 Škultéty 277, 279.
 Šlezani 49.
 Šokci 134, 135, 139, 144.
 Šolkovič 264.
 Šopi 169.
 Šopov A. 286, 290.
 Štefánek A. 277, 278.
 Štěpanek A. 96*.
 štekarji 37*.
 štokavci 119, 128, 141*, 142.
 Šubert J. 89*, 275.
 Šuhevyč 37, 267.
 Šumadinci 145.
 Šuman J. 281.

Takela D. 288.
 Talajagi 38.
 Tałko-Hryniewicz, Jul. 18*, 65,
 68, 264, 268, 272.

- Tamnavci 145.
 Targo R. 279.
 Tataři 13, 15, 16, 21, 22, 25*, 44,
 50, 84, 152, 157, 159.
 Taylor 45.
 Teodorov A. 288, 290.
 Teplov V. 288.
 Terebenjev 263.
 Tetevenci 167.
 Tetzner F. 18*, 61, 68*, 76, 262,
 264, 269, 273, 276, 280, 281.
 Tičani 167.
 Titorov 286.
 Titta J. 274.
 Tiverci 10, 13.
 Tobolka Zd. 278.
 Tokunci 169.
 Tomaschek W. 290.
 Tomasin P. 280.
 Tomašivskij Št. 19, 265, 277.
 Torbeši 169.
 Torlaki 146, 168.
 Traki 37, 149, 150.
 Trevnjenci 167.
 Trinko 117*, 281.
 Troilo E. 284.
 Trojanci 167.
 Trpaki 106.
 Trstenjak A. 117, 280.
 Trstenjak Dav. 239, 243.
 Trubar Pr. 207, 208.
 Türk K. 274.
 Tuholjci 37.
 tujci 206.
 Tukani 171.
 Turanci 44.
 Turjaki 168.
 Turki 13, 124, 132, 142, 149, 150,
 151, 153, 156*, 157, 161, 199,
 215.
 Turkotatari 12, 18, 39.
 Tylosani 67.
Ukrajinci, gl. Malorusi.
 Uliči 10.
 Uljufi 168.
 umrljivost 30.
 Unger W. 270.
 upori, kmetski 217—221.
 Urban J. 276.
 Uskoki 147.
 Uzi 13, 37, 152.
 Užičani 145.
Václavek M. 278.
 Vahylevič 37.
 Vajuniti 149.
 Valahi 81, 104.
 Valjavec Z. 61, 117, 135, 161, 162,
 278, 292.
 Valjevci 145.
 Valvasor 189.
 Vargha 266.
 Varjagi 11.
 Vasojevići 147.
 Vatev S. 171, 288.
 Velegeziti 149.
 Veličkov 18*, 264.
 Velikorusi 14.
 vera in hijerarhija 29, 63, 68, 71,
 72, 73, 77, 82, 86, 100, 112,
 118, 123, 133, 135, 139, 142,
 144, 150, 164, 170, 174, 204,
 209, 219—226, 244.
 Vergun 262.
 Verkovič Št. 287, 289, 290.
 Veselinović M. S. 282.
 Veščij Oleg, gl. Bašmakov A.
 Viator, Scotus, gl. Seton-Watson.
 Virchow R. 289.

Vislani 49.
 Vjatiči 10, 11.
 Vjazemskij N. 269.
 Vltavský 275.
 Vodník 231.
 Voinov J. F. 285, 292.
 Volinjani 10.
 Volinjci 13, 36.
 Volkov K. 45, 267, 268.
 Volter 264.
 Vošnjak Dr. J. & M. 240.
 Vlahi 127, 145.
 Vlasinci 146.
 Vranjanci 146.
 Vraz St. 232, 233.
 Vrbanić F. 134**, 136, 138, 139,
 163, 283.
 Vrhovec Iv. 184, 189, 199, 202*.
 Vujić Vaca 291.
 Vuk 141*.
 Vyhlidal J. 275.

Wäber Alex. 271.
 Wagner E. 275.
 Wagner J. 276.
 Waigiel 267.
 Walahi 66.
 Wasserpöhlen 66.
 Wegener L. 271.
 Weigand G. 155*, 160, 162, 282,
 285, 287, 291.
 Weinhold K. 270, 274.
 Weiss 270.
 Weissbach A. 284.
 Wendland 73, 74.
 Wenzig 103.
 Wiercieński H. 272.
 Wislaci 66.
 Witwicki 267.

Würzburger Eug. 273, 276.
 Wutte M. 280.

Zabečaki 106.
 zadruha 141*.
 zadružništvo 242.
 Zagorci 154, 166, 167.
 Zacharjev 288.
 zakonci 29, 63, 138.
 Zakrzewski 58, 65, 67*, 265.
 Zalesje 103.
 Zaleški 63.
 Zaleski W. 271.
 Zanetov G. 147, 150*, 170*, 171,
 286, 289.
 Zaplanjci 146.
 Zaporožci 36.
 Zarjanek 172, 262.
 Zawadzki 267.
 Zawiliński R. 269, 270, 279.
 Zemmrich J. 261, 274, 281.
 Zibrt Č. 274.
 Zimmerer H. 291.
 Zličani 81.
 Zois 231.
 Zolotarev 266.
 Zoričić 283.
 Zubatý J. 69*, 272.
 Zubricki 265.
 Zweck A. 270.
Željeznov I. 268.
 Židi 22, 26, 29, 34, 59*, 61, 62,
 63, 100, 159.
 Žigon A. 234.
 Živanský T. 98, 274, 275, 278.
 Živojnović J. 283, 284.
 Žulawi 67.
 Županić N. 141*, 284, 291.
 Župančić O. 242.

KAZALO.

	Stran
Posvetilo	1
Avtorjev uvod v češko izdajo	3
Uvod	5
Rusi	10
Poljaki	48
Lužiški Srbi	72
Čehi in Slovaki	79
Slovenci	111
Hrvati in Srbi	121
Bolgari	149
Število Slovanov	176
Dr. Dragotin Lončar:	
Socijalna zgodovina Slovencev	177
J. Mačkovšek:	
Statistika Slovencev	245
Bibliografija	261 — 292
I. Uvod	261
II. Rusi	263
III. Poljaki	269
IV. Lužiški Srbi	273
V. Čehi in Slovaki	274
VI. Slovenci	279
VII. Hrvati in Srbi	282
VIII. Bolgari	285
IX. Sklep	292
Pregled imen in stvari	293 — 306

Seznamek važnejših pogreškov.

Stran	3.	v	1.	vrsti	od	zgoraj	beri:	povedano,	predloga	. . .
"	129.	"	1.	"	"	"	"	Ulcinja		
"	147.	"	8.	"	"	"	"	Bratonožiči		
"	168.	"	19.	"	"	"	"	Пушваковци		
"	228.	"	3.	"	"	spodaj	"	1574.		
"	248.	"	4.	"	"	"	"	na str. 247.		
"	259.	"	21.	"	"	zgoraj	"	za leto 1900.		

Opomba k str. 245: Podrobnejši rezultati zadnjega ljudskega štetja bodo izšli šele čez štiri leta v „Leksikonih občin“, zato jih tukaj ni bilo mogoče navesti.

OPOMBA. Oba izvirna članka sta napisana in dodana na željo avtorja „Slovanskega sveta“ samega.

- Velikorusi
- Belorusi
- Malorusi
- Poljaki in Kašubi
- Lužičani
- Čehi in Slovaki
- Slovenci
- Srbi in Hrvati
- Bulgari

NARODOPISNA KARTA SLOVANSTVA

L. NIEDERLE.

